

T. C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ'NDE CİZYİ VERGİSİ ve TANZİMAT
DÖNEMİ UYGULAMALARINDAN BİR KESİT: KASTAMONU
ÖRNEĞİ
DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN
Burak KOCAOĞLU

DANIŞMAN
Prof. Dr. İsmail ÖZÇELİK

01 - 2017

Kırıkkale

ÖNSÖZ

Doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışmanın amacı; Osmanlı Devleti'nde cizye vergisi konusunu incelemektir.

Tezin giriş bölümünde vergi kavramından bahsedilerek, Osmanlı Devleti'nde yaşayan insanların hangi türden vergileri ödedikleri ve Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının hukuki durumu ele alınmıştır.

Birinci bölümde, cizye vergisinin ilk ortaya çıkışı ve Osmanlı Devleti'nde cizye verginin tahsilâtı ile yaşanan sorunların nelerden kaynaklandığı ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde cizye vergisinden muafiyet konusu üzerinde durulmuş olup hangi şartlar ve hizmetler karşılığında cizye vergisinden muafiyet ya da kısmi muafiyet sağlandığı gösterilmiştir.

Tezin ikinci bölümünde ise, ülkenin çeşitli bölgelerinden toplanmış olan cizye vergisi gelirlerinin hangi şartlar altında, hangi alanlara sarf edildiği ayrı ayrı başlıklar altında gösterilmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde ise, cizye mükelleflerinin kayıt altına alındığı cizye defterlerinden, Kastamonu bölgesine ait 1260 ve 1262 (M. 1844-1846) tarihli iki cizye defteri incelenmiş ve değerlendirilmesi yapılmıştır.

Tezin ekler bölümünde ise Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinden temin ettiğimiz ve hazırlamış olduğumuz tez sırasında kullanmış olduğumuz defterlerin ve çeşitli arşiv belgelerinin dijitallerinden örnekler verilmiştir.

Tez çalışmam sırasında bana her türlü desteği sağlayan çok kıymetli danışman hocam Prof. Dr. İsmail ÖZÇELİK'e, doktora eğitimimde çok büyük emek sahibi olan Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI ve Prof. Dr. H. Ömer BUDAK'a, tez izleme komitemde bulunan Prof. Dr. Dolunay ŞENOL ve Yrd. Doç Dr. Ahmet DEMİR'e ve bölümümüz Arş. Gör. Hakan DOĞAN'a teşekkür ederim. Ayrıca Kastamonu'daki yüksek lisans tez danışmanı hocam Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ nezdinde bu günlere gelmemde emeği geçen tüm hocalarıma ve tüm eğitim

hayatım boyunca her türlü maddî ve manevî desteğini benden esirgemeyen aileme
teşekkürü bir borç bilirim.

Burak KOCAOĞLU

Kırıkkale

2017

ÖZET

KOÇAOĞLU, Burak, “Osmanlı Devleti’nde Cizye Vergisi ve Tanzimat Dönemi Uygulamalarından Bir Kesit: Kastamonu Örneği” Doktora Tezi, Kırıkkale, 2017. s. 217. + XLIII.

Osmanlı Devleti kendisinden önceki Türk-İslam Devletleri gibi Müslüman olmayan ehl-i zimmet olarak adlandırılan kişilerden cizye vergisini tahsil etmiştir. Bu vergiyi ödeyen kişi askerlikten muaf tutulmasının yanı sıra canı, malı ve namusu devlet güvencesi altına alınmıştır. Gayrimüslimlerin ödemiş olduğu cizye vergisi çeşitli gider kalemlerinin finanse edilmesinde kullanılmıştır. Çalışmamızda cizye vergisinin tarihsel sürecine baktıktan sonra, Osmanlı Devleti’nde cizye vergisinin tahsilâtına ve yaşanan sorunlarla birlikte bu gelir kaleminin hangi harcama kalemlerine sarf edildiğini göstereceğiz. En son olarak mükelleflerin kayıt altına alındığı cizye defterlerinden Kastamonu’ya ait iki cizye defterini göstereceğiz.

Anahtar Kelimeler: Cizye, Gayrimüslim, İstanbul, Kastamonu, Veba, Medrese, Vakıf, Hac.

ABSTRACT

KOCAOĞLU, Burak, “Tax of Cizye in the Ottoman and a Example from Tanzimat: The Case of Kastamonu”, Kırıkkale, 2017. p. 217. + XLIII.

The Ottoman Empire before him such as non-Muslim people of the Turk-Islamic State of embezzlement who has called jizya tax. This addition to the tax payer can be exempted from military service, property and honor has been under a state guarantee. Capitation tax to be paid in the form of spending or exemption of non-Muslims has been used in various expenses. After looking at the historical process of capitation tax study, the collection of the jizya tax on the income of the Ottoman Empire and the problems with which we will show expenditure to be made. of Kastamonu by the taxpayers of the last recorded capitation book will show the two capitation book.

Keywords: Jizya, Nonmuslim, İstanbul, Kastamonu, Plague, Madrasah, Foundation, Pilgrimage.

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı geçen eser
- a.g.k. : Adı geçen kısım
- a.g.m. : Adı geçen makale
- AE. : Ali Emiri Tasnifi
- AE. SAMD.II.: Sultan II. Ahmed
- AE. SMST.II. : Sultan II. Mustafa
- AE. SAMD.II. :Sultan III. Ahmed
- AE. SMHD. : Sultan I. Mahmud
- ATAM. : Atatürk Araştırma Merkezi
- A.Ü.D.T.C.F. : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
- bknz. : Bakınız
- BOA. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
- C. : Cevdet Tasnifi
- C. ADL. : Cevdet Adliye
- C. AS. : Cevdet Askeriye
- C. BH. : Cevdet Bahriye
- C. BLD. : Cevdet Belediye
- C. DH. : Cevdet Dahiliye

C. DRB.	: Cevdet Darphane
C. EV.	: Cevdet Evkaf
C. HR.	: Cevdet Hariciye
C. İKTS.	: Cevdet İktisat
C. MF.	: Cevdet Maarif
C. ML.	: Cevdet Maliye
C. NF.	: Cevdet Nafia
C. SM.	: Cevdet Saray
C. SH.	: Cevdet Sıhhiye
C. ZB.	: Cevdet Zabtiye
Çev.	: Çeviren
D.İ.A.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Edt.	: Editör
H.	: Hicri
HR.	: Hariciye Nezareti Tasnifi
HR. MKT.	: Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî
HR. TO.	: Hariciye Nezareti Tercüme Odası
HAT.	: Hatt-1 Hümayunlar
İE.	: İbnülemin Tasnifi
İE. AS.	: İbnülemin Askeriye

İE. BH.	: İbnülemin Bahriye
İE. DH.	: İbnülemin Dahiliye
İE. DRB.	: İbnülemin Darbhane
İE. HR.	: İbnülemin Hariciye
İE. MİT.	: İbnülemin Muafiyet
İE. SM.	: İbnülemin Saray
İE. SH.	: İbnülemin Sıhhiye
İE. ŞKRT.	: İbnülemin Şükr ü Şikayet
İ.	: İradeler
İ. DH.	: İradeler Dahiliye
İ. HR.	: İradeler Hariciye
İ. MLV.	: İradeler Meclis-i Vala
M.	: Miladi
OTAM.	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
s.	: Sayfa
T. T. K.	: Türk Tarih Kurumu
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
yy.	: Yüzyıl

ÇALIŞMAMIZA İLİŞKİN TERMİNOLOJİ

Alâ: Zengin. Üç seviye üzerinden yapılan cizye ödemelerinde en üst seviye.

Ale'r Ruûs: Baş üstüne konan cizye. Cizye vergisinin üç seviye üzerinden tahsil edilmesi.

Bârgir: Yük hayvanı.

Cisr: Köprü

Cizyedar: Cizye tahsilatıyla görevlendirilmiş kişi.

Çürük Akçe: 1 Kuruşun 160 akçe etmesi.

Dirhem: Bir ağırlık ölçü birimi. 3,207 gr. denk gelen ağırlık birimi.

Edna: Fakir. Üç seviye üzerinden yapılan cizye ödemelerinde en düşük seviye.

Esadi Kuruş: Aslanlı Hollanda parası. Osmanlı Devleti'nde 1 Kuruş 120 akçe üzerinden tedavüle sürülen madeni para.

Esnaf-ı Selase: Cizye vergisinin alâ, evsat ve edna olarak üç seviye üzerinden ödenmesi.

Evsat: Orta halli. Üç seviye üzerinden yapılan cizye ödemelerinde orta seviye.

Gulamiye: Cizye vergisini toplayan cizyedarların, toplanan parayı hazineye teslim ettikleri sırada, cizye kağıdı üzerinden aldıkları para.

Harik: Yangın.

Hınta: Buğday.

Kese-i Rum: Devlete ait gelir ve giderleri göstermede kullanılan bir tabirdir. 1 kese 500 kuruştur.

Kıyye: Bir ağırlık ölçü birimi. 1282 gr. denk gelen ağırlık birimi.

Kirpas: Pamuk ipliğinden dokunan ve ham bez. Donanmaya ait gemilerin yelkenlerin hazırlanması sırasında kullanılan bez.

Lahm: Et.

Lenger: Gemilerde bulunan çapa.

Lezez: Osmanlı Devlet’inde askerlerin, Şevval, Zilkade ve Zilhicce aylarına ait üç aylık maaşlarını belirten isim.

Maktû: Kesilmiş, belirlenmiş. Cizye vergisinin belirlenen sabit bir miktar üzerinden tahsil edilmesi.

Masar: Osmanlı Devleti’nde askerlerin, Muharrem, Safer ve Rebiül-evvel aylarına ait üç aylık maaşlarını belirten isim.

Mevacib: Maaş.

Mübaşiriye: Mübaşire gittiği yerde ödenen para.

Mültezim: Devlete ait bir gelir kaynağını toplama işini açık arttırma usulü üzerine almış olan kişi.

Mürd Olmak: Gebermek.

Mütেকaid: Emekliye sevk edilmiş.

Nev-yafte: Cizye defterlerine yeni mükelleflerin kaydedilmesi.

Peksimed: Pişirildikten sonra dilim dilim kesilerek ısıyla kurutulmuş, uzun süre bayatlamayan ekmek.

Recec: Osmanlı Devleti’nde askerlerin, Rebiül-ahir, Cemayizel-evvel ve Cemaziyel-ahir aylarına ait üç aylık maaşlarını belirten isim.

Reşen: Osmanlı Devleti'nde askerlerin, Recep, Şaban ve Ramazan aylarına ait üç aylık maaşlarını belirten isim.

Revgan-ı Zeyt: Zeytinyağı.

Sağ Akçe: 1 Kuruşun 120 Akçe etmesi.

Sim: Gümüş.

Şabb-ı Emred: Sakalsız, tüysüz. Cizye defterlerinde küçük yaştaki mükelleflerin eşkallerinin belirtilmesinde kullanılan bir tabir.

Şem: Mum.

Tağşiş: Paranın içerisindeki kıymetli maden oranının düşürülmesi.

Taun: Veba hastalığı.

Tecdid: Yenilemek

Vasatu'l Hâl: Orta halli. Cizye vergisini evsat seviyesinden ödeyen kişi.

Yave Cizyesi: Ülke içerisinde belli bir yerde oturamayan, belli bir işi olmayan Gayrimüslimlerden alınan cizye vergisi.

Yevmiye: Gündelik.

Yük: Devlete ait gelir ve giderleri göstermede kullanılan bir tabirdir. 1 yük 100.000 akçedir.

Za'ifu'l Hâl: Fakir. Cizye vergisini edna seviyesinden ödeyen kişi.

Zira: Bir uzunluk ölçü birimi. 75-90 cm arasında değişen uzunluk birimi.

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. 1. : Cizye Vergisinin Yıllara Göre Miktarı.....	18
Tablo. 1. 2. : Gümüş Kuruşun Ağırlığı ve İçindeki Saf Gümüş Oranını Gösterir Tablo (1690 – 1844).....	24
Tablo. 3. 2. 1.: 1260 (M.1844) Tarihli Kastamonu Cizye Defterine Yerli ve Yabancı Olarak Kaydedilen Mükelleflerin Sayıları.....	126
Tablo. 3. 2. 2.: Kastamonu Merkez’de Bulunan Yerli ve Yabancı Cizye Mükelleflerinin Sayıları.....	133
Tablo. 3. 2. 3.: Kastamonu Merkezde Bulunan Yerli ve Yabancı Cizye Mükellefleri ve Ödemiş Oldukları Toplam Cizye Vergisi.....	134
Tablo. 3. 2. 4.: İnebolu’da Bulunan Yerli ve Yabancı Mükelleflerin Sayıları.....	138
Tablo. 3. 2. 5.: İnebolu’da Bulunan Yerli ve Yabancı Cizye Mükellefleri ve Ödemiş Oldukları Toplam Cizye Vergisi.....	139
Tablo. 3. 2. 6.: Taşköprü ve Daday’da Bulunan Yabancı Cizye Mükellefleri ve Ödemiş Oldukları Toplam Cizye Vergisi	141
Tablo. 3. 2. 7.: 1260 (M. 1844) Tarihli Kastamonu Cizye Defterine Göre Cizye Mükellefleri.....	142
Tablo. 3. 2. 8.: Yerli Cizye Mükelleflerin Sayısı, Ödemiş Oldukları Vergi Miktarı ve Cizye Geliri İçerisindeki Payı	143
Tablo. 3. 2. 9.: Yabancı Cizye Mükelleflerin Sayısı, Ödemiş Oldukları Vergi Miktarı ve Cizye Geliri İçerisindeki Payı	143
Tablo.3. 2. 10.: 1260 (M.1844) Tarihli Kastamonu Cizye Defterine Genel Bakış..	144

Tablo 3.3.1. : 1262 (M.1846) Tarihli Kastamonu Cizye Defterine Göre Yerli ve Yabancı Cizye Mükelleflerinin Sayısı	145
Tablo 3.3.2. : 1262 (M.1846) Tarihli Deftere Göre Kastamonu’da Bulunan Yerli Cizye Mükelleflerinden Tahsil Edilen Cizye Vergisi Miktarı.....	149
Tablo 3.3.3. : 1262 (M.1846) Tarihli Deftere Göre Kastamonu’da Bulunan Yabancı Cizye Mükelleflerinden Tahsil Edilen Miktar	152
Tablo. 3.3.4.: Kastamonu’da Bulunan Toplam Cizye Mükellefi Sayısı.....	152
Tablo. 3.3.5.: Kastamonu’da Bulunan Cizye Mükelleflerin Ödemiş Oldukları Cizye Vergisi ve 1262 (M.1846) Tarihli Defter İçerisindeki Payları.....	153
Tablo 3.3.6. : 1262 (M.1846) Tarihli Deftere Göre İnebolu’da Bulunan Yerli Cizye Mükelleflerinden Tahsil Edilen Toplam Cizye Miktarı	157
Tablo 3.3.7. : 1262 (M.1846) Tarihli Deftere Göre İnebolu’da Bulunan Yabancı Cizye Mükelleflerinden Tahsil Edilen Cizye Miktarı	158
Tablo. 3.3.8.: İnebolu’da Bulunan Toplam Cizye Mükellefi Sayısı.....	158
Tablo. 3.3.9.: İnebolu’da Bulunan Cizye Mükelleflerin Ödemiş Oldukları Cizye Vergisi ve 1262 (M.1846) Tarihli Defter İçerisindeki Payları	159
Tablo. 3.3.10.: Taşköprü’de Bulunan Toplam Cizye Mükellefi Sayısı.....	161
Tablo. 3.3.11. : Taşköprü’de Bulunan Cizye Mükelleflerin Ödemiş Oldukları Toplam Cizye Vergisi ve Oranları.....	162
Tablo. 3.3.12. : Devrekani’de Bulunan Toplam Cizye Mükellefi Sayısı.....	163
Tablo. 3.3.13. : Devrekani’de Bulunan Cizye Mükelleflerin Ödemiş Oldukları Toplam Cizye Vergisi ve Oranları.....	164
Tablo. 3.3.14.: 1262 (M.1846) Tarihli Kastamonu Cizye Defterine Göre Cizye Mükellefleri.....	165

Tablo. 3. 3. 15. : Yerli ve Yabancı Mükelleflerin Defter İçerisindeki Oranları.....	166
Tablo. 3. 3. 16.: Yerli Cizye Mükellefi Sayısı, Ödemiş Olduğu Cizye Vergisi Miktarı ve Cizye Geliri İçerisindeki Payı	166
Tablo. 3. 3. 17. : Yabancı Cizye Mükellefi Sayısı, Ödemiş Olduğu Cizye Vergisi Miktarı ve Cizye Geliri İçerisindeki Payı.....	166
Tablo. 3. 3. 18. : 1262 (M.1846) Tarihli Kastamonu Cizye Defterine Genel Bakış.	167
Tablo. 3. 4. 1.: 1260 ve 1262 (M.1844-1846) Tarihli Kastamonu Cizye Defterlerine Göre Mükellef Sayıları.....	169
Tablo. 3. 4. 2.: Kastamonu'da Bulunan Yerli Cizye Mükelleflerin Cizye Vergisini Hangi Seviyeden Ödediklerine Dair.....	170
Tablo. 3. 4. 3. : Kastamonu Yerli Cizye Mükelleflerin İki Yıl İçerisindeki Durumu (1260-1262 / M. 1844-1846).....	171
Tablo. 3. 4. 4.: İnebolu'da Bulunan Yerli Cizye Mükelleflerin Cizye Vergisini Hangi Seviyeden Ödediklerine Dair.....	172
Tablo. 3. 4. 5.: İnebolu'da Bulunan Yerli Cizye Mükelleflerinin İki Yıl İçerisindeki Durumu (1260-1262 / M. 1844-1846).....	173

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	III
KISALTMALAR.....	V
ÇALIŞMAMIZA İLİŞKİN TERMİNOLOJİ.....	VIII
TABLO LİSTESİ.....	XI
KONUYA İLİŞKİN KAYNAK ve TETKİKLER	XVIII
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

CİZYE VERGİSİNİN ORTAYA ÇIKIŞI ve OSMANLI DEVLETİ'NDE CİZYE VERGİSİ

1. 1. CİZYE VERGİSİNİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	8
1. 2. OSMANLI DEVLETİ'NDEN ÖNCE KURULMUŞ OLAN TÜRK-İSLAM DEVLETLERİNDE CİZYE VERGİSİ.....	11
1. 3. OSMANLI DEVLETİ'NDE CİZYE VERGİSİ.....	12
1. 3. 1. Devletin İlk Zamanlarından 1691 Cizye Reformuna Kadar Cizye Vergisi.....	12
1. 3. 2. 1691 Reformu Sonrası Osmanlı Devleti'nde Cizye Vergisi.....	16
1. 4. CİZYE VERGİSİNİN TOPLANMASI ve YAŞANAN SORUNLAR.....	21
1. 4. 1. Cizye Vergisinin Toplanması.....	21

1. 4. 2. Cizye Vergisinin Tahsilâtı Sırasında Yaşanan Sorunlar.....	26
1. 4. 2. 1. Salgın Hastalıklar ve Savaşlardan Kaynaklan Sorunlar.....	27
1. 4. 2. 2. İç Güvenlik Meselelerinden Kaynaklanan Sorunlar.....	31
1. 4. 2. 3. Kapitülasyonlardan Kaynaklanan Sorunlar.....	32
1. 4. 2. 4. Diğer Sorunlar.....	39
1. 5. CİZYE VERGİSİNDEN MUAFİYET	53
1. 5. 1. Hizmet Mukabili Muafiyet.....	54
1. 5. 2. Sağlık Sorunları Nedeniyle Tanınmış Olan Muafiyet.....	65
1. 5. 3. Diğer Muafiyetler.....	68

II. BÖLÜM

TOPLANAN CİZYE VERGİSİ GELİRLERİNİN HARCAMA KALEMLERİ

2. 1. CİZYE VERGİSİ GELİRİNDEN YAPILAN ASKERİ HARCAMALAR.....	73
2. 1. 1. Barut ve Patlayıcı Giderleri İçin Yapılan Harcamalar.....	74
2. 1. 2. Ordu İçerisinde Çeşitli Sınıflarda Bulunan Askerlerin Maaşların Ödenmesi.....	76
2. 1. 3. Lojistik ve Diğer Harcamalar.....	80
2. 2. CİZYE VERGİSİ GELİRİNDEN YAPILAN BAHRİYE (DONANMA) HARCAMALARI.....	87

2. 2. 1. Lojistik Harcamalar.....	89
2. 3. CİZYE VERGİSİ GELİRİNDEN YAPILAN SARAY HARCAMALARI.....	94
2. 4. CİZYE VERGİSİ GELİRİNDEN YAPILAN DİNİ ve EĞİTİM FAALİYETLERİ HARCAMALARI.....	99
2. 4. 1. Dini Harcamalar.....	99
2. 4. 2. Eğitim Faaliyetleri İçin Yapılan Harcamalar.....	106
2. 5. CİZYE VERGİSİ GELİRİNDEN YAPILAN NAFİA HARCAMALARI	110
2. 5. 1. İmar Faaliyetlerinde Yapılan Harcamalar.....	110
2. 5. 2. Maden ve Sanayi Alanında Yapılan Harcamalar.....	112
2. 6. CİZYE VERGİSİ GELİRİNDEN YAPILAN DİĞER HARCAMALAR.....	115
2. 6. 1. Osmanlı Devletine İlticada Bulunmuş Olan Kişilere Yapılan Ödemeler.....	115
2. 6. 2. Diplomatik Faaliyetlerin Sürdürülmesi İçin Yapılan Ödemeler.....	117

III. BÖLÜM

KASTAMONU CİZYE DEFTERLERİ 1260-1262 (M.1844-1846)

3. 1. CİZYE DEFTERLERİ.....	121
3. 2. 1260 (M.1844) TARİHLİ KASTAMONU CİZYE DEFTERİ	126
3. 2. 1. Kastamonu Merkez’de Bulunan Yerli Cizye Mükellefleri.....	127
3. 2. 2. Kastamonu Merkez’de Bulunan Yabancı Cizye Mükellefleri.....	131

3. 2. 3. İnebolu’da Bulunan Yerli ve Yabancı Cizye Mükellefleri.....	134
3. 2. 4. Taşköprü ve Daday’da Bulunan Yabancı Cizye Mükellefleri.....	139
3. 3. 1262 (M.1846) TARİHLİ KASTAMONU CİZYE DEFERİ.....	145
3. 3. 1. Kastamonu Merkez’de Bulunan Yerli Cizye Mükellefleri.....	145
3. 3. 2. Kastamonu Merkez’de Bulunan Yabancı Cizye Mükellefleri.....	149
3. 3. 3. İnebolu’da Bulunan Yerli ve Yabancı Cizye Mükellefleri.....	153
3. 3. 4. Taşköprü’de Bulunan Yerli ve Yabancı Cizye Mükellefleri.....	159
3. 3. 5. Devrekani’de Bulunan Yerli ve Yabancı Cizye Mükellefleri.....	162
3. 3. 6. Daday’da Bulunan Yabancı Cizye Mükellefleri.....	164
3. 4. 1260 ve 1262 (M.1844-1846) TARİHLİ DEFTERLERE GÖRE KASTAMONU ve İNEBOLU’DA YAŞAYAN ZİMMİ NÜFUSUN EKONOMİK DURUMU.....	168
SONUÇ.....	174
KAYNAKÇA.....	180
EKLER.....	204

I. KONUYA İLİŞKİN KAYNAK ve TETKİKLER

1. Konunun Kapsamı ve Literatür Değerlendirmesi

Osmanlı Devleti, XIII. yy. sonlarında bir uç beyliği olarak Kuzey Batı Anadolu'da kurulmuştur. Köseadağ yenilgisinin ardından Anadolu Selçuklu Devleti'nin İlhanlıların bir nevi eyaleti halini almasıyla¹ birlikte Anadolu'da bulunan birçok gazi, derviş ve ahi bu uç beyliğinin saflarına katılmıştır. Sağlanan bu askeri ve manevi güç ile Osmanlı Beyliği, Bizans ve Balkanlara karşı gaza hareketine girişmiş ve kısa bir sürede sınırlarını genişletmiştir.² Devlet, ilk zamanlarından beri uyguladığı istimalet politikası sayesinde yerli ahalisi Hıristiyan olan bölgelerde zorluk çekmeden kolayca ilerleme fırsatı bulmuştur. Ayrıca devlet yeni fethedilen bu topraklarda kalıcı olabilmek için iskan politikasını benimsemiş olup³ bunun dışında yerli halktan bir tepki görmemek için yeni fethedilmiş bölgenin kadimden gelen kanunlarını birdenbire kaldırılmayarak kanunlarındaki bazı sivilikleri törpüleyerek Osmanlı sistemi içerisine dahil etmiş ve yeni fethedilen bölgelerin yönetimini bu şekilde sağlamıştır.⁴ Şüphesiz uygulanan bu politika sayesinde yerel halk Osmanlı yönetimine yumuşak bir geçiş sağlamıştır.

Devletin bünyesini Müslüman unsurlar dışında farklı inanç grupları dâhil olmaya başlamasıyla birlikte bu grupların hukuki durumu ve devlete karşı yükümlülükleri meselesi gündeme gelmiştir. Türk-İslam Devlet geleneğinin bir temsilcisi olan Osmanlı Devleti, Gayrimüslimlerin hukuki durumunu belirlemek için bu kişilere zimmet statüsü vermiştir.⁵ Zimmet statüsü verilen kişiler Allah'ın birer emaneti olarak görülerek⁶, bu kişilerin can, mal ve namus güvenliği devletin sorumluluğu altına alınmıştır. Ayrıca bu kişiler Müslümanların yapmış olduğu askerlik hizmetinde muaf tutulmuşlardır.

---

¹ Feridun M. Emecen, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)**, İş Kültür, İstanbul, 2015, s. 35.

² Halil İnalçık, **Osmanlılar ve Haçlılar**, (Çev. Eşref Bengi Özbilen) Alfa, İstanbul, 2012, s. 11.

³ Yusuf Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, T.T.K., Ankara, 2014, s. 4-5.

⁴ İsmail Özçelik, **Devlet-i Aliyye'nin Taşra Yönetimi Sancak Kanunnâmelerinden Örnekler**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2016, s. 54-55.

⁵ İlber Ortaylı "*Osmanlı Toplumunda Millet Sistemi ve Hoşgörü*", **Türkler**, C.10, (Edt. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 393.

⁶ Ziya Kazıcı, **Uçbeyliği'nden Devlet-i Aliyye'ye Osmanlı**, Kayhan, İstanbul, 2010, s. 19.

Zimmet statüsü kazanan kişilerin devlete karşı yükümlülüklerine gelecek olursak en başta cizye vergisinin ödenmesini görürüz. Cizye vergisi hâkimiyetin bir sembolü olarak toplanmıştır. Eğer devlet zimmet statüsü verdiği kişinin can, mal ve namus güvenliğini sağlayamıyorsa kişiden cizye vergisi talep etmeye hakkı yoktur. Ayrıca cizye vergisini ödeyen Gayrimüslim, Müslümanlar gibi askerlik yapıyorsa cizye vergisi bu kişinin üstünden kalkmıştır.

Şer'i bir vergi olan cizye bütün Gayrimüslimlerden talep edilmemiştir. Cizye vergisini, belli bir yaş aralığında beden ve ruh sağlığı yerinde olan erkekler ödemişlerdir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin dışında Kıpti Müslümanlardan da bu vergi tahsil edilmiştir.

Devlet bu vergiyi maktu ve ale'r ruüs olarak iki türlü tahsil etmiş olup, maktu ödemede sabit bir miktar söz konusuken ale'r ruüs tahsillerde kişilerin ekonomik durumları dikkate alınarak vergi, alâ (zengin), evsat (orta halli) ve edna (fakir) olarak üç seviye üzerinden kişi başı toplanmıştır.

Geniş Osmanlı coğrafyası içerisinde bazı farklılıklar görülmüş olsa da maktu ve ale'r ruüs olarak tahsil edilmiş olan cizye vergisi konusunda en köklü değişiklik 1691 yılında Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın sadareti döneminde yaşanmıştır. Yapılan cizye reformuyla bu vergi artık tüm ülkede ale'r ruüs olarak alâ, evsat ve edna olarak üç seviyeden toplanacak ve verginin toplanılmasında cizye muhasebesi sorumlu olacaktır. Bazı bölgesel farklılıklar yaşanmış olsa da 1691 de yapılan reform sayesinde cizye vergisi devletin en önemli gelir kaynaklarından birisi konumuna gelmiştir.

Uzun yıllar bir değişikliğe uğramadan 1691 yılında belirlenen şekliyle tahsil edilen cizye vergisinde ikinci büyük değişiklik II. Mahmud döneminde yaşanmıştır. II. Mahmud döneminde bu vergi, parada yaşanan taşışlar ve yeni kurulan Askâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusunun masraflarının karşılanması için bir miktar arttırılarak alâdan 60, evsattan 30 ve ednadan 15 kuruş olarak tahsil edilmiştir. Belirlenmiş olan bu miktar verginin kaldırılışına kadar değişmeden kalmıştır.

Tanzimat dönemiyle birlikte ortaya çıkan sözde eşitlik düşüncesiyle bu verginin meşruiyeti tartışılmaya başlanılmıştır. Özellikle Avrupalı Devletler

Hıristiyanlık onuruna sürülmüş bir leke olarak gördükleri cizye vergisinin kaldırılması konusunda devleti baskı altına almışlardır. Yaşanan Kırım Harbi sırasında bu vergi sessiz sedasız bir şekilde 1855 yılında kaldırılmıştır. Ancak Avrupalıları mutlu eden bu olay Osmanlı Devlet’inde yaşayan Gayrimüslimleri pek mutlu etmemiştir. Cizye vergisi gibi sembolik bir rakamı ödeyip uzun ve büyük bir ihtimal geri dönüşü olmayan askerlik hizmetini yerine getirmekten kurtularak gündelik hayatını devam ettiren Gayrimüslimler, aralarında herhangi bir fikir birliği olmayan Müslümanlarla birlikte askerlik yapmak istememişlerdir. Keza aynı şekilde Müslüman kesimde Gayrimüslimlerle birlikte askerlik hizmeti yapmaya pek sıcak bakmamışlardır. Devlet ise hem yaşanacak gelir kaybını hem de toplumun her kesimindeki hoşnutsuzluğu göz önüne alarak bedel-i askeri ya da diğer adıyla iâne-i askeriye adıyla yeni bir vergi ihdas etmiştir.⁷ Bu vergiyi ödeyen kişiler askerlikten muaf tutulacak ve böylelikle sorun ortadan kalkmış olacaktır. Bu vergi 1909’a kadar tahsil edilmiş olup 1909 tarihinden sonra bedel-i askeri vergisi kaldırılarak Osmanlı Devleti’nde yaşayan herkesin askerlik hizmetini zorunlu olarak yapması kabul edilmiştir.

Tüm bu gelişmeler ışığında Osmanlı Devleti’nde cizye vergisi konusunun iyi bir şekilde anlaşılabilmesi ve doğru bilinen bazı yanlışların düzeltilebilmesi için, Osmanlı Devleti’nde cizye vergisinin tahsili ve tahsilât sırasında yaşanan sorunlara ve sorunlara nelerin sebep olduğuna, mükelleflerin hangi hal ve koşullar altında cizye vergisinden muaf tutulduğuna ve tahsil edilmiş olan vergi gelirlerinin hangi harcama kalemlerine aktarıldığına detaylı bir şekilde bakmamız gerekmiştir. Ayrıca araştırmamızda Osmanlı Devleti’nde cizye vergisi konusunun daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi ve konu hakkında herhangi bir boşluk doğmaması için cizye mükelleflerin çeşitli bilgileriyle kayıt altına alındığı cizye defterleri genel hatlarıyla tanıtılmış ve Kastamonu’ya ait olan 1844⁸ ve 1846⁹ (H.1260-H.1262) tarihli iki adet cizye defterinin değerlendirilmesi yapılmıştır.

---

⁷ Ufuk Gülsoy, “Cizye’den Vatandaşlığa: Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni”, **Türkler**, C.14, (Edt. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 151.

⁸ BOA. ML. VRD. CMHd. 402.

⁹ BOA. ML. VRD. CMHd. 635

1.1. Osmanlı Devleti'nde Cizye Vergisi İle İlgili Yapılmış Olan Çalışmalar

Osmanlı Devleti'nin mali yapısı hakkında günümüze kadar yerli ve yabancı kaynaklı olmak üzere birçok geniş kapsamlı çalışma yapılmıştır. Yapılmış olan bu çalışmalar içerisinde doğrudan Osmanlı Devleti'nde cizye vergisi konusunu ele alan müstakil bir çalışma mevcut değildir. Osmanlı Devleti'nde cizye vergisi konusu genellikle yapılmış olan çalışmanın bir bölümünde ya da makale şeklinde ele alınmıştır. İstenilen yoğunlukta olmasa bile yine de bu çalışmalar içerisinde Osmanlı Devleti'nde cizye vergisi konusunu ele almış önemli çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmaların başında Bulgar tarihçi Boris Chirstoff Nedkoff'un (1910-1975) *Belleten* dergisinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye başlıklı çalışması gelmektedir.¹⁰ Cizye vergisi konusuna girmiş olan hemen hemen her araştırmacının başvurduğu bu kısımda yazar, cizye vergisinin ortaya çıkışını ve cizye vergisinin mahiyetini anlattıktan sonra Osmanlı Devleti'nde tahsil edilmiş olan vergilerin durumunu kısaca göstererek Osmanlı Devleti'nde cizye vergisinin tahsilâtı konusuna geçmiştir. Yazar bu kısımda cizye vergisinin tamamen kaldırılincaya kadar geçirmiş olduğu tarihsel süreci kısaca göstermiş olup, ayrıca cizye vergisi hakkında Vidin sancağına ait iki beratında değerlendirmesini yapmıştır.

Ömer Lütfi Barkan'ın (1903-1979), *Belgeler* dergisinde yayınlanmış olan 864 (1488/1489) Yılı Cizyesinin Tahsilâtına âit Muhasebe Bilânçoları¹¹ adlı çalışması Osmanlı Devleti'nin demografik yapısı üzerine çalışma yapacak olan için önemli bir kaynaktır. Ömer Lütfi Barkan bu çalışmasında cizye kayıtlarının nasıl ele alınacağını kayıtların incelenmesi sırasında nelere dikkat edileceğini araştırmacılara göstermiş ve bu konu üzerine yapılacak olan çalışmalara öncülük etmiştir.

Çalışmamız sırasında konun çok daha iyi anlaşılmasını rakamlarla bizlere göstermesi açısından Ahmet Tabakoğlu'nun (1952-) *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*¹² adlı eseri önemli katkı sağlamıştır. Ahmet Tabakoğlu eserinde, 1680-1750 yılları arasında Osmanlı mali yapısını ele almış olup, maliye teşkilatının

---

¹⁰ Boris Chirstoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye" **Belleten**, C.VII-S.32, T.T.K., Ankara, 1944.

¹¹ Ömer Lütfi Barkan, "894 (1488/1489) Yılı Cizyesinin Tahsilâtına Ait Muhasebe Bilânçoları", **Belgeler**, C.1-S.1, T.T.K., Ankara, 1964.

¹² Ahmet Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1985.

yapısını ana hatlarıyla gösterdikten sonra devletin gelir ve giderlerini, gelir ve giderlerin idaresini sağlayan büroları ve zaman içerisinde bozulan mali yapının düzeltilmesi için girişilen çalışmaları ayrıntılı bir şekilde göstermiştir. Devletin gelir kalemlerinden birisi olan cizye vergisinin 1691 yılında yapılan cizye reformundan sonra Osmanlı gelir kalemleri içerisindeki almış olduğu önemi göstermesi açısından oldukça kıymetli olan bu eserde Ahmet Tabakoğlu, cizye gelirin yıllar içerisindeki miktarını ve bütçe içerisindeki payını yoğun bir arşiv çalışması sonrası tablolar halinde kolay anlaşılır şekilde göstermiştir.

Ziya Kazıcı'nın (1945-), Osmanlılarda Vergi Sistemi¹³ adlı eseri Osmanlı vergi sistemi içerisinde cizye vergisinin önemini görmemiz açısından kullanmış olduğumuz önemli kaynaklardandır. Yazar eserinde İslam vergi hukukunu ana hatlarıyla anlattıktan sonra Osmanlı Devleti'nde tahsil edilmiş olan şer'i ve örfi vergileri açıklamıştır. Ayrı bir başlık altında ele alınmış olan cizye vergisi, verginin mahiyeti, miktarı, toplanması ve muafiyetler gibi alt başlıklar halinde eserde gösterilmiştir.

Osmanlı Dönemi'nde cizye vergisi konusunda yazılmış bir diğer kaynak ise Halil İnalçık'ın (1916-2016) Diyanet İşleri Ansiklopedisindeki cizye maddesi¹⁴ altındaki yazısıdır. Halil İnalçık yazısında Osmanlı Devleti'nde cizye vergisinin tahsilâtı konusuna kısaca değindikten sonra cizye kayıtlarının tutulmasını, tahsilâtın yapılması sırasında izlenen yöntemlerin neler olduğunu ve mükelleflerden tahsil edilmiş olan cizye miktarının yıllar içerisindeki değişimini göstermesi açısından kıymetlidir.

Ufuk Gülsoy'un (1961-), Cizye'den Vatandaşlığa: Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni¹⁵ adlı makalesi cizye vergisi ve askerlik konusunu ayrı bir şekilde ele alması açısından önemli bir çalışmadır. Yazar bu çalışmasında ilk olarak zimmet statüsü verilmiş olan Gayrimüslimlerin hukuki durumuna değindikten sonra neden bu kişilerin askere alınmadığını ifade etmiştir. Türk-İslam Devletlerinde Hıristiyanların askere alınması meselesine kısaca değinen yazar Osmanlı Devleti'nde kapukulu sistemi dışında yer almış olan voynuk ve

¹³ Ziya Kazıcı, **Osmanlılarda Vergi Sistemi**, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1977.

¹⁴ Halil İnalçık "Cizye", **DİA.**, C.8., Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1993.

¹⁵ Ufuk Gülsoy, "Cizye'den Vatandaşlığa: Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni", **Türkler**, C.14, (Edt. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

martalos adı verilen Gayrimüslim unsurların durumuna değindikten sonra Osmanlı ordusunun çeşitli sınıflarında yer alan askerleri kısaca göstermiş ve Gayrimüslim unsuların askerliğe alınması için yapılan çalışmaları anlatmıştır. Yazar daha sonraki yıllarda bu konuyu daha da genişleterek, Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri¹⁶ adlı eseri hazırlamıştır.

Abdurrahman Vefik Sayın'ın (1856-1956) 1914 yılında hazırlamış olduğu Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi) adlı eseri cizye vergisinde yapılan değişiklikleri göstermesi açısından önemlidir. Abdurrahman Vefik Sayın eserinde, cizye vergisinin maktu ve ale'r ruûs şeklinde tahsilin açıkladıktan sonra 1691 yılında Köprülü Mustafa Fazıl Paşa döneminde yapılmış olan cizye reformunu ve II. Mahmud döneminde cizye vergisi konusunda yaşanan değişiklikleri kısa ve öz şekilde göstermiştir.¹⁷

Mehmet Zeki Pakalın'ın (1886-1972), Osmanlı Tarihi ve Deyimleri Sözlüğü¹⁸ adlı eserinde cizye maddesi adında vergi hakkında bilgiler verilmiştir. Genel olarak daha önceden bu konu hakkında yapılmış olan çalışmaların bir nevi tekrarı gibi olsa da konunun derli toplu bir şekilde gösterilmesi açısından bu eserdeki cizye maddesi bizim için önemlidir.

Yavuz Ercan'ın (1940-) Belleten dergisinde çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar¹⁹ adlı çalışması bizim için önemlidir. Yazar çalışmasında ağırlıklı olarak cizye vergisi üstünde durmuş olup, haraç ve cizye terimlerinin ayrımını yaptıktan sonra verginin tahsilâtına ve sağlanan muafiyetlere yer vermiştir. Çalışmasının sonuna doğru ise toprak ve ürün üzerinden alınan haraç vergisine kısaca değinmiştir. Bu çalışmada yazar, ağırlıklı olarak Ömer Lütfi Barkan'ın XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları²⁰ adlı eserinden faydalanmıştır. Yazarın bu çalışmasından yaklaşık on yıl sonra çıkarmış olduğu Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler

¹⁶ Ufuk Gülsoy, **Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri**, Timaş, İstanbul, 2010.

¹⁷ Abdurrahman Vefik Sayın, **Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)** Maliye Bakanlığı, Ankara, 1999.

¹⁸ M. Zeki Pakalın, **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.II, M.E.B., İstanbul, 1983.

¹⁹ Yavuz Ercan "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar" **Belleten**, C.LV-S.213, T.T.K., Ankara, 1991.

²⁰ Ömer Lütfi Barkan, **XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları-Kanunlar**, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2001.

Kuruluştan Tanzimat'a Kadar, Sosyal Ekonomik ve Hukuki Durumları²¹ adlı eseri de bizim için oldukça önemlidir. Yazar bu eserinde, yukarıda bahsi geçen yazısının dışında, Osmanlı ve öncesinde Gayrimüslimlerin, İslam devletlerindeki hukuki durumlarını ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Bu noktada bu çalışma zimmet hukukunu göstermesi açısından en önemli eserlerin başında gelmektedir.

Abdüllatif Şener'in (1954-), Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi²² adlı çalışmasında Tanzimat döneminde cizye vergisinin tahsili konusuna kısaca değinilmiş olup, verilen bilgiler tatmin edici düzeye değildir.

Neşet Çağatay'ın (1917-2000), Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler²³ adlı çalışmasında cizye vergisi konusu bir alt başlık halinde kısaca geçilmiştir. Neşet Çağatay bu kısımda cizye vergisinin tahsili sırasında miktarın nasıl belirlendiğini bazı kanunnamelere dayanarak göstermiştir.

Ziya Karamursal'ın Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler²⁴ adlı eserinde kısa bir bölüm cizye vergisi konusuna ayrılmıştır. Bu bölümde zaman içerisinde cizye vergisinde yaşanan değişiklikler kısaca anlatılmıştır.

Bu çalışmaların dışında Yavuz Cezar'ın (1946-) Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih)²⁵ adını verdiği çalışmada cizye vergisi konusunda ayrı bir kısım olmasa da eserin çoğu yerinde cizye gelirlerinin toplanılması ve harcanmasını göstermesi açısından bu eserde bizim açımızdan önemlidir.

1. 2. Cizye Defterleri İle İlgili Yapılmış Olan Çalışmalar

Cizye mükelleflerinin kayıt altına alındığı defterler olan cizye defterleri hakkında şu ana kadar yapılmış olan çalışmalar oldukça yetersiz ve bölgesel düzeyde

---

²¹ Yavuz Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar, Sosyal Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2001.

²² Abdüllatif Şener, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1990.

²³ Neşet Çağatay, "*Osmanlı İmparatorluğunda Reâyadan Alınan Vergi ve Resimler*" **Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, V/V, Ankara, 1974.

²⁴ Ziya Karamursal, **Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler**, T.T.K., Ankara, 1989.

²⁵ Yavuz Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986.

kalmıştır. Bu çalışmaların içerisinde, Cevdet Küçük'ün (1946-) Tanzimat'ın İlk Yıllarında Erzurum'un Cizye Geliri ve Reâyâ Nüfûsu²⁶, Doğan Yörük'ün H.1259 / M.1843 Tarihli Cizye Defterlerine Göre Kayseri'de Rum ve Ermeni Milleti²⁷, Recep Dünder'in (1959-) H.1053-M.1643 Tarihli 8428 No'lu Cizye Defterinin Tanıtımı ve Değerlendirilmesi²⁸ ve yine Recep Dünder'in Mesut Aydın (1959-) ile birlikte hazırlamış olduğu 3924 No'lu Cizye Defterine Göre Kıbrıs Eyaleti Baf ve Kukla Kazalarında Gayrimüslimler (H.1061-M.1650-51)²⁹ adlı çalışmalarıyla, İbrahim Özcoşar ve Hüseyin Haşimi Güneşin birlikte hazırladığı Osmanlı Devlet'inde Cizye ve 19. Yüzyıla Ait Bir Cizye Defteri: Cizye Sancağının Cizye Defteri (Cizye Defteri Numarası: 375)³⁰ adlı çalışmaları yer almaktadır. Bu çalışmalarda genel olarak cizye vergisinin uygulanışı ve tarihsel süreci arşiv kaynaklarına dayandırılmaksızın kısaca anlatıldıktan sonra bahsi geçen dönemler içerisindeki cizye defteri değerlendirilerek bölgelerin nüfus yapısına ait değerlendirilmelerde bulunulmuştur. Her ne kadar çalışmaların sayısı yetersiz ve içeriği çok zengin olmasa da, yapılmış olan bu çalışmalar, cizye defterleri üzerine çalışma yapacak olan araştırmacılara bir nevi rehber görevi görecektir. Ayrıca bu çalışmaların dışında Oktay Özel'in Avarız ve Cizye Defterleri³¹ adlı çalışması cizye defterlerinin demografi çalışmaları sırasında kullanımını göstermesi açısından bakılması gereken bir çalışmadır.

Yapılmış olan bu çalışmaların dışında enstitülerimizde cizye vergisi konusu üzerine bugüne kadar herhangi bir doktora çalışması yapılmamıştır. Yapılmış olan çalışmalar yüksek lisans düzeyinde kalmıştır. Yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış olan bu çalışmaların içerisinde, Yusuf İyi'nin Niğde Sancağı 1259 (M.1843) Senesi Cizye Vergisi³², Rahim Gökdemir'in Maliyeden Müdevver (Mad. d) 03618 Numaralı

²⁶ Cevdet Küçük, "Tanzimat'ın İlk Yıllarında Erzurum'un Cizye Geliri ve Reâyâ Nüfûsu" **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul, 1978.

²⁷ Doğan Yörük, "H.1259 / M.1843 Tarihli Cizye Defterlerine Göre Kayseri'de Rum ve Ermeni Milleti" **Turkish Studies**, V.8/11, Ankara, 2013.

²⁸ Recep Dünder "H.1053-M.1643 Tarihli 8428 No'lu Cizye Defterinin Tanıtımı ve Değerlendirilmesi" **History Studies**, V.4-I.4, 2012.

²⁹ Recep Dünder-Mesut Aydın, "3924 No'lu Cizye Defterine Göre Kıbrıs Eyaleti Baf ve Kukla Kazalarında Gayrimüslimler (H.1061-M.1650-51)" **TÜBAR**, XXXI, 2012.

³⁰ İbrahim Özcoşar-Hüseyin Haşimi Güneş, "Osmanlı Devlet'inde Cizye ve 19. Yüzyıla Ait Bir Cizye Defteri: Cizye Sancağının Cizye Defteri (Cizye Defteri Numarası: 375)" **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C.5-S.15, 2006.

³¹ Aykut Özel, "Avarız ve Cizye Defterleri", **Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik** (Edt. Halil İnalıcık-Şevket Pamuk), DİE Yayınları, Ankara, 2001.

³² Yusuf İyi, "Niğde Sancağı 1259 (M.1843) Senesi Cizye Defter'i", **Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999.

Kıbrıs Cizye Defteri: Transkripsiyon ve Değerlendirme³³, Behçet Loklar'ın Tanzimat Dönemi'nde Biga Sancağı'nda Cizye Rejimi³⁴ ve Hanife Şen'in 1492 Numaralı Sivas Cizye Defterinin Değerlendirilmesi³⁵ adlı tez çalışmaları mevcuttur. Genel olarak yapılmış olan bu yüksek lisans tez çalışmalarında ismi geçen bölgelere ait cizye defterlerinin transkripsiyonları yapılmış olup yüzeysel olarak Osmanlı Devleti'nde cizye vergisi konusu ve tarihsel süreci arşiv belgelerine dayanmaksızın açıklanmaya çalışılmıştır. Verilen bu bilgiler Osmanlı Devleti'nde cizye vergisi konusu açıklamaktan oldukça uzaktır. Ancak yine de bu konunun lisansüstü seviyede ele alınmış olması önemlidir.

II. KAYNAKLAR

2. 1. Arşiv Kaynakları

Tezimizin ana dayanağını oluşturan bilgiler Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde çeşitli fonlar içerisinde bulunan belgeler ve defterlerden elde edilmiştir.

2. 1. 1. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde çeşitli tasnifler altında konumuzla alakalı binlerce belge mevcuttur. Ne yazık ki çalışmamızın süresi ve maddi imkânsızlıklar sebebiyle Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerin tamamına bakma fırsatımız olmamıştır. Ancak, yapmış olduğumuz uzun ve yorucu mesainin ardından çeşitli tasniflerden elde ettiğimiz yüzlerce arşiv belgesinin ışığı altında tez çalışmamızı meydana getirmiş bulunmaktayız.

³³ Rahim Gökdemir, “Maliyeden Müdevver (Mad. d) 03618 Numaralı Kıbrıs Cizye Defteri: Transkripsiyon ve Değerlendirme”, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.

³⁴ Behçet Loklar, “Tanzimat Dönemi'nde Biga Sancağı'nda Cizye Rejimi” Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.

³⁵ Hanife Şen, “1492 Numaralı Sivas Cizye Defterinin Değerlendirilmesi” Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.

2. 1. 1. 1. Ali Emirî Tasnifi

Ali Emirî Efendi³⁶ başkanlığında bir heyet tarafından 1918-1921 seneleri arasında gerçekleştirilen bir tasnif olmasından dolayı Ali Emirî Tasnifi adı verilmiş olan bu tasnifte, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından başlayarak Sultan Abdülmecid zamanına kadar gelen belgeler mevcuttur. Belgeler, padişahların saltanat sıraları esas alınarak tasnif edilmiştir. Ancak padişahlar kronolojik olarak sıralanmalarına rağmen, her padişaha ait vesikalar kendi içlerinde tam olarak kronolojik değildir. Padişah değişikçe sıra numarası 1'den itibaren numaralanmıştır. Belgeler, Sultan Dördüncü Mehmed döneminden itibaren çoğalmaya başlar. Ali Emirî Tasnifi'nde siyasî ve askerî konulara ait belgeler; timar ve zeâmet tevcihleri; yabancı ülkelerle münasebetler, Divan-ı Hümâyûn'a ait meseleler, maarif, inşâ ve tamir gibi konularda vesikalar bulunmaktadır.³⁷ Çalışmamız sırasında Ali Emirî tasnifinden II. Ahmed, II. Mustafa, III. Ahmed ve I. Mahmud dönemine ait belgelerden faydalanılmıştır. Ancak bu tasniften elde ettiğimiz belgelerin sayısı oldukça azdır.

2. 1. 1. 2. İbnülemin Tasnifi

İbnülemin Mahmud Kemal'in³⁸ başkanlığında kurulan tasnif heyeti, 1921 yılından itibaren belgeleri konularına göre tasnif etmiştir. İbnülemin Tasnifi 23 ana bölüm altında toplanmış olup, her konu kendi bölümü içinde kaba bir kronolojik sıra takip etmektedir. 30 kataloğu bulunan bu tasnifin, 829-1290/1425-1873 yılları arasındaki muhtelif konuları kapsayan 47.125 adet belgesi vardır.³⁹ Araştırmamızda yoğun bir şekilde kullanmış olduğumuz İbnülemin fonuna ait olan, askeriye, bahriye dahiliye, darbhane, hariciye, muafiyet, saray, sıhhiye ve şükr-ü şikayet kısmındaki

³⁶ Ali Emirî Efendi, 1857 yılında Diyarbakır'da dünyaya gelmiştir. Köken olarak Seyid ve Şerif soyundan gelmiş olan Ali Emirî Efendi iyi bir tahsil görmüştür. 1916 yılında kendi çabalarıyla kurmuş olduğu Millet Kütüphanesinin müdürlüğünü yapmış olan Ali Emirî Efendi 1924 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. http://www.milletkutup.gov.tr/ali_efendi.html / 30.09.2016.

³⁷ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 108, İstanbul, 2010, s. 418.

³⁸ İbnülemin Mahmud Kemal 1871 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Baba tarafından Hz. Hüseyin'in soyundan gelmekte olan İbnülemin Mahmud Kemal, son dönem Osmanlı devlet adamları, şairleri musikişinasları ve hattatları üzerine biyografisiyle tanınmıştır. İbnülemin Mahmud Kemal 1957 yılında vefat etmiştir. İbnülemin Mahmud Kemal hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Faruk Akün, "İbnülemin Mahmud Kemal" **DİA.**, C.21., Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2000.

³⁹ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, s.419.

belgeler araştırmamızın vücuda getirilmesinde çok değerli bilgileri bize sağlamıştır. Özellikle dahiliye kısmındaki arşiv belgeleri cizye vergisinin toplanılması sırasında yaşanan sorunların neler olduğunu görmemiz açısından bizlere büyük fayda sağlamıştır.

2. 1. 1. 3. Cevdet Tasnifi

1931 yılında Maliye deposundaki bir kısım belgelerin ihmal ve gaflet sonucu Bulgaristan'a satılması üzerine 8 Ekim 1932 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Muallim Cevdet'in⁴⁰ başkanlığında yeni bir tasnif heyeti oluşturulmuştur. Kilisli Muallim Rifat, emekli bazı devlet memurları ve tarih uzmanı kimseler bu heyette yer almıştır. Muallim Cevdet 1935'te istifa ederek ayrıldığı hâlde tasnif 1937 yılına kadar sürmüştür. Cevdet Tasnifi adı verilen bu çalışmada belgeler konularına göre tasnif edilmiş, fakat kronolojik olarak kataloglarına geçirilmemiştir. Bu tasnif, 17 ana bölüm altında 960-1322 / 1553-1904 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eden 216.572 adet belgeden oluşup 87 adet katalogu mevcuttur.⁴¹ çalışmamız sırasında bu tasnifte bulunan, askeriye, bahriye, belediye, dahiliye, darphane, evkaf, hariciye, iktisat, maarif, maliye, nafıa, saray, sıhhiye ve zabtiye bölümlerine ait belgeleri yoğun bir şekilde kullanmış bulunmaktayız. Tezimin birinci ve ikinci bölümünün oluşturulmasında temel dayanak noktamız buradan elde ettiğimiz belgeler olmuştur. Kısacası hemen hemen her başlık altında bu tasnifte bulunan belgelerden yoğun bir şekilde istifade edilmiş olup, şayet bu fon altında bulunan belgeler elimizde olmasaydı tez çalışmamızın başarıya ulaştığını söylememiz uygun olmayacaktı.

---

⁴⁰ Muallim Cevdet 1883 yılında Bolu'da dünyaya gelmiştir. Asıl adı Mehmed Cevdet olup, soyadı kanunundan sonra İnanalp soyadını almıştır. İlk ve orta öğrenimini Bolu ve Kastamonu'da tamamlayan Muallim Cevdet, 1901 yılında Dârülfünun Hukuk Mektebine girmiştir. Ancak yaşadığı maddi imkansızlar yüzünden buradaki eğitimini tamamlayamamış olmasına karşın Dârülmuallimin Āliye'den mezun olmuştur. Bir dönem Bakü, Moskova ve Cenevre'de kalmış olan Muallim Cevdet, İstanbul'a döndüğünde çeşitli okullarda dersler vermiştir. 1932 yılında kurulmuş olan tasnif heyetinin başkanlığına getirilmiş olan Muallim Cevdet, sağlığının bozulmasından ötürü bu görevi bırakmıştır. Muallim Cevdet 1935 yılında vefat etmiştir. Muallim Cevdet hakkında ayrıntılı bilgi için bknz. Ahmet Güner Sayar, "Muallim Cevdet" **DİA.**, C.30., Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2005.

⁴¹ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, s. 420 – 421.

Cevdet Tasnifi Belge Katalogları Listesi⁴²

Katalog No	Katalogun Mahiyeti	Tarih		Belge Adedi
		Hicri	Miladi	
85/85-1	Adliye	1123-1293	1711-1876	6.731
86-93/1-13	Askeriye	960-1314	1553-1897	54.984
94-95/1-3	Bahriye	1015-1302	1506-1887	12.743
96/1-2	Belediye	1067-1295	1656-1878	7.597
97-99/1-4	Dahiliye	1012-1298	1603-1881	17.486
100	Darphâne	1075-1282	1664-1855	3.281
101-104/1-9	Evkâf	1060-1322	1650-1904	33.351
106-107/1-2	Hariciye	1025-1313	1619-1896	9.328
108	İktisat	1063-1293	1653-1876	2.261
109/1-3	Maârif	989-1304	1581-1887	9.242
110-113/1-9	Maliye	965-1305	1557-1888	31.937
114	Nafia	1106-1320	1597-1903	2.785
115	Sihhiye	1070-1306	1659-1889	1.451
116/1-3	Saray	1002-1310	1593-1893	9.019
118/118-1	Zaptiye	1012-1299	1603-1882	4.550

2. 1. 1. 4. Hariciye Nezâreti Belgeleri

Hariciye Nezâreti'nin teşkilatlanmasıyla birlikte ağırlıklı olarak Tanzimat dönemi sonrası siyasi, hukuki ve idari konuların yanı sıra sefâret ve şebkenderliklerle yapılan yazışmaları ihtiva eden bu arşiv belgeleri, 1985 yılına kadar Dışişleri Bakanlığı'nın bünyesinde bulunmuş olup bu tarihten sonra Başbakanlık Osmanlı Arşivlerine devredilmiştir.⁴³ Çalışmamız sırasında Hariciye Nezaretine ait fonlarda bulunan, mektubi kalem ve tercüme odası kısmındaki belgeler ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Bu kısımdaki belgeler, daha çok kendini başka bir devletin tebaası olarak göstermeye çalışan kişilerle, verginin toplanmasıyla görevlendirilmiş

⁴² Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 421.

⁴³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 379-380.

cizyedarlar arasında yaşanan sorunların ve cizye vergisinden iane-i askeriye bedeline geçiş sürecinde ortaya çıkan olan sorunların gösterilmesinde bize büyük fayda sağlamıştır.

2. 1. 1. 5. Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi

Osmanlı Arşivi'nin en önemli tasniflerinden biri olan Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi belgeleri, Âmedî Kalemi'nin evrakı olan hatt-ı hümâyûnların toplanmasından meydana gelmiştir. Bu tasnif; Sultan Birinci Mahmud'dan Sultan İkinci Mahmud devri sonuna kadar olan 112 senelik dönemi ihtiva etmekle beraber, vesikaların çoğu, Sultan Üçüncü Selim ve İkinci Mahmud devirlerine aittir. İstisnâ olarak, Sultan Birinci Mahmud'dan önceye ve İkinci Mahmud devrinden sonraya ait vesikalara da rastlanmaktadır. Hatt-ı hümâyûnlarla ilgili ilk tasnif 1883 yılında yapılmış olup, bu tarihte hazırlanan fihrist defterleri 1940 yılına kadar kullanılmıştır. Yeni yapılan düzenlemelerle hatt-ı hümayun'ların tamamı bilgisayar ortamında kataloglanmış ve dijital görüntüleri ile araştırmaya açılmıştır.⁴⁴ Çalışmamız sırasında cizye tahsilatı sırasında görevlendirilecek olan cizyedarlarda, devlet tarafından aranılan vasıfların neler olduğunu net bir şekilde görmemizi sağlaması açısından bu tasniften elde ettiğimiz belgeler oldukça faydalı olmuştur.

2. 1. 1. 6. İradeler

İrâde, padişahın emri, fermanı, arzusu manasına gelir. 1832 senesinden evvel, herhangi bir mesele hakkında padişahın mütalâasına lüzum görüldüğünde, meselenin hulâsası padişaha sunulurdu. Buna “arz tezkiresi” veya “telhîs” denirdi. Padişah, telhîsi okuyarak mesele hakkındaki fikrini üzerine kısaca yazardı. Bu tarihten sonra arz tezkirelerinin Serkâtib-i Şehriyârî denilen padişahın hususî başkâtibine hitaben yazılması usulü ittihâz olunmuş idi. Başkâtib, bunu padişaha okur, o da şifahî olarak mütalâasını bildirir ve bu mütalâa, arz tezkiresinin altına ve eğik olarak başkâtib tarafından sadrazama hitaben yazılırdı. İşte bu şekle irâde denmiştir. Meşrutiyet'ten

---

⁴⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 422.

sonra ise bu usul terk olunmuş ve padişahlar, vekiller heyeti kararlarını tasdik etmekle iktifâ etmişlerdir. Bu tasdike de irâde denilmiştir⁴⁵. Çalışmamız sırasında iradeler adı altında dahiliye, hariciye ve meclis-i vala şeklinde tasnif edilmiş olan belgelerden az da olsa faydalanılmıştır.

2. 2. Defterler

2. 2. 1. Cizye Defterleri

Cizye defterleri, cizye vergisi mükelleflerinin kayıt altına alındığı defterler olup, bu defterlerde tahsilâtın yapıldığı sene, bölge (sancak ve mahalle), cizye mükellefinin milleti, adı, babasının adı, boyu, saçı, sakalı, bıyığı, göz rengi, vücudunda değişmeyecek olan alametlerinde bulunduğu eşkâli, yaşı, mesleği, hane bilgileri, eğer bölgeye başka bir bölgeden gelmiş ise gelmiş olduğu yerin adı ve vergiyi hangi seviyeden ödediğini gösteren ifadelerin yanı sıra mükelleflerin ekonomik durumunda yaşanan değişimler sonrası vergi ödeme seviyesinde yaşanan değişiklikleri ve mükellef defterde kayıtlı olmasına karşın hayatta değil ise ona dair bilgiler yer almaktadır. İki nüsha olarak tutulan bu defterlerin bir nüshası İstanbul'a cizye muhasebesine gönderilmiş olup⁴⁶, diğer bir nüshası da verginin tahsil edildiği bölgede kalmıştır. İstanbul'a gönderilen bu defter sayesinde bölgedeki cizye geliri bir önceki cizye defterindeki gelir karşılaştırılarak iki defter arasındaki gelir farkı ortaya çıkartılırdı.⁴⁷ Şayet cizye gelirinde aşırı bir kayıp söz konusu ise bunun nedenleri araştırılır var ise sorumlular cezalandırılırdı. Ayrıca cizyenin tahsil edildiği bölgede cizye tahsili konusunda bir sorun yaşanırsa İstanbul'daki nüshaya başvurulurdu. Defterlerin sonuna, defterin kapsadığı bölgeden tahsil edilen toplam cizye vergisi miktarı ve bölgedeki toplam cizye mükellefinin sayısı düşülerek tahsilât sırasında görev almış olan kişilerin imza veya mühürleri basılarak defterler kapatılmıştır. Defterlere iki üç yılda bir yeni mükelleflerin kayıtları nev-yafte⁴⁸ olarak yapılmakta olup, ölmüş olan mükellefler ise kırmızı mürekkeple geberme manasında olan mürd

⁴⁵ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, s.299-300.

⁴⁶ Yavuz Ercan "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar" **Bellekten**, C.LV-S.213, T.T.K., Ankara, 1991, s. 380-381.

⁴⁷ Yavuz Ercan, *a.g.m.*, s. 375.

⁴⁸ Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî**, (Yay. Haz. Mehmet İpşirli) T.T.K., Ankara, 1999, s. 600.

kelimesi yazılarak cizye defterinden kayıtları düşürülmüştür.⁴⁹ Böylelikle bölgelerin cizye mükellef sayıları ve cizye gelirleri güncel bir şekilde takip edilebilmiş ve yaşanabilecek olası bir gelir kaybının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Sayıları binleri aşan bu defterler Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, Kamil Kepeci, Maliyeden Müdevver ve Maliye Nezareti Vâridât Muhasebesi Cizye Defterleri Kataloğunda ağırlıklı olarak yer almakta olup, çok az sayıda olsa da Maden Mukâtaası Kalemine bağlı, Boğdan, Eflak ve Kıptiyan cizye defterleri mevcuttur. Son zamanlarda yapılan arşiv belgelerinin dijital ortama aktarılma çalışmaları sayesinde İstanbul'da bulunan Osmanlı Arşivi ve Ankara'da bulunan Cumhuriyet Arşivi'nde, cizye defterleri dijital olarak araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan kayıtlar XVI. yüzyıldan itibaren başlamakta olup, daha önceki tarihlere ait kayıtlar şu an mevcut olmayıp, ilerleyen zamanlarda yapılacak olan tasnif çalışmaları sonrası daha eski tarihli kayıtlara ulaşılabileceğini düşünmekteyiz. Yukarıda bahsi geçen fonlardan ilk olarak Kamil Kepeci Fonuna bakacak olursak, 1551 – 1847 tarihileri⁵⁰ arasını kapsayan toplam 293 cizye defteri mevcut olduğunu görürüz. Devletin umumi gelir kaynaklarını tespit etmek ve hazineye gelir olarak girmesi gerekeni tarh ve tahsil etmekle görevli olan Vâridât Muhasebesinin⁵¹ kayıtlarının bulunduğu Maliye Nezareti Vâridât Muhasebesi Defterleri içerisinde yer alan Cizye Defterleri Kataloğunda (ML.VRD.CMH.d) ise 1838-1857 yıllarını kapsayan toplam 1.543 cizye defteri mevcuttur.⁵² Kayıt tutulan bölgenin genişliği, cizye defterine dâhil edilmiş olan bölgelerin sayısı ve deftere kaydedilmiş olan cizye mükelleflerinin sayısı ile doğru orantılı olarak defterlerin hacimleri değişmektedir. Ayrıca bölgesel özet maiyetinde

---

⁴⁹ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnâmeleri**, Fey Vakfı, İstanbul, 1990, s. 330.

⁵⁰ Yavuz Ercan bu tasnifte 1551-1847 tarihlerini kapsayan cizye defterlerinin olduğunu belirtmiş olsa da Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberinde en son kayıt yapılan defterin 1848 yılına ait olduğu belirtilmiştir. Yavuz Ercan, "*Türkiye'de XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İctimai ve İktisadi Durumu*" **Belleten**, C.XLVII-S.188, T.T.K., Ankara, 1983, s. 1122.

⁵¹ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 108, İstanbul, 2010, s. 247.

⁵² **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, s. 249.

olan⁵³, sadece bölgelerden toplanan cizye vergisi miktarlarını gösteren icmal türünden cizye defterleri de mevcuttur.⁵⁴

Çeşitli bölgelere ait olan cizye defterleri üzerine yapılacak olan bir araştırmadan önce araştırmacıların iyi bir düzeyde Osmanlıca gramer bilgisine sahip olmaları gerekmektedir. Defterlerdeki kayıtlar genelde rik'a ve divani yazı türüyle tutulmuş olsa da bazı defterlerin kayıt tutulma şekli siyâkât adı verilen yazı türüyle olmuş olduğundan, bu defterlerin incelenmesi diğerlerine göre daha zordur. Bunun dışında defterde geçen bölge isimlerinin, kalıpların, terimlerin ve kısaltmaların bilinmesi defterler üzerine çalışma yapacak olan araştırmacılara büyük kolaylık sağlayacaktır. Şayet defterde bahsi geçen bölge isimleri, kalıplar, terimler ve kısaltmalar bilinmez ise defterdeki bilgiler anlamsız kalacak ve araştırma sonunda doğru bir sonuca varılamayacaktır.

Cizye defterleri bölgesel nüfus çalışmaları yapan veya yapacak olan araştırmacılar için başvurulması gereken kaynakların başında gelmektedir. Araştırma yapılacak olan bölgede yaşayan Gayrimüslimlerin sayısı cizye defterlerinden tahmin edilebilir. Cizye defterlerinde sadece 13 – 85 yaş arası erkekler kayıt edilmiş olsa da, çekirdek aileyi oluşturabilecek birey sayısı defterlerde kayıtlı olan hane sayısından bir çıkarımla belirlenebilir.⁵⁵ Ortaya çıkartılan rakam, Müslüman halkın sayısına oranla hesaplanarak bölgenin demografik yapısı hakkında araştırmacılara bilgiler verebilir. Şayet daha geniş kapsamlı bir şekilde Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan ve sayıları binleri aşan cizye defterlerinin incelenmesi sonucu Osmanlı Devleti'nin genel nüfus yapısı hakkında bir sonuç çıkartılabilir. Böyle bir çalışmanın yapılması büyük bir emek ve maddi güç gerektirdiğinden ne yazık ki zor gözükmektedir.

Cizye defterleri nüfus konusu dışında kayıtlı olan kişilerin ve inceleme yapılan bölgenin ekonomik durumunu göstermesi açısından da büyük bir önem arz etmektedir. Kişiler defterlere alâ (zengin), evsat (orta halli) ve edna (fakir) olarak üç grup halinde olarak kayıt edildiğinden kişilerin vergi seviyesi üzerinden yapılacak olan hesaplamalar ile bölgede yaşayan kişilerin % kaçının zengin, orta halli ya da

---

⁵³ İsmail Özçelik, **Tarih ve Metodolojisi**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2014, s. 122.

⁵⁴ BOA. ML. VRD. CMHd., 291.

⁵⁵ BOA. ML. VRD. CMHd. 402.

fakir olarak sınıflandırıldığını görebiliriz.⁵⁶ Çıkarılacak sonuç, sadece bölgede yaşayan zimmi halkın değil, bir bütün olarak bölgede yaşayan Müslüman halkında ekonomik durumunu yansıtmaya açısından büyük önem arz etmektedir.

Cizye defterlerinde vergi mükelleflerinin meslekleri hakkında da bilgiler mevcuttur. Defterlerde kayıtlı olan meslek gruplarının bazıları günümüzde geçerliliğini kaybetmiş olsa da bahsi geçen dönem içerisinde bölgede ne türden bir iktisadi yaşantı olduğunu bizlere göstermesi açısından kıymetlidir.⁵⁷ Genelde bir meslek grubunda bulunan ve hemen hemen aynı yaş grubu içerisinde yer alan mükellefler aynı seviye üzerinden cizye vergisini ödemişlerdir. Bu da araştırmacılara defterin ait olduğu yıllarda hangi meslek dallarında çalışanların büyük kazanç elde ettiğini, hangi meslek dallarının iktisadi yaşantıda büyük önem arz ettiğini gösterebilir.

Cizye defterlerinde müstem'in olarak adlandırılan ve kapitülasyonlardan faydalanan tüccarlardan başka yabancı başlığı altında, bölgeye çeşitli sebeplerle Osmanlı ülkesinin başka şehirlerinden gelen ve cizye vergisini bahsi geçen defterin bölgesinde ödeyen kişilerde vardır.⁵⁸ Bu kişilerin geldikleri yerin dışında yapmış oldukları meslek, yaşları ve cizyeyi hangi seviyeden ödediklerine dair bilgiler de defterlerde kayıtlıdır. Cizye defterleri üzerine yapılacak olan çalışmalarda bölgeler arası ekonomik ilişkiler hakkında sonuçlara varabiliriz. Hangi bölgeden hangi bölgeye hangi meslek dalından kaç kişinin gittiğini gösteren bu kayıtlar özellikle bölgelerde hangi meslek dallarının yoğunluk kazandığını ve hangi bölgede hangi meslek dalına ihtiyaç olduğunu bu konuda çalışmalarda bulunacak olan araştırmacılara gösterebilir.

Cizye mükelleflerinin yaşları ve vücudunda değişmeyecek alametleriyle kaydedilmiş olması ise tıp tarihi alanında yapılacak olan çalışmalarda araştırmacılara bilgi verebilir. Osmanlı döneminde genel veya bölgesel sağlık hizmetlerinin gelişmişliği hakkında bir araştırma yapacak olan araştırmacı cizye defterlerinde kayıtlı bulunan mükelleflerin yaşlarından veya defterden ölüm sebebiyle düşmüş olan kişilerin kaç yaşında öldüğünden bir çıkarımla Osmanlı Devleti'nde yaşayan

---

⁵⁶ BOA. ML. VRD. CMHd. 635.

⁵⁷ BOA. ML. VRD. CMHd. 390.

⁵⁸ BOA. ML. VRD. CMHd. 650.

bireylerin ortalama yaşam süreleri hakkında ya da verilen sağlık hizmetleri hakkında genel veya bölgesel sonuçlara varabilir.⁵⁹

Eski zamanlarda fotoğraf olmadığı için defterlerde kişilerin tanınması ve karmaşa yaşanmaması için kişinin boyu, saçı, sakalı, göz rengi, vs. gibi dış görünüşünü belli eden özellikleri de kaydedilmiştir. Bu özelliklerin genel bir değerlendirme içine alınarak, milletlerin ya da bölgede yaşayan Gayrimüslimlerin antropolojik özelliklerinin belirlenmesi üzerine yapılacak olan çalışmalarda kullanılması düşünülebilir.⁶⁰

Soyadı kullanılmadan önce kişiler kendi adlarıyla birlikte babalarının adlarıyla kaydedilmesi Osmanlı kayıt sisteminde uygulanan bir yöntemdir. Kişilerin babalarının adıyla kaydedilmesi bize Gayrimüslimler arasında hangi isimlerin yaygın bir şekilde kullanıldığını göstermesi dışında kişilerin çocuklarına atalarının ismini verme âdetinin Gayrimüslimler arasında ne derece yaygın olduğunu göstermesi açısından folklor çalışması yapacak olan araştırmacılar için kıymetli bilgiler sağlayabilir.⁶¹

Kısacası cizye defterleri sadece cizye vergisi mükelleflerinin ve hazineye gelecek olan gelirin kayıtlı olduğu arşiv malzemeleri değildir. Bu defterler araştırmacılara genel veya bölgesel kapsamda tarih üzerine veya tarih ilminden faydalanarak araştırma yapacak olan farklı disiplinlere çok kıymetli bilgiler sağlayabilir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Cizye Defterlerinin Yoğun Olarak Bulunduğu Kataloglar

Katalog No	Katalogun adı veya Fonun Kodu	Tarih		Defter Adedi
		Hicri	Miladi	
986	Kamil Kepeci ⁶²	958-1264	1551-1848	293
521	ML.VRD.CMH ⁶³	1254-1278	1838-1857	1.543

⁵⁹ BOA. ML. VRD. CMHd. 1265.

⁶⁰ BOA. ML. VRD. CMHd. 583.

⁶¹ BOA. ML. VRD. CMHd. 1242.

⁶² Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s.165.

⁶³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 249.

2. 3. KAYNAK ESERLER

Kronikler olayın yaşandığı dönemde veya döneme yakın bir tarihte yazılmış olan eserlerdir. Yazarı belli olan ya da belli olmayan bu eserler arşiv belgelerinin ışık tutmadığı bazı konulara ışık tutmaktadır. Ancak çoğu kez siyasi olayları, neden sonuç ilişkisi olmadan düz bir şekilde anlatan bu eserler, müelliflerin, devlet yöneticilerin ihsanlarına nail olup onlardan bir miktar para alma düşüncesinden ötürü objektif bir şekilde kaleme alınmamıştır. Yazarı belli olmayan anonim tarihlerde ise durum daha farklıdır. Anonim eserin yazarı herhangi bir devlet yöneticisinden maddi beklentisi olmadığından ve ismi, eserinde geçmediğinden yazdıklarından ötürü başına bir iş gelmeyeceğini bildiğinden eserinde geçen olayları daha objektif bir biçimde anlatmıştır. Bu sebepten bizim açımızdan anonim tarihler, müellifi belli olan tarihlere göre daha objektiftir.

Tez çalışmamız sırasında incelemiş olduğumuz kronikler arasında, Aşıkpaşazade'nin Aşıkpaşaoğlu Tarihi⁶⁴, Oruç Beyin Oruç Beğ Tarihi⁶⁵, İdris-i Bitlisi'nin Heşt Behişt⁶⁶, Tursun Beyin Târîh-i Ebül-Feth⁶⁷, Enveri'nin Düstûrnâme-i Enver-î⁶⁸, Ahmedî'nin, Dâstân ve Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman⁶⁹, Hoca Saadettin Efendi'nin Tacü't Tevârih⁷⁰, Neşri'nin Kitâb-ı Cihan-Nümâ⁷¹, Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Müneccimbaşı Tarihi⁷², Tarihçi Kemal'in Selâtin-Nâme⁷³, Selânik-î Mustafa Efendi'nin Tarih-i Selânikî⁷⁴, Şükrullah'ın Behçet't Tevârîh⁷⁵, Koçi Bey'in Risalesi⁷⁶, Katip Çelebi'nin Mîzanü'l Hakk Fi İhtiyari'l Ahakk⁷⁷, Hezarfen Hüseyin

⁶⁴ Aşıkpaşazade, **Aşıkpaşaoğlu Tarihi** (Yay. Haz. H. N. Atsız), Ötüken, İstanbul 2014.

⁶⁵ Oruç Beğ, **Oruç Beğ Tarihi**, (Yay. Haz. H. N. Atsız), Ötüken, İstanbul, 2015.

⁶⁶ İdris-i Bitlisi, **Heşt Behişt VII. Kefîbe**, (Yay. Haz. Muhammed İbrahim Yıldırım) T.T.K., Ankara, 2013.

⁶⁷ Tursun Bey, **Târîh-i Ebül-Feth**, (Yay. Haz. Metrol Tulum), Baha Matbaası, İstanbul, 1977.

⁶⁸ Enverî, **Düstûrnâme-i Enver-î**, (Yay. Haz. Necdet Öztürk) Çamlıca, İstanbul, 2012.

⁶⁹ Ahmedî, **Dâstân ve Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman**, (Yay. Haz. H. N. Atsız) Ötüken, İstanbul, 2015.

⁷⁰ Hoca Sadeddin Efendi, **Tacü't Tevârih**, C.II, (Yay. Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı, Ankara, 1974.

⁷¹ Mehmed Neşri **Kitâb-ı Cihan-Nümâ** (Yay. Haz. Faik Reşit Unat ve Mehmet Altay Köymen) T.T.K., Ankara, 2014.

⁷² Müneccimbaşı Ahmet Dede, **Müneccimbaşı Tarihi**, Tercüman Yayınları, İstanbul 1974.

⁷³ Tarihçi Kemal, **Selâtin-Nâme**, (Yay. Haz. Necdet Öztürk), T.T.K., Ankara, 2001

⁷⁴ Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî**, (Yay. Haz. Mehmet İpşirli) T.T.K., Ankara, 1999.

⁷⁵ Şükrullah, **Behçet't Tevârîh**, (Yay. Haz. H. N. Atsız) Ötüken, İstanbul 2015.

⁷⁶ Koçi Bey, **Koçi Bey Risâlesi**, (Yay. Haz. Zuhuri Danişman, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

⁷⁷ Katip Çelebi, **Mîzanü'l Hakk Fi İhtiyari'l Ahakk**, (Yay. Haz. O.Şaik Gökyay), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972.

Efendi'nin *Telhîs'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*⁷⁸, ve Mustafa Nuri Paşa'nın *Netâyicü'l Vukûat*⁷⁹ isimli eserleri dışında, *Kritovulos*⁸⁰ ve *Anagnostis*⁸¹ gibi yabancı yazarların eserleri de vardır.

Selânik-î Mustafa Efendi'nin *Tarih-i Selânikî* ve Abdülkadir Özcan'ın yayına hazırladığı *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*⁸² adlı eserler dışında bahsi geçen kroniklerde cizye vergisi hakkında doğrudan ve ayrıntılı bir bilgi geçmemekle birlikte sadece cizye vergisinin hangi bölgeden ne usulde tahsil edildiğini ve cizye vergisi konusunun Müslüman ve Hıristiyan devletler arasındaki ilişkilerde ne gibi bir öneme sahip olduğunu göstermesi açısından bizlere fayda sağlamıştır. Ayrıca Hezarfen Hüseyin Efendi'nin *Telhîs'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân* adlı eseri Osmanlı Devlet teşkilatını ve yapılan harcamaları bizlere göstermesi açısından oldukça kıymetli olup, çalışmamızda yoğun olarak kullanmış olduğumuz eserlerin başında gelmektedir.

2. 4. KİTAPLAR ve MAKALELER

Tezimizin konusu ve kapsadığı alanın genişliğinden dolayı birçok alanda yazılmış kitap ve makaleye bakma gereksinimi duyduk. Hangi alandan hangi kitap ve makaleyi incelediğimizi tekrardan tek tek buraya yazma şansımız olmadığından dolayı, incelemiş olduğumuz eserler açısından daha önemli gördüğümüz birkaç eseri burada gösteriyoruz.

Öncelikle cizye konusuna giriş kısmında en çok faydalandığımız eser olan Ebu Hanife'nin talebelerinden olan Ebû Yusuf'a (731-798) ait olan *Kitabu'l Haraç*⁸³ adlı eserden söz etmemiz gerekmektedir. Bu eser İslam vergi sistemini ve düşüncesini anlamamız açısından büyük önem arz etmektedir. Genelde İslam vergi sistemiyle alakalı yazılmış olan yerli ve yabancı eserlerin çoğunda temel dayanak

⁷⁸ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîs'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, (Yay. Haz. Sevim İlgürel) T.T.K., Ankara, 1998.

⁷⁹ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'at* (Yay. Haz. Yılmaz Kurt), T.T.K., Ankara, 2014.

⁸⁰ Kritovulos, *İstanbul'un Fethi*, (Yay. Haz. Muzaffer Gökman) Kitapçılık Ticaret, İstanbul, 1967.

⁸¹ Johannis Anagnostis, *Selani'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih*, (Yay. Haz. Melek Delilbaşı) T.T.K., Ankara, 1989.

⁸² *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116 / 1688-1704)*, (Yay. Haz. Abdülkadir Özcan), T.T.K., Ankara, 2000.

⁸³ Ebû Yusuf, *Kitabu'l Haraç* (Çev. Ali Özek) Hisar Yayınevi, İstanbul, 1973.

noktası olan bu eserde, yazar cizye vergisinin kimlerden, hangi nisbette ve nasıl toplanılacağı konusunda dönemin halifesine tavsiyelerde bulunulmuştur. Yazar bu tavsiyeleri bulunurken tavsiyelerinin nedenlerini de tavsiyenin içerisinde göstermiş ve tavsiyeye uyulmasını sağlamaya çalışmıştır.

Ayrıca Salih Tuğ'un (1930-) İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı⁸⁴, Mehmet Erkal'ın (1944-2015) Diyanet İşleri Ansiklopedisinde⁸⁵ ve Alman C.H.Becker'in (1876-1933) İslam Ansiklopedisinde⁸⁶ cizye konusunda yazmış olduğu kısımlar cizye vergisinin ortaya çıkışı hakkında bakılması gereken yerlerin başında gelmektedir.

Osmanlı Dönemi'nde cizye vergisi konusuna gelinecek olursa ilk önce bölgelere ait olan kanunnamelere bakmamız gerekmiştir. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti geniş ve birbirinden iklim, toprak vs. gibi farklılıkları bulunan geniş bir alana hükmetmiştir. Bu sebepten cizye vergisinin her bölgeden aynı oran ve kriterler üzerinden toplanmasını beklememiz anlamsız olacaktır. Bölgesel farklılıkları görmek için öncelikli olarak Ömer Lütfi Barkan'ın (1903-1979) XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları-Kanunlar⁸⁷ ve Ahmet Akgündüz'ün (1955 -) Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri⁸⁸ adlı kıymetli eserlerini inceleme gereksinimi duyduk. İsmi geçen eserler bizlere geniş Osmanlı coğrafyasında cizye vergisinin tahsili sırasında yaşanmış olan bölgesel farklılıkları ayrıntılı bir şekilde göstermiştir.

Kanunnameler dışında, yukarıda da zikrettiğimiz Bulgar tarihçi Boris Christoff Nedkoff'un (1910-1975) Belleten dergisinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye⁸⁹ başlıklı makalesi Osmanlı Devleti'nde cizye konusu hakkında yazılmış olan kıymetli yazılardandır. Ayrıca Ziya Kazıcı'nın (1945-) Osmanlılarda Vergi Sistemi⁹⁰ adlı kitabı Osmanlı vergi sistemi içerisinde cizye vergisinin önemini görmemiz

---

⁸⁴ Salih Tuğ, **İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, Marmara Üni. İlahiyat Fak. Yay. İstanbul, 1984.

⁸⁵ Mehmet Erkal, "*Cizye*" **DİA.**, C.8, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1993.

⁸⁶ C.H.Becker, "*Cizye*" **İslâm Ansiklopedisi**, MEB., Eskişehir, 1997.

⁸⁷ Ömer Lütfi Barkan, **XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları-Kanunlar**, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2001.

⁸⁸ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, Fey Vakfı/ Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1992/1994.

⁸⁹ Boris Christoff Nedkoff, "*Osmanlı İmparatorluğunda Cizye*" **Belleten**, C.VII-S.32, T.T.K., Ankara, 1944.

⁹⁰ Ziya Kazıcı, **Osmanlılarda Vergi Sistemi**, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1977.

açısından kullanmış olduğumuz önemli kaynaklardandır. Osmanlı Dönemi'nde cizye vergisi konusunda diğer başvurduğumuz diğer bir önemli kaynak ise Halil İnalçık'ın (1916-2016) Diyanet İşleri Ansiklopedisindeki⁹¹ cizye maddesi altındaki yazısıdır.

Çalışmamız sırasında konun çok daha iyi anlaşılmasını rakamlarla bizlere göstermesi açısından Ahmet Tabakoğlu'nun (1952-) Gerileme Dönemine Giren Osmanlı Maliyesi⁹² adlı eseri bize çok önemli katkı sağlamıştır. Ayrıca Ahmet Tabakoğlu'na ait olan Türkiye İktisat Tarihi⁹³, İslâm İktisadına Giriş⁹⁴, İktisat Tarihi⁹⁵, İslam İktisadı⁹⁶ ve İslâm ve Ekonomik Hayat⁹⁷ adlı eserler de İslam ve Osmanlı vergi sistemini daha iyi bir şekilde anlamamıza alt yapı hazırlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde cizye vergisinin toplanılması ve yaşanan sorunlar kısmının oluşturulmasında öncelikle cizye vergisinin kimler vasıtasıyla ve hangi miktar üzerinden toplandığını ve toplanan paranın saflık derecesini görmemiz gerekmiştir. Tahsilat için görevlendirilmiş olan kişileri görmemiz açısından, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Osmanlı Tarihi⁹⁸, ve Halil İnalçık'ın Devlet-i Aliyye adlı⁹⁹ eserleri faydalı olmuştur. Tahsil edilmiş olan cizye miktarını ve paranın saflık derecesini belirli zaman dilimleri halinde göstermesi açısından Şevket Pamuk'un(1950-) Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi¹⁰⁰ ve Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları¹⁰¹ adlı eserleri bizim için aydınlatıcı olmuştur.

Verginin tahsilâtı sırasında karşılaşılan sorunların daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için birkaç alt başlık halinde gösterme gereksinimi duyduk. Yaşanan sorunların başında gelen salgın hastalıklar kısmında veba hastalığının sıklıkla arşiv belgelerinde geçmiş olduğunu gördük. Bu sebepten bu hastalığı daha iyi tanımak ve Osmanlı Devleti'nde bu hastalığın sebep olmuş olduğu sorunları anlamak için bu

⁹¹ Halil İnalçık “Cizye”, **DİA.**, C.8., Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1993.

⁹² Ahmet Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Giren Osmanlı Maliyesi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1985.

⁹³ Ahmet Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2008.

⁹⁴ Ahmet Tabakoğlu **İslâm İktisadına Giriş**, Dergâh Yayınlar, İstanbul, 2013.

⁹⁵ Ahmet Tabakoğlu, **İktisat Tarihi**, Kitabevi, İstanbul, 2005.

⁹⁶ Ahmet Tabakoğlu, **İslâm İktisadı**, Kitabevi İstanbul, 2005.

⁹⁷ Ahmet Tabakoğlu, **İslâm ve Ekonomik Hayat**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003.

⁹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar**, T.T.K., Ankara, 2011.

⁹⁹ Halil İnalçık, **Devlet-i Aliyye**, C.II, İş Kültür, İstanbul, 2014.

¹⁰⁰ Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999

¹⁰¹ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, İş Kültür, İstanbul, 2013.

konu hakkında bizim bildiğimiz en kapsamlı eser olan Daniel Panzac'ın (1933-2012) Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)¹⁰² adlı eserini inceledik. Fransız yazar eserinde hastalığın kaynağını, yayılmasını kolaylaştıran etkenleri, halkın ve yöneticilerin hastalık karşısındaki tutumunu ve hastalığın yayılma alanlarını ayrıntılı bir şekilde göstermiştir.

Salgın hastalıklar ve savaşlar başlığından başka bir başlık altında kapitülasyonlardan kaynaklanan sorunları ele aldık. Bu konuya başlamadan önce Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin hukuki durumunu ele almamız gerekmiştir. Bu noktada, en çok başvurduğumuz yazar Gülnihal Bozkurt (1953-) olmuştur. Gülnihal Bozkurt'a ait olan Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu¹⁰³ ve Azınlık İmtiyazları - Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş¹⁰⁴ adlı iki eser çalışmamız sırasında çok faydalı olmuştur. Ayrıca, Ali İhsan Bağış'ın (Ö.2004) Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler¹⁰⁵ adlı eseri bizlere çalışmamız sırasında Gayrimüslimlerin hukuki durumlarını görmemiz açısından çok değerli bilgiler sağlamıştır.

Yaşanan sorunlardan bir tanesi olan cizye vergisinden iane-i askeriye bedeline geçiş süreci ve sonrasında yaşananlardır. Bu sorunun neden kaynaklandığını bizlere göstermesi açısından Ufuk Gülsoy'un (1961-) Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri¹⁰⁶ adlı eseri önemli oldukça önemlidir. Yazar eserinde Gayrimüslimlerin askerlik meselesini ağırlıklı olarak arşiv belgelerini kullanarak göstermiştir.

Cizye vergisinden muafiyetler kısmında, hizmet karşılığı sağlanan muafiyetlerde en geniş ve kapsamlı muafiyet grubunu, meydana gelen yangınlar sırasında yangınlara müdahale konusunda görevlendirilmiş olan kişiler oluşturmuştur. Tezimizin bu bölümünde bu kadar çok kişiye neden aynı anda muafiyet verildiği sorusunu kendimize sormuş bulunduk ve bunun cevabını ise çıkan yangınların yaratmış olduğu yıkımda gördük. Bu bağlamda İstanbul'da meydana gelmiş olan yangınların şehri kısa süre içerisinde kül haline getirmesinin nedenlerini

---

¹⁰² Daniel Panzac, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

¹⁰³ Gülnihal Bozkurt, **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu**, T.T.K., Ankara, 1996.

¹⁰⁴ Gülnihal Bozkurt, **Azınlık İmtiyazları- Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş**, ATAM., Ankara, 1998.

¹⁰⁵ Ali İhsan Bağış, **Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1983.

¹⁰⁶ Ufuk Gülsoy, **Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri**, Timaş, İstanbul, 2010.

ve dönem içerisinde yangınları engellemek ve müdahale etmek için alınan tedbirlere bakma gereksinimi gerekmiştir. Bu noktada, özellikle Katip Çelebi'nin (1609-1657) *Mîzanü'l Hakk Fi İhtiyari'l Ahakk*¹⁰⁷ adlı eserinde IV. Murad'ın yangınların önüne geçilebilmesini bahane ederekten tütün içilmesinin yasaklanması, kahvelerin kapatılması gibi aldığı tedbirleri ve halkın bu yasaklardan kurtulmak için yaptıklarını dönem içerisinde yaşamış olan birisinin gözünden ayrıntılı bir şekilde görebilmekteyiz. Ayrıca İlber Ortaylı'nın (1947-) *İstanbul'dan Sayfalar*¹⁰⁸ ve Enver Ziya Karal'ın (1908-1982) *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları Nizam-ı Cedit 1789-1807*¹⁰⁹ adlı eserlerde İstanbul'da meydana gelen yangınların neden kolay bir şekilde tüm şehri kısa bir süre içerisinde küle çevirdiğini görmekteyiz.

Tezimiz sırasında askeri harcamalar başlıklı kısımda, İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın (1888-1977) *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*¹¹⁰, Zafer Gölen'in (1970-) *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)*¹¹¹, Salim Aydüz'ün, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*¹¹² adlı eserleri konuya daha teknik açıdan bakmamızı sağlamıştır. Keza aynı şekilde donanma için yapılan harcamaları anlattığımız kısımda, İ.Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*¹¹³, İdris Bostan'ın (1955-) *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Amire*¹¹⁴ adlı eserleri konu hakkındaki teknik bilgimizi arttırmıştır. Bu eserler sayesinde arşiv belgelerinden elde ettiğimiz veriler anlamlı bir hale gelmiş ve yapılan harcamaların değerlendirilmesi daha sağlıklı bir şekilde yapılmıştır.

Tezimizin cizye vergisi ve dini harcamalar kısmında karşımıza ağırlıklı olarak Osmanlı vakıf sistemi çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde vakıf sistemini anlayabilmek için öncelikli olarak bu sistemin çıkış noktasına bakma gereksinimi duyduk. Bu

---

¹⁰⁷ Katip Çelebi, *Mîzanü'l Hakk Fi İhtiyari'l Ahakk*, (Yay. Haz. O.Şaik Gökyay), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972.

¹⁰⁸ İlber Ortaylı, *İstanbul'dan Sayfalar*, Alkım, İstanbul, 2007.

¹⁰⁹ Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları Nizam-ı Cedit 1789-1807*, T.T.K., Ankara, 1988.

¹¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*, T.T.K. Ankara, 1988.

¹¹¹ Zafer Gölen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)*, T.T.K., Ankara, 2006.

¹¹² Salim Aydüz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, T.T.K., Ankara, 2006.

¹¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, T.T.K., Ankara, 1988.

¹¹⁴ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı:XVII. Yüzyılda Tersâne-i Amire*, T.T.K., Ankara, 2003.

noktada ilk olarak Fuad Köprülü'nün (1890 – 1966) İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi¹¹⁵ adlı eserine başvurduk. Eserinde Fuad Köprülü vakıf sisteminin İslam toplumu açısından yeri ve önemini, vakıf sisteminin menşei, vakfa ait tarihi istilahları ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Vakıf sistemi konusunda Bahaeddin Yediyıldız'ın (1945-) XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi¹¹⁶ ve Ziya Kazıcı'nın (1945-) Osmanlı Vakıf Medeniyeti¹¹⁷ adlı eserleri de bu konuda başvurduğumuz kaynakların başında gelmektedir.

Dini harcamalar bölümünde bahsi geçen Şeyhülislamlık ve Nakib'ül-eşraflık müesseselerinin açıklanmasında ise İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın (1888-1977) Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı¹¹⁸, Murat Akgündüz'ün (1969-) Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık¹¹⁹ ve İsmail Özçelik'in (1952-) Devlet-i Aliyye'nin Kamusal Düzeni ve Kurumları¹²⁰ adlı eserleri, tezimizin bu bölümünün hazırlanmasında büyük katkı sağlamıştır.

Ayrıca dini harcamalar kısmında bahsi geçen hac için yapılan harcamalarda Suraiya Faroqhi'nin (1941-), Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)¹²¹ adlı eserinden de faydalanılmıştır. Yazar eserinde Osmanlı Devleti'nin hac organizasyona verdiği önemi ayrıntılı bir şekilde göstermiştir.

Eğitim harcamaları kısmında ise öncelikli olarak Osmanlı medrese eğitimi sistemini genel hatlarıyla inceleme gereksinimi duyduk. Böyle bir incelemeye girmeden, cizye vergisi gelirinden yapılmış olan eğitim harcamaları sağlıklı bir şekilde gösterilemezdi. Yaptığımız inceleme sonunda cizye gelirinden yapılan harcamaların seviye olarak düşük olan medreselerin finanse edilmesinde ve müderrislerinin maaşlarının ödenmesi sırasında kullanıldığını görmüş olduk. Bu bölümün hazırlanmasında kullandığımız kaynakların başında İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın (1888-1977) Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı, Ahmet Gül'ün,

---

¹¹⁵ Fuad Köprülü, **İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**, Akçağ, Ankara, 2005.

¹¹⁶ Bahaeddin Yediyıldız, **XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi**, T.T.K., Ankara, 2003.

¹¹⁷ Ziya Kazıcı, **Osmanlı Vakıf Medeniyeti**, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2013.

¹¹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı**, T.T.K., Ankara, 2014.

¹¹⁹ Murat Akgündüz, **Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2002.

¹²⁰ İsmail Özçelik, **Devlet-i Aliyye'nin Kamusal Düzeni ve Kurumları**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2014.

¹²¹ Suraiya Faroqhi, **Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)**, (Çev. Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

Osmanlı Medreselerinde Eğitim – Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru’l Hadîslerin Yeri¹²², Murat Akgündüz (1969-) *Osmanlı Medreseleri XIX. Asır*¹²³, ve Ekmeleddin İhsanoğlu’nun (1943-), kendi editörlüğünde çıkan *Osmanlı Medeniyet Tarihi*¹²⁴ adlı eserdeki Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları adlı kısım gelmektedir.

Nafia başlığı altında yer alan maden faaliyetleri konusunda ise en çok faydalandığımız eser Neşet Çağatay’ın (1917-2000) *A.Ü.D.T.C.F Dergisinde Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku*¹²⁵ adıyla çıkan yazısı olmuştur. Neşet Çağatay yazısında Osmanlı’da madencilığe girmeden önce madenin çıktığı arazilerin hukuki durumundan bahsetmiş ve madenlerin idare ve işletme tarzları hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir.

Araştırmamızın ikinci bölümünün sonunda cizye vergisi gelirinden yapılan çeşitli siyasi harcamalar başlığı altında yer alan diplomatik faaliyetlerin sürdürülmesi için yapılan harcamalar kısmında Osmanlı Devleti’nde geçici elçilerin gönderilmesi ve daimi elçiliklerin kuruluşlarını görmek için ilk olarak Faik Reşit Unat’ın (1899-1964) *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*¹²⁶ adlı eserini inceleme gereksinimi duyduk. Ayrıca bu konu hakkında Hadiye Tuncer (1936-1997) ve Hüner Tuncer’e (1968-) ait *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*¹²⁷ adlı eserden de faydalanılmıştır.

---

¹²² Ahmet Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim – Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru’l Hadîslerin Yeri*, T.T.K., Ankara 1997.

¹²³ Murat Akgündüz, *Osmanlı Medreseleri XIX. Asır*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2012.

¹²⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu, *“Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları”, Osmanlı Medeniyet Tarihi*, (Edt.E.İhsanoğlu), Zaman, İstanbul, 1999.

¹²⁵ Neşet Çağatay, *“Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku” A.Ü.D.T.C.F Dergisi*, C.2 S.1, Ankara, 1943.

¹²⁶ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, T.T.K., Ankara, 2008.

¹²⁷ Hadiye Tuncer-Hüner Tuncer, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1998.

GİRİŞ

Vergi, âmme hizmetlerinin karşılığı olan masraflara her vatandaşın iktidarı nisbetinde iştiraki demektir.¹²⁸ Doğrudan ya da dolaylı yoldan tahsil edilen vergileri¹²⁹ günümüzde, Anayasamızın 73. maddesinde belirtilen şekliyle, âmme hizmetlerini yerine getiren merkezi ya da yerel yönetimler tarafından tahsil edilmektedir.

İlkçağlardan başlayarak Mezopotamya ve Mısır'da aynı olarak toplanan vergiler, paranın bulunmasıyla birlikte nakdi şekilde de toplanmıştır. Ancak İlkçağ ve Ortaçağ'daki teknolojik ve çeşitli imkansızlıklardan (üretim kapasitesinin azlığı, ulaşım sıkıntısı vb.) ötürü vergilerin büyük bir çoğunluğu aynı şekilde toplanmıştır. İlerleyen zamanlarda teknolojik gelişmelerle birlikte üretim kapasitesinin artması, ticaret hacminin genişlemesi, tedavülde bulunan para miktarının bollaşması ve yapılan çeşitli harcamaların nakit olarak ödenmesi sebebiyle Dünya üzerinde bulunan devletler vergileri nakdi olarak tahsil etmeye ağırlık vermişlerdir.

Kuruluşu Ortaçağ'ın sonlarına denk gelen Osmanlı Devleti, kendisinden önce kurulmuş olan çeşitli devletler gibi vergi tahsilinde bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nde vergiler şer'i, örfi ve avarız olarak üç ana gruba ayrılmış olup, aynı ve nakdi olarak tahsil edilmiştir. Şer'i vergiler ilk İslam Devleti'nin kuruluşundan itibaren şeriat esaslarına göre tahsil edilmiş olan, sayıları sekseni bulmuş olmasına¹³⁰ karşın esasını Müslümanlardan alınmış olan zekat¹³¹ ve öşür, Gayrimüslimlerden alınmış olan haraç ve cizyenin oluşturduğu vergilerdir.¹³² Şer'i vergilerin dayanağı

---

¹²⁸ Ömer Lütfi Barkan, **İktisat Tarihi (Ders Notları)**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1962, s. 126.

¹²⁹ Doğrudan vergiler, kişinin geliri doğrultusunda tahsil edilmiş vergiler olup, dolaylı yoldan tahsil edilen vergiler ise kişinin gelirine bakılmaksızın herkesten eşit miktarda tahsil edilen vergilerdir. Gelişmiş ülkelerde doğrudan tahsil edilen vergilerin oranı dolaylı yoldan tahsil edilen vergilerin oranından yüksektir.

¹³⁰ Mustafa Cezar, **Mufassal Osmanlı Tarihi**, T.T.K., Ankara, 2011, s. 1460.

¹³¹ Zekat, İslam dininin beş şartından biri olmasına rağmen İslam Devleti'nin ilk zamanlarında devlet tarafından tahsil edilen bir vergi olup ilerleyen zaman içerisinde zekatın toplanması işine devlet karışmamıştır.

¹³² Ziya Kazıcı, **Osmanlılarda Vergi Sistemi**, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1977, s. 57.

dini olduğundan bu vergilerin herhangi bir siyasi otorite¹³³ tarafından kaldırılması ya da yerine yenilerinin eklenmesi söz konusu değildir.¹³⁴

Örfi vergiler ise devletin ihtiyaçlarını karşılamak için hazırlanan kanunnâmelerle belirlenen ve tahsil edilen vergilerdir. Bu türden vergilere örnek olarak, resm-i mücerred, resmi bennak, resm-i arus, cürm-ü cinayet, bad-ı heva, yave ve kaçkun vs. isimler altında tüm halktan toplanmış olan vergileri gösterebiliriz.¹³⁵

Avarızlar ise esasında örfi vergilerden olup özellikle uzun süren savaş zamanlarında meydana gelen bütçe açıklarının kapatılması ve savaş masraflarının finanse edilmesi için geçici olarak Müslüman ve Gayrimüslim fark etmeksizin tüm halktan destek maiyetinde çeşitli adlar altında, avarız hanesi¹³⁶ esas kabul edilerek ayni ve nakdi olarak toplanmaya başlanmış ancak zamanla kalıcı hale dönüşmüş olan vergilerdir.¹³⁷ Bu türden vergilerin ağırlığı zaman içerisinde halkı oldukça zorlamıştır. Vergilerin ağırlığından başka, görevlilerin yapmış olduğu suiistimallerde halkın yükünü daha da ağır hale getirmiş ve şikayetlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu vergi grubuna sefer zamanlarında alınan imdâdiye-i seferiye, barış zamanlarında alınan imdadiye-i hazariye ve kürekçi bedeli, nüzül akçesi gibi vergileri koyabiliriz.

Osmanlı Devleti'nde bütün vergi yükü reâyâ sınıfının üstünde olup, askeri sınıfa mensup olan kişiler her türlü vergiden muaf tutulmuşlardır.¹³⁸ Burada askeri sınıftan kastımız sadece orduya mensup olan eli silah tutan kişiler olmayıp kısaca devletin yönetim kadrolarında bulunan ve ellerinde berat olan kişilerdir. Osmanlı Devleti'nde reâyâ sınıfı ise üretimde yer alan, kentli ve göçebelere farklı hukuki

---

¹³³ Osman Bey, kurulan pazardan alınması istenen Bac-ı bazar vergisi karşısında bu vergiyi Tanrı mı buyurdu yoksa beyler mi yaptı? diye sorması ve töredir cevabını alması üzerine hiddetlenmesi sonrasında, orada bulunanlar tarafından, pazarda bulunan görevlilerin hakkıdır denilerek ikna edilmesi olayı şer'i ve örfi vergiler arasındaki ayrımı net bir şekilde göstermektedir. Aşıkpaşazade, **Aşıkpaşaoğlu Tarihi** (Yay. Haz. H. N. Atsız), Ötüken, İstanbul 2014, s. 31.

¹³⁴ Cizye vergisinin kaldırılması devletin içine düştüğü güçsüzlükten ve devrin konjonktüründen kaynaklanmıştır.

¹³⁵ İsmail Özçelik, **Devlet-i Aliyye'nin Kamusal Düzeni ve Kurumları**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2014, s. 429-430.

¹³⁶ Avarız hanesi denilince günümüzdeki modern hane kavramı aklımıza gelmemelidir. Avarız hanesinde 3 veya daha fazla hanenin birleştirilmesi ve bir avarız hanesinin meydana getirilmesi söz konusudur.

¹³⁷ Halil İnalçık, **Devlet-i Aliyye**, C.IV, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 47.

¹³⁸ Yusuf Halaçoğlu, **a.g.e.**, s. 17.

konumda olan Müslüman ve Gayrimüslimleri kapsayan bir tabirdir.¹³⁹ Ancak reâyâ tabiri XVI. ve XVII. yüzyıldan sonra sadece Gayrimüslimleri belirtmek için kullanmıştır.¹⁴⁰

Osmanlı Devleti'nde reâyâ olarak adlandırılan Gayrimüslimler dini inançlarından ötürü Osmanlı yönetiminde ağır vergiler altında ezilmemişlerdir. Bilakis Osmanlı yönetimi altına girince eski feodal beylerin ve kilisenin baskı ve sömürsünden kurtulmuşlardır.¹⁴¹ Şüphesiz bunda Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasından itibaren izlemiş olduğu adil ve hoşgörülü yönetim anlayışı etkili olmuştur. Bu sayede devlet hızlı bir şekilde Balkanlar'da ilerleme fırsatı bulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde yaşayan Gayrimüslim halk, Müslümanlardan farklı olarak sadece cizye vergisini ödemiştir. Bazı kaynaklarda harâcü r-ruus olarak da geçen cizye vergisinin dışında, kayıtlarda ve kaynaklarda geçen haraç ve ispenç gibi bazı vergiler Müslümanların ödemiş olduğu vergilerin mukabili olan vergilerdir. harac-ı muvazzaf ve harac-ı mukaseme ismiyle Gayrimüslimlerden alınan vergiler aslında toprak üzerinden sabit alınan çift resmi ve ürün üzerinden alınan 1/10 – 1/2 oranında değişen öşür karşılığı alınan vergilerdir.¹⁴² Bazı bölgelerden (Balkanlar) resm-i ispenç¹⁴³ adıyla alınan vergide aslında çift resminin karşılığıdır.¹⁴⁴ Her ne kadar çeşitli düşüncelerden de olsa¹⁴⁵, Gayrimüslimlere baskıdan ziyade bazı vergilerde kolaylık bile sağlanmıştır. Misal olarak cürm-ü cinayet, resm-i arus gibi

---

¹³⁹ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 115.

¹⁴⁰ Ziya Kazıcı, **Osmanlı'da Toplum Yapısı**, Bilge, İstanbul, 2010, 81.

¹⁴¹ Carl Brockelmann, Bizanslı yöneticilerin kötü yönetiminin Rumların Osmanlı yönetimine geçmesini kolaylaştırdığını söylemiş olsa da, daha sonra hissi duygularla her hangi bir kaynak göstermeden, Osmanlı yönetiminde yaşayan Hıristiyanların cizye vergisi başta olmak üzere ağır vergiler altında ezildiğini ifade etmiştir. Carl Brockelmann, **İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi** (Çev. Neşet Çağatay), T.T.K., Ankara, 2002, s. 258-259.

¹⁴² Ahmet Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2008, s. 225.

¹⁴³ Şevket Pamuk, **Osmanlı – Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.45.

¹⁴⁴ Halil İnalçık, "*Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu*" **Bellekten**, C.XXIII. S.92, T.T.K., Ankara, 1959, s. 606.

¹⁴⁵ Haraç ve cizye gelirinde bir azalma yaşanmaması, Gayrimüslimlerin öbür tarafta cezalandırılacağı düşüncesi ve Müslümanların daha az suç işlemesini sağlamak için cezalar bu şekilde yarı yarıya Gayrimüslimlerden alınmıştır. Yavuz Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar, Sosyal Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2001, s. 189-190.

vergiler Müslümanların ödemiş olduğu verginin yarısı oranında Gayrimüslim halktan toplanmıştır.¹⁴⁶

Yukarıda ismi geçen vergilere ayrıntılı bakacak olursak ilk göze çarpan vergi haraç adıyla alınan vergidir. Bu vergi toprak ve ürün üzerinden olarak da iki türlü tahsil edilmiştir. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde topraklar, doğrudan devlete ait olan miri, şahısların kontrolünde olan mülk, vakıf sistemi içerisine dâhil edilmiş vakıf, toplumun ortak faydalandığı metruke ve kullanımda olmayan mevat arazi şeklinde beş ana gruba ayrılmıştır. Haraç arazisi mülk arazisi içinde yer almakta olup ancak konumuzun dışına taşmamak için bir toprağın haraç arazisi olarak kabul edilmesi için hangi şartların olması gerektiğine burada değinmeyeceğiz.¹⁴⁷ Bu sebepten sadece bu arazi üstünden alınan vergilere bakacağız. Haraç arazisinde toprak üzerinden alınan harac-ı muvazzaf genel olarak 25 akçe gibi sabit miktar üzerinden tahsil edilirken, bu vergi Müslümanların ödemiş oldukları 22 akçelik çift resmine mukabildir. Ancak şunu da unutmamamızda fayda vardır geniş Osmanlı coğrafyası içerisinde bölgesel farklılıklar olup tahsil edilen miktarlarda değişiklikler mevcuttur.

Ürün üzerinden alınan harac-ı mukaseme ise yetiştirilen ürün üzerinden değişen oranda tahsil edilmiştir. 1/10 ve 1/2 gibi değişen oranlarla tahsil edilmiş olan bu verginin tahsil oranının belirlenmesinde genellikle tarım faaliyetlerinin yapıldığı toprağın verimliliğine, tarım faaliyetleri sırasında sulamanın nasıl yapıldığına bakılmıştır. Misal, bir kişi kendi çabalarıyla tarlasına su getirmiş ürününü kendi emeği ve sermayesiyle sağladığı su ile yetiştirmişse o kişiden alınan harac-ı mukaseme yağmur suyuyla ya da devletin açmış olduğu kanaldan su çeken kişinin ödemiş olduğu vergiden az olmuştur. Bu vergi Müslümanların ödemiş olduğu oşür vergisinin mukabili olup Gayrimüslimlere herhangi bir haksızlık yapılması söz konusu değildir.

Devletin özellikle Balkanlar'da bulunan topraklarında resm-i ispenç adıyla bir vergi tahsil edilmiştir. Halil İnalçık'ın Belleten dergisinde konuyu ayrıntılı bir

---

¹⁴⁶ Yaşar Yücel – Selami Pulaha, **I. Selim Kânûnnâmeleri (1512-1520)**, T.T.K., Ankara, 1995, s. 33.

¹⁴⁷ Bu konu hakkında bkz. Selim A. Sıddıkî, **İslâm Devletinde Malî Yapı**, (Çev. Rasim Özdenören), Fikir Yayınları, İstanbul, 1972. / Halil Cin, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1978.

şekilde ele alması sonucu bu verginin, Müslümanların ödemiş olduğu çift resminin mukabili bir vergi olduğu anlaşılmıştır.¹⁴⁸

Bu saydığımız vergilerin dışında Müslümanların tüketmesi ve üretmesi dinen yasaklanmış (haram) olan bazı canlı ve ürün üzerinden alınan bazı vergileri Gayrimüslimler Müslümanlardan farklı olarak ödemişlerdir. İslam dininin yetiştirilmesini ve tüketilmesini yasakladığı hayvanların başında domuz gelmektedir. Bu sebepten Osmanlı coğrafyası içerisinde domuz yetiştiricileri Hıristiyanlar olmuştur.¹⁴⁹ Domuz yetiştiricilerinden alınan ve canavar resmi veya resm-i hınzır adı verilen bu vergi Hıristiyanların Müslümanlardan farklı olarak ödemiş olduğu vergilerdendir. İslam dinin Müslümanlara haram kıldığı bir diğer madde ise alkoldür. Alkol dinen yasak olmasına rağmen Osmanlı'da yaşayan Müslüman halk arasında yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Ancak alkolün üretilmesinde ve tüketilmesinde doğrudan ve resmi olarak Müslümanlar yer almamışlardır. Bu sebepten şarap ve alkolden alınan hamr resmi Gayrimüslimlerin Müslümanlardan farklı ödemiş olduğu vergiler arasına konulabilir.

Osmanlı Devleti'nde herhangi bir baskıya maruz kalmadan huzur ve güven içinde yaşayan Gayrimüslimlerin hukuki durumu zimmet statüsüyle belirlenmiştir.¹⁵⁰ Osmanlı Devleti'nde zimmet statüsü kazanan Gayrimüslim halk, askerlikten muaf tutulmuş olup, ibadetlerini inançları çerçevesinde ibadethanelerinde özgürce yerine getirmişler, can, mal ve namus güvenlikleri devlet güvencesi altına alınarak yaşamışlardır. Zimmet statüsü kazanan kişi devlete ihanette bulunmadığı düşmanlarla işbirliği yapmadığı sürece zimmet akdi geçerli kalmıştır.¹⁵¹ Ayrıca zimmet statüsü kazanan Gayrimüslim halka bu yukarda saydığımız haklar ve

¹⁴⁸ Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu" **Belleten**, C.XXIII. S.92, T.T.K., Ankara, 1959.

¹⁴⁹ Yahudilerde de domuz etinin tüketimi kaşrut kurallarıyla yasaklanmıştır.

¹⁵⁰ İslam devletlerinde, zimmet hukuku, Hz. Muhammed döneminde yapılan anlaşmaların esasına göre şekillenmiştir. Yavuz Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler**, s. 3.

¹⁵¹ Hanbeli ve Maliki fıkıh alimlerine göre zimmet statüsünü kaldıran belli başlı şartlar vardır. Bunlar, Zimminin düşmanla işbirliği yapması, İslam devletinin yasalarını ve mahkemelerini kabul etmemesi, üzerine düşen cizye vergisini ödememesi, bir Müslüman'ı dininden döndürmesi, bilerek ya da istemeyerek bir Müslüman'ı öldürmesi, Allah'a Kur'an'a ve Hz. Muhammed ile İslam dinine küfür etmesi, Müslüman kadın ile zina yapması veya evlenmesi, soygunculuk ve eşkıyalık yapmasıdır. Hanefi fıkıh alimleri sadece düşmanla işbirliği yapılması halinde zimmet akdinin bozulacağını kabul ederken, Şafî fıkıh alimleri, bunun dışında, İslam yasalarına ve mahkemelerine uymamak ve cizye ödenmemesini akdin bozulması için geçerli neden olarak görmüşlerdir. Yavuz Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler**, s. 8-9.

özgürlükler dışında kendi millet sistemi içerisinde yaşama fırsatı da tanınmıştır.¹⁵² Burada bahsettiğimiz millet sistemi günümüzde kullandığımız ve düşündüğümüz millet anlamının dışındadır. Osmanlı Devleti'nde millet sistemi denilince akla dini inanç çerçevesinde meydana gelen bir cemaat yapısı getirilmelidir.¹⁵³ Osmanlı millet sisteminde insanlar ırksal olarak Türk, Arap, Rum, Ermeni, Sırp, Bulgar, Arnavut vs. gibi bir ayrıma tabi tutulmamış olup, dini inançlarına ve mezheplerine göre, Müslüman, Rum, Ortodoks, Gregoryen, Katolik, Protestan ve Yahudi olarak millet şeklinde sınıflandırılmıştır.¹⁵⁴ Her cemaat ve grup kendi millet sistemi içerisindeki kurallara göre ölüm, miras, evlilik gibi toplumsal ve sosyal konularını halletmişler¹⁵⁵ ve gündelik yaşantılarını kendi düzenlerine göre özgürce sürdürmüşlerdir.¹⁵⁶ Devlet tarafından Gayrimüslimlere gösterilmiş olan hoşgörü ve verilmiş olan bu haklar sayesinde Gayrimüslim halk kendi milli kimliklerini kaybetmeden ve asimile olmadan Osmanlı ülkesinde uzun yıllar boyunca güven içerisinde yaşamışlardır. Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü dönemde Avrupa'da özellikle İspanya'da hatta günümüzde bile bazı batılı ülkelerde farklı inanç gruplarına yapılan eziyeti ve asimile politikalarını göz önüne alacak olursak¹⁵⁷, Osmanlı Devleti'nin farklı inanç gruplarına karşı göstermiş olduğu tutum ve hoşgörünün çağın ötesinde bir yaklaşım olduğunu görürüz.

Devletin güçlü olduğu ve Dünya politikasına yön verdiği zamanlar millet sistemi pek önemli sonuçlar doğurmamış olsa da, Fransız İhtilalinden sonra başlayan milliyetçilik akımıyla birlikte kendi milli benliklerini unutmayan bu unsurlar birer birer Osmanlı yönetimine karşı baş kaldırmaya başlayıp bağımsızlık hareketlerine girişmişlerdir. Bu konuda kendilerine destekçi bulmakta hiçbir zaman zorluk çekmemişlerdir.¹⁵⁸ Avrupalı devletler özellikle de Rusya, Küçük Kaynarca

---

¹⁵² Gülnihal Bozkurt, **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu**, T.T.K., Ankara, 1996, s. 7.

¹⁵³ Cevdet Küçük, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat*", **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, (Edt. Halil İnalçık – Mehmet Seyitdanlıoğlu), İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 544.

¹⁵⁴ Gülnihal Bozkurt, **a.g.e.**, s. 1.

¹⁵⁵ İsmail Özçelik, **Devlet-i Aliyye'nin Toplumsal Düzeni ve Kurumları**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2013, s. 95.

¹⁵⁶ Ziya Kazıcı, **Uçbeyliği'nden Devlet-i Aliyye'ye Osmanlı**, s. 103.

¹⁵⁷ Kemal Karpat, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s.12.

¹⁵⁸ İsmail Özçelik, **Ermeni Sorunu ve Gerçekler**, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Kırıkkale, 2005, s. 40-41.

Antlaşmasının maddelerini bahane ederek bu konuya en çok müdahil olan ve konuyu en çok kaşıyan devlet olmuştur.

Zamanla güç dengesinin kesin bir şekilde Osmanlı Devleti'nden Avrupa Devletleri lehine kayması sonucu Osmanlı Devleti'nin içişlerine doğrudan müdahalede bulunma hakkını kendinde gören Avrupalı Devletler, Osmanlı'yı her bir millet için yeni bir nizamname hazırlanması konusunda baskı altına almışlardır. Bu baskılar sonucunda 1862 - 1865 tarihleri arasında, Rum, Protestan, Ermeni Gregoryen, Katolik Ermeni, Latin, Yahudi ve Bulgarlar için ayrı ayrı millet nizamnameleri hazırlanmıştır.¹⁵⁹ Hazırlanmış olan bu nizamnamelerle birlikte zaten çoktan kaçmış olan bir Osmanlı Milleti yaratma hayali daha da imkânsız hale gelmiş ve devletin çöküş süreci daha da hızlanmıştır.¹⁶⁰ Özellikle 1912-1913 yıllarında yaşanan ve Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlanan Balkan Savaşlarında, Balkanlarda bağımsızlıklarını almamış olan son unsurlar da bağımsızlıklarını kazanmıştır.¹⁶¹ Ancak Osmanlı millet sisteminin tam anlamıyla iflası I. Dünya Savaşı sırasında gerçekleşmiştir. Müslüman Araplar savaş sırasında Batılı Devletlerin desteğini alarak Osmanlı Devleti'ne karşı baş kaldırmış ve savaş sonunda Batılı Devletler tarafından cetvelle çizilen sınırlar dâhilinde sözde milli devletlerini kurmuşlardır.

Günümüzde gerek Balkanlar gerekse Ortadoğu bölgesinde yaşanan etnik ve dini çatışmalar bu bölgelerde Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra doğan boşluğun hala doldurulamadığının göstergesidir. Etnik ve dini açıdan birçok unsuru bünyesinde barındıran bu bölgelere yüzyıllar boyunca hemen hemen sorunsuz bir şekilde hükmetmek Osmanlı Devleti'nin izlemiş olduğu adil yönetim ve hoşgörü politikasının bir sonucudur diyebiliriz.

---

¹⁵⁹ Hazırlanan nizamnameleri ayrıntılı bir şekilde görmek için bkz. Gülnihal Bozkurt. **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu**, T.T.K., Ankara, 1996.

¹⁶⁰ İsmail Özçelik, **Ermeni Sorunu ve Gerçekler.**, s. 44.

¹⁶¹ Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını kazanan ilk ulus 1829 yılında Yunanlılar olup, bağımsızlığını kazanan son ulus ise 1912 yılında Arnavutlar olmuştur.

I. BÖLÜM

CİZYE VERGİSİNİN ORTAYA ÇIKIŞI ve OSMANLI DEVLETİ'NDE CİZYE VERGİSİ

1. 1. CİZYE VERGİSİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Cizye vergisi İslam devletlerinde yaşayan Gayrimüslim faal erkek nüfustan alınan şer'i bir vergidir. Kelime olarak, yetmek, fayda vermek, yerine geçmek manalarına gelen “Czy” kelimesinden türetilmiştir.¹⁶² Bu vergiye köken olarak bakacak olursak, bu vergi ilk olarak, İslam Devlet'inden çıkmamıştır.¹⁶³ Mezopotamya ve Akdeniz çevresinde¹⁶⁴ hüküm sürmüş olan devletler çeşitli isimler ve şekiller altında cizye benzeri vergileri farklı inançta olan kişilerden toplamışlardır.¹⁶⁵ Roma'da Hıristiyan olmayanlardan “capitation”, Sasaniler'de ise Yahudi ve Hıristiyan olanlardan “gezit”¹⁶⁶ adıyla alınan bu vergi İslam devletinin kurulmasıyla birlikte cizye ya da cevalî¹⁶⁷ adı altında maktu ve ale'r rüûs olarak toplanmıştır. Bu verginin şer'i dayanağı¹⁶⁸ Hicri 9. sene de nazil olan Kur'an'daki Tevbe Suresi 29. ayettir. Tevbe suresinin 29. ayeti şöyledir:

“Kendilerine kitap verilenlerden, Allah'a da ahiret gününe de inanmayan, Allah'ın ve Peygamberinin haram kıldığını haram saymayan, hak dinini din kabul etmeyen kimselerle, küçülüp boyun eğerek elleriyle cizye verecekleri zamana kadar savaşın”

Ayetin anlamına göre ehli kitap olan kişiler İslamiyet'i ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmezlerse yani Müslüman olmazlarsa cizye vermeleri şart

---

¹⁶² Mehmet Aykaç, *Abbâsi Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Dîvânlar (132-232/750-847)*, T.T.K., Ankara, 1997, s. 98.

¹⁶³ Neşet Çağatay, “*Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler*” *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi V/V*, Ankara, 1974, s. 494.

¹⁶⁴ Mehmet Ali Kılıçbay, *Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1982, s.130.

¹⁶⁵ Salih Tuğ, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, Marmara Üni. İlahiyat Fak. Yay. İstanbul, 1984, s.123.

¹⁶⁶ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat. Ankara, 2008, s. 66.

¹⁶⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, T.T.K., Ankara, 1988, s. 12.

¹⁶⁸ Cizye konusu hakkında çeşitli hadislerde mevcuttur. Konu ile alakalı hadisleri görmek için bkz. <http://hadis.ihya.org/kutubusitte/konu/162.html> / 30.09.2016.

koşulmuştur. Bunu da kabul edilmezse bu kişilerle savaşılması emredilmiştir.¹⁶⁹ Bu bağlamda cizye vergisini hâkimiyet sembolü olmasının¹⁷⁰ dışında kişileri İslam dinini kabul etmesini sağlamak için kullanıldığını düşünebiliriz.¹⁷¹ Ayrıca cizye vergisinin İslam toplumunda yaratmış olduğu psikolojik üstünlüğü de göz ardı edemeyiz.¹⁷²

Ehli kitap olarak kabul edilenler ise Hıristiyanlar, Yahudiler ve Mecusilerdir.¹⁷³ Burada Mecusilerin durumu tartışmalıdır. Ateşe tapan bu kişilerin esasında bir kitaba inandıkları ancak bu toplumun, krallarının yaşadıklarından dolayı kitaplarını terk ederek ateşe taptıkları, bundan dolayı bu toplumun özünde ehli kitap olduğu için bunlardan da cizye vergisi alınacağı düşüncesi hakim olmuştur.¹⁷⁴ Mecusilerden cizye vergisi alınmasına karşın putperest Araplardan cizye vergisinin alınması kabul edilmemiştir.¹⁷⁵ Bu kişilerin önünde iki seçenek vardır. Bu kişiler ya Müslüman olacaklar ya da öldürüleceklerdir.¹⁷⁶

Devlet tarafından, bir Gayrimüslimden cizye vergisi alınabilmesi için kişinin, beden ve ruh sağlığının yerinde olması ve belirli bir yaş aralığında olması gerekmektedir.¹⁷⁷ Ancak kişinin hasta olmasına rağmen gayrimenkul olarak adlandırabileceğimiz malları varsa kişiden cizye vergisi alınmıştır.¹⁷⁸ Rahiplerden de cizye vergisinin alınmaması prensip olarak kabul edilmiş olmasına karşın bu kişilerin bağlı bulunduğu manastırın gayrimenkulleri fazla ise bu kişilerden de cizye vergisi tahsil edilmiştir. Cizye vergisini ödemiş olan bir kişi askerlikten muaf tutulup, zimme statüsü kazanarak can, mal ve namus güvenliği devlet tarafından sağlanmıştır.¹⁷⁹ Hatta gençliğinde cizye vergisini ödeyip sonradan ödeyecek gücü kalmayan ve sadakaya muhtaç düşenlere devlet tarafından hayatlarını sürdürebilmesi için bir

---

¹⁶⁹ Mustafa Fayda, **Hız. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s.124-125.

¹⁷⁰ Ahmet Tabakoğlu **İslâm İktisadına Giriş**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013, s.69.

¹⁷¹ Salih Tuğ, **a.g.e.**, s. 126.

¹⁷² Ahmet Tabakoğlu, **İslam ve Ekonomik Hayat**, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2003, s. 109.

¹⁷³ Zimmet statüsü sadece ehli-i kitap olarak kabul edilenlere verilir. Yavuz Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler**, s. 5.

¹⁷⁴ Ebû Yusuf, **Kitabu'l Haraç** (Çev. Ali Özek) Hisar Yayınevi, İstanbul, 1973, s.211.

¹⁷⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu**, C.4, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1970, s. 97.

¹⁷⁶ Ebû Yusuf, **a.g.e.**, s. 117.

¹⁷⁷ Selim A. Sıddikî, **İslâm Devletinde Malî Yapı**, (Çev. Rasim Özdenören), Fikir Yayınları, İstanbul, 1972, s.118.

¹⁷⁸ Ebû Yusuf, **a.g.e.**, s. 200.

¹⁷⁹ Salih Tuğ, **a.g.e.**, s.131.

miktar para verilmiştir.¹⁸⁰ Bu görevleri yerine getirmek İslam Devleti'nin sosyal güvenlik politikasına uygun düşmektedir.¹⁸¹ Eğer devlet kişinin can, mal ve namus güvenliğini sağlayamazsa kişiden cizye vergisini talep etme hakkı yoktur.¹⁸² Ayrıca kişi sonradan Müslüman olduysa¹⁸³ ya da askerlik hizmetini yerine getiriyorsa cizye vergisi tahsil edilmemiştir.

Hız. Muhammed zamanında aynı ve nakdi olarak tahsil edilmiş olan cizye vergisi¹⁸⁴, Hız. Ömer döneminde sistemli bir hale getirilmiştir. Belirli kriterler doğrultusunda¹⁸⁵ belirlenen ve ale'r rûs olarak¹⁸⁶ zenginlerden 48, orta hallilerden 24 ve durumu iyi olmayanlardan 12 dirhem olarak tahsil edilmesi sisteme bağlanan cizye vergisi¹⁸⁷ bazı bölgelerde zenginlerden 4, orta hallilerden 2 ve durumu iyi olmayanlardan 1 dinar şeklinde de toplanmıştır.¹⁸⁸ İlerleyen zamanlar da zenginlik kriterleri fıkıh âlimleri tarafından farklı şekilde yorumlanmış¹⁸⁹ olsa da esas itibariyle üç seviye üzerinden cizye vergisi tahsiline devam edilmiştir. Ancak şunu da belirtmemizde fayda vardır, bu miktarın belirlenmesine rağmen cizye vergisini aynı ve maktu olarak ödemeye devam eden yerler de olmuştur.¹⁹⁰ Aynı olarak cizye vergisi ödendiği zaman bunun bedeli hesaplanarak cizye vergisinden düşülmüştür. Domuz ve şarap gibi İslam dininin yasakladığı şeyler aynı olarak kabul edilmeyip, bunların sattırılıp bedellerinin cizye vergisi olarak kabul edilmesi esas kılınmıştır.¹⁹¹

Cizye vergisinin toplanması sırasında kabul edilen bir diğer usulde maktu olarak tahsilâttır. Bir bölge barış yolu ile fethedilirse antlaşma şartlarında belirlenen bir bedel üzerinden cizye vergisini ödeme fırsatı verilmiştir. Bu maktu cizye olarak

---

¹⁸⁰ Ebû Yusuf, **a.g.e.**, s. 205.

¹⁸¹ Mahmud Ebussud, **İslâmî İktisad'ın Esasları**, (Çev. Ali Özek), Hisar Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 32.

¹⁸² Ahmet Tabakoğlu, **İslam ve Ekonomik Hayat**, s.122

¹⁸³ Emeviler döneminde sonradan Müslüman olmuş Arap ırkından olmayan kişilere mevali denilmiştir. Mevali denen bu kişiler ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmüş ve kendilerinden cizye vergisi talep edilmiştir.

¹⁸⁴ Mehmet Erkal, "**Cizye**" **DİA.**, C.8, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1993, s. 43.

¹⁸⁵ Mustafa Fayda, **a.g.e.**, s.148.

¹⁸⁶ Ziya Kazıcı, **Osmanlılarda Vergi Sistemi**, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1977, s. 38.

¹⁸⁷ Ebû Yusuf, **a.g.e.**, s.73.

¹⁸⁸ C.H.Becker, "**Cizye**" **İslâm Ansikolpedisi**, MEB., Eskişehir, 1997, s. 200.

¹⁸⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, **a.g.e.**, s. 99. / Mehmet Aykaç, **a.g.e.**, s. 104.

¹⁹⁰ M. Z. Pakalın, "**Cizye**" **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.1., MEB. İstanbul, 1983, s. 300.

¹⁹¹ Ebû Yusuf, **a.g.e.**, s. 200.

adlandırılmıştır. Cizye vergisi kimi zamanlarda mükelleflerin rahat bir şekilde ödeme yapması açısından çeşitli vadeler üzerinden taksitler halinde de ödenmiştir.¹⁹²

Vergi tahsili sırasında mükelleflerin boynuna kurşun ve deriden mühürler asılmış olup¹⁹³ bu durum halife Hişam dönemine kadar devam etmiştir. Bu halife döneminde “barâ’a” ismi verilen bir makbuz mükelleflere verilmiştir.¹⁹⁴

Cizye vergisi toplanması sırasında kişilere kötü davranılmaması cizye borcunu ödeyemeyen kişilerin dövülmemesi, güneş altında kafalarına zeytinyağı sürülerek bekletilmemesi, iğne batırılmaması ve çeşitli işkenceye maruz kalmamaları¹⁹⁵, bu kişilerin borçları varsa borçlarını ödeyene kadar sadece hapsedilmeleri yöneticilerden istenmiştir.¹⁹⁶

1. 2. OSMANLI DEVLETİ'NDEN ÖNCE KURULMUŞ OLAN TÜRK-İSLAM DEVLETLERİNDE CİZYE VERGİSİ

Osmanlı Devleti'nden önce kurulmuş olan Türk – İslam Devletleri'nden olan Karahanlılar¹⁹⁷ ve Gaznelilerin cizye vergisini tahsil edip etmediklerine dair bir bilgi elimizde mevcut değildir. Ancak İslam kurumlarını bünyesine almış olan bu devletlerin Gayrimüslim unsurlardan cizye vergisini tahsil ettiğini düşünmemiz kanaatimizce yanlış olmayacaktır.

Osmanlı Devlet'inden önce kurulmuş olan Türk-İslam Devletleri içerisinde cizye vergisinin Büyük Selçuklu¹⁹⁸ ve onun devamı olan Anadolu Selçuklu Devleti'nde kesin olarak tahsil edildiğini bilmekteyiz.¹⁹⁹ Büyük Selçuklu Devleti ve

¹⁹² Boris Chirstoff Nedkoff, “*Osmanlı İmparatorluğunda Cizye*” **Bulleten**, C.VII-S.32, T.T.K., Ankara, 1944, s. 611.

¹⁹³ Ebû Yusuf, **a.g.e.**, s.77.

¹⁹⁴ C.H.Becker “*a.g.m*”, s. 201.

¹⁹⁵ Ebû Yusuf, **a.g.e.**, s.204-205.

¹⁹⁶ Ebû Yusuf, **a.g.e.**, s.201.

¹⁹⁷ Karahanlı devlet teşkilatını anlatan eserinde Prof. Dr. Reşat Genç, Karahanlıların, gaza ve cihad anlayışı doğrultusunda Gayrimüslüm unsurlara savaşmış olduğunu belirtmiştir. Bu da bize, bu devletin Gayrimüslim unsurlardan, hakimiyetin bir simgesi olarak cizye vergisini tahsil etmiş olabileceğini düşündürmektedir. Reşat Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, T.T.K., Ankara, 2002, s. 65-66.

¹⁹⁸ Ali Sevim-Yaşar Yücel, **Türkiye Tarihi**, C.1, T.T.K., Ankara, 1995, s. 41.

¹⁹⁹ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk – İslam Medeniyeti**, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1969, s.280.

onun devamı olan Anadolu Selçuklu Devleti'nde, devlet, ülkede yaşayan tüm farklı inanç gruplarına hoşgörü ile yaklaşmış²⁰⁰ ve hâkimiyet alanı olan topraklarda yaşayan Müslüman ve Gayrimüslim halk arasında toplumsal bir ahenk yaratmıştır.²⁰¹ Ülke içerisinde birçok yerel adet Müslüman ve Hıristiyanlar arasında ortak ilgi görmüş, Türkler arasında farklı dine mensup kadınlarla evlilikler gerçekleştirilmiş²⁰² ve karşılıklı olarak diller öğrenilmiştir.²⁰³ Gayrimüslim halk ise bir İslam ülkesinde huzur içerisinde yaşamının, can ve mal güvenliklerinin sağlanması karşılığında devlete cizye vergisini ödemeyi kabul etmişlerdir.²⁰⁴ Böylelikle bu iki devletin önemli gelir kalemlerinden birini bu vergi teşkil etmiştir.

1. 3. OSMANLI DEVLETİ'NDE CİZYE VERGİSİ

1. 3. 1. Devletin İlk Zamanlarından 1691 Cizye Reformuna Kadar Cizye Vergisi

Osmanlı Devleti de kendinden önce kurulmuş olan Türk-İslam Devletleri'nin²⁰⁵ mirasçısı olarak, kendinden önce kurulmuş devletler gibi cizye vergisini Gayrimüslim halktan toplamıştır.²⁰⁶ Kuruluş döneminden beri uygulana gelen istimalet politikası²⁰⁷ ve adaletli yaklaşım²⁰⁸ sayesinde Gayrimüslimler kolaylıkla Osmanlı hâkimiyetine girmeyi kabul etmiştir.²⁰⁹ Bu sayede Osmanlı Devleti Rumeli tarafına rahat bir şekilde geçiş sağlamıştır.²¹⁰

Devlet ilk olarak savaş yapılmadan önce karşı tarafı İslamiyet'e davet eder, bu davete olumsuz karşılık alınırsa kendilerinin cizye vergisini (haraç) ödemeleri

²⁰⁰ İbrahim Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, s. 125.

²⁰¹ Osman Turan, **a.g.e.**, s.279.

²⁰² Paul Wittek, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu**, Pencere Yayınları, İstanbul, 1995, s.42.

²⁰³ Fuad Köprülü, **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, Akçağ, Ankara, 2003, s.85.

²⁰⁴ Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı**, T.T.K. Ankara, 2011, s. 17.

²⁰⁵ Mehmed Neşri **Kitâb-ı Cihan-Nümâ** (Yay. Haz. Faik Reşit Unat ve Mehmet Altay Köymen) T.T.K., Ankara, 2014, s. 29. / Ali Sevim, **Suriye – Filistin Selçuklu Devleti Tarihi**, T.T.K., Ankara, 1989, s. 59.

²⁰⁶ Enverî, **Düstûrnâme-i Enver-i**, (Yay. Haz. Necdet Öztürk) Çamlıca, İstanbul, 2012, s. 51.

²⁰⁷ Halil İnalcık, **Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar**, T.T.K., Ankara, 2007, s. 184.

²⁰⁸ Mehmed Neşri, **a.g.e.**, s. 89.

²⁰⁹ Aşıkpaşazade, **Aşıkpaşaoğlu Tarihi** (Yay. Haz. H. N. Atsız), Ötüken, İstanbul 2014, s. 41.

²¹⁰ Oruç Beğ, **Oruç Beğ Tarihi**, (Yay. Haz. H. N. Atsız), Ötüken, İstanbul 2015, s. 34

istenirdi.²¹¹ Bu teklifler eğer kabul edilmezse savaş kaçınılmaz olurdu.²¹² Şayet cizye talebine olumlu cevap verilip Osmanlı hâkimiyetine girilirse belirlenen bir miktar üzerinden maktu olarak cizye vergisi karşı taraftan alınırdı. Sulh yolu dışında fetih yolu ile alınan yerlerde yaşayan Gayrimüslim halka da Osmanlı Devleti tarafından iyi muamele yapılmış, kişiler dinlerini değiştirmeye zorlanmamış²¹³ en büyük ibadethaneleri dışında²¹⁴ kalan ibadethaneleri belirli bir kural çerçevesinde kullanılmak şartıyla ellerinde bırakılmış²¹⁵ ve cizye vergisi ödemeleri²¹⁶ karşılığında özgürce yaşantılarını sürdürmelerine izin verilmiştir.²¹⁷ Daha öncesinde kilise ve feodal beylerin baskısı altında ezilen halk²¹⁸, Osmanlı yönetimine girip cizye vergisini vermeyi bir angarya olarak değil bilakis kurtuluş olarak görmüşlerdir.²¹⁹ Gayrimüslimlerin, Osmanlı'nın adil yönetiminden memnun kaldıklarını²²⁰ bazı kroniklerde²²¹ ve batılı yazarların eserlerinde görmekteyiz.²²² Burada şunu da söylememizde fayda vardır. Osmanlı Devleti, Gayrimüslim vatandaşlara karşı ilk İslam Devletlerinden itibaren uygulana gelen ve Tanzimat dönemine kadar devam edecek olan²²³ gündelik yaşantı içerisinde uyulması gereken bazı kurallar koymuştur.²²⁴ Bu kurallar içerisinde, cami yanına Gayrimüslim evlerinin

²¹¹ Şükruallah, **Behçet't Tevârîh**, (Yay. Haz. H. N. Atsız) Ötüken, İstanbul 2015, s.225.

²¹² Kritovulos, **İstanbul'un Fethi**, (Yay. Haz. Muzaffer Gökman) Kitapçılık Ticaret, İstanbul 1967, s. 148.

²¹³ Osmanlı Devleti'nin hakimiyet sahası genişledikçe sınırlara yeni dahil olan yerlerde yaşayan Gayrimüslim halk eski inançlarını terk ederek Müslüman olmuşlardır. Bazı yabancı yazarlar bu duruma fakir Gayrimüslim halktan alınan cizye vergisinin ağırlığına bağlamışlardır. Ancak böyle bir durumun olmadığını Halil İncik eserinde açıkça göstermiştir. Halil İncik, **Osmanlı Devlet, Kanun, Diploması**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 65.

²¹⁴ Ahmedî, **Dâstân ve Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman**, (Yay. Haz. H. N. Atsız) Ötüken, İstanbul 2015, s. 142.

²¹⁵ Johannis Anagnostis, **Selani'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih**, (Yay. Haz. Melek Delilbaşı) T.T.K., Ankara, 1989, s. 42.

²¹⁶ Osmanlı Devleti, gayrimüslimlere zorla İslamiyeti kabul ettirmiş olsa onların ödemiş olduğu cizye vergisi gelirinden mahrum kalacaktı. Özetle hem hoşgörü politikası hem de maddi nedenlerden dolayı hiçbir gayrimüslim din değiştirme konusunda baskıya maruz kalmamıştır. Nicoara Beldiceanu, **"Osmanlı İmparatorluğu'nun Örgütü" Osmanlı İmaratorluğu Tarihi**, C.I, (Yay. Yön. Robert Mantran), Say Yayınları, İstanbul, 1991, s.168

²¹⁷ Tursun Bey, **Târîh-i Ebül-Feth**, (Yay. Haz. Metrol Tulum), Baha Matbaası, İstanbul, 1977, s. 104.

²¹⁸ Halil İncik, **Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s.75.

²¹⁹ Niyazi Berkes, **Türkiye İktisat Tarihi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 56.

²²⁰ Salâhi R.Sonyel, **Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü**, T.T.K., Ankara, 2014, s.9.

²²¹ Tarihçi Kemal, **Selâtin-Nâme**, (Yay. Haz. Necdet Öztürk), T.T.K., Ankara, 2001, s.163.

²²² Giacomo E. Carretto, **Akdeniz'de Türkler**, (Çev. Durdu Kundakçı-Gülbende Kuray), T.T.K., Ankara, 2000, s. 16.

²²³ Midhat Sertoğlu, **Mufassal Osmanlı Tarihi**, T.T.K., Ankara, 2011, s. 2986.

²²⁴ Gayrimüslimlerin, Müslümanlardan farklı kıyafetler giyme zorunluluğu II. Mahmud döneminde, 1829 yılında kabul edilen kıyafet kanunuyla kaldırılmıştır. Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, (Çev. Ayşe Berktaş), İletişim Yayınları, 2011, s. 220-221.

yapılmaması²²⁵, başka yerlere yapılacak olan Gayrimüslim evlerinin Müslümanlarınkinden ufak boyutta ve kahverengi, gri ve siyah gibi iç karartıcı renklerde olması²²⁶, giyecekleri kıyafetlerin ve ayakkabıların Müslümanlarınkinden farklı renkte olması²²⁷, hamamda kullanılan ustularının Müslümanlarınkinden farklı olması²²⁸ ve ata binmemeleri²²⁹ gibi çeşitli kısıtlamalar vardır. Günümüzün düşünce yapısında hoş karşılanmayacak olan bu kısıtlamalar, devrin şartları içinde düşünüldüğünde Gayrimüslim halkın Müslümanlardan düşük seviyede olduğunu gündelik yaşamın her anında göstermesi açısından Müslüman yöneticiler açısından gerekli görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nde cizye ya da kaynaklarda geçen diğer adıyla harâc-ı ruûs²³⁰, maktu²³¹ ve ale'r rûs olarak iki türlü tahsil edilmiştir. Maktu ödeme şeklinde antlaşma sırasında belirlenen sabit bir miktar söz konusuysen²³², ale'r rûs ödeme şeklinde kişinin gelirin göre alâ, evsat ve edna²³³ olarak üç seviye üzerinden ödeme söz konusudur. Bu bağlamda ale'r rûs ödeme şeklini doğrudan vergi olarak adlandırabiliriz., Erdel, Eflak²³⁴ Boğdan ve Dubrovnik²³⁵ gibi bölgeler cizye vergilerini maktu olarak ödemekte olup, Mısır, Bağdat ve Basra eyaletleri cizye vergilerini göndermiş oldukları yıllıkların içinde ödemişlerdir.²³⁶ Devletin önemli gelir kaynaklarından bir tanesi olan cizye vergisi²³⁷ doğrudan merkez hazine için cizyedarlar tarafından toplanmış ya da iltizam usulü ile mültezimlere verilmiş olup,

²²⁵ Robert Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, C.I, (Çev. M. Ali Kılıçbay-Enver Özcan), T.T.K., Ankara, 1990, s. 72.

²²⁶ Yücel Özkaya, **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s 69.

²²⁷ Yücel Özkaya, **a.g.e.**, s. 159.

²²⁸ Robert Mantran, **a.g.e.**, s. 323.

²²⁹ Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul, 1990, s.48.

²³⁰ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri**, Fey Vakfı, İstanbul, 1990, s. 167.

²³¹ Macaristan bölgesinde maktu olarak ödenen cizyeye Filori adı da verilmiştir. Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri Kanunî Devri Kanunnameleri**, 5.Kitap, Fey Vakfı, İstanbul İstanbul, 1992, s. 319.

²³² Münecimbaşı Ahmet Dede, **Münecimbaşı Tarihi**, Tercüman Yayınları, İstanbul 1974, s.315.

²³³ Bazı defterlerde cizye vergisini orta seviyede ödeyen mükellefler "vasatu'l hâl", düşük seviyeden ödeyen mükellefler "za'ifu'l hâl" olarak işlenmiştir. Said Öztürk, **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı ve Tarihi Gelişimi**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1996, s. 340.

²³⁴ Hoca Sadeddin Efendi, **Tacü't Tevârih**, C.II, (Yay. Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı, Ankara, 1974, s. 92-93.

²³⁵ Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî**, (Yay. Haz. Mehmet İpşirli) T.T.K., Ankara, 1999, s. 746.

²³⁶ Ahmet Tabakoğlu, **İktisat Tarihi**, Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 211.

²³⁷ İdris-i Bitlisî, **Heşt Behişt VII. Kefîbe**, (Yay. Haz. Muhammed İbrahim Yıldırım) T.T.K., Ankara, 2013, s. 67.

bu vergi, dirlik olarak²³⁸ ya da malikâne olarak verilmemiştir.²³⁹ Ancak verginin maddi anlamda yaşanan darboğaz zamanlarında esham sistemi içerisine dâhil edildiğine dair bazı örnekler mevcuttur.²⁴⁰

Avrupalı Devletlerin baskısının artmış olduğu dönemlerde tahsilât işi patrikhaneye, hahambaşılığına veya Gayrimüslim cemaatin içinden seçilen kocabaşlarına verilmiştir.²⁴¹ Uygulamaya göre merkez, bölgede bulunan muhassıllara bölgenin ödeyeceği toplam cizye miktarını bildirecek, muhassıl da bölgede bulunan kocabaşı ve vekillere tahsil edilmesi gereken miktarı bildirdikten sonra²⁴², kocabaşı ve vekiller istenilen miktarı alâ, evsat ve edna olarak üç sınıf üzerinden tahsil edip muhassıla teslim edecektir.²⁴³ Ancak bu şekilde cizye vergisinin tahsil edilmesinden beklenen başarı sağlanamamış ve gelir kaybı yaşanmıştır.²⁴⁴

Verginin tahsilâtı ve cizye defterlerinin hazırlanması sırasında²⁴⁵ herhangi bir haksızlık ya da zulüm yaşanmaması için bölge kadıları da görevlendirilmiştir.²⁴⁶ Şüphesiz devletin tahsilât sırasındaki tutum ve çabası kendisinden önce kurulmuş olan Türk-İslam Devletleri'nden kendisine kalan bir mirastır.²⁴⁷ Türk-İslam Devleti'nde verginin zamanında ve adil bir şekilde tahsil edilmesi padişahın güçlü ve devletin mamur kalmasını sağlayan unsurların başında görülmektedir.²⁴⁸

---

²³⁸ Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâlî İsyânları**, Barış, Ankara, 1999, s. 49.

²³⁹ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken, İstanbul 2014, s. 113

²⁴⁰ Yavuz Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986, s.199.

²⁴¹ Hüdayi Şentürk, **Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)**, T.T.K., Ankara, 1992, s. 126.

²⁴² Reşat Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, T.T.K., Ankara, 2010, s. 245.

²⁴³ Halil İnalçık, **"Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler" Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, (Edt. Halil İnalçık – Mehmet Seyitdanlıoğlu) İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 179.

²⁴⁴ Abdüllatif Şener, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1990, s.114-115.

²⁴⁵ Halil İnalçık, **Osmanlılar Fütühat, imparatorluk, Avrupa ile İlişkiler**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 73.

²⁴⁶ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri II. Bâyezid Devri Kanunnâmeleri**, Fey Vakfı, İstanbul İstanbul, 1990, s. 348.

²⁴⁷ Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında Türk-İslam Devletlerini ne denli örnek aldığını görmek için bknz, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, T.T.K., Ankara, 1988. / Fuad Köprülü, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.

²⁴⁸ Nizâmü'l – Mülk, **Siyâset – Name**, (Yay. Haz. Mehmet Altay Köymen), T.T.K., Ankara, 2013, s.16.

Cizye vergisinin tevzii ve tahsili sırasında tüm Osmanlı coğrafyasında uygulanan tek bir kriter yoktur.²⁴⁹ Bölgesel farklılıklar, geçmişten gelen alışkanlıklar ve coğrafi koşullar dikkate alınmıştır.²⁵⁰ Bazı bölgelerin kanunnamelerinde kişiden cizye vergisinin tahsil edilebilmesi için kişinin tüm mal varlığının 300 akçe olması gerektiğinden bahsedilmekteyken²⁵¹ bazı bölgelere ait kanunnamelerde hane usulü²⁵² cizye vergisinin tahsili gerçekleştirildiğini görmekteyiz.²⁵³ Cizye miktarının belirlenmesinde tahsilâtın yapılacağı bölgenin coğrafi yapısında devlet tarafından dikkate alınmıştır. Tahsilât yapılacak olan bölgenin dağlık ve taşlık olması bölgedeki tarımsal faaliyetlerin gelişmesine engel olduğundan bölgede yaşayan insanlar fakir olarak adlandırılarak bölgedeki cizye mükelleflerinden mümkün mertebe düşük miktarda cizye vergisinin tahsil edilmesi sağlanmıştır.²⁵⁴

Cizye vergisinin ale'r rüûs olarak üç seviyeden tahsil edilmesi konusuna gelecek olursak kişilerin nasıl bir kritere göre zengin, orta halli ya da fakir olarak sınıflandırdıkları sorusu ortaya çıkmaktadır. Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin vermiş olduğu fetvalara göre 200 dirhemden az serveti olanlar fakir, 200-10.000 dirhem arası serveti olan orta halli ve 10.000 dirhem üzeri servete sahip olanlar zengin olarak sınıflandırılmışlardır. Verilmiş olan fetvaya göre, alâ 40 veya 48 dirhem, evsat 20 veya 24 dirhem, edna ise 12 dirhem cizye vergisi ödemesi gerekmektedir.²⁵⁵ Ancak Gayrimüslimlerden tahsil edilen bu miktarlar yukarıda söylediğimiz gibi tüm Osmanlı coğrafyasında aynı standartta uygulanmamış olup ödemeler konusunda bölgesel farklılıklar ortaya çıkmış ve tedavülde olan farklı para birimlerinden tahsilât yapılmıştır.²⁵⁶

²⁴⁹ İsmail Özçelik, **Taşra Yönetimi**, s. 137.

²⁵⁰ Şinasi Altundağ, *“Osmanlı İmparatorluğunun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma”* **A.Ü.D.T.C.F Dergisi**, C.5-S.2, Ankara, 1947, s. 188.

²⁵¹ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri Kanunî Devri Kanunnâmeleri**, 5.Kitap, Fey Vakfı, İstanbul, 1992, s.280.

²⁵² Bazı zamanlarda cizye hanesinin başı sıfatına sahip olan erkeğin ölmesi sonucu hanenin başı sıfatının erkeğin dul kalan (bive) eşine geçtiği ve cizye vergisini dul kadının ödemiş olduğunu Ömer Lütfi Barkan eserinde dile getirmiştir. Ömer Lütfi Barkan, *“894 (1488/1489) Yılı Cizyesinin Tahsilâtına Ait Muhasebe Bilânçoları”*, **Belgeler**, C.1-S.1, T.T.K., Ankara, 1964, s. 8.

²⁵³ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri Kanunî Devri Kanunnâmeleri**, 4.Kitap, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994, s. 121.

²⁵⁴ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri Kanunî Devri Kanunnâmeleri**, 4.Kitap, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994, s. 145.

²⁵⁵ Ertuğrul Düzdağ, **Kanunî Devri Şeyhülislâmı Ebussuud Efendi Fetvaları**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2012, s.118.

²⁵⁶ Ömer Lütfi Barkan, **XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları-Kanunlar**, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2001 s. 318.

1. 3. 2. 1691 Reformu Sonrası Osmanlı Devleti'nde Cizye Vergisi

Cizye konusunda bölgesel farklılıklar görülsede belli bir çizgi halinde 1691 yılına kadar gelinmiştir. Cizye konusunda en köklü değişiklik 1691 yılında Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın vezaretinde²⁵⁷, İsmail Efendi'nin (Kırlı) defterdarlığı döneminde²⁵⁸ yapılan cizye reformuyla gerçekleşmiştir. Daha öncesinde çeşitli kalemler (ziyade-i cizye²⁵⁹) tarafından da tahsil edilen ve çeşitli kesimler tarafından müdahale olunarak vergi gelirinde aşınmaya neden olan toplama yöntemi kaldırılarak yerine tüm cizye gelirinin²⁶⁰ cizye muhasebesi kaleminde toplanması kuralı getirilmiştir.²⁶¹ Bu kalem cizye gelirinin tahsili dışında yapılacak olan bazı ödemeleride üstüne almıştır.²⁶² Bu reform ile birlikte uygulamada birçok haksızlığa ve yolsuzluğa sebep olan hane usulü şeklindeki tahsilâta son verilerek, cizye vergisi üç sınıf (esnâf-ı selâse) üzerinden tahsil edilmiş ve alânın 4, evsatin 2 ve ednanın 1 şerifi altın cizye vergisi ödemesi kabul edilmiştir. Ancak bu uygulama aynı anda tüm Osmanlı coğrafyasında uygulanamamıştır. Yapılan Reformla birlikte cizyedarlara düşen harç ise sırasıyla, 30, 24 ve 12 akçe (10, 6 ve 4 para) olarak belirlenmiş olup²⁶³ cizyedarlardan bu belirlenen miktardan başka halktan bir bedel talep etmemesi istenmiştir. Halkın elinde yeterince altın bulunamadığı zamanlarda ise başka türden paralarda belirlenen oranlarda kabul edilip kişilere kolaylık sağlanmıştır.²⁶⁴ Devletin yapmış olduğu bu reform ile birlikte cizye vergisi geliri reform öncesine göre²⁶⁵ iki misli artarak²⁶⁶ devletin yıllık geliri içerisinde % 40'ları aşan bir seviyeye çıktığını²⁶⁷

²⁵⁷ M.Belin, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadî Tarihi** (Çev. Oğuz Ceylan), Gündoğan Yayınları, Ankara, 2010, s. 318.

²⁵⁸ M. Z. Pakalın, **Maliye Teşkilâtı Tarihi (1442-1930)**, C.II, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, Ankara, 1977, s. 39.

²⁵⁹ Sultan, vezir vs. vakıflarındaki cizye gelirlerini tahsil eden kalemdir. 1691 cizye reformuyla birlikte bu kalem kapatılmış geliri cizye muhasebesine aktarılmıştır. Ahmet Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, s. 92.

²⁶⁰ Eflak-Boğdan, Erdel'e ait maktu cizyeler ve Kıptilerin ödemiş oldukları cizyeler Maden Kalemi tarafından tahsil edilmiştir. Ahmet Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, s. 149.

²⁶¹ **Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116 / 1688-1704)**, (Yay. Haz. Abdülkadir Özcan), T.T.K., Ankara, 2000, s. 19.

²⁶² Ahmet Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1985, s. 83.

²⁶³ Ahmet Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, s. 139.

²⁶⁴ BOA., AE. SAMD.III., 75-7574.

²⁶⁵ Hezarfen Hüseyin Efendi, 1071 (M.1661) bütçesinde cizye muhasebesine giren parayı, 111.723.469 akçe olarak göstermiştir. Bu rakam 1 kuruş 80 akçe hesabıyla 1.396.543,3 kuruşa denk gelmekte olup, 1071 senesi gelirinin %18,58'ini oluşturmaktadır. Hezarfen Hüseyin Efendi, **Telhis'l-Beyân Fî Kavânin-i Âl-i Osmân**, (Yay. Haz. Sevim İlgürel) T.T.K., Ankara, 1998, s. 88-89.

²⁶⁶ **Anonim Osmanlı Tarihi**, s.19.

²⁶⁷ Ahmet Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, , s. 104.

zaman içerisinde yüzdelik pay içerisinde azalma veya çoğalmanın meydana gelmesine rağmen devletin en önemli gelir kalemlerinden birisi olduğunu görmekteyiz.²⁶⁸ Bu vergi artırımında şüphesiz ki devletin içinde bulunduğu siyasi koşullar ve mali darboğaz da etkili olmuştur. Ancak devletin içinde bulunduğu askeri ve siyasi bunalımlar konumuzun kapsamına girmediğinden sadece buna değinmekle yetiniyoruz.²⁶⁹

Tablo 1. 1. Cizye Vergisinin Yıllara Göre Miktarı (Kuruş Olarak)²⁷⁰

Yıl	Âlâ	Evsat	Edna
1691	9	4,5	2,25
1696	10	5	2,25
1743	11	5,5	2,75
1804	12	6	3
1816	16	8	4
1824	24	12	6
1827	36	18	9
1829	48	24	12
1835	60	30	15

Cizye konusunda diğer önemli bir değişiklik ise II. Mahmud döneminde gerçekleştirilmiştir. 1246 (M.1830) senesinde bu yeni düzenleme ile cizyedarlar halktan kolcu hakkı, tahsildariye, mübaşiriye, küşadiye ve ikramiye gibi adlar altında halktan para almayacak bunun yerine cizye evraklarından alâya iki buçuk, evsata bir buçuk ve ednaya bir kuruş zam yapılarak alânın iki kuruşu, evsatın bir kuruşu ve ednanın yarım kuruşu cizyedarlara maaş olarak bırakılarak kalacak olan yarımşar kuruşun dörder parasını harc-ı aklâm olmak üzere mahallerine, yedişer parasının kefilleme akçesine ve dokuz parasının da ceride odasının masarifine mükabil

²⁶⁸ Yavuz Cezar, **a.g.e.**, s. 93.

²⁶⁹ Dönem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, **Devlet-i Aliye**, C.III, İş Kültür, İstanbul, 2015.

²⁷⁰ Halil İnalçık “Cizye”, **DİA.**, C.8., Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1993, s. 47. / Kemal Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 69.

hazineye gönderilmesine²⁷¹ ve bunun dışında tahsilât ile görevli olan cizyedarlara halk tarafından yüz dirhem ekmek, binek hayvanları için birer kutu arpa ve dörder kıyye samandan başka bir şey verilmemesi nizama bağlanmıştır.²⁷² Ancak yaşanan şikâyetlerin önüne geçilememiş ve çeşitli adlarla para talep edilmemesi için 1249 (M.1834) senesinde tekrardan bir emir yayınlanmıştır. 1250 (M.1835) tarihinde ise daha önce sırasıyla 48, 24 ve 12 kuruş olarak toplanan cizye vergisi yapılan zamları sırasıyla 60, 30 ve 15 kuruş olarak tahsil edilmiştir.²⁷³ Aynı tarihler içerisinde 1 okka reçelin 4, şekerin 4-5, zeytinin 1, peynirin 2-3, balın 3, unun ise 1 kuruştan satıldığını düşünecek olursak Gayrimüslimlerin ödemiş olduğu bu rakamların sembolik düzeyde kaldığını görebiliriz.²⁷⁴ Şüphesiz zaman içerisinde Osmanlı para sisteminde yaşanan dalgalanmalar, tağşişler ve devlet hazinesinin geleneksel gelir kaynağı olan toprağın artık hazineye beklenen düzeyde gelir sağlamaması²⁷⁵ ve yeni kurulmuş olan ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için kaynak arayışı²⁷⁶ cizye vergisinin % 30 civarında bir oranda arttırılmasına sebep olmuştur.²⁷⁷ Yapılan bu düzenlemeyle belirlenen cizye miktarları, cizye vergisinin kaldırılışına kadar aynı kalmıştır.

İlan edilecek olan Tanzimat fermanının getirmiş olduğu eşitlik ve Osmanlı vatandaşı fikriyle herkesin askerlik yapması düşünülmüş olup²⁷⁸, yaşanan Kırım Savaşının da etkisiyle cizye vergisinin toplanılması sessiz sedasız bir şekilde kaldırılmıştır. Bu verginin kaldırılmasında Avrupalı Devletlerin baskısı etkili olmuştur. Avrupalı Devletler bu vergiyi kendi Hıristiyanlık onuruna sürülmüş bir leke olarak düşündüklerinden bu vergi Avrupalı Devletlerin gözüne her daim batmıştır.²⁷⁹ Cizye vergisinin kaldırılması ile bu leke Avrupalı Devletler açısından ortadan kaldırılmış ve Hıristiyanlık onuru kurtarılmıştır. Ancak Avrupalıları mutlu eden bu olay Osmanlı ülkesinde yaşayan Gayrimüslim halk arasında pek hoş karşılanmamıştır. Gayrimüslim halk, cizye vergisi gibi yüksek sayılmayacak bir meblağı verip askerlik hizmetinden muaf olarak, gündelik yaşantılarına devam edip

---

²⁷¹ Abdurrahman Vefik Sayın, **Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)** Maliye Bakanlığı, Ankara, 1999, s. 43.

²⁷² Ziya Karamursal, **Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler**, T.T.K., Ankara, 1989, s. 172.

²⁷³ Abdurrahman Vefik Sayın, **a.g.e.**, s. 44.

²⁷⁴ Bilal Eryılmaz, **a.g.e.**, s. 46.

²⁷⁵ Kemal Karpat, **Osmanlı Modernleşmesi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 91.

²⁷⁶ Yavuz Cezar, **a.g.e.**, s. 247.

²⁷⁷ Arzu Terzi, **Hazine-i Hassa Nezareti**, T.T.K., Ankara, 2000, s. 9.

²⁷⁸ Bu tarihten önce de ordunun içerisinde özellikle donanmada Gayrimüslimler istihdam edilmiştir.

²⁷⁹ Mustafa Nuri Paşa, **Netâyicü'l-Vukû'at** (Yay. Haz. Yılmaz Kurt), T.T.K., Ankara, 2014, s. 480.

aile ve iş hayatlarını ömürlerinin sonlarına kadar sürdürme fırsatına sahip olup²⁸⁰, uzun yıllar cephede kalarak ailesini ve işini gücünü terk etmek zorunda kalan Müslümanlara oranla nüfuslarını daha çok artmışlar²⁸¹, buldukları bölgeleri daha mamur hale getirmişler²⁸² hem de Müslümanlara göre daha rahat bir yaşam sürme fırsatı elde etmişlerdir.²⁸³ Bu bağlamda bir eşitsizlikten bahsedilecekse Gayrimüslimlerin lehine, Müslümanların aleyhine olan bir eşitsizlikten söz etmemiz gerekmektedir.²⁸⁴ Cizye vergisinin kaldırılması ile birlikte askerden muaf tutulma fırsatı ellerinden alınacak olan Gayrimüslimler aralarında fikir birliği olmayan Müslümanlar ile birlikte cepheye gitme ve yerini yurdunu bırakıma ve işlerinin bozulması tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardır.

Cizye vergisinin kaldırılması ve Gayrimüslimlerin askere alınması durumuna devlet de pek sıcak bakmamıştır. Öncelikle uzun yıllardan beri eline silah almamış kişilerin askerlik mesleğine yatkın olmayacakları düşüncesi devletin Gayrimüslim halkın askere alınmasına soğuk bakmasına sebep olmuştur. Ancak ilerleyen yıllarda yaşanacak olan isyanlar sırasında bunların Osmanlı Devleti'ne karşı cephede yer almaları bu düşüncenin yersiz olduğunu göstermiştir. Devletin askerlik olayına sıcak bakmamasının bir diğer nedeni ise, çeşitli mezheplere bağlı bulunan Gayrimüslim halkın askere alınıp, ordu içine serpiştirilmesinin Müslüman askerler arasında yaratacağı huzursuzluktur. Ayrıca Gayrimüslim askerlerin kendi inanç sistemine göre ibadetlerini yerine getirmesi sırasında yaşanacak olan muhtemel sorunlar ve dış müdahaleler de devleti düşündürmüştür. Ancak devletin bu duruma soğuk bakmasını sağlayan en büyük neden ekonomik nedenlerdir. Cizye vergisi gibi sabit bir gelir kaynağının kurutulması devlet için ciddi bir maddi kayıp anlamına gelecektir.²⁸⁵ Özellikle devletin XIX. yüzyıl içerisinde düşmüş olduğu ekonomik darboğazı da hesaba katacak olursak cizye geliri gibi sabit bir gelir kaynağının devlet açısından ne

²⁸⁰ Ariel Salzman eserinde cizye vergisinin Gayrimüslimlere artı bir yük olduğunu ifade etmektedir. Ariel Salzman ve onun bu düşüncesinde olan yazarlar, Gayrimüslim halkın cizye vergisi karşılığında askerlikten muaf olduğunu, bu sayede düzenini bozmadan uzun yıllar boyunca işinin başında kalarak Müslüman rakipleri karşısında avantaj sağladıklarını görmezden geliyorlar. Ariel Salzman, **Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Rejime'i**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 224.

²⁸¹ Ufuk Gülsoy, *"Cizye'den Vatandaşlığa: Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni"*, **Türkler**, C.14, (Edt. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.152.

²⁸² Kemal Karpat, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik**, s. 23.

²⁸³ Midhat Sertoğlu, **Mufassal Osmanlı Tarihi**, s. 2986.

²⁸⁴ Yavuz Abadan, *"Tanzimat Fermanı'nın Tahlili"*, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, (Edt. Halil İnalçık – Mehmet Seyitdanlıoğlu), İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.62.

²⁸⁵ Cizye vergisi bireysel olarak sembolik bir seviyede ödenmiş olmasına karşın, ülke de yaşayan milyonlarca cizye mükellefi olduğundan devlet için önemli bir gelir kaynağıdır.

denli hayati bir öneme sahip olduğunu rahatlıkla anlayabiliriz. İşte bu ve bunun gibi sebeplerden ötürü cizye vergisi tekrardan bedel-i askeri adı altında isteyen Gayrimüslim halktan tahsil edilmiştir.²⁸⁶ Bu sayede yaşanacak olan sorunların önüne geçilmiştir. Ayrıca sözde eşitlik ilkesinin bozulmaması adına bedel verip askere gitmeme hakkı Müslümanlarada tanınmış olsa da²⁸⁷ asırlardan beri süre gelen zorluklar neticesinde Müslüman halkın elinde yeterli bir birikim olmadığından bu imkândan fazla faydalanamamışlardır.²⁸⁸ 1909 yılında gelindiğinde ise bu vergi tamamen kaldırılmış olup bu tarihten sonra hangi dine mensup olunursa olunsun tüm Osmanlı vatandaşlarının askerlik yapması zorunlu hale getirilmiştir.²⁸⁹ Tüm Osmanlı vatandaşlarının askere alınmasına karşın, eski döneme ait olan ve kişilerin üstünde kalan bedel-i askeri borçlarının tahsiline devam edilmiş olup herhangi bir af gündeme gelmemiştir.²⁹⁰

1. 4. CİZYE VERGİSİNİN TOPLANMASI ve YAŞANAN SORUNLAR

1. 4. 1. Cizye Vergisinin Toplanması

Cizye vergisi, doğrudan devlet tarafından görevlendirilmiş olan cizyedarlar²⁹¹ vasıtasıyla Muharrem ayından başlayarak tahsil edilmiştir.²⁹² Tahsilattan önce cizye evraklarının hazırlanması ve evrakların tahsilat dönemine yetiştirilmesi ve tahsilatın yapılacağı bölgelere ulaştırılması gerekmektedir. Cizye evraklarının hazırlanması sırasında, kâğıtların mühürlenmesi için kağıtçıbaşından gerekli olan mürekkep istenir²⁹³ ve hakkakbaşı tarafından hazırlanan verginin dönemini belirten mühürlerin

²⁸⁶ Ufuk Gülsoy, **Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri**, Timaş, İstanbul, 2010, s. 83.

²⁸⁷ Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876**, (Çev. Osman Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul 2005, s. 99.

²⁸⁸ Cizye vergisi kaldırılmadan önce, 1846 tarihli kura usulü askere alma kanunnamesinde, belli bir yaş aralığında olan ve kanunnamede belirtilen ekonomik şartları yerine getiren Müslümanların kendi yerlerine başka birini bedel olarak askere göndermesine fırsat tanınmıştır. Musa Çadircı, **Tanzimat Sürecinde Türkiye**, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s. 76-77.

²⁸⁹ Ufuk Gülsoy, *a.g.m.*, s. 157.

²⁹⁰ Ufuk Gülsoy, *a.g.e.*, s. 148.

²⁹¹ Kimi zaman cizye tahsilatını yapan kişiler "Câbî" olarak da adlandırılmıştır.

²⁹² Yukarıda bahsettiğimiz üzere, cizye vergisi kimi zaman iltizam olarak ya da esham olarak verilmiştir. Buralardan elde edilen gelir devlet hazinesine aktarılmıştır.

²⁹³ BOA., AE. SMST.II. 15-1429., 1109 (M.1698) senesinde Cizye kağıtlarının hazırlanması sırasında kağıtların mühürlenmesi için kağıtçıbaşından 2 kıyye mürekkep istenmiştir.

basılmasıyla bohçalar hazırlanırdı.²⁹⁴ Hazırlanan cizye bohçaları mühürlü bir şekilde içerisine alâ, evsat ve edna seviyesinden cizye kağıtları doldurularak ilgili yerlere gönderilir ve kadı huzurunda bohçalar açılırdı.²⁹⁵ Bohçaların Muharrem ayı gelmeden açılması kanunen yasaktı.²⁹⁶ Ancak zaman içerisinde yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle tahsilâtın erkenden yapılması için bohçaların vaktinden erken açıldığı durumlarda yaşanmıştır. Ayrıca cizye evrakları herhangi bir sahtecilik yaşanmaması için seviyesine göre her sene aynı renk cizye kâğıdı kullanılmamış kimi seneler evrakların renkleri değiştirilmiş ve bu şekilde yaşanabilecek olan sahteciliğin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Cizye vergisini ödemiş olan kişi hangi seviye üzerinden vergisini ödemiş ise o seviyeye ait üstünde mükellefin bilgilerinin ve eşkalinin yazılı olduğu, cizyenin ödenme yılını gösteren bir cizye kâğıdı verilir ve kişi cizye defterine, adı, baba adı, eşkali (boy, göz, saç, sakal, bıyık ve değişmeyecek alametleri) yaşı, mesleği, bölgeye başka bir bölgeden gelmiş ise geldiği bölgesi şeklinde kaydedilirdi. Cizyedarlar kişilerden tekrar cizye talebinde bulunursa kişi daha önce kendisine tahsilat sırasında verilmiş olan kağıdı cizyedarla göstererek cizye vergisini tekrardan ödemezdi.

Tahsilât sırasında verginin hangi para birimi üzerinden tahsil edileceği konusu da devletin üstünde durduğu konulardandır. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde bütün ülkede kullanılan tek bir para birimi olmayıp mahalli²⁹⁷ ve yabancı ülkelerin çeşitli paraları tedavülde yer almıştır.²⁹⁸ Bunun dışında kıymetli madenlerin bazen piyasadan çekilmesi ve halkın elinde yeteri düzeyde altın ve gümüşün olmaması verginin tahsilâtı sırasında kabul edilecek para konusunda esnek olunmasını gerektirmiştir. Ancak bu esneklikte yine devletin belirlemiş olduğu kurallar çerçevesinde olmuştur. Mükellefe cizye vergisini istediği oranda gümüş ya da bakır para üzerinden vergisini ödeme fırsatı tanınmamıştır. Eğer tamamen halka istediği para türünden cizye vergisini ödeme fırsatı tanınmış olsaydı büyük bir ihtimale halk elinde olan bakır ve ayarı düşük gümüş üzerinden vergisini ödemiş

---

²⁹⁴ BOA., C. BLD., 20-951., İstanbul ve çevresinin 1212 (M.1798) senesine ait cizye evrakların hazırlanışı sırasında kağıtların üstüne basılmış olan iki adet tarihli mührü hazırlamış olan hakkakbaşıya senede bir defa 50 kuruş verilmesi kabul edilmiştir.

²⁹⁵ Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili**, T.T.K., Ankara, 2013, s. 259.

²⁹⁶ Yücel Özkaya, **18. Yüzyılda Osmanlı Toplum**, s. 250.

²⁹⁷ Ali Akyıldız, **Para Pul Oldu Osmanlı'da Kâğıt Para Maliye ve Toplum**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 31.

²⁹⁸ Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 174.

olacak ve sonuç olarak devlet kendi ödemeleri konusunda özellikle maaş ödemelerinde çeşitli zorluklarla karşılaşacak ve belki de isyanla sonuçlanacak huzursuzluklarla karşı karşıya kalacaktı. Bu sebepten devlet, altın ve gümüş darlığı olduğu vakitler hem devlet hazinesini hem de mükellefi düşünerekten cizyedarlardan cizye vergisinin 3/2'nin altın ve kuruş, 3/1'nin mankur (bakır) para olarak tahsil edilmesi istemiştir.²⁹⁹ Şüphesiz bu oranlar geniş Osmanlı coğrafyası içerisinde bölgesel farklılıklar göstermiştir. Bunun dışında verginin tahsilâtında devlet paranın içindeki değerli maden oranına göre bir kur da belirlemiştir. 1027 (M.1618) senesinde 1 altını 118, 1 kuruşu ise 78 akçeden, hurda akçenin 9,5'nu 1 dirhem üzerinden kabul etmiştir.³⁰⁰ 1102 (M.1691) senesinde toplanacak olan cizye vergisinin tahsili sırasında 1 Esadi altının 108 akçe, Frank altını 2,5 kuruş, Şerefi altın 2 kuruş, mankurun 120'si 1 kuruş üzerinden tahsil edilmesi istenmiştir.³⁰¹ 1134 (M.1722) senesinde ise cizye reformu ile üç sınıf için belirlenen oranlar doğrultusunda 48 dirhem sim halisten 4 altın, 24 dirhem simden (gümüş) 2 altın, 12 dirhem simden 1 altın alınması gerektiği belirtilerek, 1 altının 100 para üzerinden hesaplanarak alâdan 400, evsat 200 edna 100 para cizye vergisinin tahsil edilmesi ve bu belirlenen kur üzerinden şaşılmaması cizyedarlardan istenmiştir.³⁰² Bu ve buna benzer ayarlamalar ve kur tabloları geniş Osmanlı coğrafyasında şüphesiz çoğaltılabilir ancak verginin tahsilâtı sırasında hangi para türünden verginin tahsil edileceği konusunda devletin esnekliğini göstermesi açısından bu örnekleri yeterli görüyoruz.

---

²⁹⁹ BOA., İE. DRB., 1-89., Filibe tarafından 1102 (M.1691) senesinde toplanacak olan cizye vergisinin 3/2'nin altın ve kuruş, 3/1'nin de mankur olarak tahsil edilmesi istenmiştir.

³⁰⁰ BOA., İE. DRB., 1-48., Sultan Murad'ın Edirne'de yaptırmış olduğu üç şerefeli camisinin vakfi olan İslimiye kazasına bağlı Çötne ve Kahne nam karyelerin 1027 (M.1618) senesine ait ziyade-i cizyesinin toplanma için bölük halkının 112. sipahi bölümünden 20 akçe yevmiyeli Halil adlı biri tayin olunarak, hane başı toplanması gereken 180 akçenin tahsilinde, 1 altını 118, 1 kuruşu ise 78 akçeden, hurda akçenin 9,5'nu 1 dirhem üzerinden sayarak toplamasını ve Tuna hazinesine teslim etmesi istenmektedir.

³⁰¹ BOA., İE. DRB., 1-89.

³⁰² BOA., AE., SAMD.III., 75-7574.

Tablo. 1. 2. Gümüş Kuruşun Ağırlığı ve İçindeki Saf Gümüş Oranını Gösterir

Tablo (1690 – 1844)³⁰³

Yıllar	Ağırlık (Gram)	Saf Gümüş Oranı (Gr)
1690	26	15,6
1696	26,4	15,8
1708	26,2	15,4
1716	26,5	15,9
1720	26,4	15,8
1730	24,8	14,9
1740	24,1	14,5
1754	23,7	14,2
1757	19	11,4
1766	19,2	11,5
1774	18,2	10,9
1780	17,4	9,4
1789	12,8	6,9
1794	12,6	6,9
1800	12,6	6,9
1808	12,8	5,9
1809	9,6	4,42
1810	5,13	3,74
1818	9,6	4,42
1820	6,51	2,95
1822	4,28	2,32
1828	3,2	1,47
1829	3,1	0,72
1831	3	0,53
1832	2,14	0,94
1839	2,14	0,94
1844	1,2	1

³⁰³ Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 178. / Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s. 131.

Görevlendirilmiş olan cizyedarların kimler arasından seçildiği sorusu da burada karşımıza çıkmaktadır. Cizyedarların büyük bir kısmı, altı bölük halkından olan³⁰⁴ ve altı bölük halkının en kıdemlisi olarak görülen³⁰⁵ silahtar ve sipahilerden meydana gelmiştir.³⁰⁶ Cizye tahsilatı için mülâzım olarak görevlendirilmiş olan sipahi ve silahtarlar cizye geliri içerisinde maişet, gulamiye ve el öpme adı altında hatırı sayılı bir gelire sahip olmuşlardır.³⁰⁷ Bunun dışında bölük halkı elde etmiş oldukları cizye toplama işini açık artıma usulü satışa çıkartarak kar elde etmişlerdir.³⁰⁸ Altı bölük halkından³⁰⁹ olanlara nöbetleşe usülle³¹⁰ iki nefer üzerine bir defter verilmesi adetken zaman içerisinde defterlerin askerinin fazlalığından dolayı yetersiz kalmasından bir defter beş on nefere verilmiştir. Doğal olarak bu durum bölük ahalisinin tepkisine neden olmuştur³¹¹. Zaman içerisinde altı bölük halkının, reaya üzerindeki baskısı artmış³¹² ve yaşanan zulüm Koçi Bey'in sultana sunmuş olduğu layihaya ayrıntılı bir şekilde yansımıştır.³¹³ Yaşanan zulümler ve artan şikayetler sonunda bu grubun isyana kalkışmaları üzerine³¹⁴ IV. Murad bu görevi bunların üstünden alıp³¹⁵ mültezimlere verilmesine karar vermiştir. Ancak cizye tahsili konusu kapanmamış olup, ilerleyen yıllarda bu grup cizye vergisinin toplanması işini tekrardan kendi üstlerine verilmesi için devleti baskı altına almışlardır. Bunu isterken de olayı isyan boyutuna getirip, “şimdi cizye toplayanlar halkı soymuyor mu ? Biz beş alıyorduk onlar şimdi on alıyor” diyerek hem kendi yapmış oldukları soygunu hem de daha sonrasında soygunların sürüp gittiğini ifade etmişlerdir.³¹⁶

³⁰⁴ Kanunî Sultan Süleyman döneminde sefer zamanında altı bölük halkından 300 kişi mülâzım olarak seçilip çeşitli vergi toplama işleriyle görevlendirilirken, XVII. yüzyılda bu kurala uyulmayarak sefer zamanı olsun olmasın çeşitli vergileri toplama işi sayıları onbini bulan altı bölük halkına verilmiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar**, T.T.K., Ankara, 2011. s. 187.

³⁰⁵ Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1979, s. 109.

³⁰⁶ Gabor Agoston, **Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç** (Çev. Fatih Çalışır) Timaş, İstanbul, 20015, s. 252.

³⁰⁷ Halil İncelik, **Devlet-i Aliyye**, C.II, İş Kültür, İstanbul, 2014, s. 149.

³⁰⁸ Niyazi Berkes, **Türkiye İktisat Tarihi**, s. 230.

³⁰⁹ Altı bölük halkı denilen grup, Kapukulu Ocaklarının atlı askerler kısmıdır. Silahtar, Sipahiler, Sağ Ulufeciler, Sol Ulufeciler, Sağ Garipler ve Sol Gariplerden meydana gelmektedirler.

³¹⁰ Mustafa Cezar, **Osmanlı Tarihinde Levendler**, T.T.K., Ankara, 2013, s. 226.

³¹¹ Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî**, s.319.

³¹² Mustafa Nuri Paşa, **Netâyicü'l Vukû'at**, s. 201.

³¹³ Koçi Bey, **Koçi Bey Risâlesi**, (Yay. Haz. Zuhuri Danışman, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 68-69.

³¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 188-189.

³¹⁵ J. V. Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C.5, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1992, s. 149.

³¹⁶ Halil İncelik, **Devlet-i Aliyye**, C.II, s. 265.

1. 4. 2. Cizye Vergisinin Tahsilâtı Sırasında Yaşanan Sorunlar

Cizye vergisinin tahsili sırasında devlet çeşitli güçlüklerle karşılaşmıştır. Devlet otoritesinin zayıfladığı noktada cizye vergisinin toplanması işine görevlilerden başka kişilerin el uzatıp cizye buyruğularının elden ele dolaşarak kişilerin vermiş oldukları parayı halktan çıkartma düşüncesi ile ödenecek miktardan fazlasını zimmilerden talep ederek çeşitli zulümlerde bulunulduğunu, bu ve buna benzeri durumların halkı perişan ve memleketi harap ettiğini arşiv belgelerinden görmekteyiz.³¹⁷ Bununla birlikte padişah, yaşanan bu durumların önüne geçilmesini sağlamak için adalet-nameler hazırlatıp³¹⁸, görevlilere emirler gönderip bir şekilde halka eziyet edenler olursa gerekli şekilde cezalandırılacağını³¹⁹ belirtmiş olsa da bu ve buna benzer olayların önüne geçilememiştir.

Devlet, cizye vergisini tahsil edecek kişinin yani cizyedarların mutedil³²⁰, varlıklı ve perhizkar kişiler olmasının³²¹ dışında cizye toplamaya talip olan kişiden belli bir miktarda peşin ödemesini³²² ve kefil göstermesini istemiştir.³²³ Gösterilecek olan kefillerin alelade kişiler olmamasına dikkat edilmiş olup, cizye toplamayı üstüne alan kişi, devlete yapacağı ödeme konusunda herhangi bir sıkıntı yaşar ise belirtilen meblağın gösterilen kefilinden tahsil edileceği için kefilin varlıklı kişilerden seçilmesine³²⁴ özen gösterilmiştir. Bunların dışında cizyedarlar, belirlenen miktarın dışında kolcu akçesi vesaire gibi bahanelerle para alınmaması³²⁵, cizye mükelleflerinin tahammüllerine göre³²⁶ ve zamanında cizyeleri toplanması konusunda uyarılmıştır. Ancak devletin bu iyi niyetli, halkı korumaya yönelik tutumuna rağmen görevlendirilmiş olan cizyedarlar hakkında yapılan şikayetlerin önüne bir türlü geçilememiştir.

³¹⁷ BOA., HAT.,1386-55016.

³¹⁸ Yücel Özkaya, "XVIII'nci Yüzyılda Çıkarılan Adaletnâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu" **Bulleten**, C. XXXVIII-S.151, T.T.K., Ankara, 1974, s.482.

³¹⁹ BOA., HAT.,224-12495.

³²⁰ BOA., HAT.,1554-25.

³²¹ BOA., HAT.,1496-9.

³²² BOA., İE., DH., 16-1463.

³²³ BOA., HAT.,1524-34.

³²⁴ BOA., İE., DH., 16-1463., Filibe ve Tatarpazarı için üç sınıf üzerinden alâ 3250 evsat 26.000 ve edna 3250, toplam 32.500 cizye evrakı uhdesinde ve 1500 evrakta emanet olarak üzerinde olan kişi, 1114 (M.1703) senesi cizyesinin uhdesinde kalmasını istemiş ve bunun olması için 15.000 kuruş peşin ve muktedir bir kefil göstermeyi kabul etmiştir.

³²⁵ BOA., HAT.,1447-31.

³²⁶ BOA.,HR.,MKT.,3-11.

Bazen ise savaş, salgın hastalıklar gibi nedenlerle vergi tahsilinde sıkıntılara şahit olmaktayız. Devrin sağlık şartlarını göz önüne alacak olursak yaşanacak bir salgının hastalığın halk üzerindeki etkisini anlamamız güç olmayacaktır.

1. 4. 2. 1. Salgın Hastalıklar ve Savaşlardan Kaynaklanan Sorunlar

Salgın hastalıklar her toplumun, insan ve ekonomik kaynaklarını kurutan bir felakettir. Avrupa'nın kara ölüm olarak adlandırdığı veba hastalığının XIV. yüzyılda 80 milyon olan Avrupa nüfusunun yaklaşık 25 milyonunu öldürmesi³²⁷ bu hastalığın ne denli korkunç bir boyutta olduğunu ve insanların nasıl bir çaresizlik içerisinde olduğunu bizlere göstermektedir. Veba hastalığı ilk başlarda farelerden bulaşan bir hastalık gibi düşünülmüş olsa da, aslında farelerin taşımış olduğu pirelerden kaynaklanan bir hastalık olduğu anlaşılmıştır. 1894'lerden itibaren Alexandre Yersin tarafından tanımlanan ve Yersina Pestis adı verilen vebanın, 1898'de P. L. Simond tarafından yapılan deneylerle fare piresinin sokmasıyla bulaştırdığını kesinleştirmiştir.³²⁸ Osmanlı Devleti'nde ise Taun olarak adlandırılan bu hastalık hemen hemen tüm Osmanlı coğrafyasında kimi zaman aynı anda, kimi zaman farklı zamanlarda ortaya çıkmış ve binlerce kişinin ölümüne sebep olmuştur.³²⁹ Hastalığın oluşması için belirli bir sıcaklık ve nem gerekmesi, farklı iklim türlerine sahip olan Osmanlı topraklarında çeşitli zamanlarda salgının yayılmasının açıklamasıdır. Hastalığın Osmanlı coğrafyasında kolay bir şekilde yayılmasının çeşitli nedenleri vardır. Öncelikle deniz ve kara ticaretiyle bir yerden başka yere hastalığa sebep olan mikrop ve pireler taşınmış böylelikle hastalık kolayca salgın halini almıştır. Diğer bir unsur ise ölen kişinin kıyafetlerinin imha edilmeyerek tekrardan ya varisleri tarafından kullanılması ya da çeşitli yollarla başka kişilerin eline geçmesidir. Osmanlı Devleti'nde yaşayan Müslüman ve Gayrimüslim halk ilk zamanlarda bu hastalığa genel olarak dini boyuttan bakmışlardır. Müslümanlar bu hastalığın Allah tarafından gönderildiğini ve ölenlerin cennete gideceğini düşünürken, Gayrimüslim halk bu hastalığın Tanrı'nın onlara vermiş olduğu bir azap olarak düşünmüşlerdir. Zaman içerisinde çeşitli bölgelerde karantina uygulanmaya çalışılmış olsa da bu

³²⁷ Tevfik Güran, **İktisat Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 2009, s. 55-56.

³²⁸ Daniel Panzac, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s.39.

³²⁹ Müneccimbaşı Ahmet Dede, **Müneccimbaşı Tarihi**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1974, s. 418.

başarılı olamamış³³⁰ ve binlerce kişinin veba hastalığından ölmesine engel olunamamıştır.³³¹

Devlet açısından bu hastalık, hem insan kaybı hem de maddi kayıp anlamına gelmektedir.³³² Salgının vurduğu bir yer nüfusunun büyük bir kısmını kaybettiğinden ya da nüfusunun büyük bir çoğunluğunun hastalıktan kurtulmak için farklı yerlere kaçmasından dolayı devlet toplanması gereken vergileri hem zamanında toplayamamış hem de vergi gelirlerinde büyük açıklar yaşanmıştır.

Veba gibi salgınların yaşanmasından sonra toplanılmasında güçlük çekilen vergilerin başında cizye vergisi gelmektedir. Salgının yaşanmış olduğu bölgede halkın büyük bir kısmının ölmesi, kalanların ise başka yerlere canlarını kurtarmak için kaçmış olması bölgenin cizye toplama görevini üstüne almış olan cizyedarı zor durumda bırakmakta ve elinde çeşitli seviyeden evraklar kalmaktadır. Hastalıktan kaçan zimmilerin gittikleri yerlerde bulunan cizyedarlardan cizye kağıtlarını almış olmaları cizyedarların en büyük sıkıntısıdır.³³³ Başka bölgeye kaçan kişilerin eski yurtlarına geri getirilmesi ve cizye kağıtlarını kendi bölgelerinde bulunan cizyedarlardan alınmasını sağlamaya çalışmak bu duruma karşı alınmış bir önlemdir.³³⁴ Ayrıca hastalanmadan önce kendilerine cizye kağıdı verilip, kağıdın bedelini cizyedarı ödemediği hastalıktan ölen kişilerin cizye borçları konusu da diğer önemli bir sorun kaynağıdır. Ölen kişilerin üstünde bir borç kalmaması, bölge cizyedarlarının elinde fazla kağıt kalıp zarara uğramamaları ve hazine gelirinin

---

³³⁰ Mehmet Yavuz Erler, “XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi”, **Türkler**, C.13, (Edt. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 1387.

³³¹ Osmanlı’da veba hastalığı konusunda daha geniş ve ayrıntılı bilgi için bkz. Daniel Panzac, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997

³³² J. V. Hammer, **a.g.e.**, s.58.

³³³ BOA., İE., SH., 2-141., 1117 (M.1706) senesine mahsuben Gümölcine ve civarının cizyesini toplamak ile görevlendirilmiş olan cizyedar, bölgede yaşanan veba salgını nedeniyle ehl-i zimmet halktan bir kısmının helak olduğunu bir kısmının ise veba hastalığından kurtulmak için başka memleketlere kaçıp oradaki cizyedarlardan evrak alıp cizyelerini ödediğini bu durumdan ötürü kendisine verilmiş olan 300 alâ, 2400 evsat ve 300 edna toplam 3000 cizye evrakından elinde 80 adet alâ, 320 evsat ve 280 edna evrak kalarak toplam 680 cizye evrakını dağıtamadığını dile getirmiştir.

³³⁴ BOA., C.ML.,66-3047., 1210 (M.1796) senesinde Kasabbaşılığı ocaklığından olan Ruscuk tevabi Yergöğü kazası Karşıyaka malı cizyelerinin veba salgınından dolayı tamam olarak toplanamamıştır. Bölgedeki bazı kişilerin vebadan kurtulmak için buldukları yerden firar ettiği (Eflak’a) ve başka vilayet cizyedarlarından evraklarını alıp, Ruscuk cizyesinden gönderilen kağıtları kabul etmediklerini, bazı reayalara ise cizye evrakları verilip cizye bedelleri tahsil edilecekken kişilerin öldüğünün ve verilen kağıdın bedelinin tahsil edilemediğini görmekteyiz. Bu durumda cizye gelirlerinin tamam olarak toplanamayıp noksan bir şekilde topladığı anlaşılmaktadır. Bu durumun önünü alabilmek ve noksanın kapanmasını sağlamak için ölen kişilerin borçları var ise bu kişilerin mal-ı eşyalarından kalan miktarın tamamlanıp veya kefil varsa onlardan temin edilip teslim edilmesi, diğer kişilerin ise eski yurtlarına geri getirilmesi yoluna gidildiğini görmekteyiz.

mümkün mertebe çok fazla zarara uğramadan toplanılması için devlet, ölen kişilerin borçları var ise bu kişilerin mallarından tahsiline ya da malları borcu kapatmaya yetmiyorsa kişinin kefili varsa onlardan ölen kişinin cizye borcunun tahsil edilmesi istenmiştir. Devlet borçlar konusunda alacağını bırakmama yolunu seçmiş olsa da, hastalığın vurmuş olduğu bölgeye daha önceden bir evrak zammı yapılmışsa, yapılan zammı, halkın kendisini tekrardan toplayana kadar, yapılan zamma hâle gelmemek şartıyla geri çekilmesini kabul etmiş ve kalan halkı bir nebze de olsa rahatlatmaya çalışmıştır.³³⁵

Devleti hastalıklar sonrası sıkıntıya sokan bir diğer konu da salgının yaşandığı bölgeye ait cizye vergisinin toplanmasına kimsenin talip olmamasıdır. Hastalıklar sırasında ahâlisinin büyük bir bölümü ölmüş ya da ahâlisinin büyük bir çoğunluğunun başka bölgelere kaçmış olan yerler cizye toplama görevine talip olacak olan mültezimlere pek cazip görünmemekte ve iltizamları üstlerine alınmamaktadır. Devlet bu durumun önüne geçilmesi ve gelirlerin düşmemesi için cizye iltizamına katılması için Defterdar tarafından, Devlet-i Aliyye'den muktedir birilerinin görevlendirilmesini istemiştir.³³⁶ Salgın hastalıkların yaratmış olduğu kaos ortamını fırsat bilen bazı kişilerin türlü hileler bularak cizye vergisinden kurtulmaları devlet için ayrı bir sorun teşkil etmiştir. Devlet bu kişilerin hazineye olan zararlarının binlerce kuruş olmasından dolayı, kişilerin sahtekârlıklarının önüne geçilmesi için her kim olursa olsun ellerindeki cizye evraklarına dikkat edilmesine ve evrakların üç seviyeden adil bir şekilde kişilerin gelirlerine göre dağıtılmasını görevlilerden istemiştir.³³⁷

Cizye vergisinin toplanması konusunda sıkıntı yaratan bir diğer unsurda uzun süren savaşlardır.³³⁸ Savaşlar askeri ve sivil kaybın yanında ülkenin üretim kapasitesinin düşmesine neden olmuştur. Hele bir de yapılan savaş kaybedilmişse savaş sonrası yaşanan toprak kayıpları ve ödenecek tazminat konusu devleti daha da

³³⁵ BOA., C.ML.,600-24792., 1197 (M.1783) senesine ait bir belgede, Bosna cizyesine 6311 edna evrak zam yapıldığını, zammın yapılma nedeninin ise İsmail kalesinde konuşlandırılacak olan yerli ve ocaklı zabitanların maaşlarını karşılamak olduğunu görüyoruz. Ancak Bosna'da yaşanan veba salgınından dolayı halkın büyük sıkıntılar çektiğini, 4000 evrak tenzil edilmiş olsa bile halkın cizyeyi verecek gücünün olmadığını bu sebepten dolayı 1198 (M.1784) cizyesine yapılacak olan zammın bir sene geciktirilmesi istenmektedir. Halkın müşkül durumundan dolayı devlet yapılan evrak zammına daha sonra hâle gelmemek şartıyla bir senelik olarak zammı geri çekmiş ve eski miktarda cizye evrakı göndermiştir.

³³⁶ BOA., HAT.,300-17857.

³³⁷ BOA., C.ML., 306-12456.

³³⁸ M.Belin, a.g.e., s.332.

sıkıntılı bir durumun içine sokmuştur. Yapılan savaş süresince tarım alanlarının savaş meydanına dönüşmesi bir bölgenin zamanla birkaç defa el değiştirmesi devletin vergi toplamasına büyük engel teşkil etmiştir. Yapılan savaşlar sırasında sivil halk elindeki mallarını ve hayvanlarını kaybetmesinden ötürü uzun süre kendisini toplayamamış ve cizye vergisini ödeyecek gücünün olmadığını yöneticilere belirtmiştir.³³⁹ Savaş meydanı haline gelmiş olan yerlerde yaşayan ahalinin doğal olarak ellerindeki imkânlar tükendiğinden cizye vergisini ödeyecek güçleri kalmadığından devlet bu gibi durumlarda üç seviye üzerinden toplaması gereken cizye vergisini belli bir süre için en düşük seviye olan edna seviyesinden tahsil edilmesine izin vermiştir.³⁴⁰ Eğer bölge belli bir süre düşman işgalinde kalmış ise bölge halkı, emlak ve arazilerinin harap ve ıssızlaştığını bundan ötürü hallerinin perişan olduğunu dile getirerek, buldukları yerleri tekrardan şenlendirmek için birkaç sene kendilerinden cizye vergisinin tahsil edilmemesini talep ettikleri zaman devlet bu gibi istekleri olumlu karşılamış ve işgale maruz kalmış bölgede yaşayan halka kendilerini toplamaları için geçici süreliğine cizye muafiyeti tanımıştır.³⁴¹ Devletin kısmi muafiyet ya da tam muafiyet sağlamasında halkın kendini toplamasına fırsat vererek vergi kaynağını canlandırmak gibi maddi bir düşünce etkili olsa da bölge halkının devletle olan bağlarını sağlamlaştırma düşüncesi de etkili olmuştur.

1. 4. 2. 2. İç Güvenlik Meselelerinden Kaynaklanan Sorunlar

Devlet yol güvenliğini sağlamak ve yolcuların güven içerisinde ülkenin bir yerinden başka bir yerine gidip işlerini halletmeleri için yollar üzerine belirli bir plan çerçevesinde kervansaray, derbent ve köprüleri yapmış ve yapımını teşvik etmiştir.

³³⁹ BOA., İE., DH., 10-942., 1100 (M.1689) senesinde istila nedeniyle harap olan Sofya'ya bağlı kazalardan 1104 ve 1105 (M.1692-1693) senesine ait cizye vergisinin talep edilmemesi istenmektedir. Kazalarda bulunan kişilerin öküzlerini ve çeşitli mallarını istila sebebiyle kaybettiklerini ellerinde bir şeyleri kalmadığını bu sebepten ötürü vergiyi verecek kudretleri olmadığı dile getirilmektedir.

³⁴⁰ BOA., C., ML., 425-17222., Kosova'da Vulçitrın adlı bölgenin ahali si seferlerden dolayı ellerindeki zahireleri kaybettiğini, normal şartlar altında bölgenin vermesi gereken 50 alâ, 400 evsat ve 760 edna cizye vergisinin hallerine acınarak herkesten edna seviyeden alınmasını istiyorlar. Devlet bölgenin serhat bölgesi olmasından dolayı bu isteği kabul ediyor ve 1131 (M.1719) senesine ait cizye vergisini herkesten edna seviyesinden toplanması istiyordu. Şayet daha önce evrak verilmiş alâ ve evsat var ise verilmiş olan bu evraklar alınıp yerine edna kağıt verilmesi devlet tarafından istenmiştir.

³⁴¹ BOA., C.BH., 21-994., 1223 (M.1809) senesinde Bahr-i Sefid'de (Akdeniz) bulunan Bozcaada sakinlerinin düşman işgalinden dolayı (Osmanlı-İngiliz Savaşı), emlak ve arazilerinin harap olup ıssızlaştığını, bundan dolayı hallerinin perişan olduğunun görmekteyiz. Bölge sakinleri eski yurtlarını tekrar mamur hale getirip şenlendirmek için iki sene boyunca Cizyeden başka tekalif-i örfiyeden muaf tutulmak istemişler ve bu istek kabul edilmiştir.

Özellikle derbentler eşkıyaların yoğun olarak faaliyet gösterdiği sarp, dağlık ve tenha yerlerde kurulmuştur.³⁴² Derbentçi olarak yazılan yerin ahalisi bazı vergilerden muaf tutularak görevde devamlılık sağlanmıştır.³⁴³ Ancak devletin almış olduğu bu önlemler pek etkili olmamış ve birçok kişi yol üzerinde eşkıyaların hedefi olmuştur. Eşkıyaların hedeflerinin başında ise cizyedarlar yer almıştır. Cizyedarlar yanlarında bir bölgeye ait toplamış oldukları yüklü miktarda parayla İstanbul'a doğru hareket etmeleri³⁴⁴ yol üzerinde bulunan eşkıyaların bu kişileri hedef seçmesine neden olmuştur. Bu sebepten devlet tarafından, cizye vergisinin tahsilinin ardından cizyedarların yolunun üzerinde bulunan kadılara ve görevlilere sıklıkla emirler gönderilmiş vergi gelirinin zarara uğramadan hazineye teslim edilmesi istenmiştir.³⁴⁵ Ancak alınan tüm önlemlere rağmen yolda, cizyedarlar eşkıyaların saldırısına uğrayıp, bu saldırılar sırasında toplamış oldukları yüklü miktarda cizye gelirini ve tüm eşyalarını eşkıyaya kaptırırlardı.³⁴⁶ Devlet bu gibi durumda tahkikat yapılmasına karar verip, yapılan inceleme sonunda suçlu görülen bir bölge varsa, eşkıyalar tarafından çalınan miktarın olayın yaşandığı bölge ahalisinden ceza olarak tahsil edilmesini yetkililerden istemiştir.³⁴⁷ Çünkü verginin noksansız bir şekilde hazineye gönderilmesi devletin önceliği idi. Bazen de cizye vergisi toplanmadan yol üzerinde eşkıyaların saldırısına uğrayan ve önceden yukarıda bahsettiğimiz şekilde hazırlanmış olan cizye kağıtlarını eşkıyaya kaptıran cizyedarlar olmuştur. Eşkıyanın, cizyedarlardan aldıkları kağıtları hiçbir şey olmamışçasına, cizyedar gibi halka

---

³⁴² Doğan Yörük, "XVIII. Yüzyılda Konya Çevresinde Güvenlik Meselesi ve Derbentlerle İlgili Düzenlemeler" Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Konya, 2013, s.249.

³⁴³ Derbentler konusu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı**, Eren Yayıncılık, İstanbul 1990.

³⁴⁴ BOA., AE.SAMD.II.,19-2086., 1102 (M.1691) senesine mahsuben toplanmış olan cizye vergisinin güvenilir kişiler tarafından İstanbul'a gönderilmesine dikkat edilmiştir. Anadolu'da üç kol üzerine gönderilen cizyedarların ne miktar vergi topladılarsa bunları birer güvenilir kişi ile İstanbul'a göndermeleri istenmiştir.

³⁴⁵ BOA., AE.SAMD.II.,5-435., 1103 (M.1692) senesinde Diyarbakır'da toplanan cizye vergisinin İstanbul'a gönderilmesi sırasında yol üzerinde bulunan kadılara, mütesellimler ve görevlilere emir yazılmıştır.

³⁴⁶ BOA., C.ZB., 91-4526., 1196 (M.1782) senesinde ise İbril cizyedarının yolda soyulması sonucu teftişle görevlendirilmiş olan Özi valisi Ali Paşa'ya gönderilen hükümde, İbrail kazası cizyedar yanında iki adamla, Silistire kazası Divan Orman nahiyesine bağlı Topçu karyesine 1 saat mesafede, 7-8 süvari haydut önlerine çıkıp 1500 kuruşlarını ve emval eşyalarını aldıklarını ve kendilerini üryan eylediklerini, bu olayın araştırılıp teftiş edilmesi için gerekenin yapılması istenmiştir.

³⁴⁷ BOA., C.ZB., 85-4223., 1180 (M.1767) senesinde, Cebresteli Hasan'ın çukadarı, Mehmed adlı kişinin Eğriboz cizyesinden 5 yük hazine ile Dersaadet'e gelirken İzdin'de 5 Arnavut eşkıyanın tüfek ile ateş ederek çukadar ve bir süvariye yaraladığını ve 1 yük hazineyi çaldıklarını, çukadarın ise 4 yük hazine ile Çatalca'ya vardığını ve 6600 kuruşun noksan olduğunu bu eksik 6600 kuruşun bir parası eksik olmamak şartıyla hırsızlıkta sorumlu olarak görülen bölge ahalisinden tahsil edilmesinin istendiğini görmekteyiz.

dağıttıkları ve halktan para topladıkları olmuştur.³⁴⁸ Hatta eşkıyalar bazen o kadar korkusuzca hareket etmişlerdirki, 1117 (M.1706) senesinde Antakya cizyedarının Kudüs Valisinin yanında yola çıkmış olması bile eşkıyaları cizyedara saldırıp ve soymaktan alıkoymamıştır.³⁴⁹ Bu yaşanan olaylar bizlere devlet otoritesinin ne denli zayıflamış ve bozulmuş olduğunu eşkıyaların ülkenin her tarafında korkusuzca hareket ettiğini acı bir şekilde göstermektedir.

1. 4. 2. 3. Kapitülasyonlardan Kaynaklanan Sorunlar

Bir devletin başka bir devlete yapılan anlaşma doğrultusunda tanımış olduğu sosyal ve iktisadi ayrıcalıklara kapitülasyon denilmiştir. Bilindiği üzere ilk zamanlar Osmanlı Devleti, bazı Avrupalı Devletlere, siyasi amaçlar doğrultusunda kapitülasyonlar vermiştir.³⁵⁰ Devletin güçlü olduğu dönemlerde verilmiş olan kapitülasyonlar konusu pek can sıkılmazken, Avrupalı Devletlerin, Sanayi Devrimini gerçekleştirmesinden sonra, ham madde ve pazar arayışlarına girmesi sebebiyle verilmiş olan kapitülasyonlar can sıkıcı duruma gelmiştir.³⁵¹ Özellikle ticaret için aracı olarak Osmanlı tebaası olan Gayrimüslimleri kullanan Avrupalı Devletler ilerleyen dönemlerde kendilerine tanınmış olan kapitülasyonları, devletin iç işlerine karışma ve siyasi amaçlarını gerçekleştirmenin bir aracı olarak kullanmaktan çekinmemişlerdir.

Osmanlı tebaası olan Gayrimüslimler ise bu durumdan faydalanmak istemişler ve üstlerine düşen vergilerden ve sorumluluklardan kurtulmak için kendilerini yabancı bir devletin vatandaşı veya konsolosluk çalışanı olarak gösterme yolunu gitmişlerdir. Bu duruma konsoloslar ve görevlileri de destek olmuş ve bundan

---

³⁴⁸ BOA., İE.,DH., 17-1611., Kurtoşne kazasına 1107 (M.1696) senesinde 18 nefer ile 1992 cizye evrakı ile yola çıktıklarını, ancak o kazaya bağlı Darton karyesinde yolda eşkıyanın bu kişilere saldırıp tüm evrakları ve yanlarındaki diğer eşyaları aldıklarını, daha sonra bu eşkıyanın almış olduğu bu cizye kağıtlarını halka dağıttıklarını öğrenilmiştir.

³⁴⁹ BOA., İE.,DH., 33-2900., Halep valisi ve kadısına gönderilmiş bir hükümde, 1117 (M.1706) senesi Antakya cizyesini uhdesine almış olan kişinin, Kudüs valisi ile birlikte 2790 kuruşla gelirken yolda Türkmen eşkıyalar tarafından soyulduklarını ve 1680 kuruşun noksan olduğunu, bu eksik olan miktarın tamamlanmadan gönderilmemesi istenmiştir.

³⁵⁰ Aydın Yalçın, **a.g.e.**, 267.

³⁵¹ Osmanlı Devleti'nden kapitülasyon alan bazı ülkeler ve tarihleri şöyledir, Avusturya 1615, Hollanda 1680, İsveç 1737, Sicilya 1740, Danimarka 1746, Prusya 1761, İspanya 1782, Rusya 1783, Sardunya 1823, A. B. D. 1830, Belçika 1838, Portekiz 1843, Yunanistan 1855, Brezilya 1858, Niyazi Berkes, **Türkiye İktisat Tarihi**, s. 186.

maddi bir çıkar sağlamışlardır.³⁵² Ayrıca başka ülkenin tebaası olan kişiler, verilmiş olan kapitülasyonlar sayesinde Osmanlı coğrafyasında serbestçe dolaşma imkanı bulup siyasi amaçlarını gerçekleştirmek için gerekli zemini hazırlayıp çeşitli araçları kullanarak devleti parçalama çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Devlet bu konu üstünde durmasına rağmen bir türlü soruna çözüm bulamamış ve her geçen gün sorun daha da derinleşmiş içinden çıkılmaz bir hal almıştır. I. Dünya Savaşı sırasında kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırılmış olsa da savaşın kaybedilmesi sonunda yapılacak olan sözde Sevr Barış Antlaşmasında bile kapitülasyonların genişletilerek devam ettirilmesi dayatılmıştır.³⁵³ Bu sorunun kökten çözümü ise Kurtuluş Savaşından sonra imzalanacak olan Lozan Antlaşmasında gerçekleşmiştir. Savaşın galibi olarak Lozan görüşmelerine katılmamıza rağmen, emperyalist devletler Lozan görüşmelerinde kapitülasyonların devam etmesi konusunda büyük çaba sarf etmiştir. Görüşmelere katılan heyetimiz kapitülasyonların kaldırılması konusunda taviz vermeyerek, Osmanlı döneminde verilmiş olan kapitülasyonların kaldırılmasını sağlamış ve yeni kurulacak olan Türk Devleti'nin ekonomik olarak tam bağımsız olmasındaki en büyük engeli ortadan kaldırmıştır.

Ülkenin çeşitli bölgelerinde konsolosluk açmış olan yabancı devletler, kendilerine verilen imtiyazlar sayesinde yanlarında Osmanlı vatandaşı olan kişileri hizmetkar olarak kullanmışlardır. Hizmetkar olarak konsolosluk kadrosuna dahil olan kişi ödemesi gereken vergilerden muaf sayılmıştır.³⁵⁴ Ancak konsoloslar bunu bir gelir kapısı olarak görerek³⁵⁵, çeşitli vergilerden ve Gayrimüslimlere uygulanan kılık kıyafet kurallarından kurtulmak isteyen kişilere hizmetkar olmadıkları halde konsolosluk hizmetkârı gibi belge vermişlerdir.³⁵⁶ Bu durum cizye gelirinde büyük azalmaya sebebiyet vermiştir.³⁵⁷ Her ne kadar bu kişilere muafiyet tanınmış olsa da çoğu zaman cizyedarlar bu kişilere cizye kağıdı vermeye çalışmış olup, cizye kağıdını almamakta direnen kişileri hapsedmiştir. Ancak bu durum karşısında ilgili

³⁵² Halil İncelik, **Osmanlılar**, s. 300.

³⁵³ Ömer Budak, **Sevr Paylaşımı**, Bilge Yayınevi, Ankara, 2002, s. 189.

³⁵⁴ Gülnihal Bozkurt, **Azınlık İmtiyazları- Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş**, ATAM., Ankara, 1998. s. 12.

³⁵⁵ Mübahat Kütükoğlu, **Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı – İngiliz İktisâdî Münâsebetleri (1580-1850)**, T.T.K., Ankara, 2013, s. 93.

³⁵⁶ Salaâhi R. Sonyel, **Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü**, s. 129.

³⁵⁷ BOA., C.HR.,158-7889., 1131 (M.1720) senesine ait bir belgede, Kıbrıs adası, Tuzla iskelesinde bulunan, Fransız, İngiliz ve Dubrovnik konsoloslarının 15 seneden beri buldukları yerlerde verilmiş olan ahidnameye dayanarak ihtiyaçlarından fazla hizmetkar kullandıkları ve bunların cizye vergisinden kurtulduklarını bu durumda tahsilatın noksan olmasına sebebiyet verdiğini bu durumun düzeltilmesinin istendiğini görmekteyiz.

devlet, daha öncesinden kendilerine verilmiş olan ahidnameyi hatırlatarak söz konusu kişilerin hapsedilmemesini ve bu tarz olayların tekrarlanmamasını istemişlerdir.³⁵⁸

Hizmetkar kadrosu dışında konsoloslukta görevli olan tercümanlarla birlikte oğulları ve iki hizmetkarlarının vergiden muaf tutulması kabul edilmiştir. Ancak hizmetkar kadrosunda olduğu gibi, üzerlerine düşen vergileri vermemek³⁵⁹ ve kılık kıyafet kurallarına uymamak için bir çok Gayrimüslim hayatlarında hiç gidip görmedikleri bir yerin konsolosluk tercümanı olarak kendilerini göstererek³⁶⁰ aldıkları beratlar ve patentler³⁶¹ sayesinde üzerlerine düşen sorumluluktan kurtulmuşlardır.³⁶² Bu kişiler vergi geliri kaybının yaşanmasının dışında³⁶³ toplumsal alanda çeşitli huzursuzluklara da sebebiyet vermiş olup özellikle Gayrimüslimlerin kendileri için belirlenen kılık kıyafet kurallarına uymamaları toplumun Müslüman kesiminde hoşnutsuzluğa sebebiyet vermiştir. Bu nedenlerden ötürü devlet, önemli merkezlere göndermiş olduğu emirlerde, konsolosluk bünyesinde kaç tercümanın çalıştığını ve kimlerin elinde berat olduğunu bilmesi gerekliliğinin üzerinde durmuştur.³⁶⁴

Devleti ekonomik ve sosyal anlamda zor duruma düşüren bu sahtekârlıklar karşısında, kişilere, hizmetkar ya da tercüman beratı veren ve maddi kazanç sağlayan konsolosların aslında devletlerine daha önceden verilmiş olan ahidnamelere göre, hangi kadroda kaç kişinin istihdam edilebileceğini çok iyi bildiklerini

---

³⁵⁸ BOA., HR.,MKT.,54-4., 1269 (1853) senesinde Selanik valisine gönderilen bir yazıda, Rus konsolosu hademesinin cizye talebi ile Siroz kaymakamı tarafından 3 gün hapsedildiği ve iki yıllık cizye bedelinin tahsil edilmedikçe salıverilmeyeceğini bildirip daha önceden Rusya'ya verilmiş olan ahidnameye uyulmadığını bu ve buna benzer durumların tekrarlanmamasının istendiğini görmekteyiz.

³⁵⁹ Yücel Özkaya, **18. Yüzyılda Osmanlı** Toplumunu, s. 144.

³⁶⁰ Ali İhsan Bağış, **Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1983, s.45.

³⁶¹ Berat ve Patent verilmesi farklı şekilde olmaktadır. Verilecek olan patentlerde Bab-ı Âli'den izin alma gereksinimi yoktur. Elçi istediği kişiye patent vererek kendi vatandaşı olarak gösterebilmektedir. Ali İhsan Bağış, **a.g.e.**, s. 30-31.

³⁶² Gülnihal Bozkurt., **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu**, s.140.

³⁶³ Salâhi R. Sonyel, *“Osmanlı imparatorluğu'nda Koruma(Protege) Sistemi ve Kötüye Kullanılışı”* **Belleten**, C.LV-S.213, T.T.K., Ankara, 1991, s. 360-361.

³⁶⁴ BOA., C.HR.,19-938., 1172 (M.1760) senesinde Kıbrıs, Eğriboz, Yanya, Trablusşam, Mora, İzmir, Mısır gibi merkezlere gönderilen yazıda, konsolosların, yanlarında bulundurmaya mecbur oldukları tercümanlar ve oğulları ve iki nefer hizmetkarlarının ahidnameye göre cizye ve tekalif-i örfiyeden muaf olduklarını, ancak bazı kişilerin konsoslara giderek kendilerini konsolos hizmetinde gibi göstererek berat ve patent alarak vergilerden kurtulup kıyafet kurallarına uymadıklarını ve bunların huzursuzluğa sebebiyet verdiğini bunun için konsolosların bünyesinde bulunan tercümanların sayısının bilinmesi gerektiğini ve kimlerin elinde patent ve berat varsa bunların kontrol edilmesini istendiğini görmekteyiz.

görmekteyiz.³⁶⁵ Ancak maddi anlamda büyük bir gelir kapısı olan bu işten vazgeçmek işlerine gelmediğinden ve himayesine aldıkları kişileri bahane ederek devletin işlerine müdahale etme fırsatını kaçırmamak için³⁶⁶, Osmanlı tebaasından yüz binlerce kişiye berat vererek suiistimallerine devam etmişlerdir.³⁶⁷ Devlet ise içine düşmüş olduğu güçsüzlükten dolayı, yaşananlar karşısında fazla bir şey yapamamıştır.³⁶⁸

Osmanlı tebaası olan Gayrimüslimlerin³⁶⁹, vergilerden ve çeşitli yükümlülüklerinden kurtulmak için çeşitli ülkelerin konsolosluklarında hizmetkar ve tercümanmış gibi kendilerini göstermeleri dışında, başka bir devletin tabiiyetine geçmesi ya da geçtiğine dair iddia da bulunması sıklıkla yaşanan durumlardandır.³⁷⁰ Başka bir ülkenin tabiiyetine geçtiğini iddia eden kişiler cizye vergisini vermek istememelerine rağmen cizyedarlar bu kişilerin Osmanlı tebaası olduğunu ifade ederek cizye kağıdı vermeye çalışmıştır.³⁷¹ Hal böyle olunca bu konu hakkında şikayetler kaçınılmaz olmuştur. Özellikle konsoloslar kendilerinden zorla cizye alındığını dile getiren kişilere sahip çıkmışlar³⁷² ve bu kişilerin kendilerinin tabiiyetinde olduğunu dile getirerek, verilen ahidnameler doğrultusunda bu kişilerden

---

³⁶⁵ BOA., C.HR.,128-6380., 1176 (M.1764) senesinde, Prusya Sefaretinin baş tercümanın hizmetkarı olan Todori adlı kişiyi Prusya maslahatgüzarının Halep'e göndereceğini ve hizmetkarın Halep'e gidip gelmesi sırasında kendisinden cizye talep edilip rencide edilmemesi istenmekte olup, bunu isterken de, Prusya'ya verilmiş olan emr-i alişan hatırlatılarak, tercümanların ve iki nefer hizmetkarlarının cizye ve tekaliften muaf tutulduğunu, Halep'e ise sadece bir nefer hizmetkarın gönderildiğini belirtilerek emr-i alişanın dışına çıkılmadığı dile getirilip gidecek olan bu kişiye yol boyunca müdahale edilmemesinin istendiğini görmekteyiz.

³⁶⁶ Robert Mantran, "XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti: İstikrar mı Gerileme mi ? **Osmanlı İmaratorluğu Tarihi**, C.I, (Yay. Yön. Robert Mantran), Say Yayınları, İstanbul, 1991 s. 311.

³⁶⁷ Gülnihal Bozkurt., **Tek Hukuk Sistemine Geçiş**, s. 13.

³⁶⁸ BOA., HR.,MKT.,28-29.

³⁶⁹ Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin devletle olan ilişkilerine (okul yapma, kilise yapımı ve tamiri vs.) 26 Aralık 1877 tarihine kadar Hariciye Nezâreti Mezâhip Kalemî bakmıştır. Bu durum Osmanlı vatandaşı Gayrimüslimleri sanki bir yabancıymış durumuna soktuğundan bu tarihten itibaren Mezâhip Kalemî, Hariciye Nezâretinden alınarak Adliye Nezaretine bağlanmıştır. Bu tarihten sonra Gayrimüslimler devletle olan işleri için Adliye ve Mezâhip nezaretine başvurmuşlardır. Fatmagül Demirel, "Adliye Nezaretinin Teşkilat Tarihçesi" **Adâlet Kitabı**, (Edt. Halil İnalıcık-vd.), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 288.

³⁷⁰ BOA.,HR.,MKT.,42-79.,

³⁷¹ BOA., HR.,MKT.,7-11., 1260 (M.1845) senesinde, Edirne'de bulunan Nemçe tebaasından olan kişilere nüfus tahrir memurları tarafından, cizye evrakı verilip cizye tahsilinde bulunmuş olduğu Avusturya konsolosu tarafından bildirilmiş olup bu kişilerin Avusturya tebaasından olduklarını cizye ve tekalif ile rencide edilmemeleri istenmektedir.

³⁷² BOA.,HR.,MKT.,19-60., 1264 (M.1849) senesinde ait bir belgede Şam'da yapılan nüfus kaydı sırasında ellerinde tezkire bulunan kişilerin ecnebi devlet tebaası olduklarını kendilerinin kayıt altına alınmayacağını söylediklerini işin aslının bu kişilerin cizye vergisini vermemek ve serbestçe hareket etmek için konsolos ve vekilleri tarafından tezkire aldığı görmekteyiz. Bunun önüne geçilmesi için memurlar sorduğu vakit asıl pasaportlarını göstermeleri istenmesine karşın İngiltere'nin ve Prusya'nın kendi memur ve tüccarlarına birer patent verdiğini bundan dolayı pasaport gösterilmesine gerek kalmadığını dile getirmişlerdir.

cizye talep edilemeyeceğinden, bu kişilerden cizye adı altında alınmış olan paranın kişilere geri iadesini istemişlerdir.³⁷³ Bazı zamanlar da ise cizye vergisinin ödenmesi konusu, kendisini başka bir devletin tabiiyetine geçtiğini iddia edenler ile onlardan cizye vergisini tahsil etmeye çalışan cizyedarlar arasında bir restleşmeye dönüşmüştür. Cizyedarlar başka ülke tabiiyetinde olduklarını iddia eden kişilere itibar etmeyerek bu kişilerin aslında Devlet-i Aliyye tebaası olduklarını belirterek bu kişilere cizye kağıdı vermişlerdir. Bu durum karşısında bazı kişiler cizye kağıdını almayı kabul etmiş olmasına rağmen, bazı kişiler iddialarından vazgeçmeyerek Osmanlı tebaası olmadığına ısrar ederek verilen cizye kağıdını kabul etmemişlerdir. Yaşanan bu restleşmenin sonucunda cizye kağıdı almayan kişi borcunu ödemeyen bir kişiye uygulanan ceza gereğince hapsedilmiştir. Cizye kağıdını alan kişiler ise sözde haklarını tabiiyetinde olduklarını iddia ettikleri devletin konsolosluğu vasıtasıyla aramaya çalışmışlardır.³⁷⁴ Bu şekilde sonradan başka bir ülkenin tabiiyetine geçtiğine şüphe olmayan kişilerin dışında, yüksek ihtimalle başka bir ülkenin tabiiyetinde olan ve çeşitli nedenlerle Osmanlı sınırları dahilinde olan kişilere de cizye kağıdı verilmeye çalışılmıştır. Bu kişiler hangi devletin vatandaşıysa o devletin konsolosu bu kişilerin kendi vatandaşı olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Bu kanıtlama çabası kimi zaman cizye vergisi ile zorlanan kişinin, akrabalarının kendi ülkelerinde yaşadıklarını dile getirilmesine kadar gitmiştir.³⁷⁵ Devlet bu yaşananlar karşısında eli pek güçlü olmasa da, yaşanan suiistimallerin önüne geçebilmek için başka ülke tabiiyetine geçtiğini iddia eden kişiler hakkında yaptırımlar ve önlemler almayı düşünmüştür.³⁷⁶ Bu kişilere uygulanması düşünülen yaptırımların başında ise tabiiyet

---

³⁷³ BOA.,HR.,MKT.,3-17., 1260 (M. 1845) senesinde, Limni adasında bulunan 9 kişinin İngiliz tebaasından olduğunu bu kişilerden zorla cizye vergisi alındığı, İngiltere'ye verilen ahidname gereğince bu kişilerden cizye vergisinin alınamayacağı bu sebepten bunlardan alınan akçelerin geri verilmesinin istendiğini görmekteyiz.

³⁷⁴ BOA., HR.,MKT.,12-76., 1262 (M.1847) senesinde, Ayvalık bölgesinde yaşayan altı kişinin kendilerinin Yunan tebaasından olduğunu söyleyerek cizye vergisini vermek istemediklerini ancak cizyedarın bu kişilerin Devlet-i Aliye tebaası olduğunu, kişilerin Yunanlı olduğuna belirten bir şey olmadığından dolayı cizye vergisini vermelerinin gerektiğini bu sebeple kişilere cizye kağıdı verdiğini görmekteyiz. Bahsi geçen altı kişiden beşinin evsat cizye kağıdını aldığını ve konsolosa teslim ettiğini ama Yorgi adlı kişinin Yunanlı olduğu iddiasından vazgeçmemesinden dolayı hapsedildiğini, konsolosun kişilerin pasaportlarını göstererek bunların Yunan tebaası olduğunu ve alınan cizye akçelerinin geri verilmesi ve Yorgi'nin serbest bırakılmasını istemiştir.

³⁷⁵ BOA., HR.,TO.,183-8., 1262 (M.1847) senesinde, Edirne'de bulunan bir Flemenk'e (Hollandalı) zorla cizye kağıdı verilmek istendiğini ve Flemenk tebaasından çıkartılmaya çalışılmış olduğunu, ancak kişinin Amsterdam'da akrabalarının bulunduğu yani o şehrin ahalisinden olduğunu, bu kişinin Flemenk tebaasından olduğundan gerek kendisi ve gerek ailesine zorlama yapılmamasının istendiğini görmekteyiz.

³⁷⁶ Gülnihal Bozkurt., **Tek Hukuk Sistemine Geçiş**, s. 14 -15.

iddiasında bulunan kişilerin arazilerinin ve mallarının devlet tarafından satılması gelmiştir.³⁷⁷

Cizye vergisini vermemek ve yükümlülüklerinden kurtulmak için başka bir ülkenin tabiiyetine geçen kişilerin yapmış oldukları bu davranışlar, toplumun diğer kesimlerine de sirayet etmesi kaçınılmazdır. Devlet, hem bu davranışların önüne geçmek hem de başka bir ülkenin pasaportunu alarak yükümlülüklerinden kurtulma yolunu arayan kişilerin gözünü korkutmak için bu şekilde yaptırımları düşünmüştür. Ancak bu pek etkili olmadığından Ocak 1869'da Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi çıkartılarak³⁷⁸ ispat edilmediği sürece Osmanlı ülkesinde yaşayan herkes Osmanlı vatandaşı sayılmıştır. Böylelikle İslam dünyasında ilk kez dini ilkelerden farklı bir vatandaşlık düzenlemesi yapılmıştır.³⁷⁹ Yapılan bütün bu uğraşlara rağmen bu sorunlara ancak Lozan'da çözüm bulunabilmiştir.³⁸⁰

Burada bahsedilmesi gereken bir konuda müsteminlerin durumudur.³⁸¹ Verilmiş olan ahidnameler sayesinde sadece Osmanlı tebaası değil başka devlet tebaaları ve tüccarları da kendilerine Osmanlı coğrafyasında serbest bir faaliyet alanı bulmuşlardır. Müstemin adı verilen bu kişiler, devletlerine verilmiş olan ahidnameler sayesinde ülke içerisinde serbestçe dolaşma hakkını elde edip³⁸² önemli Osmanlı şehirlerine rahatlıkla gidip gelmişler³⁸³ ve cizye vergisinden muaf tutulmuşlardır.³⁸⁴ Tüccarlar yaptıkları ticaret sırasında uğradıkları yerlerde, mallarını götürdükleri panayirlarda³⁸⁵ ve limanlarda cizyedarlar ve görevliler tarafından çeşitli bahanelerle

³⁷⁷ BOA., HR.,MKT.,25-1.

³⁷⁸ Coşkun Üçok – Ahmet Mumcu, “*Tanzimat Döneminde Türk Hukuku*” **Adâlet Kitabı**, (Edt. Halil İnalçık-vd.), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 236.

³⁷⁹ Gülnihal Bozkurt., **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu** s 148..

³⁸⁰ Yaşar Akbıyık, “*Zaferin Tescili Lozan Antlaşması*” **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C.I, (Edt. Durmuş Yalçın), ATAM, Ankara, 2005, s.383.

³⁸¹ 1536'daki kapitülsyon taslağına göre, Osmanlı ülkesinde oturan müstemin on yıl ikamet ederse cizye mükellefi statüsüne dönüşmektedir. Bu süre Hanefi hukukuna göre bir yıldır. Ancak bu süre sınırlamasına pek dikkat edilmemiştir. Halil İnalçık, **Devlet-i Aliyye**, C.IV, s. 230-231.

³⁸² BOA., C.HR.,130-6468., 1229 (M.1815) senesinde cizyedarlara gönderilen bir hükümde, Rus tebaasından Lokakok adlı bir kişinin, Bahr-i Sefid ve Mora canibine gidip gelir iken verilmiş olan ahidname mucibince kendisinden cizye talep edilmeyip çeşitli bahanelerle rencide edilmemesinin istendiğini görmekteyiz.

³⁸³ BOA., C.HR.,183-9111., 1151 (M.1740) senesinde, İngiliz Carles Peri adlı doktor ve bir nefer hizmetkarının, İstanbul'dan kalkıp Kahire, Yafa iskelesine ve Kudüs'ü ziyaret edeceğini yol üzerinde cizyedarlar tarafından cizye teklif edilip rencide edilmemeleri ve yolculuklarına mani olunmaması istenmiştir.

³⁸⁴ BOA., C.HR.,155-7711., 1157 (M.1745) senesinde Sakız adasında bulunan Fransız tebaası ve tüccarından, ahidname gereğince cizye talebi ile rencide edilmemelerin istendiğini görmekteyiz.

³⁸⁵ BOA., C.HR.,105-5217., 1213 (M.1800) senesinde Sicilya reayası Gaspar ve Barbiye nam iki kişi İstanbul'dan çıkıp Edirne ve İslimiye ve Uzuncaabad panayırına gitmek istediklerini, yol üzerine

rahatsız edilmemek ve cizye vergisinin kendilerinden talep edilmemesini istemişlerdir.³⁸⁶ Eğer tüccarlar ve yanlarında bulunan kişilerden cizye vergisi talep edilip, cizye kağıdı verilirse, tebaası olduğu devlete daha önceden verilmiş olan ahidname doğrultusunda kişilerden alınan para geri iade edilmiştir.³⁸⁷ Ancak cizyedarların verilmiş olan ahidnamelere pek itibar etmemeleri, yabancı devlet tebaası olan kişilere Osmanlı tebaası gibi cizye kâğıdı vermeye çalışmaları şikayetlere konu olmaya devam etmiştir.³⁸⁸ Hatta bu konuda yaşanacak sıkıntılıarın bilinmesinden ötürü müsteminler bir yere gitmeden önce yolda cizyedar ve görevliler tarafından cizye vergisi ve çeşitli sebeplerden ötürü rahatsız edilmemek için devlet tarafından verilmiş olan ahidnameler doğrultusunda kendilerinin cizye vergisinden muaf olduğunu gösterir bir belge almaya çalışmışlardır.³⁸⁹ Yol emri denen bu belge de, berat ve patent gibi suiistimallere konu olmuştur.³⁹⁰

1. 4. 2. 4. Diğer Sorunlar

Cizye vergisinin toplanması ve sonrasında yukarıda saydığımız sorunlar dışında kimi zaman toplumsal huzursuzluk derecesine varan olaylar yaşanmıştır.  zellikler cizye vergisi toplanırken bir bölgenin ahalisinin büyük bir çoğunluğunun

---

cizyedarlar tarafından vergi talep olunup rencide edilip ve mani olunduğunu, Sicilya'ya verilen ahidname gereğince kendilerinden cizye ve tekalif vesaire talep edilemeyeceğini dile getirmişlerdir.

³⁸⁶ BOA., C.HR.,177-8828., Roma İmparatorluğu diye adlandırılan Avusturya'nın Nemçe tebaasından tüccarın Nemçe diyarından bir miktar hinta (buğday) ile Kalos yahut Sünne boğazlarından Akdeniz'e gitmek istediklerini, buğdayların getirilip götürülmesi sırasında işle uğraşanlardan çeşitli bahanelerle para talep edilmemesi ve iskelelerde Nemçeli kaptan ve adamlarının iskele ve limanlarda cizyedarlar tarafından cizye talebiyle rencide edilmemesine ve ahidnameye uyulmasına dair Kalos ve Sünne zabitan ve vesairisine bir emir çıkartılması rica edilmiştir.

³⁸⁷ BOA., C.HR.,74-3690., 1196 (M.1783) senesinde Roma İmparatoru diye tabir edilen Avusturya İmparatoruna bağlı Erdel reayasından tüccar Kaylorlu Satrad nam kişinin Nemçe diyarından yanında emtia eşyalarla Dersaadet'e gelirken Ruscuk'ta Keskin Ağa naimndaki kimsenin kendisi ve yanındaki iki hizmetçisinden cizye talep ettiği, kişilerin yanında bulunan emr-i alişana itibar etmeyip kendisinden al , hizmetkarlarından ise evsat kağıt verip cebren 22 kuruşlarını aldığını bu alınan paranın ahidname mucibinde tekrardan kendilerine iade edilmesi talep edilmiştir.

³⁸⁸ BOA., HR.TO.,149-40., 1262 (M.1847) senesinde, Avusturya konsolosunun göndermiş olduğu bir takirde Avusturya tebaasından olan tüccarlara Silistre'de cizye teklif edilip rencide edildiğini, bu kişilere eğer teklif edilen cizyeyi kabul etmezler ise, bölgeyi terk etmelerinin söylendiğini dile getirilmiş olup, bu durumun önüne geçilmesi için yetkililere bir emir gönderilmesi istenmektedir.

³⁸⁹ BOA., C.HR.,51-2526., 1224 (M.1810) senesinde, Fransa İmparatoru ve İtalya Kralı maslahatg zarının göndermiş olduğu takririn tercümesinde, Fransa tebaası olup İstanbul'da bulunan 60 Hırvat'ın memleketlerine g nderileceğin, bunların memleketlerine Üsküp tarihiyle Bosna'dan gideceğini, yol esnasında cizye veya başka bir bahane ile kimsenin müdahale etmeyip rencide edilmemelerinin ahidname gereğince istendiğini görmekteyiz. / BOA., C.HR.,73-3618., 1244 (M.1830) senesinde İstanbul'dan Belgrad üzerinden kendi ülkelerine geçecek olan iki İngiliz beyzade kardeşten yol boyunca cizye talep edilmemesi ve rencide edilmemesine dair bir kıta yol emr-i şerifi istenmekte olup bu istek yerine getirilmiştir.

³⁹⁰ Ali İhsan Bağış, **a.g.e.**, s. 31.

muhalefeti ile karşılaştığı durumlar meydana gelmiştir.³⁹¹ Cizye vergisinin toplanmasına muhalefet etmiş ve zorluk çıkarmış olan bölge ahalisinin sıklıkla uyguladığı yöntemlerin başında buldukları memleketten firar etme veya gizlenme teşebbüsleri gelmektedir. Şüphesiz cizye vergisinin tevzi sırasında yaşanan bu sorunlar cizye vergisi gelirin düşmesinin yanı sıra diğer bölgelerde yaşayan zimmilerde kötü bir örnek teşkil etmektedir. Devlet bu durumun önüne geçilmesi ve ileride doğabilecek olayların meydana gelmeden yok edilmesi için bölge kadılarına ve cizyedarlarına sıklıkla hükümler göndermiştir. Gizlenerek isimlerini cizye defterinden düşürmek ve üzerlerine düşen cizye vergisinden kurtarmanın yollunu aramış olan kişilerin bu çabasına karşısın devlet bu konunun üstüne kararlı bir şekilde gitmiş ve ahalisi gizlenen bölgelerde bir kişinin bile cizye vergisinden kaçmamasını ve durumuna göre cizye kağıdının zimmiye verilmesi ilgili görevlilerden istemiştir.³⁹²

Gizlenme olaylarının dışında, cizye mükellefi olan zimmiler bölgelerindeki bazı nüfuzlu kişilerin çiftliklerine hizmetkar, ırgat vs. gibi adla girip cizye vergisinden kurtulma yolunu aramışlardır.³⁹³ Özellikle ayan ve kocabaşların, mükellefleri bu şekilde saklayarak cizye vergisinin toplanılmasına mani olup cizye vergisi gelirin azalmasına sebep olduklarını yapılan yazışmalarda görmekteyiz.³⁹⁴ Devlet bu şekilde cizye mükellefi olan zimmileri himaye eden ayanların cezalandıracağı yönünde hüküm ve ferman çıkartmış³⁹⁵ olsa da yaşananların önüne geçilememiştir.

Mükelleflerin bireysel ya da küçük gruplar halinde bulunduğu bölgeyi terk etmesinin yanı sıra cizye tevzii zamanlarında tevzii yapılacak bölge ahalisinin toplu bir şekilde başka bölgelere kaçması da cizye tahsilini zora düşüren ve cizye gelirin

³⁹¹ BOA., İE., ŞKRT., 1-54., Merzak kazası adlı bir yerdeki cizye mükellefi halkın 1090 (M.1680) senesi cizyesini toplamaya gelmiş olan cizyedara zorluk çıkarttıklarını böyle bir durumda cizye vergisinin toplanılmasının mümkün olmayacağını bölge kadısı bildirmiştir. / BOA., C.DH., 321-16004.

³⁹² BOA., AE.SAMD.II. 5-451., 1104 (M.1693) senesinde Sivas ve dahilindeki yerlerde oturan Yahudi, Nasuri ve Acem zimmilerden bazılarının ihtifa (gizlenerek) cizye vergisini vermediğini ellerinde kağıt bulunmadığını, ellerinde kağıt bulunmayan bu zimmilerin bulunarak birer eşrefi altın vererek edna kağıt almaları ve 1 tane kağıtsız zimminin kalmaması istenmektedir.

³⁹³ BOA., İE.,DH.11-1033.

³⁹⁴ BOA., İE.,DH.20-1900., İlbasan sancağında yaşayan ehli zimmet reâyâ ait 1114 (M.1703) ve 1115 (M.1704) senelerine ait cizye toplama işini üstüne almış olan kişi elinde 2800 evrak olduğunu ancak bölgede bulunan bazı ayan ve kocabaşların, mükellefleri saklayarak cizye vergisinin toplanılmasına mani olup gelirin azalmasına sebep olduğunu dile getirmiştir.

³⁹⁵ Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık**, T.T.K., Ankara, 1994, s. 54.

azalmasına sebep olan durumların başında gelmiştir. Devlet görevlilere, kaçan kişilerin yakalanmasını sıklıkla tembih etse bile kaçan kişiler ödemeleri gereken vergilerin üzerlerinden düşülmesi şartıyla eski yerlerine döneceklerini dile getirmişlerdir. Şüphesiz bölgesini terk eden ahali devletin kişilerin yerinde sakin kalmasını tercih etmesinden faydalanmak istemişlerdir. Ancak devlet bu konuda, kaçan gruba herhangi bir taviz vermeyip yakalanan kişilerin yerlerine götürülüp üstlerine düşen vergilerin tamamen alınması yoluna gitmiştir.³⁹⁶

Cizye vergisinin tahsili sırasında bir bölge ahalisini topluca gizlenme ve kaçma gibi zorluklar çıkarmasının yanında bazı zamanlar zorluk çıkarmanın da ötesine geçip, işi vahşet boyutuna vardırıp onlarca kişiyi katledip bir eşkıya grubu haline dönüştüklerini de arşiv kayıtlarından görmekteyiz. Devlet bu ve bunun gibi durumlarda öncelikle kişilerin veya grubun uyarılmasını eğer uyarıdan olumlu bir sonuç alınmazsa yaşanan olaylara sert bir şekilde müdahale edilip eşkıya grubuna karışmış olan kişilerin hakkından gelinip tüm mal varlıklarına el konulması yoluna gitmiştir.³⁹⁷

Devlet kimi zaman cizye vergisini vermek istemeyen bölge ahalisine değil, doğrudan olayların başlamasına sebep olmuş olan elebaşlarının cezalandırılmasına özen göstermiştir.³⁹⁸ Genel olarak halk, bozgunculuk yapabilecek olan kişilerin etrafında toplanmaya oldukça müsait bir ruh haline sahiptir. Bu sebepten vergilerin toplanmaması konusunda propaganda yapan kişiler, tabandan rahatlıkla destek görmüşler ve devleti uğraştırmışlardır. Cizye vergisinin toplanılmasına karşı propaganda yapan kişilerin içerisinde bölgede büyük etkinlikleri bulunan papazların ve voynukların bulunması ahalinin olaylara katılımını daha da arttırmıştır.³⁹⁹ Bölge

---

³⁹⁶ BOA., C.DH.,49-2415., 1132 (M.1720) senesinde, Boğdan'da bulunan bazı kişilerin cizye tahsil vakti gelince cizyelerini vermemek için civarlarında bulunan, Bender, İbril ve Bucak topraklarına firar ettiklerini daha sonra bizden vergi talep etmezseniz eski yerlerimize döneriz diyerekten tahsilatın tam yapılamamasına ve paranın eksik olmasına sebebiyet verdiği, bunun önlenmesi için firar edenlerin yakalandığı vakit eski yerlerine getirilmesinin istendiğini görmekteyiz.

³⁹⁷ BOA., C.DH., 322-16096.,

³⁹⁸ BOA., İE.,DH., 27-2380., Delivine sancağına bağlı bazı kazalarda 1141 (M.1729) – 1144 (M.1732) seneleri arasında kaza ahailerinin cizye vergisini vermediklerini hatta 30'a yakın kişiyi öldürdüklerini, bunun önüne geçilmesi için eşkıyalığa karışmış olanların hakkından gelinmesi ve tüm mallarına el konulması istenmektedir.

³⁹⁹ BOA., İE.,DH., 10-936., Felibe kazası, Akçakilise karyesinde yaşayan zimmi halktan 403 kişinin cizye vergisini vermediklerini sadece 82 kişinin cizye vergisini verdiğini, cizyesini ödemeyenlerin ise gönderilen emirlere itaat etmediklerini eğer bunun önüne geçilmezse bu durum başka yerlere sirayet edip sıkıntıların yaşanacağı endişesi dile getiriliyor. Halkı bu konuda kıskırtan voynuk ve papazın Edirne'de hapsedilmeleri 1104 (M.1693) senesinde Edirne Bostancıbaşı vekilinden istenmektedir.

ahalisini kışkırtan kişilerin cizye vergisinin toplanması zamanında kalelere kalebend olarak gönderilmesi ve cizye vergisinin rahat bir şekilde toplanması sıklıkla başvurulan bir yöntemdir.⁴⁰⁰ Kalebend olarak gönderilen kişilerin çekecekleri ceza süresi ise bir nevi kalebend olan kişinin sözüne ve davranışlarına bağlıdır. Eğer çok büyük olayların doğmasına sebebiyet vermemişse, kalebend olan kişi veya kişiler zaman içerisinde cezalarını çekip, bir daha tahsilâta mani olmayacaklarına dair beyanda bulunurlarsa devam eden hapislik durumlarını sonlandırabilmektedirler.⁴⁰¹ Şüphesiz bu kararın verilmesinde görevlilerin bu kişilerin düzeldiklerine dair olumlu bir kanaat getirmeleri gerekmektedir.

Cizye vergisinin toplanılması sırasında bir mükellefin yerinde olmaması çeşitli sebeplerden ötürü başka bir yere gitmiş olması başlı başına bir sorundur. Böyle bir durumda cizye vergisinden sağlanan gelir açık verecek ve devlet zarara uğrayacaktır. Bunun önüne geçilmesi için cizye vergisini ödemekle yükümlü Gayrimüslim tüccarın veya başka bir kişinin, çeşitli sebeplerle kayıtlı olduğu yerden ayrılıp bir yere gideceği vakit, cizye vakti geri döneceğine dair yerine birini kefil olarak bırakması, eğer kişi cizye tahsil vaktinde dönmez ise tahsil edilmesi gereken cizyeyi yerine bıraktığı kefilden tahsil edilmesi yoluna gidildiğini görmekteyiz.⁴⁰² Devlet böylelikle cizye gelirinde yaşanacak muhtemel zararların önüne geçmeye çalışmıştır.⁴⁰³

Cizye vergisini ödemiş ve cizye evrakını almış kişi öldüğü vakit cizye kağıdı ortada kalmaktadır. Devrin şartlarında kişiler cizye kâğıdına, adları, baba adları ve eşkâlleriyle kaydedildiği için bu kâğıtların başka birine satılması çok kolay olmuştur. Devlet ölmüş kişilerin cizye kâğıtlarının başka birine satılıp devletin zarara uğratılmaması için kişi öldüğü vakit, kişinin cizye kâğıdına papazların ve

---

⁴⁰⁰ BOA., C.ZB., 25-1203., 1163 (M.1750) senesinde Dimetoka'da, Baltaoğlu adlı kişinin yanındaki adamlarıyla birlikte halkı cizye vergisini vermemesi konusunda kışkırttıklarını, halkında bu kişilerin yanlarında topladıklarını ve sene cizye vergisinin bu sebeple toplanmadığını görmekteyiz. Bu soruna çözüm olarak ise halkı cizye vermemesi konusunda kışkırtan bu kişilerin haklarından gelinip cizye tahsil oluncaya dek İnoz kalesine kalebend olmaları için emr-i şerif verilmesinin istendiğini görmekteyiz.

⁴⁰¹ BOA., C.ZB.,64-3176., 1141 (M.1729) tarihli bir belgede, Tırnova kazasında cizye tahsiline engel olmuş olan 4 kişinin kalebend olarak Tulca kalesine gönderildiklerini 3 ay boyunca burada hapsediklerini, bu kişilerin düzeldiklerinden ve davranışlarından vazgeçmesinden dolayı salıverilmesi istenmektedir.

⁴⁰² BOA., İ. DH.,10-496.

⁴⁰³ Devlet Gayrimüslimlerin seyahat özgürlüğünü kısıtlamamıştır. Mekke ve Medine dışında tüm Osmanlı coğrafyasında Gayrimüslimler özgürce seyahat etmişlerdir. Yavuz Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler**, s. 173.

kocabaşların değil cizyedarların el koymasını istemiştir. Böylelikle papazlar ve kocabaşları cizye kâğıdını tekrardan birine satamayacak ve hazine zarara uğramayacaktır.⁴⁰⁴

Cizye mükellefleri dışında, cizye vergisini toplamakla görevli olan kişilerin üstünde kalan borçların tahsili kısmında da devlet kesin ve kati bir politika izlemiştir. Vergi toplama görevi üstüneyken vefat eden kişide kalan bakayanın tahsili yoluna sıklıkla gidilmiştir. Ölen kişinin terekesinde para varsa bakaya miktarı, parasından ya da parası yoksa kişinin varislerinden vefat eden kişinin devlete olan borcu alınmakta ve harcama yapılması gereken yerlere gönderilmektedir.⁴⁰⁵ Böylelikle yapılması gereken işler aksamadan yerine getirilmiştir.

Cizyedarın üstünde kalan borçlar konusunda devlet kimi zaman çok daha sert yaptırımlar uygulamıştır. Genelde cizye borcu olan mükellefin tazyike uğraması veya hapsedilip kalan borcunun kefillerinden alınması sıklıkla karşılaşılan durum olmasına karşın, bakayası kalan cizyedarlarada aynı şekilde muamele yapılmış olduğunu ve uzunca bir süre zindanda ya da başbâki kulunun konağında hapsedildiği zamanlarda olmuştur. Kişinin hapisten çıkması için üstünde kalan bakayanın ödenmesi ya da bakayanın ödeneceğine dair bir yakının kefil bulup, teminat vermesi gerekmiştir.⁴⁰⁶

Cizye vergisinin toplanması sırasında ve sonrasında cizyedarların yapmış oldukları sahtekarlıklar da dikkat çekicidir. Bir bölgenin cizyesini toplamaya talip olan kişi yukarıda gösterdiğimiz üzere güvenilir kişilerden birisini kendisine kefil olarak göstermelidir. Şayet toplama işini alan kişi devlete ödemesi gereken meblağı ödemez ya da ödeyemezse borç, cizyedarın göstermiş olduğu kefilden tahsil edilmiştir. Ancak bazı cizyedarlar hem cizye kağıtlarını aldığı sırada göstermiş

---

⁴⁰⁴ BOA., C.DH.,342-17065.

⁴⁰⁵ BOA., AE.SAMD.II.,3-241., 1103 (M.1692) tarihli Tuna kaptanı ve Ruscuk kadısına gönderilmiş olan bir hükümde, Niğbolu cizyesini toplamakla görevlendirilmiş olan kişinin vefat etmiş olduğunu ve kişide 1100 (M.1689) ve 1101 (M.1690) senesine ait Niğbolu cizyesi malı kaldığı anlaşılmaktadır. Kalan bu malın Tuna Kaptanı Ali Paşa tarafından ölen cizyedarın varislerinden alınarak, donanma ihtiyaçlarına harcanması emredilmiştir.

⁴⁰⁶ BOA.,C.DH., 92-4553., 1174 (M.1761) senesi Kesriye cizyesini toplamaya memur edilmiş kişi, göndermesi gereken parayı ödeyememiş ve tüm malları satılmıştır. Ancak tüm mal varlığının satılmasına rağmen 6134 kuruş bakayası kalmış ve bundan dolayı bu kişi 8 ay boyunca zindanda, 19 ay boyunca Başbakikulu konağında hapsedilmiştir. Bu duruma son verilmesi için kişinin oğlu bir arzuhal yazarak, babasının bakayasında kalan borcu için kefil bulup taksit ile ödemek için babasının salıverilmesini istemiştir.

olduğu kefillerini hem de üstünde kalan cizye bakayasını geri devlete ödeme sırasında gösterdiği kefillerini dolandırmıştır.⁴⁰⁷

Devleti ve halkı zora sokan bir durumda, cizyedarlar tarafından halka sahte cizye kâğıdı dağıtılmasıdır. Sahte cizye kâğıdı dağıttığı tespit edilen cizyedar derhal hapsedilmesine karşın neden olmuş olduğu sıkıntılar hemen giderilememiştir. Öncelikle cizyedarın sahtekârlığından doğan sıkıntıyı devlet çekmiştir. Bazı kişilerin elinde sahte cizye kâğıdı olduğundan doğal olarak bölgeden tahsil edilmesi gereken cizye vergisi geliri açık vermiş ve hazine zarara uğramıştır. Devlet gelirin açık verip hazinenin zarara uğramaması için cizyedar tarafından dağıtılmış olan sahte cizye kâğıtların bulunup yerlerine gerçek cizye kâğıdının verilmesini ve bir kişinin bile cizyeden kaçmamasını haklı olarak görevlilerden istemiştir.⁴⁰⁸ Bu yapılması istenilen iş ise oldukça uzun ve meşakkatli bir iştir. Olaya cizye mükellefi olanlar açısından bakacak olursak sahte olduğunu bilmeden cizyedarlara cizye borcunu ödeyip almış olduğu kağıdın devlet tarafından toplatılıp tekrardan kendinden bir miktar para talep edilerek gerçek cizye kağıdı verilecek olması kişinin bir sene içerisinde iki defa cizye ödemesi anlamına geleceğinden mükellefler zor duruma düşmüştür. Bu sebepten yaşanan sahtecilik olayları hem cizye mükelleflerini hem de devleti zor durumda bırakmıştır.

Genel olarak cizye vergisinin halkla ticari bir ilişkisi olmayan bütün Gayrimüslim din adamlarından alınmadığı, bu kişilerin cizyeden muaf tutulduğu düşünülmektedir.⁴⁰⁹ Ancak bu düşüncenin aksine Gayrimüslim din adamlarından da üç seviye üzerinden cizye vergisi talep edilmiştir.⁴¹⁰ Bu duruma rağmen Gayrimüslim din adamlarına kısmi muafiyet sayabileceğimiz cizye vergisini en

---

⁴⁰⁷ BOA., İE., DH., 17-1617., 1107 (M.1696) senesine mahsuben Ohri ve Istarova'da bazı bölgelere ait cizye toplama işini Divan-ı Humayuna arzual sunarak üstüne almış olan Cizyedar Mehmet Ağa adındaki birisi, bölge ahalisinden bir kişiyi kendisine kefil göstererek 276 cizye kağıdını almış ve ismi geçen bölgelerden cizye toplama işine başlamıştır. Cizye toplama işinden sonra kendisinde kalan ve devlete ödemesi gereken meblağın ödenmesini de başka kefiller göstererek sonraya bırakmış ve daha sonra ödemesini zamanında yapmayıp kaçınca bu kişinin hesabında bakaya kalan meblağı, bu kişiye kefil olanlardan tamam olarak tahsil edilmiştir.

⁴⁰⁸ BOA., İE., DH., 16-1497., Tatarpazarı ve Filibe cizyedarının 1108 (M.1697) senesinde sahte cizye evrakı dağıtmasından dolayı hapsedildiği, bundan dolayı cizye toplama işinin aksamaması için birinin görevlendirildiğini, bu kişinin bulunan sahte cizye evraklarını temizleyip gerçek cizye evraklarını vermesini ve bir kişinin bile cizye vergisinden kaçmaması istenmektedir.

⁴⁰⁹ Ahmet Akgündüz, **Pax Ottoman Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Yönetimi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s. 37.

⁴¹⁰ BOA., İE., DH., 11-1096., Sadaret kaymakamına ve kadırlara gönderilmiş olan bir hükümde, sağlığı bozuk olan kişiler dışında, din adamlarında dahil ehli zimmet reayanın 1102 (M.1691) senesine ait cizye vergilerini üç sınıf üzerinden vermeleri istenmektedir. / BOA., C.ADL.,98-5929.,

düşük seviyeden ödemesine imkânı tanınmıştır. Bu kısmi muafiyet daha önceden verilmiş bir ayrıcalık ya da din adamlarının bir hizmeti karşılığında olabilmektedir. Devletin din adamlarına en düşük seviye olan edna üzerinden cizye vergilerini ödeme fırsatını vermesine rağmen bazı cizyedarların daha fazla para alabilmek için Gayrimüslim din adamlarına verilen bu muafiyeti tanımayıp en düşük seviyeden değil de evsat ve alâ üzerinden cizye evrakı vermeye çalışmaları Gayrimüslim din adamlarının şikayetlerine konu olmuştur.⁴¹¹

Bunun dışında Hıristiyanlarca kutsal sayılan Kudüs'e ziyaret için çeşitli yerlerden yola çıkmış olan Gayrimüslim hacılar ile yol üzerinde bulunan cizyedarlar arasında çeşitli sorunlar yaşanmıştır. Yaşanan sorunların başında, cizyedarların kişilerin elinde bulunan cizye kâğıdına aldırış etmemeleri ve tekrardan evsat ve alâ üzerinden Hıristiyan hacılara yol üzerinde cizye kağıdı vermeye çalışmaları gelmiştir. Devlet genellikle bu durumda Hıristiyan hacıları haklı görmüş olup, onların lehine karar vermiştir.⁴¹² Hatta bazı zamanlarda yol üzerinde bulunan cizyedarların, cizye vergisi vermeye müstahak olmayan yaşları küçük çocuklara bile cizye kağıdı vermeye çalıştıkları, kendilerinden evsat ve alâ cizye kağıdı almayanları zorla tuttuklarını ve yollarına gitmelerine izin vermediklerini yapılan şikayetlerde görmekteyiz.⁴¹³ Devlet her ne kadar, reaya cizye ödeme vaktinde yola çıktıysa buldukları yerin koşullarına göre cizyelerini eda etmelerini ve daha sonra cizye talebi ile rencide edilmemelerini istemiş olsa da cizyedarlardan kaynaklanan şikâyetlerin önüne geçilememiştir.

---

⁴¹¹ BOA., C.ADL.,74-4464., 1144 (M.1732) senesinde, Mendel manastırında bulunan 27 ruhbana, Bahçekapı'da bulunan Valide Sultan Camiine her sene Atina'dan gönderdikleri 2000 okka bal mumundan dolayı kendilerine verilmiş olan bir emr-i şerifle 1 altın karşılığı edna cizye kağıdı verildiğini ancak cizyedarların bu emre uymayıp rahiplere evsat kağıt vermeye çalışmasını bu duruma örnek olarak gösterebiliriz.

⁴¹² BOA., C.ADL.,92-5513., 1224 (M.1810) senesinde, Kudüs'ü ziyarete giden ruhbanların üzerlerine düşen cizyeleri durumlarına göre eda ettiklerini ve kendilerine isim ve eşkalleri olan cizye kağıdının verildiğini ancak cizyedarların gemilerine girdiklerini ve cizyedarların, yedlerinde olan kağıtlara itibar etmedikleri ve yeniden cizye teklifinde bulunup rencide edildiklerini dile getiriyorlar, Rum Patriği bu durumun engellenmesi ve ellerindeki evraklara riayet gösterilmesi için Sakız ve Yafa iskelelerinde bulunanlara bir emri şerif yazılmasını istediğini görmekteyiz.

⁴¹³ BOA., C.ADL.,19-1160., 1137 (M.1725) senesinde İstanbul Ermeni Patriği tarafından verilen takrirden Kudüs'e giden Ermenilere yolda cizyedarlar tarafından cizye teklif edilip Ermenilerin ellerindeki kağıt önemsenmeyip alâ ve evsat cizye kağıdı verilmeye çalışılıp rencide edildiklerini ve yollarına gitmelerini engellediklerini talep edilen cizyeyi vermedikçe salıvermeyeceklerini hatta cizye müstahak olamayanlara, sübyanlara dahi cizye kağıdı verilmeye çalışıldığını bu durumun engellenmesinin istenmektedir. Verilen cevapta ise, eğer Ermeni reaya cizye ödeme vaktinde yola çıktıysa buldukları yerin koşullarına göre cizyelerini eda etmelerini ve daha sonra cizye talebi ile rencide edilmemelerinin istendiğini görmekteyiz.

Cizye vergisi konusunda yaşanan sorunlardan bir tanesi de cizyedarlar ve tüccarlar arasındaki meseleler olmuştur. Sorunlara neden olan meselelere başlamadan önce kısaca Osmanlı Devleti'nin ticaret ve tüccarlar konusunda düşüncesini görmemizde fayda vardır. Osmanlı Devleti ülke içerisinde ticareti canlı tutmak ve ürün bolluğunu sağlamak istemiştir. İthalatı arttırmak ve ihracatı kısmak devletin izlemiş olduğu genel politikadır. Bu Avrupa'nın merkantilist devletlerinin düşüncesine tamamen zıt bir anlayış⁴¹⁴ olmakla birlikte şüphesiz devletin bu anlayışı benimsemesinin altında çeşitli sebepler yatmaktadır. Devletin düşüncesinin temelinde, ülke içerisinde her çeşit ürünün kalitesinin korunarak bollaşması ve herhangi bir kıtlık olayının yaşanmamasını sağlamak vardır.⁴¹⁵ Bu nedenden başka, bir de yapılacak olan ticaretten sağlanacak vergi gelirinin azalmaması⁴¹⁶ ve siyasi ve askeri gücünü koruması düşüncesi⁴¹⁷ devleti, yerli ve yabancı tüccarların can ve mallarını koruma yoluna sevk etmiştir.⁴¹⁸

Ticaret için bir bölgeden başka bir bölgeye giden zimmi tüccarların cizyedarlarla karşı karşıya gelmesinin nedenlerine bakacak olursak, nedenlerin başında, tüccarların güzergahı üzerinde bulunan cizyedarların, tüccarların geldikleri yerde cizye vergisini ödeyip ödemediğine bakmadan veya cizye ödeme vakti gelmeden tüccarlardan cizye vergisini talep ederek tüccarları zorlamalarını görürüz.⁴¹⁹ Tüccarlar kendilerine verilmek istenen cizye evraklarını almadıkları zaman cizyedarlar tarafından zorla tutularak yollarına gitmeleri engellenmiş olup⁴²⁰, hatta bazen tüccarların, cizyedarların kötü muamelelerine maruz kaldıktan sonra hapsedildikleri durumlarda yaşanmıştır.⁴²¹ Devlet bu gibi yaşanan istenmeyen durumlarda tüccarların yanında yer almış ve cizye mükelleflerinin cizye ödeme

---

⁴¹⁴ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, İş Kültür, İstanbul, 2013, s.29.

⁴¹⁵ Mehmet Genç., **a.g.e.**, s.42.

⁴¹⁶ Şevket Pamuk., **a.g.e.**, s. 47.

⁴¹⁷ Aydın Yalçın, **Türkiye İktisat Tarihi**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1979, s.273.

⁴¹⁸ BOA., İE.,MİT., 1-39., Anadolu'nun sağ kolunda bulunan kadılara 1103 (M.1692) senesinde gönderilen bir hükümde ticaret için Anadolu'ya gelmiş olun Acem tüccarlarından yave cizyesi talep olunmayıp, Anadolu'da ölmüş olan Acem tüccarlarının mallarına dokunulmayıp Acem tüccarlarına teslim edilmesi söylenmiştir.

⁴¹⁹ BOA., C.İKTS., 34-1693.

⁴²⁰ BOA., C.İKTS., 35-1711., 1180 (M.1767) senesinde İslimiye panayırına ticaret için Tokat ve Samsun üzerinden gidecek olan tüccarlara yol üzerindeki cizyedarların cizye vakti yaklaşıyor diyerek zorla cizye kağıdı vermeye çalıştıklarını ve tüccarların bu kağıtları almadığı sürece yollarına gitmesine izin verilmediği ifade edilerek bu duruma mani olunması tüccarlar tarafından istenmektedir.

⁴²¹ BOA., HR.,MKT.,224-74., 1274 (M.1858) senesinde, Mihaliç kazasına ticaret için gelen Rum milletinden bazı kişilerin, kalan cizye borçları nedeniyle tazyike uğradıkları hapsedildiklerini, bu kişilere bu şekilde muamelede bulunulmaması istenmekle, bunun için Hüdavendigâr valisine bir kıta emirname çıkartılması rica edilmiştir.

zamanından önce serbest bırakılmasını istemiştir.⁴²² Şüphesiz bu kişilerin serbest bırakılmasının istenmesinin en önemli nedeni cizye gelirlerinin noksan çıkmaması düşüncesidir. Eğer cizye vergisi mükellefi olan tüccarlar cizye vergisinin toplanma vakti olan Muharremden evvel kendi memleketlerine dönmemişlerse Muharrem ayında nerede ise o bölgede bunlardan hal ve durumlarına göre cizye vergilerinin hazine adına toplanması devlet tarafından istenmiştir.⁴²³ Böylelikle ne ticaret aksamış olacak ne de cizye vergisi gelirinde bir azalma yaşanacaktır.

Cizye vergisinin toplanması sırasında görevlendirilmiş olan cizyedarlar hakkında cizye mükellefi olan zimmilerin yapmış olduğu şikayetler bize arşiv belgelerinde bolca kaynak sunmaktadır. Cizyedarların ahaliye kötü muamelesinden dolayı yapılan şikayetler konunun ağırlıklı noktasıdır.⁴²⁴ Cizyedarların daha önceden cizye vergisini ödemiş olan bir bölgeye tekrardan cizye vergisini toplama bahanesi ile girip halktan tekrardan cizye vergisi talep etmesi halkı o kadar bunaltmıştır ki çareyi, yapılan kötü muameleleri Divan-ı Hümayun'a bildirmekte bulmuşlardır.⁴²⁵ Kanun gereği cizye vergisinin kişinin gelirine ve kudretine göre toplanması prensibine uymayıp edna üzerinden cizye vergisini ödemesi gereken kişilere evsat, cizyesini evsat ödemesi gereken kişilere de alâ seviyesinden kağıt verilmeye çalışmaları sıklıkla şikayetlere konu olmuştur.⁴²⁶ Yine kanun gereği üstüne cizye vergisi düşmeyen dört ve beş yaşında çocuklardan⁴²⁷, hasta ve yaşlılardan bile cizye vergisi talep edilmesi cizyedarlar hakkında yapılan şikayetlerin başında

---

⁴²² BOA., C.DH.,102-5072., 1163 (M.1750) senesinde Alasonya kadısına gönderilen bir hükümde Yanya Mutasarrıfı Ömer Paşa'nın gönderdiği arzuhalden bahsedilmekte olup Yanya cizyesi cibayetinin Ömer Paşanın uhdesinde olduğunu, Alasonya pazarına giden reayaların, cizyedar tarafından hapsedildiğini, bunların cizye tevzi vaktinin yaklaştığını bundan dolayı bu hapis olan kişilerin serbest bırakılmasının istenmiştir.

⁴²³ BOA., C.ZB., 14-664., İstanbul'dan Uzuncaabad panayırına gidecek olan zimmi tüccar ve kiracıdan, muharremden evvel cizye talep edilip, bu tüccarların panayırlardan alı konulmaması, bu kişilerin muharremde nerede iseler, buldukları yerde üstlerine düşen cizyeyi ödemesi istendiğini görmekteyiz.

⁴²⁴ BOA., İE., DH., 6-546., Trabzon Beylerbeyine gönderilmiş olan bir hükümde 1070 (M.1660) senesine ait cizye vergisini toplamakla görevli olan cizyedarın, Rum ahaliye kötü davrandığını, bu duruma son verip kanun üzere cizye vergisini toplaması istenmiştir.

⁴²⁵ BOA., İE., DH., 12-1178., Razlık kadısına ve cizyedarına gönderilmiş olan bir hükümde, bölge ahalsinin Divan-ı Hümayûna arzuhal edip, üzerlerine düşen cizye vergisini verdiklerini ancak yaşları 8-9 olan çocuklardan bile cizye talep edildiğini bunun kanuna aykırı olduğunu dile getirmişlerdir. 1107 (M.1696) tarihli hükümde böyle bir durum varsa bunun önüne geçilmesi emredilmektedir.

⁴²⁶ BOA., İE., ŞKRT., 6-488., 1121 (M.1710) senesinde Yanbolu kazasında bulunan reaya, kanun gereği ödemek zorunda oldukları cizye miktarını sorunsuz bir şekilde ödemelerine rağmen, cizyedarların kanunda belirtilen miktara uymayıp halktan daha fazla cizye talep ettiğini, edna kağıt verilmesi gerekenlere evsat kağıt verilip daha fazla para talebinde bulunduğu, bu duruma son verilip kanun üzere cizye toplanıp, kendilerinden alınan fazla paranın iade edilmesini istemişlerdir

⁴²⁷ BOA., İ., MVL.,84-1707., / BOA., İE., DH., 12-1178.

gelmektedir.⁴²⁸ Bunun dışında bazı cizyedarların veya görevlendirilmiş olan cizyedar kolcularının yanlarında onlarca adamıyla birlikte bazı karyelere gidip⁴²⁹, karyede bulunan zimmilerin evlerinde günlerce konaklamaları, halkın evini ve dolaplarını siz burada başka kişileri saklıyorsunuz bahanesiyle kırıp aramaları, halktan zorla bedava yem ve vesaire eşya almaları, defterde ismi bulunup ancak çeşitli sebeplerle bölgede bulunmayan mükellefin üstüne olan cizye borcunu da bölgede bulunan ahaliye ödetmek istemeleri, çeşitli adlar altında halktan cizye vergisi dışında para almaları⁴³⁰ ve gittikleri karyede bulunan zimmilere, geçen senelerden üstünüzde cizye bakayası var diyerek cizye vergisini önceden ödemiş olan zimmi halktan zorla para toplamaları gibi eziyetler karşısında devlet halkı korumak ve caydırıcı olmak için cizyedar ve cizyedarın yanındaki adamlarına karşı çeşitli cezalar uygulamıştır. Şikayetlere konu olmuş olan cizyedar ve adamlarının ellerinden toplamış oldukları paraların alınarak hapsedilmesi⁴³¹ ve daha sonra zimmi halka cizye vergisinin tahsili sırasında iyi muamelede bulunmasını yerel yöneticilerden istenmiştir.⁴³² Hatta şikayetlere konu olmuş olan bazı cizyedarların zimmi halkı, devlete karşı isyana teşvik edeceğini düşünülerekten cizyedarların hapsedilmesinin dışında, suçluluğu

---

⁴²⁸ BOA., C., DH.,92-4552.

⁴²⁹ BOA., İE., DH., 4-386., 1086 (M.1676) senesinde Kocaeli'ne bağlı Şakşak ve Kılıç karyelerinde bulunan Ermeni ve Rumların 1073 senesinden beri ocaklık tayin edilerek her sene kiraz mevsiminde 500 çeki odunu göndermeleri mukabilinde kendilerinin cizye vergisinden muaf tutulduklarını ancak Kocaeli cizyedarının Mustafa adlı kolcusunun 15-20 atlı ile kendi karyelerine geldiğini ve kendilerinden cizye talebinde bulunduğunu, kendilerine şiddet uygulandığını içlerinden bazılarının tutulup başka yerlere götürüldüğünü ve zorla kendilerinden yave cizyesi adında para alınıp kağıt verildiğini, kendilerinin muaf olmalarından dolayı zorla alınan paralarının geri iadesini ve durumun düzeltilmesini bölge ahali arz etmiştir.

⁴³⁰ BOA., C., DH.,92-4552., Ermiye kazasına bağlı bir karyede yaşayan zimmi reaya cizye toplama işi ile görevlendirilmiş olan mültezimden 1177 (M.1764) senesinde topluca şikayette bulunmuşlardır. Şikayetlerinde mültezimin yanında 15 nefer suvari Arnavud ile 3-4 defa karyeye geldiğini bunların 10-15 gün kalıp ahalinin evlerine girip dolaplarını kırıp adam saklıyorsunuz diye aradıklarını, halktan bedava yem ve vesaire eşyalar aldıklarını, bölgede bulunmayıp başka yere gitmiş olanların cizye kağıtlarının kalan halka verildiğini, bölgede yaşayan zimmi reayayadan cizyesini edna vermesi gerekenden evsat, evsat vermesi gerekenden de alâ cizye bedeli alındığını bu paranın dışında kağıt başına kendilerinden çeşitli bahaneler ile paralar alındığını, hatta bunların hasta yaşlı demeden çoğu kişiye cizye kağıdı verdiklerini, bu durumdan dolayı hallerinin perişan olduğunu dile getirmişlerdir. Cizyedarın alâdan 11 kuruş 24 para, evsattan 6 kuruş 24 para ve ednadan 3 kuruş 24 para almalarının yanında her kağıt başı yazıcı akçesi adı altında 8 para aldıklarını görüyoruz.

⁴³¹ BOA., İE., DH., 26-2352., Nigbolu ve Trnova'ya 1116 (M.1705) ve 1117 (M.1706) seneleri cizye tahsili için gönderilmiş olan cizyedarın 70-80 atlı ile kasabalara girip cizye bakayası diye halka eziyet edip daha sonraki senelerin cizyesinin toplanmasını zora soktuğundan bu kişinin toplamış olduğu paraları elinden alınarak hapsedilmesi ve daha sonra cizye toplama sırasında halka iyi davranılması istenmektedir.

⁴³² BOA., İE., DH., 12-1115. Dersaadet'e gönderilmiş olan bir şikayete göre, Kutluca kazasında bulunan reaya 1102 (M.1691) senesine mahsuben üzerlerine edası lazım gelmiş olan cizyelerini alâ, evsat ve edna üzerinden ödeyip cizye kağıtlarını aldıklarını ancak sonradan cizyedar tarafından halka tekrardan fazla alâ ve evsat cizye kağıdı verilip fazla cizye talep edildiği dile getirilmiştir. Bölge halkı şikayetinde bu durumun düzeltilmesini istemektedir. Bunun üzerine bölge kadısına durumun önüne geçilmesi için emir verilmiştir.

kanıtlanmış olanların başka şehre sürgün edilmesi⁴³³ ya da toplamakla yükümlü oldukları cizye miktarının iki misli kadar bir cezanın da suçlu cizyedarlardan tahsil edilmesi gibi ağır maddi cezalarında uygulandığını vakitler olmuştur.⁴³⁴ Görüldüğü üzere devlet şikayetler karşısında genellikle halkın yanında yer almış ve suçlu gördüğü kişileri cezalandırmaktan hiç çekinmemiştir. Devletin bu tutumunun altında yatan en temel neden adalet prensibi olsa da ilerleyen dönemlerde cizye vergisi gelirlerinde bir azalma yaşanmaması ve ileride zimmi halkın devlete karşı cizye konusunun bahane ederek bir isyan hareketine kalkışmasının önüne geçilmesi gibi düşünceler de bu tutumda etkili olmuştur. Her ne kadar devlet böyle cezalar uygulasa da cizyedarlar hakkında yapılan şikayetlerin ardı arkası kesilmemiştir.

Yaşanan sıkıntılardan bir tanesi de müsteminler ile evlenmiş olan reaya kızlarından doğmuş veya doğacak olan erkek çocukların durumudur. Bilindiği üzere müsteminler Osmanlı coğrafyasında bulunan yabancı tüccarlardır. Bu tüccarlar, tebaası oldukları devletlere daha önceden verilmiş olan ahidnameler sayesinde Osmanlı coğrafyasında rahatça ticaret yapıp üstlerine düşmesi gereken cizye vergisi gibi vergilerden muaf tutulmuşlardır. Sıkıntının temelinde reaya kızı ve müstemin evliliğinden doğan erkek çocuğun müstemin mi yoksa cizye mükellef mi sayılacağı sorusu yatmaktadır. Böyle durumda olan ve iki kardeşten Hanya cizyedarının cizye talep etmesi üzerine, çocukların babası, şikayette bulunarak, daha önceden verilmiş ahidnameyi örnek göstererek müsteminlerden cizye talep edilemeyeceğini ve bu sebepten kendi çocuklarından cizye vergisinin talep olunamayacağını dile getirmiştir. Çocuklarının bu konu da rahatsız edilmemeleri için Hanya muhafızına, kadısına ve cizyedarına vesair zabitanına, hitaben bir emr-i âlî yazılmasını rica ettiğini görmekteyiz.⁴³⁵

Bilindiği üzere cizye vergisini veren kişi devletin himayesi ve koruması altında sayılmakta olup, cizyegüzar kişiye yapılacak bir müdahale devletin görevini

⁴³³ BOA., C.ZB., 24-1177., 1178 (M.1764) senesinde Selanikli Yahudisi olan bir zimminin, 1178 (M.1764) cizye kağıdını edna olmak üzere Selanik'ten aldığını ve Astone-i Saâdet'e geldiğinde cizyedarın kolcusu olan Hasan ve Kahveci Hasan nam kimsenin, kendisine edna kağıdın yerine evsat kağıda müstahaksın diyerek 1 altın talep edip, Yahudi zimmiyi hapis ettiğini görmekteyiz. Daha sonra ise yapılan incelemede zimmiyi haksız yere hapseden kolcu ve kahvecinin Bursa'ya sürgün edildiğini görmekteyiz.

⁴³⁴ BOA., C., ML., 750-30554., 1127 (M.1715) tarihli bir belgede, Selanik cizyedarının verilen emirlere uymayıp kanunsuz bir şekilde cizye toplamaya çalıştığını, bu durumun halkı isyana teşvik edeceğinden, sorumlu kişilerden toplamakla yükümlü olmuş oldukları cizyenin iki katının alınması ve hapse atılması istenmektedir.

⁴³⁵ BOA., C.HR.,33-1612.

yerine getirememesi anlamına gelmektedir. Dubrovnik Cumhuriyeti⁴³⁶ olarak adlandırılan şehir devleti, Osmanlı Devleti'nin himayesi altında ticaretini yapmakta ve varlığını sürdürmekte olan bir devlet konumunu Fransız egemenliğine girene kadar sürdürmüştür. Bu devlet düzenli olarak her üç senede bir Osmanlı Devleti'ne cizye vergisini ödemiş olmasına⁴³⁷ rağmen bu devletle Osmanlı yöneticileri arasında bazı sorunlar yaşanmıştır. Özellikle Garp Ocakları yöneticilerinin Dubrovnik topraklarını basıp bazı kişileri esir alması⁴³⁸ ya da bu devlete ait olan ticaret gemilerinin Akdeniz'de güven içerisinde ticaretlerini yapabilmesi için Dubrovnik'ten belli bir miktar para istemeleri yaşanan sorunların esasını teşkil etmiştir.⁴³⁹ Dubrovnikli yöneticiler yaşanmış olan sorunların önüne geçilmesi için sıklıkla kendilerinin Osmanlı Devleti'nin cizyegüzarı olduklarını hatırlatma gereksinimini duymuşlardır.

Cizye vergisinin tahsili konusunda karşılaşılan sorunları genelde mükelleflerin dile getirdiğini görmekteyiz, ancak verginin toplanmasından sorumlu olan kişilerin de şikayetleri ve istekleri olmuştur. Cizyedarların istekleri kısmında evrakların hangi türden zimmi halka verileceği konusu ilk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği üzere kanuna göre, cizye vergisi alâ, evsat ve edna olarak üç seviyeden ödenmesine karşın bazı bölgelerde tek seviye üzerinden maktu bir şekilde de toplanmıştır. Bazı durumlar da ise çeşitli sebeplerden ötürü bir bölgeye kısmi muafiyet olarak adlandırabileceğimiz vergiyi en düşük seviye olan edna üzerinden ödeme fırsatı tanınmıştır. Bu şekilde olan Malkara ve Cisri Ergene'de bulunan çiftlikteki reayaya da kısmi muafiyet olarak adlandırabileceğimiz edna üzerinden cizye vergilerini ödeme fırsatı tanınmıştır. Cizyedar ise bu durumun hazineyi zarar

---

⁴³⁶ Dalmaçya kıyısında kurulmuş olan bir şehir devleti. Dubrovnik (Raguza) Cumhuriyeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Özçelik, **Devlet-i Aliyye'nin Taşra Yönetimi Sancak Kanunnâmelerinden Örnekler**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2016.

⁴³⁷ BOA., C.HR.,77-3846.

⁴³⁸ BOA., C.HR.,158-7860., 1145 (M.1733) senesinde, Tunus Vatan beyi (Sancak beyi), Dayısına ve Trablusgarp Ocağı Dayısına gönderilen bir hükümde, Dubrovnik'in, Osmanlı'nın cizyegüzarı olduğunu ancak 1144 (M.1732) senesinde Trablusgarp Ocağı halkından olan Ali Hoca'nın Dubrovnik'in bazı karyelerini basıp mallarını alıp ve 42 kişiyi esir ettiğini bu kişilerin devletin cizyegüzarı olduklarını bunların esir edilemeyecekleri dile getirilmiş olup ayrıca bunlardan isimleri verilmiş olan 8 kişinin Tunus'ta bulunduğunu, esir edilen tüm esirlerin salıverilmesinin istendiğini görmekteyiz.

⁴³⁹ BOA., HAT., 242-13569., 1209 (M.1795) senesinde Dubrovnik Cumhuriyeti'nin, İstanbul vekili tarafından verilmiş olan bir tavrıda, Trablusgarp Beylerbeyinin, Dubrovnik'e gönderdiği bir mektupta Dubrovnik Cumhuriyetine ait gemiler için kendilerine her iki senede bir 8000 kara kuruş verilmesini isteyerek bu miktar verilmez ise Dubrovnik gemilerinin gasbedileceğini bildirdiğini, ancak kendilerinin cizyegüzar olduklarından bu duruma engel olunması istenmiştir.

soktuğunu bunun önüne geçilmesi için bunların üç sınıf üstünden yani alâ, evsat ve edna seviyesinden cizye kağıdının vermesinin talep ettiğini görmekteyiz.⁴⁴⁰ Burada cizyedar her ne kadar devletin menfaatini düşünüyor gibi görünmüş olsa da aslında kendi menfaatini düşünmektedir. Ne kadar yüksek miktarda cizye geliri elde ederse kendi kazancıda o derece yüksek olacağından cizyedar bu şekilde bir istekte bulunmuştur.

Genel olarak şikayetler kısmında zimmi halkın, cizyedarların kötü muamelesinden, fazla cizye talep etmesinden yakınmalarını ya da zimmi halkın cizye vergisini vermemek için çıkarmış olduğu zorlukları görmüştük. Bunların dışından cizyedarın başka bir cizyedarı şikayet ettiği durumlarda yaşanmıştır. Bir bölgenin cizye toplama işi farklı senelerde farklı kişilere verilmişse şikayet konusu kaçınılmaz gibidir. Şikayet, eski cizyedarın bölge ahalisinden alacağına kaldığını iddia ederek yeni sene içerisinde bölge ahalisinden bakaya adıyla cizye talep etmesiyle ortaya çıkar. Halkın hem bakaya adıyla hem de yeni sene için cizye vergisi ödemesi bir sene içerisinde iki kez cizye vergisi ödemesi anlamına geleceğinden bu durum yeni senenin cizye ödemelerini aksamasına sebep olacaktır. Bu da bölgenin yeni cizyedarının geliri kesin bir şekilde düşmesi anlamına gelmektedir. Cizyedar doğal olarak hem kendi gelirini korumak hem de halkın cizye vergisini öderken sıkıntıya düşmesinin önüne geçmek için eski cizyedarın bakaya adıyla halktan cizye talep etmesinin önüne geçilmesini istemiştir.⁴⁴¹ Cizyedarın başka bir cizyedarı şikayet etmesine ise bazen bir bölgenin cizyesinin toplanması işine başka bir bölgenin cizyedarının karışması ve bölgenin cizye toplama işi bana aittir diyerekten müdahale etmesi ve kendi elindeki cizye evraklarını gittiği bölgedeki ahaliye dağıtması sebep olmuştur. Bu durum şüphesiz bölgenin asıl cizyedarının kazancına mani olmakta olup bölgenin asıl cizyedarının şikayeti kaçınılmaz bir hal almıştır.⁴⁴²

---

⁴⁴⁰ BOA., HAT.,1408-57083.

⁴⁴¹ BOA., İE., ŞKRT., 1-56., 1096 (M.1685) senesi Yanbolu Kıptiyan (Müslümandan 660, Gayrimüslimden 720 akçe) maktu cizyesini tahsil etmekle görevlendirilmiş olan cizyedar, 1095 (M.1684) senesi cizyedarını şikayet etmektedir. Şikayetinde bu 1095 (M.1684) senesi cizyedarının adamlarını bölge ahalisinin üstüne göndererek, bölge ahalisinde bakayam kaldı diyerek halktan cizye talebinde bulunduğunu, halkın bu iki cizyeyi ödemeye gücünün olmadığından bunun önüne geçilmesini istemiştir.

⁴⁴² BOA., AE., SMHD.I.,46-2786., Maçın kazası olarak geçen bir yerin cizyelerinin üç seneden beri Maçın cizyedarı tarafından toplandığını ancak 1149 (M.1737) senesinde İbril cizyedarının bu bölgenin cizye toplama işlerine müdahalesinin olduğunu yaşanan bu durumun önlenmesini istemiştir. Buna karşın İbril cizyedarıda daha eskiden o bölgenin kendi kontrolü altında olduğunu dile getirmiştir.

Cizye vergisi Gayrimüslim ve Kıpti⁴⁴³ Müslümanların üstünde olan bir vergi olup bunların dışında ehl-i sünnet kişilerden bu vergi talep edilemeyeceğini yukarıda göstermiştik. Ancak bazı durumlarda cizyedarların ehl-i sünnet olan kişilerden de cizye vergisini talep ettiğini ve zorla tahsilat yoluna gittiğini görmekteyiz. Kendilerinden zorla para alınmış olan bu kişiler kendilerinin ehl-i sünnet olduklarını kanıtlamak için kendilerinden hacca gidenlerin olduğunu ayrıca Müslümanlığın tüm fazlarını yerine getirdiklerini dile getirerek kendilerinden cizye vergisinin alınmayacağını, cizye ve çeşitli adlar altında kendilerinden zorla alınmış olan paralarının geri iadesini ve daha sonraki zamanlar için kendilerinden cizye talep edilmemesini sadece avarız ve tekalif türünden vergilerin tahsil edilmesini istemişlerdir.⁴⁴⁴

Cizye vergisinin toplanılması sırasında yaşanan diğer bir sorunda cizye vergisinin iane-i askeriye ya da bedel-i askeri adıyla Gayrimüslim halktan toplanmasıdır. Bilindiği üzere Tanzimat döneminde askerliğin bir vatan hizmeti olması prensibi üzerinde durulmuş ve 1855 tarihinde yayınlan bir irade ile cizye vergisi kaldırılarak Gayrimüslimlerde silahaltına alınmak istenmiştir.⁴⁴⁵ Müslümanlar ile ne fikir ne de bir gönül bağı kalmış olan Gayrimüslim halk askerlik olayına pek sıcak bakmamışlardır. Bir Müslümanın vatan olarak gördüğü yeri Gayrimüslime bu şekilde göstermek imkansızdır. Bunun dışında askerlikten muaf olarak işini gücünü tutmuş olan bir Gayrimüslim işini gücünü bırakıp Müslümanlar ile birlikte cepheye gitmeyi ve oluşturulacak olan ortak bir amaç uğruna işini gücünü bozmayı kesinlikle istememiştir. Keza aynı şekilde Müslüman halkta Gayrimüslimler ile birlikte askerlik yapmaya pek sıcak bakmamıştır. Devlet ise cizye vergisi gibi sabit bir gelir kaynağının kuruyacak olmasından ve Gayrimüslimlerin askere alınmasıyla birlikte ordu içerisinde çeşitli mezheplere ait din adamlarının da ordu içerisinde istihdam edilecek olmasından dolayı hem Müslüman askerler arasında

⁴⁴³ Kıpti kelimesi normalde Mısır'da bulunan Kobt Kilisesi için kullanılmaktayken bizde Gayrimüslim veya Müslüman çingeneleri belirtmek için kullanılmıştır. İlber Ortaylı, **Osmanlı'da Milletler ve Diploması**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 13.

⁴⁴⁴ BOA., C.ML.,11-461., 1234 (M.1819) tarihli bir belgede Adana ve Tarsus'ta yaşayan Arapların ehl-i sünnet olduklarını dile getirip kendilerinin hacca gittiklerini Müslümanlık farzlarını yerine getirdiklerini ifade ederek, bu kişilerin sadece avarız ve tekalif vergisi yüklenebileceği, ancak bu kişilere cizye kağıdı gibi bir kağıt gönderildiğini ve birde sarık akçesi namıyla cebren ve füzuli olarak, alâdan 12, evsattan 8, ednadan 6 kuruş alındığını görmekteyiz. Arapların bu durumdan perişan olduklarından dolayı bir arzuhal yazarak, zorla ve haksız bir şekilde alınan paralarının geri verilmesini istemelerinden başka daha sonraki dönemler için üzerlerine tekalif ve avarızdan başka vergi yüklenmemesini istediklerini görüyoruz

⁴⁴⁵ B. C. Nedkoff, *a.g.m.*, s. 630.

meydana gelebilecek huzursuzluklardan hem de bu durumu bahane edebilecek bir Avrupa Devleti'nin müdahalesinden korkmuştur. Devlet bu nedenleri düşünerekten iane-i askerî ya da bedel-i askeri adı altında bir vergiyi ödeyerek gayrimüslim halka askerlikten muafiyet imkânı sağlamıştır.⁴⁴⁶ Böylelikle hem yaşanabilecek huzursuzlukların hem de yaşanacak olan gelir kaybı minimum seviyede tutulması amaçlanmıştır.⁴⁴⁷

Vergi olayının bu şekilde belirlenmesinden sonra, verginin toplanma tarihinden doğan sıkıntılar yaşanmıştır. Son cizye vergisi Hicri 1271-1272 (M.1854-1855) Muharrem dönemi için toplanmıştır. 1272 Muharreminden itibaren bedel-i askeri vergisi yürürlüğe sokularak ilk tahsilatın Rumi 1271 (M.1856) tarihinde yapılması kararlaştırıldı. Rumi ile Hicri takvim arasındaki fark kişileri aynı yıl içerisinde iki kez vergi ödediklerini düşündürmüştür.⁴⁴⁸ Bu şekilde düşünen halk ödedikleri verginin bir sonraki seneye sayılmasını, seneye kendilerinden iane-i askeriye vergisinin talep edilmemesini sıklıkla devlet den talep etmişlerdir.⁴⁴⁹ Kendilerinden ikinci defa ve önceki cizye mablağından daha fazla talep edildiğini düşünen Musul'da yaşayan Nasuriler, bunu ödeyecek güçlerinin olmadığını ve istenilen miktardan tenzil yapılmaz ise yerlerini yurtlarını terk ederek ecnebi devletlerini iltica edeceklerini bildirmişlerdir.⁴⁵⁰ Yaşanan karmaşadan dolayı çeşitli cemaat vekilleri de halk gibi vekili olduğu halkın üstünden senede iki defa vergi alınmamasını devlet den rica etmiştir.⁴⁵¹ Yaşanan karmaşa sadece 1272 (M.1856) senesi ile sınırlı kalmamış olup daha sonraki iki üç senelik süreç içerisinde de bu gibi şikayetler devlete yapılmış ve iane-i askeri adıyla alınan verginin gelecek seneye sayılması istenmiştir.⁴⁵² Devlet ise bu durum karşısında alınan verginin geçmiş

---

⁴⁴⁶ Ufuk Gülsoy, **a.g.e.**, s.84.

⁴⁴⁷ Bedel-i askeri vergisi 1279 (M.1863-1864) senesi bütçe gelirlerinin %4.04'nü, 1291 (M.1875-1876) senesi gelirleri içerisinde ise %3.35'lik bir paya sahiptir. Abdüllatif Şener, **Sona Doğru Osmanlı**, Birleşik Kitabevi, Ankara, 2007, s. 109.

⁴⁴⁸ Ufuk Gülsoy, **a.g.e.**, s.96.

⁴⁴⁹ BOA., HR.,MKT.,241-41., Gelibolu Hıristiyan ahalisi, kendilerinden 1271 senesi cizyesinin tahsil edildiğini ancak kendilerinden aynı sene için iane-i askeriye adıyla bir vergi daha alındığını, bu alınan verginin 1272 senesine mahsub edilmesinin istemiştir.

⁴⁵⁰ BOA., HR.,TO.,387-1., 1271 senesinde, Musul'da iane-i askeriye namıyla Nasurilerden alınan paranın cizyeye kıyasen daha fazla olduğunu hatta 1271 senesinin cizyesini eda etmişlerken yine aynı seneye ait iane-i askeriye talebinin olduğunu dile getiren ahali, bu durum karşısında halkın ısrırap içinde ecnebi memlekete dağılma ihtimalinin olduğunu, bunun için tenzile gidilmesini rica etmişlerdir.

⁴⁵¹ BOA., HR.,MKT.,281-34., Protestan vekilinin göndermiş olduğu bir takirde, Tekfurdağında (Tekirdağ) Protestan milletinden 1271 senesi cizyesi alınmış olduğunu, ancak sene-i merkumeye mahsuben iane-i askeriye bedelinin talep olunduğunu bu durumun düzeltilmesi rica olunmuştur.

⁴⁵² BOA.,HR.,MKT.,156-35 / BOA.,HR.,MKT.,161-59., 1273 senesinde, İşkodra taraflarında bulunan Gayrimüslim ahali, cizyelerini vermiş olmalarına rağmen kendilerinden iane-i askeriye adı ile

senelere ait olmadığını bu sebepten toplanan paraların gelecek seneye sayılamayacağını bildirerek sorunu halletmeye çalışmıştır.⁴⁵³

1. 5. CİZYE VERGİSİNDEN MUAFİYET

Cizye vergisi bilindiği üzere belli bir yaş aralığında, sağlıklı erkeklerden alınan şer'i bir vergiydi. Yaşı ve sağlığı cizye vergisi vermeye uygun değilse kanunen kişiden cizye vergisi alınmazdı. Ancak bazı durumlarda cizyedarların yaşa ve sağlık durumuna bakmadan Gayrimüslim kişilerden cizye talebinde bulunduğunu yukarıda görmüş olduk. Bunların dışında sağlıklı bir zimminin cizye vergisinden muaf olması için devlete hizmetin geçmesi esastı. Eğer devlet, muafiyet tanınan kişinin ya da grubun verilen hizmetten kaçtığını, görevi yerine getirmediğini tespit ederse tanınan muafiyet kaldırılmıştır.⁴⁵⁴ Her ne kadar bazı kaynaklarda cizyeden muafiyet konusunun çok zor olduğu⁴⁵⁵ ve fevkalâde haller dışında muafiyet yapılmadığı⁴⁵⁶ dile getirilmiş olsa da durumun böyle olmadığı, cizye mükellefi hakkında gerekli incelemelerin yapıldıktan sonra kişinin cizye vergisinden tamamen ya da kısmen muaf tutulduğunu sıklıkla görmekteyiz.

1. 5. 1. Hizmet Mukabili Muafiyet

Osmanlı Devleti'nde hizmet ve devlete sadakat çok hassas ve önemli bir konuydu. Devlet, sadakat konusunda kişinin dini inancına göre bir tavır içinde olmamış olup, sadakati kanıtlanan kişi hangi inançtan olursa olsun devlet tarafından mükâfatlandırılmıştır. Bu kişilere öncelikle çeşitli vergi muafiyeti sağlanmış olup bazı durumlarda çeşitli gelirlerden maaş bağlanmıştı. Hizmeti geçen kişi

---

tekrardan bir verginin istenmiş olduğunu dile getirerek, bunun kanuna aykırı olduğunu, eğer cizye alınmış ise iane-i askeriye talep olunmaması ya da fazladan alınan paranın iane-i askeriye yerine sayılmasını istemişlerdir. / BOA., HR.,MKT.,284-65., 1275 senesinde ise Manisa kasabası ahalisinden cizye ve iane-i askeriye bakayası namıyla tekrardan para istenmekte olduğunu bu durumun engellenmesinin istendiğini görmekteyiz.

⁴⁵³ Ufuk Gülsoy, **a.g.e.**, s.96.

⁴⁵⁴ Yavuz Ercan, **Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar**, T.T.K., Ankara, 1989, s. 81.

⁴⁵⁵ Surayı Faroqhi, **Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı**, (Çev. Emine Sonnur Özcan) Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2010. s.129.

⁴⁵⁶ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.52.

Gayrimüslim ya da Kıpti Müslüman ise bunların üstünden öncelikle cizye vergisi kısmi ya da tam olarak kaldırılmıştır.⁴⁵⁷

Hizmet karşılığında muafiyet konusunda karşımıza ilk olarak ülke güvenliğinin sağlanmasında emeği geçen kişilere tanınan muafiyet çıkmaktadır. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere ülke içerisinde yolların, geçitlerin güvenliğinin sağlanmasında çok önemli bir yeri olan derbentlerde görevlendirilecek olan kişiler çeşitli vergilerden muaf tutulmuşlardır. Derbentçi olarak yazılacak kişi veya kişiler Gayrimüslim ise bu kişilerden cizye vergisi de talep edilmemiştir.⁴⁵⁸

Sınır güvenliğinin korunmasında büyük bir öneme sahip olan kalelerde bulunan toprakların bakımlarının düzenli ve muntazam bir şekilde yapılması gerekmiştir. Zamanla kullanıma bağlı olarak ya da doğal şartlar nedeniyle çatlayan, paslanan ve tamire ihtiyacı olan toprakların tamir edilmesi ve onarılması sırasında Gayrimüslim ustalardan faydalanılmıştır. Bu kişilere genel prensip olarak devletin güvenliğinin sağlanmasına hizmet ettiklerinden üzerlerinde olan cizye vergisinden muafiyet sağlanmıştır.⁴⁵⁹

Düşman saldırısında genelde Müslümanlar halk savunma hattında olsa da Gayrimüslim halktan kişilerin de Müslümanlarla birlikte ülke savunmasında yer aldıklarını biliyoruz. Bu kişiler savaş sırasında yaralanırsa hem kanun gereği hem de ülke savunmasında göstermiş oldukları cesaret ve hizmetlerinden dolayı cizye vergisinden muaf tutulmuşlardır.⁴⁶⁰ Sadece savaş sırasında değil ülke içerisinde yaşanan iç karışıklıklar sırasında da devlete karşı sadakatlerini koruyan ve çıkan

---

⁴⁵⁷ BOA., C.ML.,393-16064., 1135 (M.1723) senesinde, Vidin kalesi binasında hizmetli olan, kürekçilere ve şapkacılara, edna evrak verilmesi gerektiğini ancak cizyedarların bunlara evsat cizye teklifi ile rencide ettiklerini bu şahıslardan sadece tahammüllerine göre edna cizye talep edileceği başka türden evrak teklif edilememesi istenmiştir.

⁴⁵⁸ BOA., C.ZB.,32-1566., 1105 (M.1694) senesinde Bosna eyaleti Hersek sancağı dahilinde Taşlıca kazasında 153 nefer, 5 bölükbaşı ve Pire Yol kazasında 148 nefer, 4 bölükbaşı düşmana karşı muhafaza olunacak olan boğazlara, derbentlere ve köprülere eşkıya muhafızı yazılmış olup, bölge ahalisinin cizyeden muaf olması ve cizye talep edilmemesi istenmektedir.

⁴⁵⁹ BOA., C.AS., 492-20529., 1226 (M.1812) Ahisha kalesindeki mevcut toprakların fersude (aşınmış) olanlarının kalaylanması ve tamiri için yevmiye ile 4 nefer zimminin tutulduğunu ve bu 4 nefer zimminin sadakatlerinden dolayı kendilerinin cizye ve tekalif-i örfiyeden muaf tutulmaları, duvarcı Konstanti ve Yorgi adlı iki zimminde sadakatlerinden dolayı cizyeden muaf tutulmuşlardır.

⁴⁶⁰ BOA., C.AS., 7-279., 1184 (M.1771) senesine ait bir belgede İbril kalesinde düşman istilası sırasında savunulmasına Serdengeçti Ağası Süleyman Ağa maiyetinde, Müslümanlar ile birlikte katılan Razlık karyesi sakinlerinden Petre veledi Yuvan adlı zimminin, savunma sırasında mecruh olduğunu ve hizmetlerinden dolayı kendisinin cizyeden muaf tutulmasının istendiğini görmekteyiz.

olaylara hiçbir şekilde karışmayan kişilerde cizye vergisinden muaf tutulmuşlar⁴⁶¹ ve hatta sadakatleri görülen bazı Gayrimüslimlere devlete sadık kalmaları şartıyla cizye gelirinden bir maaş bile bağlanmıştır.⁴⁶²

Bunların dışında ülke güvenliğinin sağlanmasında çok önemli bir yere sahip olan istihbarat faaliyetlerinde bulunmuş ve devlete haber sağlamış olan Gayrimüslim halktan bazı kişilerde devlete sağladıkları istihbarattan dolayı cizye vergisinden muaf tutulmuşlardır.⁴⁶³

Sefer sırasında ordunun ve askerlerin şahsi ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için orduyla birlikte bir esnaf grubu da hareket etmiştir. Bu esnaf grubu ordunun bulunduğu ve konakladığı yerlerde bir nevi çarşı kurup askerlerin ihtiyaçlarını karşılanmasını sağlamışlardır. Orducu olarak adlandırılan bu esnaflar ülkenin çeşitli bölgelerinden ihtiyaç nispetinde temin edilmiş olup, orduya katılacak olan esnafın seçilmesinden bölge kadıları sorumlu tutulmuştur. İstanbul, Bursa ve Edirne'nin orducu çıkarması kanun gereği olmakla birlikte ihtiyaç halinde başka bölgelerden de orducu çıkarılmıştır. Orducu çıkan esnaf alet edevatıyla orduya katılmış olup, bunların seçilirken sanatlarında ehil kişiler olmasına dikkat edilmiştir. Seçilen esnaflar ordubaşının maiyetinde orduya katılır ve belirli bir süre hizmet ettikten sonra yerlerine geri dönerlerdi. Eğer sefer devam ediyor ise ayrılan orduların yerlerine yenileri gönderilmiştir.⁴⁶⁴ Orducu adlandıran grupta yer alan ve sefer sırasında askerlerin ekmek ihtiyacını karşılamak için görevlendirilmiş olan zimmiler ordu içerisindeki görev süreleri bitip yurtlarına geri döndüklerinde, ordu içerisinde yapmış oldukları hizmetten ötürü cizye vergisinden muaf tutulmuşlardır. Cizyeden muaf tutulan bu zimmilerin gittikleri yerlerde rahatsız edilmemeleri devlet tarafından istenmiştir.⁴⁶⁵

Ordu içerisinde muharip sınıf dışında bulunan ve askerlerin bir nevi lojistik ihtiyaçlarını karşılayan bazı zimmilerde cizye vergisinden muaf tutulmuşlardır.

---

⁴⁶¹ BOA., HAT., 439-22122.

⁴⁶² BOA., HAT.,280-16574.

⁴⁶³ BOA., C.ML.,47-2161., 1204 (M.1790) senesinde, aslen Nemçeli olan Nikola nam zimminin gönderdiği arzuhalde, kendisinin zamanında Osmanlı'ya casusluk yaptığını ve Devlet-i Aliyye'ye olan hizmetlerine karşılık kendisinin cizye ve tekaliften muaf tutulduğunu dile getirip, Ruscukta ikamet ettiğini ancak kendisinden cizye talep edildiğini, bunun önlenmesi için kendisinin cizyeden muaf olduğuna dair bir emir çıkartılmasını rica ettiğini görmekteyiz.

⁴⁶⁴ Mustafa Nuri Türkmen, *a.g.m.*, s.138.

⁴⁶⁵ BOA., C.AS., 1197-53559.

Yeniçeri Ocağının 71. ortası denen kısımda ayı avına çıkacak ve savaşlarda kullanılacak olan köpekler beslenirdi.⁴⁶⁶ Burada bulunan köpeklerin ya da yakalanan ayıların zincirlerini yapan ya da tamir eden Kıptiler cizye vergisinden muaf tutulmuşlardır. Ancak cizyedarlar bu kişilerin muafiyetlerini görmezden gelmiş ve bu kişilerden cizye talep etmişlerdir.⁴⁶⁷

Kara ordusunun dışında donanmada istihdam edilmiş olan burgucular⁴⁶⁸ gibi çeşitli görevlerde bulunmuş olan zimmilerinde çalıştıkları süre içerisinde geçerli olmak kaydıyla cizye vergisinden muaf tutulmuşlardır.⁴⁶⁹ Hizmetleri bittiği vakit bu kişilerin muafiyetleri bitmiş olup üzerlerine düşen cizye vergisini ödemişlerdir. Donanmada gemi inşası faaliyetleri hizmeti dışında istihdam edilmiş olan tercümanlarla da evlatları ve hizmetkârlarıyla birlikte topluca cizye vergisinden muafiyet verilmiştir.⁴⁷⁰ Bu kişilerin cizyedarlar tarafından cizye vergisi talebiyle rencide edilmemesi devlet tarafından sıklılar görevlilere bildirilmiştir.⁴⁷¹

Görüldüğü üzere devlet ülke güvenliğinin sağlanması sırasında doğrudan ya da dolaylı olarak her türlü emeği geçmiş ve sadakati kanıtlanmış olan kişileri cizye vergisinden muaf saymıştır. Devletin bu şekilde cizye vergisinden muafiyet vererek hem gerekli olan işlerin aksatılmadan yapılmasını sağlamış hem de Gayrimüslim kişilerin devlete olan sadakatlerinin devamını sağlamaya yönelik bir politika izlemiştir.

Hizmet karşılığı sağlanan muafiyetler konusunda karşımıza yangınlarla mücadelede aktif olarak görev almış kişilere sağlanan muafiyetlerde sıklıkla

---

⁴⁶⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osm. Dev. Teş. Kapukulu Ocakları**, s.203.

⁴⁶⁷ BOA., C.SM.,4-189., 1215 (M.1801) senesinde 8 nefer Kıptiyanın göndermiş olduğu arzuhalde bu kişilerin yeniçeri ortalarından 71. oda saksoncuların, hasa saksonları ve miri ayıların zincirlerini ücret mukabili yapıp ve tamir ettiklerini ve bunların hizmetlerine mukabil cizye ve tekaliften muaf olduklarını ancak bazı kimselerin bunlardan tekalif ve cizye istendiğini ve rencide edildiklerini bu durumun önlenmesinin istediklerini görmekteyiz.

⁴⁶⁸ BOA., C.BH.,144-6928., 1210 (M.1796) senesinde ise Tersane-i Amire'de burgucu sani olarak görev yapan Nikola adlı zimminin hizmette olduğu süre boyunca cizyeden muaf tutulması için gerekli işlemlerin baş muhasebe ve cizye muhasebesinden yapılması istenmiştir.

⁴⁶⁹ BOA., C.BH.,29-1358., 1120 (M.1709) senesine ait bir belgede Tersane-i Amirede çalışacak olanların çalıştıkları süre zarfında cizyeden muaf tutulması ve cizyedarlar tarafından cizye kağıdı verilmeye çalışılıp rencide edilmemesi istenmektedir.

⁴⁷⁰ BOA., HAT.,188-8949.

⁴⁷¹ BOA., C.BH., 203-9488., 1213 (M.1799) senesinde Donanma-yı Hümâyûn tercümanı olan kişinin evlatları ve 9 nefer hizmetkârının cizyeden muaf tutulması ve cizye talebi ile rencide edilmemesi istenmiştir.

çıkılmaktadır. Bilindiği üzere birçok milletten insanın bir arada yaşadığı İstanbul⁴⁷² ve diğer büyük şehirlerin en büyük sorunlarından birisi şüphesiz meydana gelen yangınlardır. Sokakların dar⁴⁷³, yapıların ahşap ve birbiri ile bitişik olması ve yangına müdahale için yeterli miktarda suyun bulunamaması⁴⁷⁴ nedeniyle en ufak bir kıvılcım koca bir semti hatta tüm bir şehri kısa bir süre içerisinde kül haline getirebiliyor ve büyük zararlara sebep olabiliyordu.⁴⁷⁵ Yangınların kolay bir şekilde büyümesinin en büyük nedeni olarak görülmesine rağmen yapıların ağırlıklı olarak ahşap malzemeden yapılmış olması tamamen ekonomik nedenlerden kaynaklanmaktadır. Zamanın inşaat teknolojisinde yapılarda taş malzemenin kullanılması çok masraflı ve ekonomik olmadığı için önemli devlet binaları ve önemli devlet adamlarının evleri dışında, evler ya da dükkânlar genellikle ülke içerisinde bol miktarda bulunan ahşap malzemeden yapılmıştır. Ancak yine de devlet binaları ve devlet adamlarının yaptırmış oldukları yapılar taş ağırlıklı malzemeden yapılmış olsa da bunların da çıkan yangınlara teslim olduğunu bilmekteyiz.⁴⁷⁶

Özellikle İstanbul'da meydana gelen yangınların önlenmesi için IV. Murad çeşitli önlemler almıştır. Yangınların önlenmesi için IV. Murad döneminde tütünün kullanımı yasaklanmış, kahveler kapatılmış⁴⁷⁷, evlerin mümkün olduğunca taş malzeme kullanılarak yapılması istenmiştir.⁴⁷⁸ Ancak tütünün yasaklanması kahvelerin kapatılması, yapı malzemesinin taş ağırlıklı olması düşüncesi, meydana gelen yangınların önüne yine de geçememiştir. Bu sebeptendir ki ilerleyen vakitlerde yangın ile mücadele için İstanbul'da devamlı ve her an göreve hazır bir itfaiye bölüğü oluşturmak gereksinimi duyulmuştur. Tulumbacı Ocağı kurulana kadar Şehremini tarafından alet ve edevatları temin edilmiş olan yeniçeriler ve acemiler yangın söndürme işinde görevlendirilmişlerdir. Bunlara yaptıkları hizmet karşılığında çeşitli mükafatlar verilmiştir.⁴⁷⁹ 1720 senesinde ise Fransız mühtedilerinden olan Davud Gerçek'in başvurusu ile birlikte Lale Devri dediğimiz

⁴⁷² İstanbul'da yaşayan çeşitli etnik unsurları görmek için bkz. Eric C. Dursteler, **İstanbul'daki Venedikliler** (Çev. T. Ulaş Belge) İş Kültür, İstanbul, 2012.

⁴⁷³ İlber Ortaylı, **İstanbul'dan Sayfalar**, Alkım, İstanbul, 2007, s. 285.

⁴⁷⁴ Enver Ziya Karal, **Selim III'ün Hat-ı Hümayunları Nizam-ı Cedit 1789-1807**, T.T.K., Ankara, 1988, s. 103.

⁴⁷⁵ Necdet Hayta, **Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2005, s. 28.

⁴⁷⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, T.T.K., Ankara, 1988, s. 254-255.

⁴⁷⁷ Katip Çelebi, **Mizanü'l Hakk Fi İhtiyari'l Ahakk**, (Yay. Haz. O.Şaik Gökyay), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, s. 31.

⁴⁷⁸ Raphaela Lewis, **a.g.e.**, s. 76.

⁴⁷⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osm. Dev. Teş. Kapıkulu Ocakları**, C.I, s. 82.

dönemde Tulumbacılar adı ile yeniçerilerden bir itfaiye bölüğü meydana getirilmiş ve bölük meydana gelen yangınlara müdahalede hazır bulunmuştur.⁴⁸⁰ Ancak yeniçerilerin bunu bir gelir kapısı olarak görerek, önce yapıları kundaklayıp sonra söndürmek için mal sahiplerinden para istemeleri sonucu, yangınlar ile mücadelede istenilen başarı sağlanamamıştır. Yeniçerilerden başka gönüllü olarak itfaiye bölüklerine yazılmış olan Gayrimüslim kişilerde yangın ile mücadelede aktif bir çalışma işine girmişlerdir. Biz burada meydana gelecek ya da meydana gelen yangınlarla mücadele sırasında görev almış kişilere verilen maaşların ya da mücadele sırasında hizmeti geçmiş olan Gayrimüslimlerin hangi şartlar altında cizye vergisinden muaf tutulduğunu göstermeye çalışacağız.

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere yangın ile mücadele sırasında Gayrimüslim halktan faydalanılmıştır. Genelde devlete hizmet etmiş kişilerin bazı vergilerden muaf tutulmasının sıklıkla görülen bir durum olduğunu, konunun Gayrimüslimler olunca muaf tutulacak vergilerin başında cizye vergisinin geldiğini yukarıda belirtmiştik. Meydana gelen yangınlarla mücadele sırasında görevlendirilecek olan Gayrimüslim kişiler devlet tarafından belirlenmiş olan bazı şartları yerine getirmek zorundadır. Bu şartlardan en başında, görevlendirilmiş olan kişilerin yangın mahallinde hazır bulunmaları ve ivedilikle yangına müdahale etmeleri gelmektedir.⁴⁸¹ Müdahale grubunda bulunan herkes aynı rütbede olmayıp genelde grupta 4 binbaşı ya da kalfa olarak adlandırılan amirlerden başka, 250 – 300 arası nefer mevcuttur.⁴⁸² Bunlara rütbelerine göre alâ ve evsat üzerinden cizye kağıdı verilmiştir.⁴⁸³

---

⁴⁸⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osm. Dev. Teş. Kapukulu Ocakları**, C.I, s.82.

⁴⁸¹ BOA., C.BLD.,93-4624. 1164 (M.1751) senesinde, İstanbul ve çevresine tayin olunan harik (yangın) söndürmeye görevli 4 adet kalfa ve 200 adet nefere herhangi bir yangın sırasında mahallerinde hazır bulunmak şartı ile hizmetlerine mukabil cizye evraklarının verilmesi istenmiştir. Bunun üzerine bu 4 kalfaya alâ, 200 nefere de evsat cizye kağıdı verilmiştir

⁴⁸² BOA., C.BLD., 132-6562. 1219 (M.1805) senesinde, yine İstanbul ve havalisinde meydana gelen yangınlarda mahallinde hazır ve mevcut bulunmak üzere 4 binbaşına alâ, 300 nefere ise evsat cizye kağıdı ücretsiz bir şekilde verilmiştir. Bunun dışında yangın söndürme işinde görev almış kişilere verilecek olan ücretlerinde İstanbul cizyesi malından ocaklık tahsis edilmiş ve hizmetleri geçenlerin maaşları bu gelir kaleminden verilmiştir. Buna göre, İstanbul'da sakin bulunan 5 nefer serhenklerine (çavuş) 15 kuruş, 16 nefer onbaşına 12'şer kuruş, 199 nefer neccara (marangoz) 10 kuruş, ayrıca İstanbul havalisinden tertib olunan amelenin 8 nefer onbaşına 10'ar kuruş, 72 nefer neccara 5 kuruş tahsis buyrulmuştur. Toplam ödenecek miktar ise 2687 kuruştur.

⁴⁸³ BOA., C.BLD., 43-2122. 1245 (M.1830) tarihli bir belgede ise 1246 (M.1831) senesine mahsuben yukardaki şartları sağlamak koşulu ile 4 nefer binbaşına alâ, ve 250 neccar nefere evsat cizye kağıdı verilmiştir.

İstanbul'da bulunan sivil yapıların dışında özellikle askeri sanayide meydana gelebilecek olan olası yangınlara hızlı bir şekilde müdahalede bulunulması gerekmiştir. Bu merkezlerden başında gelen Tophane-i Amire, Osmanlı ağır silah sanayisinin en önemli üretim merkezlerinden birisidir. Tophane-i Amire'de meydana gelebilecek olası yangının şehir için ne denli şiddetli ve yıkıcı olabileceğini söylememize gerek bile yoktur. Bu sebepten burada meydana gelebilecek yangınlara hızlı bir şekilde müdahalede bulunmak üzere zimmi tulumbacılar yerleştirilmiştir. Tulumbacı olarak görevlendirilmiş olan bu kişilere hizmetleri karşılığında cizye kâğıtları ücretsiz verilmiştir.⁴⁸⁴

Yangınlarla mücadele sırasında Gayrimüslim halktan faydalanan tek şehir İstanbul değildir. Artan ticaret hacmi sayesinde önemli bir liman kenti olan İzmir'de bulunan Gayrimüslim tulumbacılarada cizye kağıdı ücretsiz olarak verilmiştir. Ancak İzmir'de kaç neferin hizmette bulunduğu bilinmemesinden dolayı kaynaklanan bir sıkıntının yaşandığını görüyoruz. Ayrıca tulumbacı neferatına her ne kadar cizye kâğıtları ücretsiz bir şekilde verilmiş olsa da cizyedarlar tarafından kendilerinden bir bedel talep edildiğini belgede geçen cizye namıyla bir akçe bile alınmaması sözünden anlayabiliyoruz.⁴⁸⁵

Yangınlar ile mücadele sırasında sadece kayıtlı olan tulumbacılar görev almamıştır. Aniden meydana gelen bir yangında bölgede bulunan kişi veya kişiler yardım amacı ile müdahalede bulunmuşlardır. Bu kişiler canlarını hiçe sayarak yangın sırasında göstermiş oldukları cesaret ve hizmetlerinden ötürü cizye vergisinden muaf tutulmuşlardır.⁴⁸⁶ Bu da bize gösteriyor ki yangınlarla mücadele sırasında resmi olarak görevli olsun ya da olmasın hizmeti geçen Gayrimüslim her kimse mükâfat olarak cizyeden muaf tutulmuştur.

Hizmet karşılığı muafiyet kısmında karşımıza çıkan bir diğer konu ise ülke içinde yapılmış veya yapılması planlanmış sivil ve askeri yapılarda sadakitle çalışan zimmilerin cizye vergisinden muaf tutulmasıdır. Muafiyete konu olan yapılar çok

---

⁴⁸⁴ BOA., C.ML., 88-4006., 1250 (M.1835) senesinde harik tulumbalarında görevli olan 42 reayanın hizmetleri karşılığında kendilerine aynı yıla mahsuben 42 adet edna cizye kağıdının canib-i miriyeden verilmiş olduğunu görmekteyiz.

⁴⁸⁵ BOA., C.BLD., 64-3177.

⁴⁸⁶ BOA., C.BLD., 14-681., 1206 (M.1792) senesine ait bir belgede rastlıyoruz. Meydana gelen bir yangın sırasında İstanbul varilcibaşı Dimitri adlı kişinin canını hiçe sayarak yangının meydana geldiği binanın üzerine çıkıp yangının söndürülmesinde gösterdiği cesaret ve faydadan dolayı kişinin cizyeden muaf olunması istenmiştir.

çeşitli olup kimi zaman nehrin iki yakasını birleştirmek için yapılacak olan bir köprüde çalışan zimmi muaf tutulurken⁴⁸⁷, kimi zaman çıkan yangınlarda kullanılamaz hale gelmiş olan yeniçeri odalarının tamirinde çalışmış olan bir baş kalfa muaf tutulmuştur.⁴⁸⁸ Hatta kimi zaman camii yapımında taşçı olarak görev almış bir Gayrimüslimde cizye vergisinden muaf tutulmuştur.⁴⁸⁹ Bu kişiler her ne kadar göstermiş oldukları hizmetten ötürü devlet tarafından cizye vergisinden muaf tutulmuş olsalar da bu kişilerin rencide edilmemesinin görevlilerden sıklıkla istenmiş olması, cizyedarların bu kişilerden cizye talep ettiklerini ve muaf tutulmalarını pek umursamadıklarını bizlere göstermektedir.

Hizmet karşılığı muafiyet kısmında, sağlık alanındaki muafiyetler de dikkat çekmektedir. Özellikle tıp eğitimini almış olan zimmiler gerek askeri alanda gerek sivil alanda göstermiş oldukları hizmet ve almış oldukları eğitim mukabili ödemeleri gereken cizye vergisinden muaf tutulmalarının dışında gündelik yaşantılarında da zorluk çekmemeleri için Gayrimüslimlere uygulanan kılık kıyafet kurallarından da muaf tutulmuşlar ve istedikleri gibi giyinebilmişlerdir.⁴⁹⁰

Genelde saray'da hizmet veren Gayrimüslim doktorların cizyeden muaf tutulduklarının bilinse de⁴⁹¹ bu doktorlar dışında ordu içerisinde bulunan ve savaş sırasında yaralanmış olan askerlerin tedavisiyle ilgilenen Gayrimüslim doktorların varlığı da bilinmektedir. Bu doktorların Müslüman askerler gibi savaş meydanlarında düşman eline esir düşüp daha sonra düşman esaretinden kurtulup yurtlarına geri döndükleri vakit ordu içerisinde göstermiş oldukları hizmetlerinden ötürü ödemeleri gereken cizye vergilerinin kendilerinden alınmadığını görmekteyiz.⁴⁹² Doktorlar dışında, kırık ve çıkıkçılık işleriyle uğraşmış olan kişileri de yaşadıkları dönemin sağlık personeli arasında zikredilebiliriz. Bazı kırık çıkıkçılar ailecek saray'da hizmet

---

⁴⁸⁷ BOA., C. NF., 2-90., Neccar kalfalarından olduğu belirtilen Antuan adlı zimminin Ebubekir Ağa ile birlikte Silitire'ye gelip Tuna nehri üzerine inşa olacak Büyük Köprü'nün yapımında sadakatle hizmet ettiğini, ve hizmetine mukabil Antuan kalfanın cizyeden muaf tutulduğunu görmekteyiz.

⁴⁸⁸ BOA., C.AS., 855-36582., 1134 (M.1722) senesinde meydana gelen yangında yanan yeniçeri odalarının tamirinde baş kalfa olarak tayin edilen kişinin, cizyeden muaf tutulması ve rencide edilmemesi istenmektedir.

⁴⁸⁹ BOA., C.ML.,115-5130.

⁴⁹⁰ BOA., C.SH.,4-157., 1155 (M.1743) senesinde, tabip ve cerrah Mikel'in oğulları olan Monol ve Nikola nam zimmilerin Dersaadete arzuhallerinde, kendilerinin Padova medresesinde tababet tahsili ettiklerini ve 10 seneden beri doktorlukla uğraştıklarını, ve hizmetlerine mukabil cizye ve tekaliften muaf olmak ve elbiselerine müdahale edilmemesini talep ettiklerini görmekteyiz.

⁴⁹¹ BOA., İE.,SH., 2-176.

⁴⁹² BOA., C.SH.,14-657.

etmiş olup, saray'daki hizmetleri karşılığında yüksek meblağda bir maaş almışlardır. Bu kişilere saraydaki işlerinden arta kalan zamanlarda şehirde bulunan zengin ve fakir halka kırık ve çıkıkçılık hizmeti verme fırsatının tanınmasından başka kendilerine ve kardeşlerine, saray'daki kırık ve çıkıkçılık hizmetlerinden ötürü cizye muafiyeti tanınmıştır.⁴⁹³

İstanbul gibi Avrupa'da dönemin en büyük ve kalabalık şehirlerinin başında gelen bir şehrin beslenmesi konusu, devlet adamlarını en çok düşündüren konuların başında gelmiştir. Yaşanabilecek en ufak bir gıda sıkıntısı askerler ve halk arasında huzursuzluğa sebebiyet vereceğinden İstanbul'un iiaşesi konusuna büyük önem verilmiştir.⁴⁹⁴ Öncelikle İstanbul'un üretim kapasitesinin şehrin ihtiyaçlarını karşılayamadığını İstanbul'un üreticiden çok tüketici bir bölge olduğunu belirtmemizde fayda vardır. İstanbul'un ihtiyaçlarının karşılanması için üretim bölgelerinin temel ihtiyacının karşılanmasından sonra artık ürün olarak adlandırabileceğimiz tarım ürünlerinin ilk olarak İstanbul'a getirilmesi istenmekte olup başka bölgelere ürünün gönderilmesine izin verilmemiş ancak İstanbul'un ihtiyacı karşılandıktan sonra arta kalan miktarın diğer yerlere gönderilmesine izin verilmiştir. Pratik sebeplerden dolayı öncelikle İstanbul ve çevresinden, şehrin ihtiyacı olan buğday temin edilmekte olup, tarım ürününün şehre akışının hızlandırılması ve kolay bir şekilde temin edilebilmesi için mübayaa olunacak tonlarca ağırlıktaki buğdayın mübayaa bedellerinin ödenmesinde devlete ait çeşitli gelirlerle birlikte çeşitli bölgelere ait cizye vergisi gelirlerine de başvurulmuştur.⁴⁹⁵

İstanbul'un iiaş konusunda buğday ihtiyacı ile birlikte en başta yer alan et meselesinde durum biraz farklılık göstermektedir. Genelde kasaplık yapmak, şehre koyun getirmek gibi işler devletin koyduğu fiyat üzerinden etin satılmasından dolayı,

---

⁴⁹³ BOA., C.SH.,23-1117., 1265 (M.1849) senesinde, Enderûn-ı Hümâyûnda aylık 800 kuruş maaş ile çıkıkçılık yapan Şehnazar Efendinin kendisi ve Ohan ve İstefanının adlı kardeşlerinin cizyeden muaf tutulduğunu ancak Şehnazar'ın vefat edip kardeşinin bu görevi layıkıyla yapacak maharete olduğunu ve boşalan çıkıkçılık hizmetine kardeşi Ohan'ın tayin olunmasına ayrıca Ohan'ın sadece Enderun Hümâyûnda çıkıkçılık hizmeti yapmadığını, fakir ve zenginlerede çıkıkçılık ve kırıkçılık hizmeti vermesine izin verilmekle birlikte, kendisi ile birlikte kardeşi İstefan'ın sadece cizyeden muaf tutulduğunu görmekteyiz.

⁴⁹⁴ Donald Quataert, **a.g.e.**, s. 80.

⁴⁹⁵ BOA., C.,BLD.,103-5135., İstanbul için mübayaa olunacak olan hıntanın (buğday) ücretinin bir kısmı olan 7600 kuruşun 1156 (M.1744) senesine mahsuben Uzuncaabad, Hasköy ve Siroz kuruş cizyesi malından karşılanması istenmektedir. Uzuncaabad Hasköy cizyesi malından 192.000 akçe, 1 kuruş 120 akçe hesabıyla 1600 kuruş, Siroz cizyesi malından ise 720.000 akçe 1 kuruş 120 akçe hesabıyla 6000 kuruş mübayaa parası olarak havale edilmiştir.

kişilerin iflasına neden olacağından, düzeni bozmaya ya da stokçuluk yapmak gibi kamu zararına işler yapan kişiler celep olarak yazılmaktadır. Böylelikle hem şehrin et ihtiyacı karşılanmış olacak hem de düzenin bozulmasına sebep olan kişiler zaman içerisinde iflas ettirilerek cezalandırılmış olacaktır.⁴⁹⁶ Bu durumu bilen kişiler, celep yazılmamak için gerekirse servetinin büyük bir kısmını feda etmekten çekinmediğini görmekteyiz. Bu şekilde celep yazılanlar dışında, İstanbul'un et ihtiyacının karşılanması sırasında hizmeti geçmiş olan kişilere bir takım ayrıcalıklar tanımıştır. Bu ayrıcalıkların başında cizye vergisi muafiyeti gelmektedir. Özellikle İstanbul'un et ihtiyacının karşılanması için on binlerce koyunun⁴⁹⁷ tek seferde ya da parça parça şehre getirilmesi sırasında görevlendirilmiş olan Gayrimüslim çobanlar, kethüdalar ve diğer hizmetliler yaptıkları hizmet karşılığında cizye vergisinden muaf tutulmuşlardır.⁴⁹⁸ Bu kişiler devlet tarafından muaf tutulmuş olsa bile koyunları teslim edip yurtlarına geri döndüklerinde ya da yol üzerinde cizyedarlar tarafından, kendilerinden cizye talep edilmiş olup, bu kişilerin yapmış olduğu sevkıyat işinin tehlikeye düşmemesi ve olası bir et sıkıntısının yaşanmaması için devlet bu kişilere buldukları mahallerde müdahalede bulunulmamasını ve cizye talep edilmemesini sıklıkla görevlilerden istemiştir.⁴⁹⁹

İstanbul'a başka yerlerden sadece temel gıda maddeleri getirilmemiş olup, keyif verici maddeler arasında yer alan tütünde İstanbul'a çeşitli bölgelerden getirilmiştir. Yukarıda anlattığımız üzere bazı zamanlar hem siyasi hem de çıkan yangınlar nedeniyle tütün kullanımı yasaklanmış olsa da halkın tütün kullanımı gün geçtikçe artmıştır. Kullanımın yasak olduğu vakitler herhangi bir vergilendirmeye söz konusu olmayan keyif verici bu madde, kullanımın serbest bırakılıp daha da yaygınlaşmasından sonra devlet için önemli bir gelir kalemine dönüşmüştür.⁵⁰⁰ Zaman içerisinde devletin bütçe açıkları artınca, açıkları kapamak için uygulanan

⁴⁹⁶ İstanbul'un et ihtiyacının karşılanması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Uzun, **İstanbul'un İşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulaması 1783-1857**, T.T.K., Ankara, 2006.

⁴⁹⁷ Hezarfen Hüseyin Efendi, **Telhîs'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân**, s. 67-68.

⁴⁹⁸ BOA., C.HR.,36-1782., 1206 (M.1792) senesinde Eflak'tan İstanbul'a 3 seferde toplam 90 bin koyun getirilecek olup koyunları Tuna üzerinden gönderilmiş olup koyunları süren celep ve çobanlardan cizye vergisi talep edilmemesi istenmiştir.

⁴⁹⁹ BOA., C.HR.,82-4055., 1202 (M.1790) senesinde, İstanbul'da kışlaya 40 bin koyun getirmiş olan Eflak'lı 150 nefer çoban ve kethüdarları hizmetlerini edip geri döndüklerinde mersumların cizyeleri Eflak maktuğuna cibayet olduğundan bunların Eflak'a varınca kendilerinden cizye talep edilmemesinin istenmiştir.

⁵⁰⁰ Ahmet Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, s. 273.

esham sisteminin içine de dahil edilen⁵⁰¹ bu gelir kaynağının korunması devlet açısından büyük önem arz etmiştir. Özellikle İstanbul'a tütün getiren, arabacı ve deveci zimmilerden, cizye ödeme vaktinde olursa bile yol üzerinde cizye talep edilmemesi ve engellenmemelerinin istenmesi⁵⁰² bu kişilere geçici bir süreliğine tanınan muafiyet olarak görülebilir.

Tam muafiyet dışında cizye vergisinin en düşük seviye olan edna üzerinden ödenmesini kısmi muafiyet olarak görebiliriz. Kısmi muafiyet olarak gördüğümüz cizye vergisini en düşük seviye olan edna üzerinden ödenmesi saray suyuolcularına tanınmış bir hakttır. Bu kişiler Su Nezaretine bağlı olup şehirde bulunan sivil ve askeri yapılara düzenli olarak su akışını sağlamışlardır.⁵⁰³ Zaman içerisinde çeşitli sebeplerden dolayı tahrip olan tıkanarak kullanılmayacak hale gelmiş olan suyuollarının tamir ve onarımı da bunlara aittir. Türk toplumunun hem bedenem hem de ruhen temizliğe verdiği önemi göz önüne alacak olursak bu kişilerin sağlamış oldukları hizmetin gündelik hayatta ne denli kıymetli bir yere sahip olduğunu rahatlıkla görmüş oluruz. Bunu bilen devlet adamları ve saray kadınları sevap kazanmak için yapımında Gayrimüslimlerin de çalışmış olduğu çeşmeleri ve su hazinelerini şehrin çeşitli yerlerine kazandırmışlardır.⁵⁰⁴ Su Nazırına bağlı olarak doğrudan sarayın suyuollarını yapan ve tamir eden suyuolcularının içerisinde bulunan Gayrimüslimler yapmış oldukları hizmetten ötürü en düşük seviye olan edna seviyesinden cizye vergilerini ödememişlerdir.⁵⁰⁵ Ancak çoğu zaman bu kişiler işlerini bitirip, yurtlarına veya başka yerlere gittikleri vakit, cizyedar ve kolcuları tarafından ellerinde bulunan edna cizye kâğıdına itibar edilmeyerek, alâ ve evsat

---

⁵⁰¹ Mehmet Genç, **a.g.e.**, s.185.

⁵⁰² BOA., C.ML.,7-297., 1184 (M.1771) senesinde, İstanbul Dühan Gümrük Eminin arzuhalinde, Selanik'e getirilecek dühanlar (tütünlerin) cizye toplama vaktine denk geldiğini, bu sebepten dühan getiren kiracı arabacı ve deveci zimmi reyanın güzerhahları boyunca cizyedarlar tarafından engellenmemesini rica etmiştir.

⁵⁰³ Mehdi İlhan, "*Osmanlı Su Yollarının Sevk ve İdaresi*", **A. Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.24. S.44., Ankara, 2008. s. 42.

⁵⁰⁴ BOA., C.DH., 26-1269., Valide sultan tarafından yaptırılmış olan bir su hazinesini 1154 (M.1742) senesinde tamir ile görevlendirilmiş olan zimmi, İstanbul'da cizyesini ödeyip kendisine ismi eşkali yazan cizye kâğıdı verilmesine karşın, başka bir yere giderken yol üzerinde bulunan cizyedarların kendisinden cizye talebinde bulunulmaması için bir emr-i şerif yazılmasını istiyor.

⁵⁰⁵ BOA., C.SM., 74-3721., 1133 (M.1721) senesinde ait bir belgede saray suyuolcularına hizmetleri karşılığında edna cizye kâğıdı verilmesinin usulden olduğunu ancak suyuolcuların başka bir yere gittiklerinde bölgedeki cizyedarlar tarafından ellerinde bulunan edna cizye kâğıdına itibar edilmeyip kendilerine alâ ve evsat cizye kâğıdı verilmek istenip, rencide edildikleri ifade edilip, kendilerinin alâ, evsat teklifiyle rencide edilmemeleri isteniyor.

seviyesinden cizye kağıdı almaları konusunda tazyike uğramışlardır.⁵⁰⁶ Bu durumda, doğal olarak bu kişilerin şikâyetlerine yansımıştır.

Saray teşkilatı içerisinde hizmet görmüş ya da dolaylı olarak hizmeti geçmiş olan bazı zimmilerde muafiyet kapsamının içine alınmıştır. Cizye muafiyeti kısmında, padişahın hamam takımlarını işleyen usta⁵⁰⁷, bostancıbaşına bağlı olan has bahçe kayıklarının tamir ve onarımı ile görevlendirilmiş olan tamircibaşı, süpürgeci ve tamirciler⁵⁰⁸, Istabl-ı Amire'deki demirlerin tamir ve onarımını nesilden nesile yapmakta olan haddanların⁵⁰⁹ yaptıkları hizmetlerini karşılığında cizye vergisinden muaf tutulduklarını görmekteyiz. Bu durum genel olarak hizmet-mükâfat prensibine uygun düşmektedir.

Bu muafiyetlerin dışında bazı bölgelere ait cizye vergilerinin nakdi olarak değil aynı olarak devlete ödenmiş olduğunu görmekteyiz. Kısmi muafiyet olarak kabul edebileceğimiz bu durumun gerçekleşmesi için devlet tarafından tespit edilen bölgenin toplam cizye gelirine karşılık olarak belirlenmiş olan ürün veya malın tam olarak istenilen yere teslim edilmesi şart koşulmuştur. Devlet kimi zaman uzunluğu on binlerce metreyi bulan ve donanma için hayati bir öneme sahip olan kirpas karşılığında⁵¹⁰, kimi zaman ise toplam ağırlığı tonları bulan odun karşılığında⁵¹¹ bu uygulamaya gitmiştir. Şüphesiz nakdi olarak toplanması gereken cizye vergisinin bu şekilde ürün olarak alınması, devlete ihtiyacı olan malların temininde büyük bir kolaylık sağlamış ve yaşanması muhtemel olan bazı sıkıntıların önüne geçme fırsatını vermiştir.

---

⁵⁰⁶ BOA., C.SM., 105-5261., 1211 (M.1797) tarihli belgede eski ve yeni saray suyolcusu olan zimmiye saray suyolcularının tamirlerinden dolayı, edna cizye verilmişken, cizyedar kolcuları tarafından evsat ve alâ teklif edilerek rencide edildiğini ve bu müdahalelerin önlenmesi için bir kıta emr-i şerif verilmesi rica olunmuştur.

⁵⁰⁷ BOA., C.SM., 52-2640.

⁵⁰⁸ BOA., C.SM.,34-1737., 1211 (M.1797) senesinde Bahçe-i Has kayıklarını meccanen (parasız) tamir eden 1 nefer tamirci başı, 1 nefer süpürgeci ve 18 nefer tamirci, toplamda 20 nefer Kıptiyanın hizmetlerine mukabili cizye maktudan ve tekaliften muaf tutulduğunu bu kişilerden cizye talep edilmemesi istenmektedir.

⁵⁰⁹ BOA., C.SM., 125-6257., 1136 (M.1724) senesinde Istabl-ı Amire haddanlarından (demirci) olub ücreti ırgatıyesi mukabelesinden kadimden cizye ve tekalifi örfiye muaf ve müsellemler olan Yusuf veledi Ali nam Kıpti fevt olup yaptığı iş boşa çıkıp yerine oğlu Hüseyin veledi Yusuf Kıptinin babasının işini devam eylemek şartıyla maktuundan muaf olmak üzere babası müteveffanın yerine haddad tayin olunmasına ve cizye ve tekaliften muaf tutulmasına karar verilmiştir

⁵¹⁰ BOA., İE.,HR., 1-61., Dadyan'da bulunan zimmi halkın 200.000 akçe tutan cizyelerine mukabil, her sene 80.000 zira Halep kirpasını İstanbul'a göndermiştir.

⁵¹¹ BOA., İE.,DH., 4-386., 1086 (M.1676) senesinde Kocaali'ne bağlı Şakşak ve Kılıç karyelerinde bulunan Ermeni ve Rumların 1073 (M.1663) senesinden beri ocaklık tayin edilerek her sene kiraz mevsiminde 500 çeki odunu göndermeleri mukabilinde cizye vergisinden muaf tutulmuşlardır.

1. 5. 2. Sağlık Sorunları Nedeniyle Tanınmış Olan Muafiyet

Cizye vergisinden muafiyet kısmında sağlık nedeniyle yaşanan muafiyetler geniş bir yer tutmaktadır. Bilindiği üzere cizye vergisinin zimmiden alınabilmesi için kişinin belirli bir yaş aralığında, beden ve ruh sağlığının yerinde olması gerekmektedir. Eğer kişinin vücut bütünlüğü tam değilse ya da ruh sağlığı bozuksa bu kişinin üstünden cizye vergisi kanunen düşmüştür. Bunun dışında sağlıklı bir bireyken beden ve ruh sağlığını kaybetmiş olan kişilerde kanun gereği cizye vergisinden muaf tutulmuşlardır.

Çoğu zaman cizyedarların kanuna uymayarak kişilerin yaşına bakmaksızın dört ve beş yaşındaki çocuklardan ya da belirli bir yaşa kadar cizye vergisini ödeyen ve belli bir yaştan sonra kanunen üstünden cizye vergisinin düşmesi gereken ihtiyarlardan bile cizye vergisinin talep ettiklerini yukarıda görmüştük.⁵¹² Hatta bunların dışında kimi zaman üstünden cizye vergisinin kesin bir şekilde düştüğü anlaşılan yaş doksana varmış ve cizye vergisini ödeyecek gücü kudreti olmayan sağlığını kaybetmiş ihtiyarlardan bile cizyedarlar, cizye vergisini talep edip bu kişileri rahatsız etmiştir.⁵¹³ Devlet yaşanan bu ve benzeri durumlarda bu kişilerin üstünden cizye vergisinin kalktığını ve bu kişilerin rahatsız edilmemesi gerektiğini görevlilere bildirmiştir.

Ayrıca bir zamanlar devlete hizmet etmiş ancak hastalığından dolayı iş tutacak gücü kalmayan ve sadaka ile geçindiğini belirtmiş olan bazı kişilerin eskiden yapmış oldukları hizmetten ötürü kendilerin cizye talep edilmemesini rica etmiştir. Kişilerin bu ricası karşısında devlet, kişinin geçmişte vermiş olduğu hizmetine binaen bu kişileri cizye vergisinden muaf tutmuştur.⁵¹⁴

---

⁵¹² BOA., C.DH., 85-4216., 1144 (M.1732) senesine ait bir belgede, Keşan sakinlerinden Yanni veledi Kula'nın ihtiyarlığı sebebiyle ödemesi gereken cizye vergisini ödemeye kudretinin olmadığını, cizyedarların, kendisine cizye evrakı vererek rencide etmemelerini istemiştir.

⁵¹³ BOA., C.ML.,134-5773., 1144 (M.1732) senesinde, Tatarpazar Naibine gönderilen bir hükümde, Tatarpazar'da yaşayan 90 yaşındaki bir ihtiyar zimmiden şeriata aykırı olarak cizye talep edilip rencide edildiğini, bu kişiden cizye talep edilmemesinin istendiğini görmekteyiz.

⁵¹⁴ BOA., C.BH., 213-9946., 1179 (M.1766) senesine ait bir belgede Galatalı demirci esnafından olan bir zimmi, kendisinin, Mora'nın fethinden beri Tersane-i Amire kalyonlarının lenger demirlerini yaptığını ve her sene için 1 kese akçeye Tersane-i Amireye demirleri verdiğini, ancak hastalığı sebebiyle perişan olduğunu iş yapacak kudreti kalmadığından sadaka ile geçindiğini ve diğer gün yine perişan olduğunu, bundan dolayı kendisinin cizyeden muaf tutulmasını talep etmiştir.

Cizye vergisinin alınabilmesi için kişinin beden sağlığının tam olması gerektiğini söylemiştik. Ancak cizyedarlar bu kurala uymayarak kimi zaman bir gözü görmeyen⁵¹⁵, kimi zaman iki gözü birden görmeyen kişiden bile cizye vergisini talep etmiş ve bu kişileri cizye vergisini vermeleri için zorlamıştır. Bu kişiler devlete yapmış oldukları şikayetlerinde cizye vergisini ödeyecek güç ve kudretlerinin olmadığını belirterek başkalarının vermiş olduğu sadaka ile ancak geçinebildiklerini ifade etmişlerdir.⁵¹⁶ Devlet yapılan şikayetler sonrasında durumdan haberdar olup, Serkehhal (göz doktoru) tarafından yaptırılacak olan bir incelemeden sonra gözü görmeyen kişilerden kanun gereği cizye talep edilemeyeceğini ve bu kişilerin rencide edilmemesi gerektiğini sıklıkla görevlilere bildirmiştir.⁵¹⁷

Gözü görmeyen zimmiler dışında vücut bütünlüğü tam olmayan ve yürüyecek durumu olmayan bazı zimmilerden de cizyedarlar, kanuna aykırı olarak cizye talebinde bulunmuştur.⁵¹⁸ Bu kişilerde kanun gereği kendilerinin cizye vergisinden muaf tutulmalarını istemişlerdir.

Savaşlar sırasında az da olsa Gayrimüslim halktan cephelerde hizmet edenlerin savaşlar sırasında ölen, yaralanan ve sakat kalan bazı kişilerin olduğunu bilmekteyiz. Savaş sırasında sakat kalan ve daha sonra iş tutacak gücü kuvveti kalmayan zimmilerin zor durumda kalmamaları için göstermiş oldukları hizmetten dolayı ve şeriat gereğince cizye vergisinden muaf tutulmuşlardır.⁵¹⁹ Muafiyet sağlanması için kimi zaman savaşta yaralanan kişinin isteği üzerine Sercerrah tarafından yapılan incelemeden sonra, kişinin hangi uzvundan nasıl bir şekilde

---

⁵¹⁵ BOA., C.DH.,82-4063., 1146 (M.1734) senesine ait bir belgede ise Kırkkilise sakinlerinden olan Kipti Temur oğlu Kalender'in ihtiyar ve 1 gözünün ama olduğundan cizye vergisini vermeye kudretinin olmadığını ancak Kiptiyan cizyedar kolcularının evrak vermeye çalışarak rencide ettiklerine, halinden dolayı cizyeden muaf tutulmasının talep edildiğini görmekteyiz.

⁵¹⁶ BOA., C.DH.,32-1587., 1150 (M.1738) senesinde Dimetoka valisine gönderilen bir hükümde, Dimetoka'da bulunan Rako veledi Nikola adlı zimminin iki gözünün ihtiyarlık sebebiyle görmediğini, bu kişiden cizye talep ederek rencide edildiğini bu kişinin cizyeden muaf tutulup cizye talep edilip rencide edilmemesi istenmiştir.

⁵¹⁷ BOA., İE.,SH., 2-188., Çimen kazasına bağlı Bektaşlı karyesinde Tudori adında bir zimmi, 1137 (M.1725) senesinde, yaşlılığından dolayı iki gözünde görmediğini, üzerine edası lazım gelen cizye vergisini ödeyecek kudreti olmadığını bu sebepten dolayı cizyeden muaf tutulup, cizye vergisi talebi ile rencide edilmemesini istiyor. Zimminin bu durumunu Serkehhal Hasan'ın onaylamasıyla kişi cizye vergisinden muaf tutuluyor.

⁵¹⁸ BOA., C.ML., 195-8078., 1180 (M.1767) senesinde, Niğde'de bulunan uzun boylu sarı sakallı olarak eşkali tarif edilen bir zimminin iki ayağının topal olduğunu ve bu zimminin sadaka ile geçindiğini kendisinin cizye vermeye kudreti olmadığını bundan dolayı bu zimmiye merhamet gösterilip cizyeden muaf tutulması istendiğini görmekteyiz.

⁵¹⁹ BAO., HAT., 1049-43267.

yaralandığı ayrıntılı bir şekilde gerekli yerlere bildirilmesi gerekmiştir. Bu prosedür tamamlandıktan sonra kişinin cizyeden muafiyeti sağlanmış olurdu.⁵²⁰

Bu şekilde yaralanmaların dışında her hangi bir devlet yapısının inşası sırasında görevliyen geçirmiş olduğu bir iş kazası nedeniyle vücudunun her hangi bir uzvunu kaybetmiş olan kişilerde cizye vergisinden muaf tutulmuşlardır.⁵²¹ Bu kişilerin muafiyet konusu hizmetten öte şeriatla göre kişinin beden sağlığı tam olmadan cizye talep edilemez prensibindedir.

Cizye vergisinin alınabilmesi için kişinin beden sağlığının yanı sıra zihinsel ve ruhsal olarak bir sıkıntıda olmaması gerektiğini söylemiştik. Eğer bir kişi zihinsel olarak rahatsızsa ya da sağlıklı bir bireyken ruh sağlığını kaybetmişse şeriat gereği ödemesi gereken cizye vergisi o kişinin üstünden düşmüş olup artık kişiden cizye vergisi talep edilmemiştir.⁵²²

Devlet, kanuna uyarak üzerine cizye vergisi düşmeyen kişilerden cizye vergisinin talep edilmemesini görevlilere sıklıkla emretmişse de gönderilmiş olan emirler, daha fazla para toplama hırsıyla hareket etmiş olan cizyedarlar tarafından pek dikkate alınmamıştır. Ancak şunu söylememizde fayda vardır, bazı cizyedarların daha fazla para toplamak için şeriat kurallarını göz ardı ederek kanuna aykırı olarak cizye talep etmesi gibi olayları tüm cizyedarlara yükleyerek genelleme yapmak ve devleti yaşanan olayların bir numaralı sorumlusu gibi göstermeye çalışmak çok yanlış bir yaklaşımdır. Günümüzde bile aynı kurum içerisinde işini layıkıyla yapan kişiler bulunmasına karşın verilen yetkiyi kötüye kullanarak kendisine haksız kazanç sağlayan kişiler mevcuttur. Burada bizim esas olarak dikkat etmemiz gereken husus, devletin bazı mükelleflere yapılmış olan haksızlıklara karşı aldığı

---

⁵²⁰ BOA., C.BH., 175-8241., 1185 (M.1772) tarihli bir belgede, Tulca savaşında, pederinin öldüğünü ve kendisinin de elinden yaralandığını bundan dolayı işe iktidarı olmadığını beyan eden zimminin durumunu Sercerrahın görmesi isteniyor, Sercerrah Süleyman Beyin yaptırdığı incelemeden sonra zimminin sol elinin üç parmağı kopup mecruh olduğunun ve zimminin cizyeden muaf tutulması gerektiğini bildirmekle zimmiye cizye muafiyeti sağlanıyor.

⁵²¹ BOA., İ.DH.,172-9202., 1264 (M.1848) senesinde, Beylerbeyi Sarayında çalışmakta iken gözüne taş düşüp alil olan Dolik adlı zimminin ödemekte olduğu 60 kuruş cizye vergisini ödeyemediği, mecruh (yaralı) ve sakat olanlardan şeriat gereğince cizye vergisinin alınmadığından kendisinin cizye vergisinden affını istiyor.

⁵²² BOA., C.SH.11-537., 1228 (M.1813) senesine ait bir belgede 5 seneden beri akli dengesi yerinde olmayan birinin herhangi bir geliri olmadığını, vilayet tekalifini karşılamak için bütün eşyalarını sattığını ve her sene üstüne düşen tekalifi verdiğini ancak verecek gücünün olmadığını bundan dolayı kendisinin tekaliften muaf tutulmasını istediğini görmekteyiz. Bunun üzerine bu kişi cizye ve tekaliften muaf tutulmuştur.

tutum ve cizye vergisinin şer'i kanunun belirttiği prensipler üzerinde toplanmasına dikkat etmesidir. Yukarıda gösterdiğimiz üzere devlet çoğu zaman mükelleflere iyi bir şekilde yaklaşılmasını, onlara herhangi bir zulüm yapılmamasını, kişilerden kudretlerine göre vergi toplanılmasını bütün görevlilerden istemiş ve gücünün yettiği ölçüde bunların takipçisi olmuştur. Bu bağlamda devlet kendisinden beklenen görev ve sorumluluğu tüm iyi niyetiyle ve gücünün yettiğince yerine getirmeye çalışmıştır diyebiliriz.

1. 5. 3. Diğer Muafiyetler

Yukarıda saydığımız sebeplerin dışında özel sebeplerden dolayı tanınmış olan muafiyetler mevcuttur. Özel sebeplerden tanınmış olan muafiyetler konusunda karşımıza Gayrimüslim din adamlarına verilmiş olan cizye muafiyeti çıkmaktadır. Gayrimüslim din adamlarından genel olarak cizye talep edilmediği kaynaklarda belirtilmesine rağmen Gayrimüslim din adamlarının da cizye vergisini ödemiş olduğunu yukarıda göstermiştik. Bazı Gayrimüslim din adamları ise kendilerinden talep edilen cizye vergisinden, eskiden kendilerine verilmiş olan ahidnameler⁵²³ sayesinde muaf olmak istemişlerdir. Devlet, önceden verilmiş olan ahidnamelere sadık kalarak ellerinde ahidname olan din adamlarını cizye vergisinden muaf tutmuş⁵²⁴ ve ahidname gereğince cizyedarların ve yetkililerin müdahalelerinden bu din adamları korunmaya çalışılmıştır. Ellerinde ahidname olan Tur Sina piskoposların ifadesine göre ahidnamelerin içeriğine bakacak olursak, Tur Sina piskoposlarının ellerinde bulunan ahidnameyi İlk İslam Devleti döneminde aldıklarını, kendilerine verilmiş olan ahidnamede, ellerinde bulunan bağ, bahçe ve vakıf gibi şeylere dokunulmayacağını, piskoposların buldukları ve gittikleri yerlerde cizye talebiyle rencide edilmeyeceğini dile getirdiklerini görürüz.⁵²⁵ Ancak devletin önceden verilmiş olan ahidnameye saygı göstermesine karşın, kiliseleri için Anadolu ve Rumeli'de yardım toplamak için yola çıkmış olan piskoposların yol üzerinde ve iskelelerde cizye talebiyle cizyedarlar tarafından rahatsız edilmesinin önüne bir türlü geçilememiş ve hemen hemen her sene bu konu hakkında yapılan

⁵²³ A. Refik Gür, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi**, İş Kültür, İstanbul, 2015, s. 240.

⁵²⁴ BOA., HAT., 777-36432.

⁵²⁵ BOA., C.ADL., 59-3575.

şikâyet tekrarlanmışır.⁵²⁶ Ancak bu kişilerin sadece yardım toplamak amaçlı mı yoksa misyonerlik faaliyetleri için mi her sene bu işe giriştiklerini bilemiyoruz ? Tur Sina piskoposlarından başka Limmi adasında bulunan bir manastırdaki ruhbanlarında daha önceden verilmiş bir ahidname gereğince cizye vergisinden muaf tutulduğunu⁵²⁷ görmemiz bu şekilde muaf tutulan kilise ve manastır gibi yerlerin sayısının çok olabileceğini düşünmemizi sağlamaktadır. Ayrıca bu gibi sağlanan muafiyetler dışında belli bir hizmet ya da ürünü temin etmekle görevlendirilmiş olan din adamları da kısmi muafiyet olarak adlandırabileceğimiz şekilde cizye vergisinden muaf tutulmuşlardır.⁵²⁸

Osmanlı Devletinde uzunca bir süre tercümanlık işlerini Gayrimüslim kişiler üstlenmiş olup devletin son zamanlarında çıkmış olan isyanlarda bu kişilerin ülke güvenliğine vermiş oldukları zararlardan dolayı Müslüman gençlerinin tercüman olarak yetiştirilmesi için II. Mahmud döneminde Tercüme Odası kurulmuştur.⁵²⁹ Tercüme odası kurulmadan önce tercümanlık yapan Gayrimüslim kişiler bazen belli bir aileye mensup olarak tercümanlık görevine getirilmiştir. Bu kişilerin dışında yeri geldiği zaman yabancı dile hakim olan Gayrimüslim din adamları da tercümanlık vazifesiyle görevlendirilmiştir. Bu kişiler yapmış oldukları hizmetten ötürü kendisiyle birlikte evlatlarına da cizye muafiyet tanınmasını sağlamışlardır.⁵³⁰

Geniş Osmanlı coğrafyası içinde birçok gemi ticaret için Akdeniz’de dolaşmakta olup bu gemilerin çoğunlu Gayrimüslim kaptanlara aitti. Devlet ticaretin sekteye uğramaması için bu kaptanlara ve tayfasına bazı durumlarda imtiyazlar tanıyıp, cizye vergisinden muaf tutmuştur. 1220 (M.1806) senesinde, Mösyö Longeli Yorgaki adlı kişinin Devlet-i Aliye’nin ehli zimmet reayasından olduğunu belirtip sahip olduğu 3 direkli, 30 nefer tayfalı, 6 toplu, 30 tüfekli ve 20 karabinalı, 30 bıçaklı ve 30 pistonlu 1 kıta şayikasına memalik-i mahruse sularında ticaret yaptığını ve ticaret için Cezayir, Tunus, Trablusgarp ocaklarına gideceğini, bu yere gittiği vakit ocak korsanlarının kendisinden cizye talep etmemesini ve elbiselerine müdahalede

---

⁵²⁶ BOA., C.ADL., 95-5684.

⁵²⁷ BOA., İ. HR.,2-87.

⁵²⁸ BOA., C.ADL.,74-4464., 1144 (M.1732) senesinde, Mendel manastırında bulunan 27 ruhbana, Bahçekapı’da bulunan Valide Sultan Camiine her sene Atina’dan gönderdikleri 2000 okka bal mumundan dolayı kendilerine 1 altın karşılığı edna cizye kağıdı verilmiştir.

⁵²⁹ Necdet Hayta, **a.g.e.**, s.112.

⁵³⁰ BOA., HAT., 1534-22.

olunmamasını istediğini görmekteyiz.⁵³¹ Yukarıda belirtilen ateş gücüne bakacak olursak bu gemi aslında bir ticaret gemisinden öte savaş gemisi hüviyetinde olup Osmanlı sularında ticaret gemisi kisvesi altında dolaşmaktadır. Bu ve buna benzer ateş gücüne sahip olan ve genellikle Rum tüccarlara ait olan ticaret gemisi görünümündeki savaş gemileri Yunan isyanı sırasında isyancıların yardımına koşmaktan çekinmemişlerdir.

Bilindiği gibi esir ticareti ve esir pazarları dünyanın birçok yerinde yaygındır. Özellikle devletin kuruluş yıllarında yapılan fetihlerde elde edilen esirlerin başlı başına bir ekonomik kaynak yarattığını kroniklerden görmekteyiz.⁵³² Osmanlı coğrafyasında esirlik konusuna gelecek olursak, esirler satın alınan kişi tarafından belli bir süre çalıştırılıp sonra azad edilmesi şeklinde olduğu gibi⁵³³ çiftliklerde çalıştırılma ya da konaklarda hizmet edilmesi şeklinde olabilirdi. Bu yaklaşım Batı'nın yaklaşımın yanında çok daha insancıl kalmakta ve birkaç kuşak sonra kişinin köle kökenden geldiği yaşadığı toplum tarafından hatırlanmamaktadır. Gayrimüslim kişilerin esaretlerinin bitirilip tekrardan yurtlarına dönmeleri sırasında bazı sorunlar ile karşılaşmıştır. Bu kişilerin yurtlarına dönmeleri sırasında cizyedarlar tarafından cizye talep edilmesi gibi durumlar esaretten yeni kurtulmuş kişileri zor duruma sokmuştur. Durumun önüne geçilmesi için kurtarılan esirlerin iskelelere yanaşırken veya yolda yurtlarına dönerken cizye talebiyle rencide edilmemeleri devlet tarafından görevlilerden istenmiştir.⁵³⁴

Osmanlı Devleti'ne çeşitli nedenlerden ötürü iltica etmiş olan bazı kişilerinde yanlarındaki maiyetleriyle birlikte topluca cizye vergisinden muaf tutulduğunu görmekteyiz.⁵³⁵ Bu şekilde muafiyet sağlanan kişilere görevliler tarafından herhangi bir müdahalede bulunulmaması ve iltica eden kişilerin rencide edilmemesi görevlilerden istenmiştir.

---

⁵³¹ BOA., C.İKTS.,3-145. / Yabancılar verilmiş imtiyazlar konusunda kapitülasyonlar bölümünde ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir.

⁵³² Aşık Paşazade, **Aşık Paşa Tarihi**, (Yay. Haz. H.N.Atsız) Ötüken, İstanbul, 2014, s.176.

⁵³³ Osman Çetin, **Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)**, T.T.K., Ankara, 1999, s. 54.

⁵³⁴ BOA.,C.HR.,128-6351., 1189 (M.1776) senesinde sahiplerinden kurtarılan ve Hıristiyanlıklarından dolayı Eflak ve Boğdan Kapıkethüdarına teslim olunan esirlerin iskelelere yanaşırken veya yolda cizye talebiyle rencide edilmemelerinin istendiğini görmekteyiz.

⁵³⁵ BOA., HAT., 1509-24.

Cizye vergisini çeşitli sebeplerden dolayı, ödeyebilecek durumu olmayan bazı kişi veya kişilerin üstünde kalan bakaya nedeni ile görevliler tarafından yakalanıp hapsedilmesi veya kalan borcun tahsili için baskıya uğramasının sıklıkla karşılaşılan bir durum olduğunu göstermiştik. Kimi zaman mükellefin cizye vergisini ödeyecek imkânı yok ise, kişi veya kişilerin hapisten çıkartılması ve bakaya kalan borcun affedilmesi ya da mükellefin cizyeden muaf tutulması için mükellefin bağlı olduğu cemaatin dini lideri, devlete durumu bir takrirle bildirerek kişilere merhamet edilmesini rica etmiştir.⁵³⁶ Bu gibi durumları da sağlanan muafiyetlere dahil edebiliriz.

Cizye ödeme dönemi yaklaşıyor türünden sebeplerle cizyedarlar tarafından yolda alıkonulan hapsedilen tüccarların durumuna yukarıda değinmiştik. Bunların dışında İstanbul'da yaşayan ve esnaflıkla uğraşan Hıristiyan⁵³⁷ ve Yahudilerin⁵³⁸ cizye borçlarını ödeyemediklerinden dolayı esnaf tezkiresi alamayıp taşraya çıkamadıkları, bunların görüldükleri yerde görevliler tarafından hapsedildikleri cemaat liderleri tarafından devlete bildirilmiştir.⁵³⁹ Bu kişilerin hallerinin perişan olduğundan, bu kişilerin hallerine acınarak geçmişe dönük olan cizye borçlarının devlet tarafından affedilmesi cemaat liderleri tarafından rica edilmiştir. Bu durumu da cizye vergisinden muafiyet olarak görebiliriz.

---

⁵³⁶ BOA.,HR.,MKT.,4-77., 1260 (M.1845) senesinde, Ermeni Patriği tarafından gönderilen bir takirde, Muş, Bitlis, Hınıs ve Malazgirt'te yaşayan reâyânın içinde buldukları seneye mahsuben üzerlerine düşen üç sınıf cizyeyi ale'r-ruus ödediklerini ancak geçen seneden kalan borç için iki nefer kocabaşın geldiği ve borcu talep ettiği eğer ahalinin bu parayı öderse perişan olacağını bu sebepten dolayı ismi geçen bölge ahalisine merhamet edilmesinin istendiğini görmekteyiz.

⁵³⁷ BOA., HR.,MKT.,172-7. / BOA., HR.,MKT.,171-54.

⁵³⁸ BOA., HR.,MKT.,172-11., 1273 (M.1857) senesinde, Hahambaşının göndermiş olduğu bir takirde, Yahudi milletinden bazı fukara kişilerin eskiye dönük cizye borçlarının olduğunu, bu kişilerin esnaflık etmek için taşraya çıkmak istediklerini ancak eskiye dönük borçları olduğu için tezkire alamadıklarını dile getirerek bu kişilerin borçlarının affedilmesi rica edilmiştir..

⁵³⁹ Devlet, Müslüman olmayan halkla doğrudan doğruya ilişkiye girmeyip, ilişkilerini patrikhaneler ve hahamhaneler vasıtasıyla kurmuştur. Yavuz Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler**, s. 241.

II. BÖLÜM

TOPLANAN CİZYE VERGİSİ GELİRLERİNİN HARCAMA KALEMLERİ

2. 1. CİZYE VERGİSİ GELİRİNDEN YAPILAN ASKERİ HARCAMALAR

Osmanlı Devleti, üç kıtaya yayılmış ve etrafında güçlü rakipleri bulunan bir devlettir. Böylesine geniş bir sahaya yayılmış olan devletin özellikle kara ordusunu önemli bir kısmını oluşturan kapıkulu ocağının, her türlü giderinin karşılanması devleti düşündüren en büyük sorunlardan birisidir. Eğer kapıkulu ocaklarına mensup askerler memnun edilemezse devlet ricali başına ne geleceğini rahatlıkla tahmin edebilmekteydi. Bu sebepten devletin çeşitli gelir kalemlerini kapıkulu ocağı neferlerinin maaş, tayinat, konaklama, kıyafet silah vs. gibi giderlerine ayırmıştır. Bu gelir kalemlerinden biriside toplanan cizye gelirdir. Cizye vergisi, askerlerin maaşları, kale muhafızlarının ihtiyaçları, kimi zaman askerin tayinatı kimi zamanda kıyafet parası olarak kullanılmıştır. Zaten cizye esas olarak Gayrimüslim unsurlardan askerlik hizmetini yapmamaları nedeniyle toplanan bir vergi olmasından bu verginin askeri giderlere harcanması çok doğaldır. Biz burada bu gider kalemlerini değişik başlıklar altında göstermeye çalışacağız.

2. 1. 1. Barut ve Patlayıcı Giderleri İçin Yapılan Harcamalar

I. Kosova savaşı ile birlikte Osmanlı ordusunda ateşli silahları kullanılmaya başlanmış olup ateşli silahlar alanında önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Kısa süre içerisinde zor ve engebeli arazilerde bulunan kalelerin kuşatılmasında kullanılacak olan topları seyyar dökümhanelerde yapabilecek bilgi birikimine ve teknoloji düzeyine ulaşmış olan Osmanlı Devleti, bu alanda Avrupalı Devletlerden ileri bir seviyede bulunmuştur.⁵⁴⁰ Özellikle Fatih döneminde İstanbul'un fethi sırasında kullanılan topların tahribat gücü Osmanlı'nın ateşli silah gücünün çağın ötesine

⁵⁴⁰ Salim Aydıöz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, T.T.K., Ankara, 2006, s. 44.

geçtiğini göstermiş ve diğer devletlere örnek teşkil etmiştir. Osmanlı'nın ateş gücü, Çaldıran, Mercidabık, Ridaniye ve Mohaç savaşlarında kendisini iyiden iyiye göstermiş olup, Sultan Süleyman döneminde zirve noktasına çıkmasına⁵⁴¹ karşın, ilerleyen zamanlarda teknolojik üstünlük Avrupa'ya geçmiştir. Avusturya ile yapılan savaşlarda⁵⁴² Osmanlı ateş gücünün Avusturya'nın ateş gücü karşısında geri kalmaya başladığı görülmüş olup, ordunun ateş gücünü artırma faaliyetlerine girişilmiştir. Çok büyük masrafların yapılması gereken bu faaliyetlerde, çeşitli gelir kalemlerinin yanında cizye geliri ocaklık olarak harcamalarda kullanılmıştır.⁵⁴³ Çeşitli türden barutların yapımında⁵⁴⁴ ve topların dökümünde gerekli olan malzemelerin karşılanması⁵⁴⁵ yanı sıra, üretimde görev alan kişilerin maaşları⁵⁴⁶ ve kalelerde bulunan toplar için gerekli masraflarda ocaklık olarak ayrılmış cizye gelirlerinden karşılanmıştır. Üretilen top ve patlayıcıların bedelleri genellikle malzemenin temin edildiği bölgenin cizye gelirinden ya da bölgeye yakın yerlerden havale yapılması düşünülmüş olup çok uzak sayılacak bölgelerden havale yapılmamasına özen gösterilmiştir.⁵⁴⁷ Ancak daha öncesinden ocaklık olarak bir bölgenin cizye geliri harcamalar için tahsis edilmiş ise harcama, ocaklık olarak tahsis edilmiş yerden yapılmaya devam etmiştir. Şüphesiz yakın bölgeden ya da nispeten yakın sayılabilecek yerlerden havale yapılması, ödemeler kısmında devlete kolaylık sağlamış olup yüklü miktarda meblağların taşınması sırasında yaşanacak sorunların bir nevi önüne geçilmiştir. 1110 (M.1699) senesinde Tophane için lazım olan bir kısım malların bedellerinin 2.507.583 akçe olduğunu, bunun Kastamonu ve Çankırı cizye gelirinden karşılanmış olduğunu söylememiz yapılan harcamaların ne denli büyük meblağlara ulaştığını ve bu miktarın Osmanlı coğrafyasının çok daha uzak bir

---

⁵⁴¹ Gilles Veinstein, “*Büyükliği İçinde İmparatorluk*” **Osmanlı İmaratorluğu Tarihi**, C.I, (Yay. Yön. Robert Mantran), Say Yayınları, İstanbul, 1991, s. 238.

⁵⁴² 1593-1606 Avusturya-Osmanlı Savaşı.

⁵⁴³ Zafer Gölen, **Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)**, T.T.K., Ankara, 2006, s.119.

⁵⁴⁴ BOA, C.AS., 587-24717., 1139 (M.1727) senesinde alınan siyah barut için Boğdan cizyesi malından 1. taksit olarak 3.700 kuruşun ayrıldığını ve bu miktarın acele bir şekilde gönderilmesinin istendiğini görmekteyiz.

⁵⁴⁵ BOA., İE.AS.,44-4028.

⁵⁴⁶ BOA., C.AS., 362-14982., 1246 (M.1831) tarihli bir belgede, Azadlu Baruthânesi, barutçubaşı ve altındaki barutçu amelelerinin maaş paraları öteden beri İstanbul cizyesi malından verilmekte olduğunu ve 1246 (M.1831) senesinde verilmesi gereken 7905 kuruşun cizye gelirinden karşılandığı görülmektedir.

⁵⁴⁷ BOA., İE.AS.,28-2547.

yerinden gönderilmesinin ne denli büyük bir sıkıntı oluşturacağını görmemizi sağlar.⁵⁴⁸

Ayrıca cizye gelirinden yapılan alımlar sırasında tek türden barut alınmamış olup, çeşitli ateşi silahlarda kullanılmak üzere farklı kalitede barutlar alınmıştır. Yapılan harcamalar sırasında hangi türden barutun ne miktarda ve hangi birim fiyat üzerinden alındığı ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir.⁵⁴⁹

Yukarıda da görüldüğü üzere cizye vergisinden sağlanan gelir Osmanlı ordusunun ateş gücünün sürekliliğinin sağlanmasında önemli bir yer tutmuştur. Bu gelir sayesinde gerekli olan harcamalar sağlıklı bir şekilde yapılabilmiş ve oluşabilecek zafiyetlerin önüne geçilmiştir.

2. 1. 2. Ordu İçerisinde Çeşitli Sınıflarda Bulunan Askerlerin Maaşlarının Ödenmesi

Osmanlı Devleti'nde, ordunun temelini teşkil eden unsurlar bellidir. Bunlar Kapıkulu askerleri ve Eyalet askerleridir. Esas itibariyle ordu bu şekilde meydana getirilmekte olup, gerekli görüldüğü durumlarda bağlı devletlerin askeri kuvvetleri de savaşa dahil edilmiştir. Sınırların henüz aşırı genişlemediği XIV. ve XV. yüzyıllarda Osmanlı ordusu herhangi bir sefer vukuunda topyekûn olarak sefere iştirak ederdi. Merkeze bağlı bulunan Rumeli ve Anadolu'daki aşiret kuvvetlerinin hepsi de sefere katılırdı. Hudutlarının genişlemesiyle devlet, XVI. ve XVII. yüzyıllarda, zorunlu olmadıkça doğudaki seferler için Rumeli kuvvetlerini, Rumeli'deki seferler içinde Anadolu kuvvetlerini sefere çağırmamıştır. Sefer güzergâhlarının uzun, seferlerin peş peşe gelmesi ve iktisadî sıkıntılar da böyle bir

---

⁵⁴⁸ BOA.,İE.AS.,37-3356.

⁵⁴⁹ BOA, C.AS., 962-41832., 1103 (M.1692) senesinde Galabe Kalesi için gerekli olan 20 kantar tüfek barutu, 20 kantar top barutu, 40 kantar kurşunun toplam bedelinin 426.200 akçe ettiğini ve bu miktarın 1102 (M.1691) senesi Bosna Cizyesi malından verilmesi istenmektedir. Ayrıca kantar hesabıyla alınacak olan barutların kıyye olarak (1,282gr) hesaplanmış ve bedelinin hesaplanması öyle yapılmıştır. Yapılan hesaplamadan sonra çıkan 426.200 akçeden bir akçe ya da bir habbenin Defterdar Mehmet Efendide kalmadığını, akçenin tamam olarak alındığı anlaşılıyor. Barut tüfek: 20 kantar-880 kıyye- kıyye başı 200 akçe toplam 176.000 akçe, Barut siyah 20 kantar- 880 kıyye- kıyye başı 180 akçe toplam 158.400 akçe, Kurşun: 40 kantar- 1760 kıyye – kıyye başı 50 akçe, toplam 88.000 akçe,-: 40 kıyye 95 akçeden 3800 akçe, Toplamda: 426.200 akçe.

uygulamayı gerekli kılmış olmalıdır.⁵⁵⁰ Ayrıca savaş dışında kalan bölgenin tehlikeye düşmesi de böylelikle engellenmiş olurdu.

Zaman içerisinde askeri teknolojinin değişmesi ve tımarlı sipahilerin önemini yitirmesinden dolayı kapıkulu ocağı adı verilen ve doğrudan devlet hazinesinden maaş alan⁵⁵¹ askeri birliklerin sayısı artmış ve devletin ödemekte olduğu maaş yükü ağırlaşmıştır. Bu yükün altından kalkılabilmesi için çeşitli gelir kalemlerine müracaat edilmiştir. Bu gelir kalemlerinin başında ise cizye vergisi geliri gelmektedir. Cizye geliri ile ordunun çeşitli sınıflarına mensup olan askerlerin ve kale muhafızlarının maaşları ödenmiştir.⁵⁵² Maaşların ödenmesi kısmında da sıklıkla askerin bulunduğu bölgenin cizye geliri ya da askerin bulunduğu bölgeye yakın bölgelerin cizye geliri havale edilmiştir.⁵⁵³ Ödemelere ait belgelerde görevli olan kaç nefer ve bölüğün bulunduğunu, bunların yevmiyesinin kaç akçe üzerinden verilmiş olduğu, maaş ödemesinin hangi döneme ait olup ve kimin vasıtası ile ödemelerin gerçekleştiği ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir.⁵⁵⁴

Kimi zamanlar ödeme yapılacak olan asker sayısı, askerin bulunduğu yerin stratejik önemine göre binleri aşmış olup, haliyle cizye gelirinden ödenecek meblağda o denli yüksek olmuştur. Özellikle devlet açısından hayati öneme sahip kalelerde görevli asker sayısı bir hayli fazla olmuştur. Böyle kalelerden bir tanesi olarak gördüğümüz Bağdat kalesinde 10.000 muhafızın bulunduğunu ve bunların 1.800.000 akçe, 1 kuruş/120 akçe hesabıyla 15.000 kuruş tutan maaşlarının Yenişehir cizyesi gelirinden verildiğini görmekteyiz.⁵⁵⁵ Bağdat kalesinde sayısı 10.000'i bulan bir asker grubunun olmasını çok doğal karşılamalıyız. Bölge genel itibariyle uzun yıllar Osmanlı ve Safevi Devletleri arasındaki mücadelenin yaşandığı yerlerin başında gelmektedir. Bu sebepten Osmanlı Devleti bu bölgenin korunmasına elden çıkmamasına büyük önem vermiştir. Yine aynı şekilde Sırbistan'da Osmanlı'nın

---

⁵⁵⁰ Mehmet Zahit Yıldırım, "1724-1727 İran Seferleri Sırasında Askeri Hazırlıklar ve Aksaklıklar" **Sosyal Bilimler Dergisi**, Tarihsiz, s. 141.

⁵⁵¹ Bu askerler kıst olarak adlandırılan üç aylık dönemler halinde maaşlarını alırlar. Bunlar masar, recec, reşen ve lezez dönemleridir.

⁵⁵² BOA., İE.,DH., 10-1013., Belgrad kalesinde muhafız olarak görev yapan askerlere verilecek olan 1640,5 Esadi kuruşun, 1105 (M.1694) senesine mahsuben Sofya ve civarı cizyesinden ödenmesi istenmiştir.

⁵⁵³ BOA., İE.AS.,35-3188., Bosna'da bulunan Topçuların masar ve recec mevacicleri ile birlikte zahire bedellerinin 591 kuruş olduğu, bu miktar 1109 (M.1698) senesine mahsuben Bosna cizyesi malından verilmiştir.

⁵⁵⁴ BOA., C.AS., 1197-53548.

⁵⁵⁵ BOA., C.AS., 629-26534.

önemli bir askeri merkezi olan Niş kalesinde 1160 (M.1748) senesinde muhafız olarak bulunan yeniçerilerin maaşlarının toplamının 15.000 kuruş ettiğini bunun Sofya cizyesi malından ödendiğini görüyoruz.⁵⁵⁶ Ödenmiş olan meblağa bakacak olursak en az Bağdat kalesinde bulunan asker sayısı kadar bu kale içerisinde de askerin bulundurulduğunu söyleyebiliriz. Bu da bize bölgenin jeopolitik konum açısından önemini göstermektedir. Önemli kalelerin muhafazasında görevli askerlerin maaşlarının ödenmesi konusunda dikkatimizi çeken bir nokta ise bazı zamanlarda maaşın genel Osmanlı ödeme prensibine aykırı bir şekilde çok uzak bölgelerden yapılmış olmasıdır. Örneğin, Vidin, Hotin ve Özi gibi serhadlerde bulunan kale muhafızlarının mevaciblerinin Diyarbakır (Amid) cizyesi malından verilmesi istenmiştir. Belgeye göre, Vidin kalesine 1201 (M.1787) senesi için 3500 kuruş, Hotin kalesine 1198 (M.1784) senesi için 3500 kuruş, Özi kalesine 1198 (M.1784) senesi için 3424 kuruş, toplamda ise 10424 kuruş maaşın Diyarbakır cizyesi malından ödenmesi istenmiştir.⁵⁵⁷ Bu durum bize bölgeye yakın cizye gelirlerinin adı geçen kalede bulunan askerlerin maaşlarını karşılamaya yetmediğini ya da bölgeye ait cizye gelirlerinin başka giderlere harcandığını bu sebepten ötürü askerlerin maaşlarının bölgeye uzak Diyarbakır cizye gelirinden karşılandığını düşündürmektedir.

Kale muhafazası sırasında sadece yeniçerilerin değil lağımçı ve humbaracı neferlerinden olan askerlerinde görevlendirilmiş olduklarını ve bunların da yeniçeriler gibi çeşitli bölgelere ait cizye gelirlerinden maaşlarını aldıklarını görmekteyiz. Belgelerde görevlendirilmiş olan bu askerlerin kaç kişi olduğu, yevmiyelerin kaç akçe ve kaç gün üzerinden verildiği ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuştur.⁵⁵⁸

Kale neferlerinden başka kalelerde görev alan tercümanların maaşları da cizye vergisi gelirinden karşılanmıştır. Tercümanların ismi, yevmiyeleri, yevmiyelerinin hangi bölgeye ait cizye vergisi gelirinden verildiği, tercümanın kimin

---

⁵⁵⁶ BOA., C.AS.,734-30790.

⁵⁵⁷ BOA., C.AS., 606-25565.

⁵⁵⁸ BOA., C.AS., 774-32769., Akıntıburun'da kale muhafızı olan yerli lağımçı ve humbaracı neferatının 1126 (M.1715) senesi mevaciblerinin Kefe cizyesi malından verilmiş olduğunu, ismi geçen kalede muhafız olarak 20 Humbaracı ve 2 Lağımçı toplam 22 neferin bulunduğunu, humbaracıların kişi başı 12,5 akçeden günde 250, lağımçılarında kişi başı 13 akçe yevmiye ile toplam günde 26 akçe maaş aldıklarını, iki gruba ait toplam yevmiyenin 276 akçe olup bunun 354 gün üzerinden 97704 akçe ettiğini, 1 kuruş/120 akçe hesabıyla kalede bulunan muhafızların maaşının 814 kuruş ettiğini görmekteyiz

yerine, ne zaman ve hangi sebeple görevlendirilmiş olduğu ayrıntılı bir şekilde belgelerde gösterilmiştir.⁵⁵⁹

Ayrıca kalede bulunan askerlerin çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması için yapılacak ikmal sırasında nehirlerin ve yolların temizlenmesinde kullanılacak bir nevi geri hizmet elemanı olan cerahor, baltacı, yedekkeşan gibi görevlilerin ve kullanılacak olan gemilerin kaptan ve tayfalarının ücretlerinin karşılanmasında da cizye geliri kullanılmıştır.⁵⁶⁰

Cizye gelirinden genellikle yaya birlikleri olarak adlandırdığımız sınıflar maaşlarını almış olsa da altı bölük halkından olan Sipahların ve Silahdarlarında maaş aldığı vakitler olmuştur.⁵⁶¹ Askerler cizye gelirinden maaşlarını alırken yanlarında bulunan beratlarını göstermek zorundadırlar. Beratları çeşitli nedenlerden ötürü kaybolmuş, bir şekilde yırtılmış veya yanmış ise tekrardan beratlarını yenilemek mecburiyetindedirler.⁵⁶²

Askerin mevacibi kısmında sadece faal olarak askerlik hizmetini yerine getiren kişilerin değil ayrıca zamanında orduda hizmeti geçmiş ve hizmet edemeyecek duruma gelmiş olup tekaüde ayrılmış (emekliye sevk edilmiş) kişilerin tekaüd ulufesi adı verilen bir nevi emekli maaşlarında cizye gelirinden karşılandığı olmuştur.⁵⁶³

Askerlerin maaşları kadar önemli olan bir diğer ödeme ise cülûs bahşişidir. Osmanlı Devleti'nde tahta yeni çıkmış sultanın kapıkulu ocağı nefaratına cülûs

---

⁵⁵⁹ BOA., C.AS., 740-31088., 1176 (M.1763) tarihli belgede, Belgrad kalesinin tercümanı olan Yusuf adlı kişinin pir ve ihtiyarlığı nedeniyle görevini yerine getiremediğini bu sebepten Osman adlı kişinin bir nevi vekaleten tercümanlık hizmetine istihdam edildiğini bir zaman sonra Yusuf'un fevt olup Osman'ın Belgrad kalesi tercümanlığına getirildiğini bildiriyor. Bu kişiye Belgrad cizyesi malından olmak üzere yevmiye 40 sağ akçeden senelik 14160 akçe verildiğini görmekteyiz.

⁵⁶⁰ BOA., C.AS., 879-37737., 1149 (M.1737) tarihli bir belgede faaliyetlerde bulunan kişilerin maaşlarının ödenmesi konusunu görmekteyiz. Belgede Hotin ve Bender kalelerine zahire nakli için Prut nehrinin temizlenmesi işinde kullanılacak olan cerahor, baltacı ve yedekkeşanın ücretleri olan 10.300 kuruşun 1148 (M.1736) senesi Boğdan cizyesi malından verilmesi istenmiştir. Ayrıca daha önce Tuna nehri üzerinde inşa edilen köprünün yapımı sırasında kullanılan iki geminin de bu iş için gönderilmesi istenmekte olup her bir geminin kaptan tamahiyesi, dümenci ve kürekçi ücretlerinde 728 kuruş, toplamda da 1448 kuruş tuttuğunu, bununda cizye malından verilmesinin istendiğini görmekteyiz.

⁵⁶¹ BOA., C.AS., 453-18867. / BOA., C.AS.,636-26787.

⁵⁶² BOA.,İE.AS.,36-3225., 1111 (M.1700) senesinde, Limmi Adası cizye malından yevmi 10 akçe ulufesi olan sipahinin kafir elinde esirken elindeki beratı zayi olduğundan beratını yenilemek istemiştir.

⁵⁶³ BOA., AE.SAMD.II.,2-149., 1104 (M.1693) senesinde Ali Ağa adlı birisi yevmi 45 akçe senelik ise 16.200 akçeyi (360 gün) Kefe cizyesi malından tekaüd ulufesini almıştır.

bahşışı dağıtması eski bir adet olup ilk olarak Yıldırım Beyazıd'ın tahta çıkışında verilen cülûs bahşışı Yavuz Sultan Selim döneminde 3000 akçeye çıkartılarak daha sonraki tahta çıkışlarda bu rakam üzerinden verilmiştir.⁵⁶⁴ Ancak ilerleyen zamanlarda yaşanan para darlığından ve art arda yaşanan taht değişikliklerinden sonra cülûs bahşışı devlet ekonomisi için ağır bir yük haline gelmiş ve yöneticileri zor durumda bırakmıştır. Özellikle yeniçerilerin cülûs bahşişlerini alamadıkları vakit tahta çıkan hükümdara karşı saygılarının olmayacağından ve her an isyana kalkışacaklarından, devlet yöneticileri sarayda bulunan altın ve gümüş eşyaları, has ahırda bulunan gümüş takımları eriterek cülûs bahşişinin dağıtılmasını sağlamaya çalışmıştır.⁵⁶⁵ Bu bahşışı sadece İstanbul'da bulunan kapıkulu halkı değil İstanbul dışında bulunan ocak neferatıda almıştır. Verilmiş olan cülûs bahşişlerin yüklü meblağlara ulaşması ve uzak mesafelere bu meblağın gönderilmesinde yaşanabilecek olası sıkıntılardan dolayı cülûs bahşişinin dağıtılacağı askerlerin bulunduğu bölgeye yakın cizye gelirleri bu için ayrılmıştır.⁵⁶⁶

Burada değineceğimiz bir konuda istihbarat çalışmalarıdır. Günümüz anlamında bir istihbarat ağı ve teşkilatı mevcut olmasa da Osmanlı Devleti komşularından ve düşmanlarından bilgi sağlamayı önemli bir görev saymıştır. Özellikle uzun yıllar mücadele edilmiş olan İran ve Avusturya gibi devletlerden çeşitli yollarla bilgi toplamıştır.⁵⁶⁷ Çeşitli yollarla devlete bilgi akışını sağlayan kişilere hizmetlerinden dolayı çeşitli bölgelere ait cizye gelirinden maaş verilmiş ve bilgi akışının devamı sağlanmıştır.⁵⁶⁸

2. 1. 3. Lojistik ve Diğer Harcamalar

⁵⁶⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları**, T.T.K. Ankara, 1988, s.339.

⁵⁶⁵ Halil İnalçık, **Devlet-i Aliye**, C.II, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 192.

⁵⁶⁶ BOA.,İE.AS.,54-4836., Sultan III. Ahmed'in tahta çıktığı vakit Erzincan kalesi muhafazasında bulunan 75 nefer yeniçerinin her birisine cülûs nedeniyle 3000 akçenin 1116 (M.1705) senesi Erzurum cizyesi malından toplam olarak 225.000 akçenin 1 kuruş 120 akçe hesabıyla 1875 kuruşun kale muhafızlarına cülûs bahşışı olarak cizye gelirinden toplanarak dağıtıldığını görüyoruz.

⁵⁶⁷ Gabor Agoston, **Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç**, (Çev. Fatih Çalışır) Timaş, İstanbul, 2015, s.68-69.

⁵⁶⁸ BOA., C.AS., 374-15484., 1155 (M.1743) senesinde casusluk hizmetiyle birkaç defa Ahışha'dan İran ordusuna giden Abdülcelil'in emre sadık güvenilir bir kişi olduğunu, bu kişiye hizmetleri mukabilinden Ahışha cizye malından yevmi 20 sağ akçe vazife-i inayet ve ihsan buyrulduğunu görmekteyiz.

Askeri operasyonların başarıya ulaşmasında ve ülkenin korunmasında, muharip güçlerin teknik donanımı, talim ve disiplinlerinin yanı sıra sefer öncesi yapılan hazırlıklar da tesir etmektedir. Günümüze kıyasla nakil ve haberleşme vasıtalarının son derece ilkel ve tamamen insan ve hayvan gücüne dayalı olarak yürütüldüğü devirlerde bu tür hazırlıklar daha da ehemmiyet kazanmaktadır. Günümüzde lojistik olarak adlandırılan, sefer öncesi ve sefer sırasında yürütülen bu faaliyetlere Osmanlı literatüründe *iaşe* ve *ikmal* olarak geçmektedir.⁵⁶⁹ *İaşe* ve *ikmal* meselesi savaşın sonucunu direkt etkileyen konulardır. Bu nedenle Osmanlı Devleti *iaşe* ve *ikmal* konusu üstünde ehemmiyetle durmuştur. Batılı kaynaklarında belirtildiği üzere Osmanlı askerleri, yükselme döneminde herhangi bir başka Avrupa Devletinin ordusundan daha iyi *ikmal* koşullarına sahipti.⁵⁷⁰ Ancak duraklama ve çöküş dönemlerinden sonra bu iyi durumdan söz etmemiz pek mümkün olmasa gerek.

Lojistik harcamalar çok geniş bir yelpazede olup, askeri nakliyat için gerekli olan hayvanların ücretleri, konaklama, askere verilecek tayinat, elbise vs. gibi giderleri bu harcamaların içine dahil edebiliriz.

Günümüzün teknolojik imkânlarının gelişmişlik seviyesine rağmen orduların bir yerden bir yere nakli ordunun ihtiyacı olan *iaşenin* temini gibi başlıklarda birçok güçlükler çekilmektedir. Osmanlı devleti bu soruna menziller ile çözüm bulmaya çalışmıştır. Ordunun sefer güzergâhı üstünde kurulan menziller lojistik desteğin kilit noktasını teşkil etmekte olup ordunun ihtiyaç duymuş olduğu yiyecek, hayvan yemi ve cephane buralarda depo edilmiştir.⁵⁷¹ Bu bağlamda menzil sisteminin görevi, devlet kuryelerine ve orduya hizmet vermesi⁵⁷² denilebilir. Osmanlıların menzil olarak adlandırdığı bu teşkilat, Emevi, Abbasi ve Memluk Devletlerinde “*berid*”, Moğollar ve İlhanlılar “*yam*”, Safevilerde “*çaparhane*” gibi isimler almıştır.⁵⁷³ Buradan da anlaşılacağı üzere Osmanlılar bu teşkilatı kendisinden önceki

⁵⁶⁹ Ömer İşbilir, “*Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmali: I. Ahmed Devri İran Seferleri Örneği*”, **Türkler**, C.10, (Edt. Hasan Celal Güzel) Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.278.

⁵⁷⁰ Kenneth Chase, **Ateşli Silahlar Tarihi**, (Çev.) Füsün Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.111.

⁵⁷¹ Gabor Agoston, **a.g.e.**, s.53.

⁵⁷² Aleksandır Antonov, “*Bulgar Topraklarında Kurulan Menzil Sisteminin Organizasyonu (XVI-XVIII. Yüzyıllar)*”, (Edit.) Hasan Celal Güzel, **Türkler**, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.1719.

⁵⁷³ Yusuf Halaçoğlu, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı**, T.T.K. Basımevi, Ankara 2007, s. 165.

devletlerden miras olarak almış ve geliştirmiştir. XVIII. yüzyılın sonları ve XIX. yüzyılın başlarında bu teşkilat bozulmaya başlamıştır. Görevlilerin şahsi hesaplar derdine düşmesi halkı zor duruma sokmuş ve şikâyetler artmıştır. Devlet tekrardan bu sistemi canlı kılmak için uğraştıysa da istenilen sonuç elde edilememiştir. Posta teşkilâtı kurulunca da menziller önemini kaybetmiş ve zamanla posta teşkilâtına çevrilmiş ve bu teşkilat tarihe karışmıştır.⁵⁷⁴

Ordunun duruma göre bir gün veya daha fazla süre ile konakladığı sefer menziline ordunun gelmesinden önce konakçı paşa ve onun emrindekiler menzilde hazırlıkları yapmış olması gerekmektedir. Yapılan hazırlıkların içerisine, çadırların kurulması, tuvalet ihtiyacı için çukurlar kazılarak tuvaletlerin hazırlanması, fırınlarda ekmeğin pişirilmesi, sakaların su taşımalarını koyabiliriz. Belli bir mesafe aralığında kurulan menzillerde konaklayacak ve oradan geçecek grubun tüm ihtiyaçlarının karşılanması için şüphesiz ciddi bir ekonomik güç gerekmektedir. Osmanlı Devleti bu konuda bazı zamanlarda cizye vergisi gelirinden faydalanarak menziller için yapılacak olan harcamaları finanse edilmesi yoluna gitmiştir.⁵⁷⁵ Menzil için yapılmış olan çeşitli harcamaların meblağı yüzbinlerce akçeyi bulmuştur.⁵⁷⁶

Ayrıca devlet menziller dışında askerlerin daha rahat bir şekilde konaklama ihtiyacını gidermesi için belirli vakitlerde bazı yerleri askerleri için kiralayarak onların kullanımına tahsis etmiştir. Tahsis edilmiş olan yerlerin masraflarının karşılanmasında cizye geliriye başvurulmuştur. Yapılan harcamalarda askerler için kaç odanın kaç akçe üzerinden ve ne kadar süreliğine kiralandığı ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir.⁵⁷⁷

Ordunun sefer sırasındaki iâşe meselesi, devletin üstünde önemle durduğu konuların başında gelmiştir. Ordu eğer iyi bir şekilde beslenemezse savaş alanında

---

⁵⁷⁴ Menzil sisteminin tekrardan düzenli bir şekilde işler hale getirilmesi için yapılan çalışmaları görmek için bkz. Musa Çadircı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, T.T.K. Basımevi, Ankara 1997.

⁵⁷⁵ BOA., C. NF., 53-2609.

⁵⁷⁶ BOA., C.AS., 830-35354., Sefer-i Hümayundan İstanbul'a dönen askerlerin geçecekleri menzillerde gerekli olan zahirenin karşılanması için gerekli olan 5000 Esadi kuruşun 1099 (M.1688) senesine mahsuben Edirne Kıptiyan cizyesi malından verilmiştir.

⁵⁷⁷ BOA., C.AS., 1151-51161., Vidin kalesi muhafızlarından olan yeniçeri ve cebecilere ise kışlak olarak Balcı Kenan Hanı adlı bir yerden 45 odanın aylık 75 akçe ile kiralandığını, toplam odaların aylık kira bedelinin 3375 akçe etmekte olduğunu bunun 12 ayda 40500 akçeye tekabül ederek 1 kuruş 120 akçe üzerinden 337,5 kuruş kira ücreti tuttuğunu görürüz. Yapılan 37,5 kuruşluk tenzil ile yerin kira ücretinin 300 kuruş olup, bu 300 kuruş Vidin cizyesi malından ocaklık olarak ödenmiştir.

savaşacak gücü kendinde bulamazdı. Bu sebepten kalorisi yüksek, güç verecek yiyecekler askere sunulmalıydı. Bu bağlamda kuşkusuz ki en önemli besin maddesi et di. Yuvarlama bir hesapla bir askerin günlük et ihtiyacı yarım kiloya yakın olup, bu miktar sağlanamazsa askerin değil kılıç sallayacak, yürüyecek mecali kalmayacağı şüphesizdir. Bu sebepten devlet mübaşirler ve diğer görevliler vasıtasıyla ordunun ihtiyacı olan eti temin edilirdi. Bazen sefer sırasında büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarda orduyla birlikte hareket ettirilmeye çalışılmış olsa da bu durum orduyu yavaşlattığından genelde askerin et ihtiyacı menzillerden karşılanmıştır.⁵⁷⁸

Devlet, özellikle et fiyatlarının zamanla artmasından sonra yeniçerilerin et bulmakta sıkıntı çekmesinin önüne geçmek için yeniçerilere verilecek etin narhını⁵⁷⁹ üç akçe üzerinden tutmuş ve geri kalan meblağı zarar-ı lahm adıyla karşılanmıştır.⁵⁸⁰ Zarar-ı lahm adıyla devlet tarafından karşılanan zararın finanse edilmesinde⁵⁸¹ gümrük vergilerinin birer puan artırılmasının⁵⁸² yanı sıra çeşitli bölgelerin cizye gelirlerindeki⁵⁸³ bu iş için kullanıldığını görmekteyiz.⁵⁸⁴ Devlet, askerin et ihtiyacını karşılaması sırasında cizye gelirinе başvurarak gerek savaş zamanında gerekse barış dönemlerinde ülke topraklarının korunmasında görevli olan askerlerin⁵⁸⁵ et sıkıntısına düşmesinin önüne geçmeye çalışmış ve et sıkıntısından doğabilecek olan huzursuzlukların oluşmasına engel olunmuştur.⁵⁸⁶ Özellikle sefer zamanlarında askere verilecek olan etin, askere hızlı bir şekilde ulaştırılması ve herhangi bir et

---

⁵⁷⁸ Tahir Sevinç, *a.g.m.*, s.73.

⁵⁷⁹ İhtiyaç maddelerinin resmi makamlarca belirlenen fiyatı.

⁵⁸⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osm. Dev.Teş. Kapukulu Ocakları**, s. 254.

⁵⁸¹ Hezarfen Hüseyin Edendi, 1071 (M.1661) senesinde yeniçeri, cebeci, topçu ve kale muhafızlarına zarar-ı lahm ve hinta bahası adı altında verilen paranın 25.500.000 akçe, 1 kuruş 80 akçe hesabıyla 318.750 kuruş ettiğini belirtmiştir. Hezarfen Hüseyin Efendi, **Telhîs’l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân**, s. 98.

⁵⁸² Mehmet Genç, **a.g.e.**, s. 197.

⁵⁸³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “*Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi*”, **Belleten**, C.XLII-S.165, T.T.K., Ankara, 1978, s. 70.

⁵⁸⁴ BOA.,İE.AS.,49-4453., 1108 (M.1697) senesinde Limmi kalesinde bulunan muhafızların zarar-ı lahm bedelleri, Gelibolu Yahudi cizyesi malından ödenmiştir.

⁵⁸⁵ BOA., C.AS., 772-32647., 1164 (M.1751) senesinde Belgrad ve Börürdelen kalelerinde muhafız olarak bulunan askerlerin 16011,5 kuruş tutan maaşları, zemistan ücretleri ve et paralarının Belgrad cizyesi malından havale edildiğini görmekteyiz.

⁵⁸⁶ BOA.,İE.AS.,50-4595.

sıkıntısının yaşanmaması için devlet, cizyedarlardan hızlı bir şekilde istenen miktarın cizye gelirinden ilgili görevlilere teslim edilmesini istemiştir.⁵⁸⁷

Askerin iâşesi meselesinde önemli konuların başında ordunun zahire ve peksimed ihtiyacının karşılanması gelmiştir. Öncelikle zahire ihtiyacına bakacak olursak, zahire askerin güzergahı üzerindeki kazalardan ya da askerin konakladığı yere yakın bölgelerden genellikle tedarik olunmuştur. Esasen sefere katılan ordu için gerekli olan zahire, nüzul ve sürsat vergileri karşılığında temin edildiği gibi, mübayaası sureti ile de alım yapılmıştır.⁵⁸⁸ Ancak kaynakların yetmediği zamanlarda çeşitli bölgelerin cizye vergisi gelirlerinede başvurulmuştur.⁵⁸⁹ Zahire mübayaasında her hangi bir aşırı dalgalanmaya fırsat vermemek için fiyatlar devlet tarafından belirlenmiştir. Zahire mübayaası için çeşitli işlerle vazifeli mübaşirler⁵⁹⁰ görevlendirilmiş olup yapılacak zahire mübayaasında mübaşirlere yardımcı olması içinde kaza kadılarına görev verilmiştir.

İâşe konusunda diğer bir önemli maddesi olan peksimed temininde devlet sefer ya da barış dönemlerinde askerlere hazırlanacak olan peksimedler için gerekli olan un tedarikini sağlar ve askere peksimedi verirdi. Ekmek yerine peksimed tercih edilmesinin en önemli nedeni peksimedin ekmekten daha uzun süre dayanmasıdır. Ekmekten daha uzun ömürlü olan peksimed, asker arasında ekmeğe oranla pek rağbet görmemiştir, çünkü peksimed uzun süre dayanıklı olduğundan ambarlarda saklanır ve yeni pişirilmiş ekmek gibi taze ve lezzetli olmaz bu da askerin damak zevkine hoş gelmezdi. Ambarlara konulan peksimed en fazla bir yıl bekletilir, bu müddet zarfında peksimed tüketilmezse ambarlardaki peksimed tazelemeyle değiştirilirdi.⁵⁹¹ İşte askere verilecek olan bu peksimedlerin bedellerin

---

⁵⁸⁷ BOA.,İE.AS.,42-3830., 1106 (M.1695) senesinde seferde bulunan askerlerin et ihtiyaçlarının karşılanması için Tırnovi cizyesi malından 15.000 Esadi kuruşun ayrılmış olduğunu ve bu meblağın cizyedar tarafından kasapbaşının görevlendirmiş olduğu bir kişiye acele bir şekilde gönderilmesi istenmektedir.

⁵⁸⁸ Tahir Sevinç, "17. Yüzyılın Sonlarında Başarısız Bir Sefer Girişimi: 1695 Mora Seferi", **History Studies**, Vol. 2/3, 2010, s.296.

⁵⁸⁹ BOA.İE.HR.,5-505.

⁵⁹⁰ Muvakkat bir vazife olarak merkezden bazı emirleri götüren ve icra salâhiyeti de olan kimse. Ferit Devellioğlu, "Mübaşir" **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara, 2005, s.700

⁵⁹¹ Ömer İşbilir *a.g.m.*, s.281.

ödenmesinde cizye gelirine başvuruşmuş olup peksimedlerin hazırlanması sırasında yapılması gerekli bütün harcamalar bu gelir kaynağından sağlanmıştır.⁵⁹²

Devlet askerlerin kıyafetleri konusunda da doğrudan çalışmalarda bulunmuştur. İthal kalitede olmasa da⁵⁹³ senede bir defa olmak üzere, üretim ve nakliye bedellerinin bir kısmı Belgrad⁵⁹⁴ ve Selanik gibi bölgelerin cizye gelirinden sağlanarak Selanik'te imal edilen zemistan⁵⁹⁵ çukaların askerlere verildiğini görmekteyiz.⁵⁹⁶

Orduya ait olan malların getirilmesi götürülmesi ya da askerin nakliyesi sırasında kullanılacak olan hayvanların ve yapılacak olan çeşitli harcamaların karşılanmasında cizye gelirinden faydalanılmıştır.⁵⁹⁷ Devlet genel olarak nakliye faaliyetlerinde kendi elinde bulunan yük hayvanlarını kullanmış olsa da eğer elinde yeterli sayıda yük hayvanı mevcut değilse, gerekli olan hayvanları kiralama yoluna gitmiştir. Sadece ihtiyaç duyulduğu dönemlerde hayvan kiralama, devleti sefer harici dönemlerde yük hayvanlarının barınma, bakım, yem ve ot masraflarından ve bu işle vazifeli görevli kişilere yapılacak olan ödemelerden kurtarmıştır.⁵⁹⁸ Genel prensip olarak nakliyenin yapılacağı ya da hayvanların temin edileceği bölgenin cizye geliri kullanılmak istenmiş olsa da bazı senelerde ödemenin yapılmasının istendiği bölgenin cizye malında para kalmadığından nakliye için verilmesi düşünülen miktar başka kaynaklardan aktarılmış ve gereken ödeme bu şekilde yapılmıştır.⁵⁹⁹ Cizye gelirinden yapılan ödemeler yukarıda söylediğimiz üzere sadece yük hayvanlarının satın alınma ya da kiralama bedelleriyle sınırlı kalmamış olup,

---

⁵⁹²BOA.,İE.AS.,50-4595., 1109 (M.1698) senesinde Özi, Kereş ve Taman serhadlerinde kale muhafızı olarak görevlendirilmiş olan askerler için temin edilecek olan zahire, peksimed ve lahm bedellerinin 1109 (M.1698) senesine mahsuben Babadağı ve İsmailgeçidi cizyesi malından verilmesi istenmiştir.

⁵⁹³ Mehmet Genç, **a.g.e.**, s.235.

⁵⁹⁴ BOA., C.AS., 772-32647.

⁵⁹⁵ Kış mevsiminde kullanıma uygun olan kumaş.

⁵⁹⁶ BOA., C.AS., 1146-50931.

⁵⁹⁷ BOA.,İE.AS.,11-988., Çehrin seferine giden develerin ücretlerinin 1090 (M.1680) senesine mahsuben Selanik yave cizyesinden karşılanması istenmiştir.

⁵⁹⁸ Rukiye Işık, "*Osmanlı-İran Seferlerinin Lojistik Hazırlıkları*", **Cumhuriyet Üniversitesi Sos. Bil. Ens.**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011, s. 23.

⁵⁹⁹ BOA., C.AS., 957-41615., Edirne'de alikonulan mehterhane mühimmatının İstanbul'a nakli için öküz arabalarının gerektiğini ve Edirne bostancıbaşı ağa marifetiyle 40 adet öküz arabasının kiralanağını ve bunun kıtası 600 akçeden 200 kuruş etmekle 5 kuruş tenzil olup baki kalan 195 kuruşun Edirne cizyesi malından verilmesinin düşünüldüğünü ancak 1153 (M.1741) senesi Edirne cizyesinde mal kalmadığından bu arabaların kira ücretlerinin başka bir gelir kaynağından verilmesi istenmiştir.

bu hayvanlar için gerekli olan yular, nal ve vesaire harcamaların da karşılanmasında da cizye geliri kullanılmıştır.⁶⁰⁰

Savaş sırasında bir ordunun kudretini ve gücünü yansıtabilmesinin bir aracıda devletin askerlerine sunmuş olduğu sağlık hizmetleridir. Savaş sırasında yaralanan veya hastalanan askerlere iyi müdahale edemeyen bir devlet savaş sırasında insan gücündeki aşınmalara engel olamaz, bu da savaşın kaderini devletin aleyhine değiştirir. Sefer sırasında veya sonrasında yaralanan askerler genellikle ordu içerisinde bulunan Müslüman ya da Gayrimüslim doktorlar⁶⁰¹ tarafından tedavi edilmesine karşın askerin toplu bir şekilde rahatsızlanması ya da salgının patlak vermesinde ordu içerisinde bulunan doktorların yetersiz kalacağından hastalanan askerlerin en kısa sürede merkeze gönderilmesi amaçlanmıştır. Askerin toplu bir şekilde tedavilerinin yapılacağı yere gönderilmesi sırasında en büyük mesele hasta askerlerin nakliyesi konusudur. Eğer devletin elinde nakliye sırasında kullanacağı yeterli miktarda araba ve hayvan yoksa, yukarıda söylediğimiz gibi gerekli olan araba ve hayvanı kiralama ya da satın alma yoluyla temin etmiştir. Bunların temini sırasında cizye gelirinden faydalanılmış olup, hasta askerlerin ivedilikle tedavilerinin yapılacağı yere nakliyesi sağlanmıştır.⁶⁰²

Osmanlı Döneminde Anadolu'nun sıkıntıların başında eşkıyalık meselesi gelmiştir. Özellikle celali olaylarının yaşandığı dönemlerde Anadolu'yu harabeye çeviren eşkıyalardan korunmak çok güç olmuştur. Celali olaylarının yaşandığı dönemlerden çok daha sonrasında bile Anadolu'da eşkıyalık olayları büyük sorun teşkil etmeye devam etmiştir. Halk kendini eşkıyaların saldırılarından korumak için önlemler almıştır. Alınan önlemlerin başında palanga yapımı gelmiştir. Palangaların yapımı sırasındaki masraflar çok yüksek meblağlara ulaşmış olsa da, halkın güvenliği için gerekli olan palangaların yapımını devlet desteklemiş ve yapılacak palangaların

---

⁶⁰⁰ BOA., C.AS., 784-33211., 1155 (M.1743) senesine ait belgede İstanbul'dan Sivas'a gönderilmiş olan ve Sivas'ta bulunan 120 kıta şahî ve 24 açık kapaklı top arabası için gerekli olan 495 adet koşumluk hayvanın alınmasını ve alınan hayvanların satın alma paralarının dışında, yular ve nal paraları gibi gerekli olan tüm harcamaların bedellerinin Sivas cizyesi malından ödenmesi istenmiştir.

⁶⁰¹ BOA., C.SH.,14-657.

⁶⁰² BOA.,AE.SAMD.II.,8-772., 1108 (M.1697) senesinde İstanbul ve Edirne bostancılarından 590 neferin seferde hastalandıklarını bunların Belgrad'tan Ruscuk'a Tuna üzerinden gönderilip oradan da bedeli Niğbolu cizye gelirinden karşılanmak üzere 80 adet öküz arabası tedarik edilerek hastalanan askerlerin bir an evvel Edirne'ye gönderilmesinin istenmiştir.

masrafları, palanganın yapılmış olduğu bölgenin cizye gelirinden finanse edilmesi yoluna gidilmiştir.⁶⁰³

Lojistik harcamalar kısmının içerisinde son olarak sınırlar da ya da ülke içerisinde bulunan çeşitli kalelerin bakım masraflarını da katabiliriz. Özellikle sınır da bulunan kalelerin sağlam olması devletin üzerinde önemle durduğu konuların başında gelmiştir. II. Viyana kuşatmasından sonra yaşanan savaşlar sırasında Osmanlı Orduları için önemli bir yer tutmuş olan Azak kalesi Ruslar içinde Karadeniz'e açılan bir kapı anlamına geliyordu. Osmanlı Devleti stratejik açıdan çok önemli olan bu kalenin düşmemesi için, kale de bulunan askerlerin maaşının cizye gelirinden karşılanmasından⁶⁰⁴ başka kalenin güçlendirilmesine de çalışmış ve kalenin tamir edilmesi için yapılan tüm harcamaları cizye gelirinden karşılama yoluna gitmiştir.⁶⁰⁵

2. 2. CİZYE VERGİSİ GELİRİNDEN YAPILAN BAHRİYE (DONANMA) HARCAMALARI

Osmanlı Devleti, Karesi Beyliğini topraklarına kattıktan sonra denizcilik faaliyetlerine yoğun bir şekilde girişmiştir. Ancak daha öncesinde de Karamürsel, Edincik ve İzmit'te küçük çaplı Osmanlı tersaneleride mevcuttur.⁶⁰⁶ Zamanla Osmanlı Devleti, başta Karesi Beyliği olmak üzere diğer denizci Türk beyliklerin topraklarını ele geçirince bu beyliklerin tecrübelerinden ve imkânlarından faydalanmasını bilmiştir.⁶⁰⁷ Osmanlı donanması ilk zamanlar güçlü Venedik donanması karşısında zayıf kalmış olsa da Fatih döneminde güç farkı dengelenmiş olup, ilerleyen zamanlarda özellikle Kanuni döneminde Doğu Akdeniz'in en üstün

⁶⁰³ BOA., C.AS.,832-35469., 1181 (M.1768) senesinde, Sivas eyaleti Dikilitaş mevkiinde bulunan halkın güvenliği ve selameti için palanga, han ve ebniye-i saire yapılmasına ve yapılacak olan bu yapıların toplam masrafının 21.500 kuruş olduğunu, bu meblağın 1178 (M.1765) senesine mahsuben Sivas cizyesinden verilmesi istenmiştir.

⁶⁰⁴ BOA., İE., DH., 18-1707., Erzurum valisine gönderilmiş olan bir hükümde, Azak kalesinin muhafazasında görevli olan yeniçerilerin 1108 (M.1697) senesi masar ve recce maaşları için Gümüşhane cizyesi malının havale olunduğunu ancak cizyedarın elinde kalan parayı yetersiz gösterip istenilen parayı göndermediğini, bunun üzerine yapılan inceleme sonunda cizyedarın verilen cizye evrakının sayısının ortaya çıkartılıp, cizyedar uhdesinde para kaldığını, bu kalan paranın alınması için çalışılması istenmiştir.

⁶⁰⁵ BOA., İE., DH., 11-1042.

⁶⁰⁶ Yusuf Halaçoğlu, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı**, T.T.K., Ankara, 2007. s. 61.

⁶⁰⁷ Zerrin Günel Öden, **Karası Beyliği**, T.T.K., Ankara, 1999, s. 82.

deniz gücüne dönüşmüştür. Osmanlı Devleti'nin Doğu Akdeniz'deki üstünlüğü 1571 yılında yaşanan İnebahtı faciasına kadar tartışmasız bir şekilde devam etmiştir. Ancak yine de devlet, bu yaşanan faciadan sonra kısa bir süre içerisinde tekrardan donanmayı kurabilecek gücü kendisinde bulmuştur. Facia sonrasında tekrardan donanmayı kurma çalışmaları sırasında Sokulu Mehmed Paşa'nın Kaptan-ı Derya olan Kılıç Ali Paşa'ya söylemiş olduğu, istersek biz tüm donanmanın lengerlerini gümüştan yelkenlerini atlastan yaparız sözü Osmanlı Devleti'nin o zamanki güç ve kudretini göstermesi açısından oldukça önemlidir.⁶⁰⁸

Devlet genellikle donanma için gerekli olan malzemeleri ülke içerisinde temin etmekte olup denizcilik alanında kendi kendisine yetebilecek bir seviyededir.⁶⁰⁹ Devlet tarafından yapılacak olan gemi sayısı belirlendikten sonra gerekli olan malzemeler ülke içerisinde görevli olan kişilerden istenir ve donanma oluşturma işine başlanırdı.⁶¹⁰ Ancak daha sonraki devirlerde denizcilik alanında yaşanan gelişmeleri yakalayamayan özellikle coğrafi keşifler sonrası Batı Avrupa ülkelerinin denizcilik alanında yaptığı atılımlara karşılık veremeyen Osmanlı Devleti, deniz gücü olarak önemini kaybetmiş ve Doğu Akdeniz'de varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Her ne kadar zamanla yapılmaya çalışılan donanmayı yenileme çalışmaları rakamsal olarak bir gelişme olduğunu göstermiş olsa da, nitelik anlamında Batı düzeyine gelinememiş⁶¹¹ ve devlet büyük bir borç yükünün altına sokulmuştur.⁶¹² Özellikle Abdülaziz döneminde donanma için yapılan harcamalar borç yükünü bir hayli arttırmıştır.⁶¹³

Donanma oluşturma sırasında yapılacak olan çalışmaların finanse edilmesi kısmına gelecek olursak harcamalar için çeşitli gelir kalemlerine başvurulmuştur. Avarız vergisi altında toplanan vergiler donanma için gerekli harcamalarda kullanılmış olsa da avarızın dışında cizye vergisinden sağlanmış olan gelirden donanma için önemli bir finanse kaynağıdır. Özellikle donanma hazırlanması sırasında gerekli olan, katran, yelken bezi vb. gibi çeşitli malzemelerle, askerlerin

⁶⁰⁸ İ.Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, T.T.K., Ankara, 1988, s. 446.

⁶⁰⁹ Suraiya Faroqi "İktisat Tarihi" (Yay. Yön. Sina Akşin) **Türkiye Tarihi**, C.2, Cem Yayınları, İstanbul 1997, s. 176.

⁶¹⁰ İ.Hakkı Uzunçarşılı, **Osm. Dev. Mer. ve Bahriye Teşkilâtı**, s. 448

⁶¹¹ Avrupa Devletlerinin deniz gücüne bakmak için bkz. Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, İş Kültür Yayınları, Ankara, 1990, s. 118

⁶¹² Necdet Hayta, **Osmanlı Devleti'nde Yenileme Hareketleri**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2005, s. 157.

⁶¹³ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s. 246.

tayinat masrafları ve maaşları gibi harcamalar ocaklık olarak tahsis edilmiş olan cizye gelirlerinden karşılanmıştır.

Donanmada aktif olarak hizmet etmiş olan kişilerin maaşlarının finanse edilmesi konusunda cizye gelirin sıklıkla başvurulmuştur. Ancak asker sayısının fazla olduğu vakitler sadece bir bölgenin cizye gelirlerinin maaşların karşılanmasına yetmediği durumlarda bunun önüne geçilebilmesi için birçok bölgenin cizye gelirleri askere ocaklık olarak tahsis edilmiş ve maaşlar bu şekilde ödenmiştir.⁶¹⁴ Bu şekilde yapılan ödemelerde hangi bölgeye hangi seviyeden kaç cizye kağıdının gönderileceği belirtilmiştir. Genelde bölgeye gönderilecek olan alâ ve edna kağıtların eşit olmasına dikkat edilmiştir.

Maaşların ödenmesi kısmında bazen ödeme için ayrılmış olan cizye gelirinde yapılacak yüklü ödemeyi karşılayacak miktarda paranın olmamasından kaynaklanan sıkıntılar olmuştur. Bu sıkıntılar önüne geçilmesi için gerekli görüldüğü zamanlar cizye malından geri ödenmek şartıyla başka gelir kaynaklardan borç alınmış ve askerlerin maaşları bu şekilde ödenmiştir.⁶¹⁵

Donanma nefaratının maaşlarından başka Bahriye Ümerası olarak adlandırılan Kapudâne Humâyûn, Patrona-i Humâyûn, Liman Reisi, Riyâle-i Humâyûn⁶¹⁶ gibi üst düzey bahriye yöneticilerine verilmiş olan yüksek meblağdaki salyanelerin de çeşitli bölgelerin cizye gelirinden karşılanmasını⁶¹⁷ ve yardımcı kuvvet olarak adlandırılabilir olan nakliye hizmetlerinde görev almış olan

⁶¹⁴ BOA., C.BH., 222-10302., 1106 (M.1695) senesinde donanma kalyonları nefaratının mevacipleri için ocaklık olarak tayin olunan Kıbrıs cizyesinden başka, Rodos, Taşoz, Sisam, İstanköy, İzmir ve Midili cizyelerinde ocaklık olarak tayin edilmiş olduğunu ve bu bölgelere toplamda 4097 alâ, 12294 evsat 4097 edna evrak gönderilmesini buna örnek olarak gösterebiliriz. Hangi bölgeye hangi seviyeden kaç cizye kâğıdı gönderilmiş olduğu belgeden ayrıntılı bir şekilde görülmektedir. Midilli: Âlâ:1181 Evsat:3543 Edna:1181 Toplam: 5905 / Rodos: Âlâ: 577 Evsat:1735 Edna:577 Toplam: 2289 / İstanköy: Âlâ: 269 Evsat: 809 Edna:577 Toplam: 1347 / Taşoz: Âlâ: 670 Evsat:2012 Edna:670 Toplam: 3352 / Sisam: Âlâ: 238 Evsat:718 Edna: 238 Toplam: 1194 / İzmir: Âlâ:1160 Evsat:3480 Edna:1161 Toplam: 5801 / Genel: Âlâ:4097 Evsat: 12294 Edna: 4097, Toplam:20488.

⁶¹⁵ BOA., C.BH., 79-3775., 1215 (M.1801) senesinde Akdeniz'e açılacak olan Donanmay-ı Hümayuna yazılacak olan nefaratının maaşları için gerekli olan 525.000 akçe ederindeki 1050 rumi kese akçenin 1216 (M.1802) senesi İstanbul ve Edirne cizye mallından geri alınmak şartıyla, İrad-ı Cedid hazinesinden ödenmesini bu borç işlemine örnek olarak gösterebiliriz.

⁶¹⁶ Ali İhsan Gencer, **Bahriye'de Yapılan Islâhât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789-1867)**, T.T.K., Ankara, 2001, s. 35.

⁶¹⁷ BOA., İE.BH.,12-1093., Bahriye ümerasından bir kişiye salyane olarak verilecek olan 825.000 akçenin 1 kuruş 120 akçe hesabıyla 6875 kuruş ettiğini, bu meblağın İzmir ve Suğla sancaklarına ait 1114 (M.1703) senesi cizye gelirinden ödenmiştir.

dümenci ve kürekçi gibi görevlilerin maaşlarının cizye gelirinden verilmesini⁶¹⁸ donanmada aktif olarak hizmet etmiş kişiler için cizye vergisi gelirinden yapılmış olan ödemeler kısmına dahil edebiliriz.

Ayrıca cizye gelirinden yalnızca aktif olarak hizmet eden kişiler değil, hizmet sırasında malul olmuş olan kişilerde hayatlarını idame ettirebilecek kadar bir maaş almıştır. Maaşın verilmesi sırasında kişinin Müslüman ya da Gayrimüslim olup olmadığına bakılmamış, sadece kişinin devlete yapmış olduğu hizmet dikkate alınmıştır.⁶¹⁹

2. 2. 1. Lojistik Harcamalar

Günümüzde güçlü ve geniş bir donanmaya sahip olan devletler güçlü bir ekonomiye sahip olan devletlerdir. Donanma oluşturmak yüksek meblağda para gerektiren bir iştir. Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürdüğü döneme gelecek olursak o dönemde de donanma oluşturmak donanmayı denize indirmekte büyük meblağdaki paranın harcanması anlamına gelmektedir. Bu sebepten Osmanlı Devleti donanmalarını oluştururken ya da oluşturduktan sonraki süreçte yapılacak harcamaları çeşitli kaynaklar ile finanse etmeye çalışmıştır. Finanse kaynaklarından bir tanesi de cizye vergisi geliridir. Donanma için gerekli olan kereste, yelken bezi, katran, demir vs. gibi maddelerin temininin yanı sıra gemi yapımında çalışan kişilerin⁶²⁰ ve donanma neferatlarının maaş ve tayinat masraflarının karşılanmasında çeşitli bölgelere ait cizye gelirlerine sıklıklı başvurulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde ilk zamanlar donanmanın temelini kürekli gemiler oluştururken zamanla Venedik donanmasındaki kalyonlar örnek alınarak yelkenli gemi yapımına geçilmiştir. İlk zamanlar istenilen düzeyde olmasa bile Osmanlı

⁶¹⁸ BOA., C.BH., 85-4088., Eflak Voyvodasına gönderilen 1161 (M.1748) tarihli bir hükümde Belgrad kalesi için gerekli olan malzemelerin taşınması için Yergöğüde yapılacak olan üstü açık sayıkların (gemi) kereste ve vesair ücretleri ile dümenci ve kürekçi ücretleri olan 6816,5 kuruşun 1161 senesi (M.1748) Eflak cizyesine mahsuben verilmesi istenmiştir.

⁶¹⁹ BOA., C.BH., 121-5852., 1221 (M.1807) senesinde Bodrum'da yapılmış olunan bir kalyonun indirilmesi sırasında sol kolundan yaralanmış olan bir zimminin iş göremeyecek durumda olmasından ötürü İstanköy cizyesi malından kendisine hayatını sürdürebilecek kadar bir maaşın verilmesini istenmesini bu duruma bir örnek olarak gösterebilir.

⁶²⁰ İsmail Özçelik, **Devlet-i Aliyye'nin Toplumsal Düzeni ve Kurumları**, s. 134.

Donanması zamanla Venedik Devleti ile Akdeniz’de mücadele edilebilecek seviyeye ulaşmıştır.

Gemi yapımındaki yaşanan bu değişiklik şüphesiz gemi yapımında gerekli olan malzemelerinde farklılaşmasında neden olmuştur. Gemi inşasında yaşanan değişim ile birlikte yapılan harcamaların miktarında artmış olup, çeşitli gelir kaynaklarından masraflar karşılanmaya çalışılmıştır. Özellikle avarız türünden toplanan vergilerin yetersiz kaldığı durumlarda Tersâne-i Âmire ve diğer tersanelerde yapılacak gemiler için gerekli olan malzemelerin bedellerinin karşılanmasında sıklıkla çeşitli bölgelere ait cizye gelirine başvurulmuştur.⁶²¹

Devletin kuruluş ve yükseliş döneminde kürekli gemiler donanmada hakim durumdayken kürek ihtiyacı ve temini öncelikli konuydu, ancak yelkenli gemilere geçişle birlikte bu ihtiyaç yerini yelken malzemesine bırakmıştır. Buna karşın yine de nehir donanması dediğimiz küçük donanmalarda yoğun bir şekilde kürek ihtiyacı devam etmiştir. Kürek için gerekli olan malzemenin temini ve yapımı sırasında yapılan harcamalar cizye gelirinden karşılanmıştır. Yapılan harcamalarda gerekli kürek sayısı ve bedeli ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir.⁶²²

Donanmanın ağırlıklı olarak yelkenliye dönmesiyle birlikte yelken bezine ihtiyaç artmıştır.⁶²³ Pamuk ipliğinden dokunan ve ham bez anlamına gelen kirpas⁶²⁴ yelkenlerin hazırlanmasında kullanılıyordu. Miri karhanede üretilmiş olan kirpasın özelliklerine gelecek olursak 1 topunun 15 zira (75 – 90 cm arası) ve 1020 dirhem (1 dirhem = 3,2 gr) ettiğini, ayrıca miri karhanede günde 40 top kirpas üretim kapasitesinin olduğunu ve senelik donanma için 14.160 top kirpas verildiğini görmekteyiz.⁶²⁵ Bir senede yapılan toplam kirpasların uzunluğu 212.400 zira etmektedir. Bu denli büyük miktarda kirpasın yapımı için gerekli olan iplik ve

⁶²¹ BOA., C.BH.222-10335., 1159 (M.1747) senesinde ise Pınarhisar cizyedarına gönderilen hükümde ise Tersâne-i Âmire için mübaya oluncak olan mühimmat vesairesinin bahaları için 1160 (M.1748) senesi Pınarhisar cizyesi malından 4500 kuruşun tahsis edildiğini ayrıca Dimetoka cizyesi malından 3900 kuruşun Tersane-i Amire masrafları için tahsis edilmiş olduğunu görmekteyiz.

⁶²² BOA., C.BH.223-10360., 1105 (M.1694) senesinde Tuna Nehri Donanması için gerekli olan 2000 adet küreğin temini için Eflak voyvodasının görevlendirildiğini ve küreklerin bedeli olan 500 kuruşun Eflak cizyesine sayılacağını görmekteyiz

⁶²³ Mehmet Genç, **a.g.e.**, s.222.

⁶²⁴ İdris Bostan, **Osmanlı Bahriye Teşkilâtı:XVII. Yüzyılda Tersâne-i Amire**, T.T.K., Ankara, 2003, s. 154.

⁶²⁵ BOA., C.BH.,104-5034.

dokuma ücretinin cizye gelirinden karşılandığı vakitler olmuştur.⁶²⁶ Özellikle savaş vakitlerinde ihtiyaç artmasından dolayı yüklü miktarda kirpas yapıldığı zaman ödenecek olan meblağ doğal olarak daha da fazlalaşmış olup, ödenecek olan miktar ocaklık olarak ayrılmış olan cizye gelirinden fazla ise meblağın bir kısmı cizye gelirinden ödenmiş olup geri kalan kısmı da başka gelir kaynağından finanse edilmiştir.⁶²⁷

Gemi yapımı sırasında yelken bezi kadar yoğun bir şekilde kullanan maddelerden bir tanesi de katrandır. Katran çam ağaçlarından ve maden kömürlerinden elde edilen, yapışkan bir sıvıdır. Bu madde gemilerin omurgalarına ve su altında kalan kısımlarına çürümemesi için sürülmüştür.⁶²⁸ Gemi yapımı ne kadar çok ise gerekli olan katran miktarı da o denli çok olmuştur. Özellikle savaş vakitlerinde artan gemi yapımı faaliyetleri sırasında bu maddeye ihtiyacın arttığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Artan katran ihtiyacı devletin belirlemiş olduğu mübaya fiyatından temin edilmekte olup, mübaya bedellerinin karşılanmasında cizye vergisi geliri de kullanılmıştır.⁶²⁹ Genelde belirlenen mübaya fiyatının piyasa fiyatının daha altında olduğunu da unutmamamız gerekmektedir.

Donanmada kalyonların ağırlıklı olarak kullanılmaya başlanılmasından sonra Tersane-i Âmire dışında da bulunan Osmanlı tersanelerinde de yoğun bir şekilde kalyon inşa faaliyetlerine girişilmiştir. İnşa edilmiş olan kalyonların bedellerinin karşılanması için cizye gelirlerine başvurulmuş olup, gemi inşa faaliyetlerinin sürdüğü bölgenin yerel cizye kaynağı yetersiz kalırsa bu bedel başka bir bölgenin cizye gelirinden karşılanmıştır.⁶³⁰

---

⁶²⁶ BOA., C.BH., 87-4192., 1177 (M.1764) senesinde Donanma-i Hümâyûn kalyonlarının barbanları için senelik gerekli olan 2000 top kirpasın 30.000 zira olacak şekilde hazırlanıp, bükme ve dokuma ücretleriyle birlikte toplam 4253,5 kuruş tuttuğunu ve bunun bir kısmı olan 2753,5 kuruş ocaklık olarak tayin edilmiş olan 1177 (M.1764) senesi İstanbul cizyesi malından verilmiştir.

⁶²⁷ BOA., C.BH.,259-11997., Donanma-i Hümâyûn için miri kirpashanede imal edilmiş olan kirpasların ve 19.000 kuruş olan dokuma bükme ücretlerinin 9.000 kuruşluk kısmı ocaklık olarak ayrılmış olan İstanbul cizyesi gelirinden 1201 (M.1787) senesine mahsuben verilmiştir.

⁶²⁸ İdris Bostan, **a.g.e.**, s. 128.

⁶²⁹ BOA., C.BH.,157-7441., 1202 (M.1788) senesine ait bir belgede Donanma-i Hümâyûn için lazım olan katranın mübayaası için Rodos mütesellimi Hasan Kaptan adlı bir kişinin görevlendirilmiş olduğunu, katranın kantarı 3 kuruş mübaya fiyatı belirlenerek toplamda 964,5 kantar katranın mübaya edildiğini, mübaya edilmiş olan katranın bedelinin toplam 2894,5 kuruş edip, bu meblağın mütesellimin uhdesinde olan Rodos cizyesi malından verilmesi istenmiştir.

⁶³⁰ BOA.,İE.BH., 9-784. Örneğin Sinop ve Çayağzında yaptırılmakta olan kalyonların masrafı için gerekli olan 8000 kuruşun 1104 (M.1693) senesi Sivas cizyesi malından verilmesi istenmektedir.

Tersane-i Âmire dışında bulunan tersaneler sadece kalyon tipinde gemileri inşa edilmemiş olup, fırkate, kalite ve ışkamboye gibi çeşitli türünden gemileride⁶³¹ inşa edip denize indirmişlerdir. İnşa edilmiş olan bu gemilerin masrafları da cizye gelirinden karşılanmıştır.⁶³²

Bunun dışında gemi inşası için gerekli olan, kerestenin masrafı, inşa sırasında çalışan işçilerin ücretlerinin ödenmesi ve inşa sırasında yapılmış olan vesaire harcamaların bazı bölgelerin çeşitli gelirler kaynaklarından karşılanması düşünülmüştür. Ancak harcamanın yapılması planlanan gelir kaynağı masrafları karşılamaya yetmeyecek düzeyde ise inşa faaliyetlerinin aksamaması ve bir zafiyet yaşanmaması için eksik olan meblağ ödemeye uygun olan bir bölgenin cizye gelirinden karşılanmıştır.⁶³³

Donanmada bulunan askerlerin yiyecekleri konusuna gelecek olursak karşımıza ilk olarak peksimed temini çıkmaktadır. Yukarıda da söylediğimiz üzere peksimed'in ekmeğe oranla daha uzun ömürlü olması bunun ordunun her kısmında yoğun bir şekilde tüketilmesini sağlamıştır. Ancak deniz seferlerinin uzun ve askerlerin günlerce bir kara parçası görmeden geçirilebileceğini hesaba katacak olursak donanma askerleri için peksimed konusunun ne denli hayati bir mesele olduğunu anlamamız zor olmaz. Donanmada bulunan levendlere, gemici ve kürekçilere günlük yarım kıyye peksimed verilmekte olup⁶³⁴ bu miktarı aylık süreye dökerek olursak bir asker'in bir aylık peksimed ihtiyacının 20 kilograma yakın olduğunu görürüz. Bu rakamı sayıları binleri bulan askerle çarpacak olursak donanmada peksimed ihtiyacının ne denli fazla olduğu rahatlıkla anlaşılabilir.⁶³⁵ Peksimed'in temini konusunda genellikle bölgelerin çeşitli gelir kaynakları bu iş için ocaklık olarak ayrılmış olup, ocaklık olarak ayrılmış olan gelirlerin içersisine çeşitli

⁶³¹ Osmanlı Donanmasında kullanılan çeşitli gemi türlerini ve özelliklerini görmek için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, T.T.K., Ankara 1988.

⁶³² BOA., İE.BH., 12-1042., İznikmid (İzmit) tersanesinde inşa edilmiş olan fırkate, kalite ve ışkamboye türü gemilerin yapım masrafı için gerekli olan 15.000 kuruşun, 1110 (M.1699) senesi Kocaeli sancağı cizye malından verilmiştir.

⁶³³ BOA., C.BH.,155-7531.,1206 (M.1792) senesinde Bodrum'da yapılmakta olan kalyonların inşası, amele ücreti, kereste bahası ve vesaire masrafı için Mısır irsaliyesi malı tahsis edilmiştir. Ancak 50.000 kuruşun eksik kaldığını, bu kalan yüklü miktarda meblağın ise Rodos cizyesi malından ödenmesi istenmiştir.

⁶³⁴ İdris Bostan, **a.g.e.**, s. 248.

⁶³⁵ Hezarfen Hüseyin Efendi, 1071 (M.1661) senesinde donanmaya verilecek olan peksimedlerin 5.000.000 akçe tuttuğunu bunun 1 kuruş 80 akçe hesabıyla 62.500 kuruşa denk geldiğini belirtmektedir. Hezarfen Hüseyin Efendi, **Telhîs'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân**, s. 98.

bölgelerin cizye gelirleride vardır. Ekmekçibaşı tarafından askere verilmiş olan peksimedlerin, hazırlanması sırasında gerekli olan buğdayın temini ve buğdayın öğütme işleminde yapılan harcamalar bu şekilde ocaklık olarak ayrılmış olan cizye gelirlerinden sağlanmıştır.⁶³⁶

Kullanılan unun kalitesine göre hazırlanmış olan peksimedler, peksimed-i has ve peksimed-i harici olarak adlandırılmış olup peksimed-i has, Kaptan Paşa Baştardasına⁶³⁷, peksimed-i harici ise forsalara verilmiştir.⁶³⁸ Bu iki peksimed türü arasında doğal olarak bir fiyat farkı vardır. Donanmanın ihtiyacı olan yüklü miktardaki peksimedini temini sırasında yüklü miktarda para gerekmekte olup, sadece peksimed ücretlerinin değil, peksimedini nakliyesi sırasında kiralanan gemilerin, çuvalların, zenbillerin, hayvanların bedelleri de cizye gelirinden karşılanmıştır. Yapılan harcamalar sırasında ne kadar çuval ya da hayvanın kullanıldığı birim fiyat üzerinden ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir.⁶³⁹

---

⁶³⁶ BOA., C.BH.,250-11581., 1155 (M.1743) senesinde Donanma-yı Hümâyûn kalyonları leventlerinin tayinatı vesairesi için ekmekçi başı marifetiyle tevzi olunacak olan peksimed, hnta (buğday) bahası ve öğütme ücreti için 7500 kuruşun gerektiğini, gereken bu meblağın ocaklık olarak ayrılmış olan 1155 (M.1743) senesi Ahyolu cizyesi malından ödendiğini görmekteyiz.

⁶³⁷ Kadırğa türünden olan bu gemi, yirmi altı ilâ otuz altı oturaklı, çift kürekli olarak inşa edilmiştir. olup Kaptan Paşalar, gerek savaş ve gerek barış zamanlarında otuz altı oturaklı paşa baştardesi denilen gemiye binmişlerdir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, T.T.K., Ankara, 1988, s.463-464.

⁶³⁸ İdris Bostan, **a.g.e.**, s. 246.

⁶³⁹ BOA., C.BH.,65-3079., 1153 (M.1741) senesine ait bir belgede sefer için gerekli olan 20.000 kantar peksimedini İstanbul'a gönderilmesi ve istenilen peksimedini yarısının peksimed-i has, yarısında peksimed-i harici olarak mübayaa olunması istenmiştir. Mübayaa olunacak peksimedlerin hasının kantarı 55 para, haricinin kantarı da 40 para olarak belirlenmiştir. Ancak bu denli yüklü miktarda peksimedini Mısır'dan gönderilmesi kolay bir iş değildir. Bunun için Donanmaya ait kalyonların kullanılması, yetmez ise parasının verilir tüccar kalyonlarının kiralınması düşünülmüştür. Ayrıca diğer gideler olarak sayabileceğimiz çuval, urgan ve zenbil bahaları ve iskelelere nakil için verilen şütran ücreti ve nakliye sırasında çalışacak olan işçilerin maaşı gibi giderlerde hesaba katılacak olursa ödenecek meblağı bir hayli yüksek olacaktır. Bu giderlerin karşılanması için ise başvuru kaynak 1151 (M.1739) senesine ait Mısır cizye geliri olmuştur. Toplam olarak peksimedlerin 29.027.5 kuruş 11 para ettiğini buna diğer giderlerinde eklenmesiyle birlikte toplam giderlerin 43.338.5 kuruş 4 paraya ulaştığını görüyoruz. Ağırlık birimi olarak kantar rumi olarak istenmişse de hesaplama kantar mısırları olarak yapılmış ve peksimedlerin ücreti 1.161.111 para olmuştur. Yapılan hesaplama sonucu çıkan meblağı 1 kuruş 40 para kuruş üzerinden hesaplanmasıyla 29.027.5 kuruş peksimedler için ödenmiştir. Peksimedlerin nakli için gerekli olan çuvalların bazılarının çifti 51 paradan, bazılarının çifti ise 55 paradan alınmış olup toplam 4492 çift çuval kullanılmıştır. Kullanılan çuvalların toplam masrafı ise 239.972 paradır. Çuvallar yetmediği için bir alınan bir miktar zenbil içinde ayrıca 12815 para ödenmiştir. Peksimedini nakli sırasında kullanılacak olan develerin parası ve diğer harcamaların ne kadar olacağı ayrıntılı bir şekilde açıklanmış olup toplamda yapılan bütün harcamalar 1.733.544 para olup 1 kuruş 40 para hesabıyla 43.338,5 kuruş etmektedir.

2. 3. CİZYE VERGİSİ GELİRİNDEN YAPILAN SARAY HARCAMALARI

Cizye vergisi genel olarak askeri harcamalar için düşünülebilir ancak cizye vergisi gelirin bir kısmı saray teşkilatının çeşitli bölümlerinin giderlerini karşılamada veya doğrudan devlete hizmet etmiş olan kişilerle⁶⁴⁰ birlikte bir belli bir müddet çalıştıktan sonra emekliye sevk edilen kişilerin maaşlarını karşılamak için de kullanmıştır.⁶⁴¹ Burada en çok dikkatimizi çeken harcamalar ise sarayın mutfak masrafları olup mutfak için alınacak olan malların cinsi ve ücreti konusunda arşiv belgeleri bizleri aydınlatmaktadır.

Saray mutfağından her gün binlerce kişinin karnını doyurabilecek miktarda yemek çıkartılmış olup⁶⁴², çıkartılan yemeklerin hazırlanması için ağırlığı tonları bulan malzemeler çeşitli yollarla temin edilip Matbah-ı Âmire'ye gönderilmiş ve yemekler bu şekilde hazırlanmıştır.⁶⁴³ Matbah-ı Âmire için gerekli olan malzemelerin çok ve yüksek meblağlara ulaşmasından ötürü çeşitli gelir kaynakları Matbah-ı Âmire'nin kullanımına tahsis edilmiştir. Tahsis edilmiş olan kaynaklardan bir tanesinde çeşitli bölgelere ait cizye gelirleridir.⁶⁴⁴ Bazı zamanlarda harcamalar için ayrılmış olan paranın gönderilmesinde sorunlar yaşanmış olsa da devlet sorunlara neden olan kişilere karşı gerekli önlemleri almış olup, Matbah-ı Âmire'nin sağlıklı bir şekilde faaliyetlerini devam etmesini sağlamıştır.⁶⁴⁵

Matbah-ı Âmire için gerekli olan malzemelerin teminine gelecek olursak, gerekli olan çeşitli malzemeler genellikle piyasa fiyatının altında belirlemiş olan bir rakam üzerinden mübayaa edilerek temin edilmiştir.⁶⁴⁶ Yapılan mübayaa sırasında

⁶⁴⁰ BOA., C.SM., 70-3507., Divan-ı Hümayun'da tercümanlık hizmetini yerine getiren kişilere Aynoroz cizyesi malından 9175 kuruşun maaş olarak bağlandığını lakin bunun 7815 kuruşunun cizye malından verilebildiğini geriye kalan 1334 kuruşun canib-i miriyeden karşılandığını görmekteyiz.

⁶⁴¹ BOA., C.SM., 62-3136., 1129 (M.1717) tarihli belgede sabık sercaşsoy hazretleri (çamaşırcıbaşı) Abdi Ağa'ya medar-ı maaş olarak İstanbul cizyesi malından 300 kuruş maaş verilmiştir.

⁶⁴² Ziya Kazıcı, **Osmanlı'da Toplum Yapısı**, Bilge Yayınları, İstanbul, 2010, s.61.

⁶⁴³ Hezarfen Hüseyin Efendi, **Telhîs'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân**, s. 65-66.

⁶⁴⁴ BOA., C.SM., 132-6618., Matbah-ı Amire masrafı için verilecek olan 222.000 kuruşun 1195 (M.1781) senesine mahsuben Mostar cizyesi ve avarız malından verilmesi istenmiştir.

⁶⁴⁵ BOA., C.SM., 54-2735., 1151 (M.1739) senesine mahsuben, Matbah-ı Amire masrafı için Manastır cizyesi malından 2.907.360 akçe, 1 kuruş 120 akçe hesabıyla 24.228 kuruş ayrılmıştır. Ancak cizyedar bu paranın sadece 5000 kuruşunu göndermiş olup uhdesinde 19.228 kuruş (2.307.360 akçe) kalmıştır. Kalan bu paranın cizyedarın tahsil edilmesi istenmekte olup cizyedarın zorluk çıkartırsa, İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir.

⁶⁴⁶ BOA., C.SM.,141-7057., 1149 (M.1737) senesinde Matbah-ı Âmire ve Ordu-yu Hümayûn için lazım olan tuzun 1 kıyyesinin (1283 gr) fiyatı 2 akçe olarak belirlenmiş olup, Eflak Voyvodası

ürünün miktarıyla doğru orantılı olarak ödenecek meblağda artmış olup cizye gelirinden ödenmesi gereken meblağda bir miktar tenzile gidilmiş ve ödeme bu şekilde yapılmıştır.⁶⁴⁷

Normal zamanların dışında özellikle Ramazan-ı Şerif zamanlarında saray mutfağından çıkan yemek miktarı artmıştır. Yemek miktarının artmasıyla birlikte pazarcıbaşı tarafından Matbah-ı Âmire'ye gönderilmiş olan malzemelerin miktarında da bir artış yaşanmış ve bu artıştan dolayı malzemelere ödenecek olan meblağda doğal olarak yükselmiştir. Ramazan ayı boyunca artmış olan harcamaların karşılanmasında çeşitli bölgelerin cizye gelirlerine başvurulmuş ve harcama giderleri bu şekilde finanse edilerek bu ay içerisinde çıkacak yemekler konusunda her hangi bir sorun yaşanmasının önüne geçilmiştir.⁶⁴⁸

Eski ve Yeni Saray için zahire almak ile görevlendirilmiş olan pazarcıbaşıya her ay muhtesip tarafından fiyatların belirtildiği bir narh listesi verilmiştir.⁶⁴⁹ Bu listeye göre pazarcıbaşı tarafından saray için alınan malların bedellerinin ödenmesinde bazen Müslüman Kıptilerden alınan cizye vergisi ocaklık olarak ayrılmıştır.⁶⁵⁰ Yukarıda söylediğimiz üzere genel olarak cizye vergisi sadece Gayrimüslim unsurlardan alınan bir vergi olarak bilirse bile Müslüman Kıptilerden de Gayrimüslimlerden alınan miktardan bir miktar az olarak tahsil edilmiştir.

Saraya, zahire, et vs. gibi lüks sayılmayacak gıda malzemeleri dışında kaymak ve süt ürünleri gibi döneme göre lüks sayılabilecek gıda maddelerinde alınmış olduğunu görüyoruz. Bu alınan gıda maddeleri, padişah ve yakın maiyetinin

---

tarafından 100.000 kıyye tuzun Eflak cizyesi geliri ile mübayaa olunup ihtiyaç olan mahallere gönderilmesi istenmiştir.

⁶⁴⁷ BOA., C.SM., 80-4034., Saray-ı Hümâyûn için soğancıbaşı marifetiyle mübayaa olunmuş olan 17.763 kıyye soğanın fiyatının 3700,5 kuruş ettiğini, daha önceden 1000 kuruşun ödenmiş olup ödemeden sonra kalan 2700,5 kuruştan 100,5 kuruş tenzil yapılarak 2600 kuruşa indirilerek, meblağın İstanbul cizye malından karşılandığını görmekteyiz.

⁶⁴⁸ BOA., C.SM., 15-787., 1783 senesi Ramazan ayı içerisinde Matbah-ı Âmireye gönderilecek olan soğanların bedeli olan 620 kuruşun, ocaklık olarak ayrılan İstanbul cizyesi malından verilmesi istenmiştir. / C.SM., 138-6949., 1151 (M.1739) senesi Ramazan ayında Harem, Enderun ve Matbah-ı Has için Saray Cedid Pazarcıbaşı tarafından verilmiş olan malların bedellerinin yapılan tenziller ile birlikte 1370 kuruş olduğu, bu meblağın Taşözü cizyesi malından verildiği görülmektedir.

⁶⁴⁹ Ziya Kazıcı, **Osmanlı'da Yerel Yönetim İhtisap Müessesesi**, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.95

⁶⁵⁰ BOA.,C.SM., 72-3618., Pazarbaşılik için ocaklık olarak ayrılmış olan Niğbolu, Silistre sancakları ile Filibe ve Tatarpazar kazalarının toplam cizye geliri ise toplamda 7.611.250 akçe, 1 kuruş 120 akçe hesabıyla 63427 kuruş gibi yüklü bir meblağıdır. Burada 8704 Müslüman Kıptiye ve 2557 adet zimmi Kıptiye cizye evrakı verilmiş olup, toplamda 11261 cizye evrakı Pazarbaşılığının ocaklığı olarak ayrılmıştır.

tüketimine sunulmuştur. Padişah ve yakın maiyetine sunulmuş olan bu gıda maddelerin temininde cizye gelirine başvurulmuştur. Yapılan harcamalar sırasında hangi tür süt ürününden ne miktarda alım yapıldığı ayrıntılı bir şekilde gösterilmiş olup bu da sultan ve yakın maiyetinin tüketim alışkanlıklarını göstermesi açısından önemlidir.⁶⁵¹

Saray mutfağı için alınan ürünler arasında kar ve buzda vardır. Yeme içme kültüründe içeceklerin soğutulması için yoğun bir şekilde kullanılmış olan kar ve buz sadece bu amaçla değil askerin ihtiyaçları içinde kullanılmıştır. Kışın yağan karlar kar kuyusu adı verilen yerlere doldurularak, askerin geçeceği vakit askerin istifadesine sunularak su temini sağlanmıştır. İçeceklerin soğutulması kısmında ise masraflı sayılabilecek bir iş olan kar ve buz temini yoğun olarak, padişah mutfağında, helvahanede, haremde ve çeşitli devlet adamlarının ihtiyaçları için kullanılmıştır.⁶⁵² Çeşitli yollardan⁶⁵³ bu yerlere sağlanan kar ve buzun bedellerinin ödenmesi sırasında cizye geliri kullanılmıştır. Saray için alınmış olan buz ve kar miktarının çok büyük meblağlara ulaşmış olması saray'da buz ve kar tüketiminin yoğun bir şekilde olduğunu göstermektedir.⁶⁵⁴

Saray denilince ilk akla gelen unsurlardan bir tanesi de saray kadınlardır. Saray kadınları olarak adlandırılan gruba valide sultanlar, haseki sultanlar, padişah kızları ve hanım sultanları koyabiliriz.⁶⁵⁵ Saray kadınları olarak geçen bu grubun paşmaklık adı verilen gelirleri vardır. Bunun dışında saray kadınlarına çeşitli

⁶⁵¹ BOA., C.SM., 116-5837., 1150 (M.1738) senesinde Padişah ve validesine, sultanlara, harem ve enderuna yoğurtçubaşı marifetiyle verilecek olan süt, kaymak, tereyağı gibi süt ürünlerin bahasının İstanbul cizyesi malından verilmesi istenmektedir. Yapılan toplam hesaplamada verilecek olan süt ve süt ürünlerinin toplam 122.412 akçe ettiğini bu miktardan 500 akçe tenzil ile 121.912 akçe kaldığını bununda 1015,5 kuruş ettiğini görmekteyiz. Verilen ürünlerin birim değerlerine bakacak olursak şu rakamlara ulaşmaktayız. Süt: 5 akçe x 4440 kiyye: 22.200 akçe, Kaymak: 50 akçe x 730: 36.500 akçe, Revgan Tere (tereyağı): 50 akçe x810: 40.500 akçe, Yoğurt: 8 akçe x164 :1312 akçe, Kaymak: 12 akçe x 271: 3252 akçe, Yoğurt:8 akçe x 600:3200 akçe, Toplam: 122.412 akçe - 500 akçe tenzil :121.912 akçe, 121.912 akçe = 1015,5 kuruş.

⁶⁵² Burcu Kurt, "Buz Temininde Sanayileşme ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Kurulan Buz Fabrikaları", **OTAM**, S.30, 2011, s. 76.

⁶⁵³ Raphaela Lewis, **Osmanlı'da Gündelik Yaşam**, (Çev. A. R. Orhunsoy) Alter Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 156.

⁶⁵⁴ BOA., C.SM.,16-834., Saraya, 1173 (M.1760) senesi Şevvallinden 1174 Muharremine kadar, karcıbaşı marifetiyle 4 aylık 22.010 haml (yük) kar ve 43.970 torba buzun verildiği, karın 144 akçeden 6 akçesi tenzil ile beher cümlesi 138 akçeden ve buzun 40 akçeden 1 akçe tenzil ile beher torbası 39 akçeden hesap ettirildikten sonra toplam fiyatın 39601,5 kuruş 30 akçe ettiğini ve bu miktardan 601,5 kuruşu tenzil edilip kalan 39.000 kuruşun 1173 (M.1760) senesine mahsuben Eğriboz cizyesi malından takas edildiğini görmekteyiz.

⁶⁵⁵ Saray kadınları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı**, T.T.K., Ankara, 2014.

bölgelerin cizye gelirlerinin de verildiğini görmekteyiz. Saray kadınına ayrılmış olan kısım genel cizye bohçasından ayrılarak görevlendirilmiş olan voyvoda tarafından bölgeden tahsil edilmiştir.⁶⁵⁶ Bazı zamanlarda saray kadınlarına ayrılmış bölgelerde cizye vergisinin toplanması sırasında sıkıntılar da yaşanmıştır. Yaşanan sıkıntıların başında genellikle ahaliden fazla para talep edilmesi ve ahaliye kötü muamelede bulunulması gelmiştir.⁶⁵⁷

Bu bölümde karşımıza sarayların ısınma meselesi de çıkmaktadır. Doğalgaz vs. fosil yakıtların henüz bulunmadığı zamanlarda insanların temel yakacak maddesi odun olmuştur. Odun, Osmanlı sınırları içerisinde bol ve kolay temin edilebilen bir maddedir.⁶⁵⁸ Bir bölgede kış ne kadar şiddetli geçerse tüketilecek odun miktarı da o denli fazla olacaktır. Yakacak odun tüketiminin en fazla olduğu yerlerin başında ise, Sultan ve ailesinin kaldığı saraylar gelmektedir. Odun emini tarafından saray için temin edilecek odunların bedeli yüz binlerce akçeyi bulmakta olup, bu meblağın ödenmesinde çeşitli bölgelere ait cizye gelirlerine başvurulmuştur.⁶⁵⁹

Sultan ve ailesinin günlerinin büyük bir bölümünü geçirdiği saraylar her daim hazır durumda olmalıdır. Bilindiği üzere Sultan ve ailesi sadece İstanbul'daki Saray-ı Atik ya da Saray-ı Cedid kullanmayıp (Eski ve Yeni Saray) Edirne'de bulunan sarayda kullanmışlardır. Bu sebepten sultan ve ailesi tarafından aktif bir şekilde kullanılmayan saraylarda padişah ya da haseki sultan olsun ya da olmasın odaların bakım ve tamiri düzenli bir şekilde yapılmış ve bu sayede kullanımına hazır durumda kalması sağlanmıştır. Tamir için yapılan harcamalar da ise sarayların bulunduğu İstanbul ve Edirne'ye kısmen uzak sayılabilecek olan Niğde ve Kayseri bölgelerine

---

⁶⁵⁶ BOA., C.SM.,150-7543., Beyhan Sultan uhdesinde olan Mora adasındaki Kartana kazasına bağlı olan altı karyenin 1203 (M.1789) senesine mahsub olan cizyeleri, gönderilecek olan cizye bohçalardan ayrılarak voyvodalar vasıtasıyla tahsil edildiğini ve böylece ahalinin kocabaşların zulmünden kurtarıldığı dile getirilmekte olup, bu karyelerden başka kimsenin cizye talep etmemesinin istenmiştir.

⁶⁵⁷ BOA., C.SM., 72-3632., 1205 (M.1791) senesinde ise Hatice Sultan'a Sofya Kıbtî Cizyesi maktularının malikane olarak verildiğini ancak Köstendil sancağında Radomir kazasında bölge halkı ile cizyenin ne miktarda toplanacağı konusunda sorunların olduğu bundan dolayı ahalinin muhalefetiyle karşılaşıldığı anlaşılmakta olup, bölge halkının arzuhal edip kendilerinden fazla cizye alındığını ve hallerinin perişan olduğunu, eskiden Kıptî Müslümanlarından 660 akçe, kafirlerinden ise 730 akçe maktu alındığı aycıca cizyedarların zalimane bir tavır içinde olduklarını da belirtiyorlar.

⁶⁵⁸ Zafer Gölen, **a.g.e.**, s. 168.

⁶⁵⁹ BOA., İE., SM., 3-228., Edirne'de bulunan valide sultan için odun emini vasıtası ile alınacak olan odunların bedeli 300.000 akçe tutmuştur. Bu miktar 1092 (M.1682) senesine Edirne cizyesi malından verilmiştir.

ait cizye gelirlerinden faydalanılmış⁶⁶⁰ olup, şüphesiz devlete ait çeşitli gelir kaynaklarında bu iş için sarf edilmiştir.

Bu harcamaların dışında Harem-i Hümayun da çeşitli hizmetlerde kullanılacak olan arabaları⁶⁶¹ çekmek için gerekli olacak hayvanların temin edilmesinde⁶⁶², ya da hayvanların bulunduğu ve bakımlarının yapıldığı yer olan İstabl-ı Amire'nin çeşitli masraflarının karşılanmasında çeşitli bölgelere ait cizye gelirine başvurulmuş⁶⁶³ olup bu şekilde sarayın ulaşım araçları hazır hale getirilmiştir.

2. 4. CİZYE VERGİSİ GELİRİNDEN YAPILAN DİNİ ve EĞİTİM FAALİYETLERİ HARCAMALARI

2. 4. 1.Dini Harcamalar

Osmanlı Devleti'nde ve öncesinde kurulmuş olan İslam Devletlerinde, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarının giderilmesinde, toplumun eğitim ihtiyaçlarının karşılanmasında, dini vecibelerin yerine getirilmesi için şartların hazırlanmasında, şehirlerin mamur hale getirilmesinde, hayvanların bakımında ve daha birçok alanda yapılan faaliyetlerde vakıf sistemi etkin bir rol oynamıştır.⁶⁶⁴ Menşei hakkında kesin bir sonuca varılamasa da⁶⁶⁵ vakıf sisteminin İslam toplumunun ve şehirlerinin gelişmesinde çok önemli bir paya sahip olduğu kesindir.

⁶⁶⁰ BOA., İE.,SM., 16-1615., 1105 (M.1694) tarihli bir belgede, eski ve yeni sarayda, Padişah ve haseki sultanların odalarının tamir masrafları için 342.800 akçenin gerekli olduğunu bu miktarın beher kuruş 160 hesabıyla 2142,5 kuruş ettiğini, bu bedelinde Kayseri ve Niğde cizyesi malından verildiğini görmekteyiz.

⁶⁶¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osm. Dev. Saray Teşkilatı**, s.141.

⁶⁶² BOA., İE.,SM., 25-2633., Harem-i hümayunda kullanılacak olan iki çift araba için gerekli olan hayvanların, 1135 (M.1723) senesi Edirne cizye gelirinden gelen para ile mübayaa olunarak İstabl-ı Âmireye teslim edilmiştir.

⁶⁶³ BOA., C.SM., 109-5473., 1223 (M.1809) tarihli bir belgede, 1223 (M.1809) senesinden itibaren İstabl-ı Âmire idaresinin masrafları karşılamak için İnebahtı cizyesinden 25.000 kuruş verilmiştir.

⁶⁶⁴ Fuad Köprülü, **İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**, Akçağ, Ankara, 2005, s. 312.

⁶⁶⁵ Bahaeddin Yediyıldız, **XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi**, T.T.K., Ankara, 2003, s. 29.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar, devletin sosyal hizmetler ve modern tarzda anladığımız belediye hizmetlerini⁶⁶⁶ doğrudan üstüne almaması neticesinde başta sultanlar ve saray ahalisi olmak üzere yönetici sınıf ve hali vakti yerinde olan kişiler en başta sevap kazanma arzusu olmak üzere, adlarının duyulması ve kıyamete kadar anılmasını sağlamak ve toplumun sempatisini kazanmak için doğrudan devletin yapması gereken bu hizmetleri üstlerine almışlar ve kurmuş oldukları vakıflar sayesinde gerekli olan kamu hizmetlerini gerçekleştirmişlerdir.⁶⁶⁷ Bu durum vakıf sisteminin Osmanlı topraklarında hızlı bir gelişme göstermesini sağlamıştır.⁶⁶⁸ Sevap kazanma Allah'a yakın olma düşüncesinin dışında halkın elinden alınan artık ürünün karşılığında bu gibi hizmetlerin yöneten kesim tarafından vakıf sistemi içerisinde gerçekleştirilmiş olduğunu ifade eden⁶⁶⁹ farklı düşünceler dile getirilse de kişileri vakıf kurmaya teşvik eden en önemli unsurların başında sevap kazanma duygusu ve ahiret yaşantısını garanti altına alma düşüncesi gelmektedir.

Vakıf sisteminin Osmanlı Devleti'nde gelişmesinin bir diğer önemli nedeni ise kişilerin kendi soyundan gelenlere rahat bir gelecek bırakma ve servetin aşınmasını önleme arzusudur. Özellikle devletin içine düşmüş olduğu girdaptan kurtulması için uygulanan müsaderelere karşı bir nevi önlem şekli almış olan vakıf kurma işi⁶⁷⁰, hayri vakıfların yanında vakıf kurucusunun vakıf mütevellisi olarak kendisinin ya da kendi soyundan gelen bir kişiyi göstererek, sadece kendi soyundan gelen kişilerin istifade edebileceği vakf-ı ehli adı verilen akraba vakıflarını kurması, ya da vakfın bir kısım gelirinin hayri işlere bağlanıp büyük bir kısmının kendi soyundan gelenlerin faydalanmasına bırakılmış olan yarı hayrî vakıflar kurulması⁶⁷¹ şeklinde hayat bulmuştur. Bu düşünceye Prof. Dr. Ziya Kazıcı Osmanlı Vakıf Medeniyeti adlı eserinde⁶⁷² genel olarak karşı çıkmış olsa da Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız eserinde Türkiye'de XVIII. yüzyılda kurulmuş olan vakıfların %18'nin

---

⁶⁶⁶ Osmanlı Devleti'nde modern anlamda belediyeciliğin doğuşu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Seyitdanhoğlu, **Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

⁶⁶⁷ Hoca Sadeddin Efendi, **Tacü't Tevârih**, C.II, s. 99

⁶⁶⁸ Bahaeddin Yediyıldız, **a.g.e.**, s.34.

⁶⁶⁹ Sencer Divitçioğlu, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu**, Sermet Matbaası, Kırklareli, 1981, s. 87.

⁶⁷⁰ Halil Cin, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1978, s. 38-39.

⁶⁷¹ İsmail Özçelik, **Devlet-i Aliyye'nin Toplumsal Düzeni**, s. 219.

⁶⁷² Ziya Kazıcı, **Osmanlı Vakıf Medeniyeti**, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2013.

hayrî, %7'nin aile, %75'nin de yarı aile yani yarı hayrî vakıf olduğunu göstermiştir.⁶⁷³

Vakıf sisteminin bozulmamış halinde ideal olarak vakıf kurulması belirli şartlara bağlanmıştır.⁶⁷⁴ Bu şartlara göre vakfedilecek malın neler olduğu bilinmekte olup şartların eksik olması ve yerine getirilmemesi durumunda kurulmuş olan vâkıfın sahîh olmayacağı görüşü hâkimdir.

Genelde kurulmuş olan vakıfların finanse edilmesinde menkul ve çeşitli gayri menkul mallar vakfedilmiş olsa da bazı bölgelere ait cizye vergisi gelirlerinden de vakıf sisteminin finanse edilmesi sırasında kullanılmış olduğunu görürüz.⁶⁷⁵

Cizye vergisiyle vakfî finanse edilen yapılan başında türbeler gelmektedir. Türk-İslam geleneğinde İslam büyüklerine saygı çok fazladır. Türbeler bu saygının gösterildiği yerlerin başında gelmekte olup, türbelerin bazı giderlerinin karşılanması ve türbede bulunan hizmetlilerin maaşlarının ödenmesi için çeşitli gelir kalemlerini içine alan vakıflar kurulmuştur. Bu gelir kalemleri içerisinde cizye vergisi gelirinin yanı sıra hamr resmi olarak adlandırılan içki vergisinde kullanılmıştır.⁶⁷⁶ Günümüzde doğrudan böyle bir gelirin bu şekilde kullanılmasının kamuoyunda ne gibi bir infial yaratacağını düşünecek olursak, o dönemde bu gelirin kullanılması bizlere şaşırtıcı gelmektedir.

Türbelerde cizye gelirinden maaşını almak üzere vazifelendirilmiş olan kişi vefat ederse yerine aynı hizmeti aynı şartlar altında görecek kişiler tayin edilmiştir.⁶⁷⁷ Hizmete tayin edilen kişiler ölen kişinin yakını olması gibi bir mecburiyet olmasa da hizmetin babadan oğla geçtiği zamanlar da olmuştur.⁶⁷⁸ Türbelerde bakım ve hizmet

⁶⁷³ Bahaeddin Yediyıldız, **a.g.e.**, s.15.

⁶⁷⁴ Aranan şartları genel olarak görmek için bkz. Ziya Kazıcı, **Osmanlı Vakıf Medeniyeti**, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2013.

⁶⁷⁵ BOA., C.BLD., 23-1110., 1209 (M.1795) senesinde, Merhum Gazi Mihail Beyin Edirne'deki vakfına ait cami ve imaret için senevi 58.380 çürük akçenin 1 kuruş 160 akçe hesabıyla, 364,5 kuruş 15 para tuttuğunu, bu meblağın Pınar Hisarı cizyesi malından verildiğini görmekteyiz.

⁶⁷⁶ BOA., C.EV.,494-24973., 1165 (M.1752) senesinde, Şam'da bulunan Hazreti Yahya Peygamberin türbesine, merhum Sultan Ahmet Hanın, cizye ve hamr (şarap) resminden olmak üzere vakfeylediği, ve hizmetlilerin ücretlerini buradan karşıladığını görmekteyiz.

⁶⁷⁷ BOA., C.EV.,605-30527., 1182 (M.1769) senesinde, Camii-i Kebirindeki Hz. Zekeriya türbesinin vazifedarının Halep cizyesi malından yevmi 5 akçe aldığını ancak vazifedarın öldüğünü ve ölen vazifedarın yerine Halep cizyesi malından yevmiyesini almak üzere 5 akçe ile başka birinin görevlendirilmiş olduğunu görürüz.

⁶⁷⁸ BOA., C.EV., 303-15420., 1255 (M.1840) senesinde, İmam-ı Azam Türbesinin hizmetkarı olan Bağdat sakinlerinden, Şeyh Ebubekir Efendi adlı kişinin Musul cizyesinden yevmi 20 para vazifesinin

dışında daha özel görevleri yerine getiren kişilerde mevcuttur. Konya'da bulunan Mevlana türbesinde Mevlana'nın Mesnev-i Şerifini okumakla yüksek bir maaşla vazifelendirilmiş olan kişinin maaşını Konya cizyesi gelirinden alması bu özel göreve güzel bir örnektir.⁶⁷⁹

Türbeler dışında Padişahların ya da önemli devlet adamlarının yaptırmış olduğu cami, mescit, medrese, imaret kısaca külliye gibi yapıların faaliyetlerinin finanse edilmesinde⁶⁸⁰ ve hizmetlilerin maaşlarının ödenmesinde yapının bulunduğu bölgeye ait yerel cizye gelirleri doğrudan kullanılmıştır.⁶⁸¹ Cizye gelirinden maaşlarını alanların başında Sultanların ya da önemli devlet adamlarının yaptırmış olduğu camilerde imam, müezzin, vaiz ya da kayyum olarak görevlendirilmiş kişiler gelmektedir.⁶⁸² Hizmet sırasında isimleri geçen kişilerin maaşları genellikle 360 gün üzerinden hesaplanarak kendilerine belirtilen cizye gelirinden ödenmiş olup⁶⁸³, görevlendirilmiş olan bu kişiler yaşanan saltanat değişikliğinde ellerinde bulunan beratları yenileyerekten daha önceden belirlenmiş olan şartlar doğrultusunda hizmetleri karşılığında cizye gelirinden maaşlarını almaya devam etmişlerdir.⁶⁸⁴ Maaşlarını aldıklarında bu kişiler daha sonra herhangi bir sorun yaşanmaması

---

olduğunu, ancak Ebubekir Efendinin vefat edip yerine oğlu Abdullah Efendi'nin vazifelendirilmiş olduğunu görürüz.

⁶⁷⁹ BOA., C.MF., 46-2290., Konya'da Mevlana Türbesinde Mesnevi Şerif kıratı ile meşgul olan Hasan Efendi adlı kişinin değerli bir zat olduğuna vurgu yapılarak yevmi 60 akçeden vazife verilmesini ve 60 akçeden seneliğinin hesap ettirilip 1 kuruş 160 akçe hesabıyla çıkan 132,5 kuruşun maaş olarak bağlanması ve bu bağlanacak maaşında 1207 (M.1793) senesi Konya cizyesi malından tahsis edilmesi istenmektedir.

⁶⁸⁰ BOA., C.BLD.,67-3335., 1221 (M.1807) senesinde, Yıldırım Beyazıt Hanın Bursa'da evkafı şerifi olan cami-i şerif, medrese imaret-i amire vakıflarının masrafları için senevi 38.700 çürük akçenin Bursa cizyesi malı ocaklık tayin edilmiştir.

⁶⁸¹ BOA., C.MF.,182-9082., 1141 (M.1729) senesinde, Petriç'te bulunan Sulan Selim Han Camiine, Petriç cizyesi malından verilmek üzere 12 akçe yevmiye ile vazifelendirilen Şeyh Mustafa halifenin, 1 senelik vazifesinin toplamı olan 4320 akçeyi cizyedardan tamam olarak eksiksiz bir şekilde aldığını görmekteyiz.

⁶⁸² BOA., C.EV.,340-17290., Edirne'de bulunan Sultan Mehmed Han camiine Ohri cizyesinden olmak üzere yevmi 10 akçe vazife ile imam olan Osman Halife İbn-i Ahmed'in görevlendirildiğini ve 1105 (M.1694) senesine ait olan vazifesinin nısfı (yarısı) olan 1800 akçeyi tamam olarak cizyedardan aldığını bildiriyor. Ayrıca yine Sultan Mehmed Han camiinde kayyum olarak görevlendirilen kişiye Ohri cizyesinden olmak üzere yevmi 6 akçe vazife verildiği ve vazifesinin nısfı olan 1080 akçeyi 1105 (M.1694) senesinden mahsub olmak üzere tamam olarak aldığını görmekteyiz.

⁶⁸³ BOA., C.EV.,93-4608., 1108 (M.1697) senesinde, Debre kazasında Merhum Sultan Fatih Sultan Mehmet Hanın vakfı olan cami şerifte yevmi 2 akçe ile kayyum olarak görevlendirilmiş olan İsmail adlı kişiye, Debre cizyesi malından olmak üzere yevmi 2 akçeden 1108 (M.1697) senesine mahsuben 360 gün üzerinden, 720 akçenin vazife olarak verilmiştir.

⁶⁸⁴ BOA., C.EV.,340-17289., Ohri'de İskender Bey mescidinde yevmiyesini Ohri cizyesi malından almak üzere 8 akçe ile imamlık vazifesini yapan Ali Halife ve yine Ohri cizyesinden almak üzere 4 akçe yevmiye ile müezzinlik eden başka bir kişinin 1105 (M.1694) senesinde ellerinde bulunan hizmet beratlarını cülus sebebiyle yenilediklerini görmekteyiz.

açısından hiçbir alacağının kalmadığını, maaşlarını cizyedardan tamamen eksiksiz bir şekilde aldıklarını belirtmişlerdir.⁶⁸⁵

Vakıf sistemi dışında gündelik yaşantıda önemli yeri olan makamlarda bulunan kişilerin maaşlarının da cizye gelirinden karşılandığı zamanlar olmuştur. Bu makamların başında Şeyhülislamlık gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık makamı büyük önem arz etmiştir. Hanefi fihri üzerinden kendisine soru sorulan, umumî, hususi şer'î ve hukuki meselelere ait dini hükümlere uyarak karar veren kişiye müftü, verdiği karara da fetva adı verilmiştir.⁶⁸⁶ Ülkedeki en üst fetva verme makamı Şeyhülislamdır. Doğrudan yargılama yapma görevi olmayan, Şeyhüislamlar aslında yargılamaya yol gösterecek ve yardımcı olacak fetva makamıdır.⁶⁸⁷ Devletin kuruluş devrinde Kadıaskerden düşük bir konumda bulunan Şeyhülislamlık makamı, Zenbilli Ali Efendi'den sonra Şeyhülislamlık makamına geçen İbn-i Kemal ve Ebussu'ud Efendi dönemlerinde yükselerek Kadıaskerliğin önüne geçmiş⁶⁸⁸ ve Rumeli Kadıaskerliğinden sonra ulaşılabilen bir mevki konumuna gelmiştir.⁶⁸⁹ Zaman içerisinde konumları daha da güçlenen Şeyhüislamlar ilmiyedeki tayinlerin yapılmasında, harp ve sulh meselelerin karara bağlanmasında, çıkarılacak olan çeşitli yasaklarda söz sahibi olma gibi görevler dışında bazen ilmiye ve askeri sınıfları bir araya getirerek padişahı tahttan indirebilecek konuma ve güce ulaşmışlardır.⁶⁹⁰ Ancak bu güçlü konumlarına rağmen Divan-ı Hümayunun daimi üyesi değildirlir.⁶⁹¹ Devlet içerisinde bu denli büyük bir güce sahip olan Şeyhüislamların maaşlarında konumlarıyla doğrudan orantılı bir şekilde yüksek olup⁶⁹², makamda bulunan kişilerin maaşlarının ödenmesi sırasında kimi zaman cizye vergisi gelirine başvurulmuş ve maaş aylık olarak cizye gelirinden ödenmiştir.⁶⁹³ Ayrıca, İstanbul dışında Anadolu'nun çeşitli bölgelerin fetva verme

---

⁶⁸⁵ BOA., C.MF.,128-6368., 1137 (M.1725) senesinde Harput'ta bulunan Camii Kebirde yevmi 10 akçe ile vaizlik ile görevlendirilen Şeyh İbrahim Efendi'nin senelik hak ettiği 3600 akçeyi 1138 (M.1726) senesine mahsuben Harput cizyesi malından Halil Ağa adındaki cizyedardan tamam olarak eksiksiz bir şekilde aldığını görmekteyiz.

⁶⁸⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilatı**, s. 181.

⁶⁸⁷ İsmail Özçelik, **Devlet-i Aliyye'nin Kamusal Düzeni ve Kurumları**, s.301.

⁶⁸⁸ Murat Akgündüz, **Osmanlı Devlet'inde Şeyhülislamlık**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2002, s. 43.

⁶⁸⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilatı**, s. 185.

⁶⁹⁰ Ertuğrul Düzdağ, **Kanuni Devri Şeyhülislamı Ebussuud Efendi Fetvaları**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 9.

⁶⁹¹ İsmail Özçelik, **Devlet-i Aliyye'nin Kamusal Düzeni**, s. 299.

⁶⁹² Ziya Kazıcı, **Osmanlı'da Toplum Yapısı**, s.63.

⁶⁹³ BOA., C.ADL., 86-5181., 1184 (M.1771) senesine ait bir belgede Şeyhülislama cizye malından tayin olunan senevi 25.000 kuruşun 1184 (M.1771) senesi mahsuben, 1 aylık kısmı olan 2083 kuruşun tamam olarak verildiğini görmekteyiz.

makamında bulunan müftülerinde hizmetleri karşılığı olan maaşlarını cizye gelirinden almış olduğunu görmekteyiz. Kimi zaman bölge ahalisi müftülük hizmetinde bulunan kişinin maaşının yetmediğini belirterek müftünün maaşına zam yapılmasını istemiştir.⁶⁹⁴

Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık kadar olmasa da bir diğer önemli müessese Nakkib'ül-eşraflıktır. Hz. Muhammed'in evlât ve ahfadı, amcazadesi ve damadı Hz. Ali'nin zevceleri ve Cenabı-ı Peygamberin kerimeleri olan Fatımatü'z-zehra'dan gelmişlerdir. Hz. Ali'nin büyük oğlu Hz. Hasan, küçük oğlu da Hz. Hüseyin'dir. Hz. Hasan'dan gelen kola Şerif, Hz. Hüseyin'den gelen kola ise Seyyid denilmiştir.⁶⁹⁵ Peygamber Efendimizin soyundan gelen bu kişilere halk arasında "Sadat" denilmekte olup bu kişiler her türlü vergiden muaf tutulmuşlar ve toplum tarafından büyük saygı görmüşlerdir.⁶⁹⁶ Bu kişilerin toplumda ayırt edilebilmesi için yeşil sarık taktıkları bilinmektedir.⁶⁹⁷ Bu kişilerin işleriyle ilgilenmek, özlük haklarını koruma ve şecerelerinin kayıtlarını tutup sahte Seyyid ve Şeriflerin tespitiyle görevli olan teşkilata Nakkib'ül-eşraflık denilmiştir. Osmanlı Devleti'nden önceki Türk-İslam devletlerinde de mevcut olan bu kurum⁶⁹⁸ Osmanlı Devleti'nde Yıldırım Beyazıd devrinde kurulmuştur.⁶⁹⁹ Toplum açısından önemli bir yerde bulunan bu kurumun başında bulunan kişi ve görevli çavuşların vazifelerinin karşılanmasında ve Nakkib'ül-eşrafa ait çeşitli mutfak harcamalarının finanse edilmesinde kimi zaman cizye vergisi geliri kullanılmıştır.⁷⁰⁰

Görüldüğü üzere köy imamından, devletin en üst fetva verme makamı olan Şeyhülislama kadar birçok kişiye verilen maaşlar cizye gelirinden karşılanmıştır. Cizye gelirinin toplanmasında yaşanacak herhangi bir sıkıntı, işleyen bir makinenin dişlisinin kırılması gibi sonuç doğuracaktır.

⁶⁹⁴ BOA., C.ADL.,49-2938., 1223 (M.1809) senesinde, Larande hakiminin gönderdiği ilamda ise, 100 seneden beri Larande'de fetva ile meşgul olan bir soydan gelen, Şeyh İmam Mehmed'in perhizkar bir kişi olduğunu ancak maaşının yetmediğini bunun üzerine cümle ulema ve suleha (günah işlemeyen) ve ahalinin istirhamıyla şeyhe yevmi 50 akçe vazife tevcihi istenmektedir. Müftü efendiye verilecek 50 akçenin senelik 110,5 kuruş 15 akçe ettiğinin bununda cizye malından verilmesi rica edilmiştir.

⁶⁹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilatı**, s.167.

⁶⁹⁶ İsmail Özçelik, **Devlet-i Aliyye'nin Toplumsal Düzeni**, s.231.

⁶⁹⁷ Mehmet Şeker, **Gelibolulu Mustafa 'Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâis Fî-Kavâ'idü'l-Mecâlis**, T.T.K., Ankara, 1997, s. 106.

⁶⁹⁸ İsmail Özçelik, **Devlet-i Aliyye'nin Kamusal Düzeni**, s.315.

⁶⁹⁹ Murat Akgündüz, **Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık**, s. 156.

⁷⁰⁰ BOA., C.ADL., 89-5346., Nakkib'ül-eşraf Efendiye, 1181 (M.1768) senesine mahsuben İstanbul cizyesi malından olmak üzere 8,5 kile pirinç, 20 kile hinta verilmiş olup ayrıca Nakkib'ül-eşraf ve 5 nefer çavuş muayyen 190 akçe vazifenin cizye gelirinden verildiğini görmekteyiz.

Dini harcamalar kısmında dikkat çeken bir diğer kalemde ibadethanelerin aydınlatılmasında yapılan harcamalardır. Bilindiği üzere, elektriğin bulunmasından önceki zamanlarda mekânların aydınlatılması için mumlar (şem), kandiller ve çeşitli yağlar (revgan-ı zeyt) kullanılmıştır. Kapalı mekânların başında gelen ve aynı anda birçok kişinin bir arada bulunduğu ibadethanelerin aydınlatılmasını sağlamak için gerekli olan kandil, mum ve yağın bedelleri kimi zaman cizye vergisi gelirinden karşılanmıştır.⁷⁰¹

Çeşitli dini mekanlar ve din görevlileri için yapılan harcamalar dışında İslam Dünyası açısından bazı önemli günlerin kutlanması sırasında yapılan harcamalarda da cizye gelirine başvurulmuştur. Bu günlerin başında kandiller gelmektedir. Kandiller, günümüzde olduğu gibi Osmanlı döneminde de büyük önem arz etmiştir. Bu günlerde insanlar dualar okuyup, günahlara tövbe edip yakın dostlarının kandillerini kutlayarak coşku içerisinde bu günlerini ibadetle geçirirlerdi. Kandillerden bir tanesi olan ve Peygamber Efendimizin doğum tarihi olan Rebû'l-evvel ayının 12. gününde kutlanılan Mevlid Kandili günümüzde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de düzenli olarak her sene kutlanmıştır.⁷⁰² Kimi zaman padişahında bizzat katılmış olduğu merasimlerde⁷⁰³, coşkuyu arttırmak için Rikab-ı Hümayun Solakları⁷⁰⁴ ve Peykan Hassalar⁷⁰⁵ yapılan merasimlerde hazır bulunmuşlardır. Bu kişilere Mevlid-i Şerifte bulunmalarından ve yapılan merasimde coşkuyu arttırmalarından ötürü padişah tarafından çeşitli bölgelere ait cizye gelirlerinden karşılanmak üzere ihsanda bulunulmuştur.

---

⁷⁰¹ BOA., C.EV.,142-7084., 1217 (M.1803) senesinde, Sultan Osman Han'ın evkafından olan, Bergos Camii için gerekli olan revgan-ı zeyt (zeytinyağı) ve şem (mum) alınması için 50 kuruş gerekmiş olup bu meblağın İstanbul cizyesi malından verildiğini görmekteyiz.

⁷⁰² Murat Akgündüz, **Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık**, s.119.

⁷⁰³ Osmanlı Devleti'nde yapılan mevlid törenleri hakkında ayrıntılı bilgi için bknz., Mehmet Şeker "*Osmanlı'da Mevlid Törenleri*", **DİA.**, C.29. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, s.479-480.

⁷⁰⁴ BOA., C.SM.,126-6347., 1173 (M.1760) senesine ait belgede, her sene yapılmakta olan Mevlid-i Şerif için Rikab-ı Hümayun Solaklarına atıye olarak verilecek 1000 kuruşun 1173 (M.1760) senesi cizye mevkuf (vakfedilmiş) akçesinden ödenmesi istenilmiştir.

⁷⁰⁵ BOA., C.SM.,101-5087., 1189 (M.1776) senesine ait bir belgede her sene yapılan Mevlid-i Şerifte, Peykan Hassa kulları için 1500 kuruş atıye verildiğini ve bu atıyenin verilme vaktinin geldiğini belirtilmekle, 1189 (M.1776) senesine mahsuben Halep cizyesi mevkuf akçesinden verilmesin istendiğini görmekteyiz.

Cizye vergisinin dini harcamalar için kullanılması sırasında karşımıza Hac için yapılan masraflarda çıkmaktadır.⁷⁰⁶ İslam'ın beş şartından bir tanesi olan Hac görevi hali vakti yerinde olan kişilere farz kılınmıştır. Günümüzün teknolojik gelişmeleri sayesinde rahat bir şekilde yerine getirilebilen bu görev Osmanlı devrinde çok zor ve çoğu zaman geri dönüşün olmadığı bir yolculuktur. Özellikle yolculuk boyunca yaşanan hastalıklar, su ve gıda kaynaklarının yetersiz olmasından meydana gelen açlık ve susuzluk⁷⁰⁷, hac yolu üzerinde hac kabilelerine saldıran eşkıyaların bu kişileri katletmeleri sebebiyle bu görev günümüze oranla çok daha zor gerçekleştirilebilen bir farzdır.⁷⁰⁸

Hacı adaylarının hac için kullanmış oldukları yollara gelecek olursak Kahire'den Mekke'ye ve İstanbul'dan Mekke'ye olmak üzere genellikle bu iki ana yolu kullandığını görmekteyiz. İstanbul'dan Mekke'ye uzanan yol Üsküdar'dan başlayıp İzmit, Eskişehir, Konya, Adana, Antakya, Halep, Şam, Ölü Deniz, Tebük, Medine güzergahını izleyerekten Mekke'ye ulaşmaktadır.⁷⁰⁹ Memlük Devleti'ne son verdikten sonra İslam Dünyası'nın lideri konumuna yükselen ve siyasi konumlarını korumak için Doğu'daki Safevi⁷¹⁰ ve Batı'daki Habsburglar ile mücadeleye girişen Osmanlı Sultanları kendilerine Hadimü'l Haremeyn eş Şerîfeyn ünvanını vererek kutsal toprakların korunması görevini üstlerine almışlar⁷¹¹ ve bu bölgenin refahını sağlamakla yükümlü olmuşlardır.⁷¹² Her sene büyük bir coşku ile İstanbul'dan Medine ve Mekke'ye gönderilecek olan ve içerisinde Kabe'nin örtüsünde bulunduğu çeşitli hediyeler hazırlanarak Surre adı altında gönderilmiştir.⁷¹³ Surre alaylarının hazırlanması sırasında yapılmış olan yüklü masrafların karşılanmasında, önceden vakıf sistemi içerisine alınmış olan bazı bölgelerin cizye gelirleri kullanılmıştır.⁷¹⁴ Surre alayları dışında hacı adaylarının güvenliğinin sağlanması için

---

⁷⁰⁶ BOA., C.EV., 574-28982., 1202 (M.1788) senesinde ise Trablusşam Beylerbeyine gönderilen bir hükümda hac masrafları için ocaklık tayin olunan Trablusşam cizyesi malından 31.218 kuruşun hac masraflarına harcandığını görmekteyiz.

⁷⁰⁷ Gülden Sarıyıldız, **Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)**, T.T.K., Ankara, 1996, s. 37.

⁷⁰⁸ Donald Quataert, **a.g.e.**, s.163.

⁷⁰⁹ Suraiya Faroqhi, **Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)**, (Çev. Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s.12.

⁷¹⁰ Feridun. M. Emecen, **a.g.e.**, s. 214.

⁷¹¹ Gabor Agoston, **a.g.e.**, s.50.

⁷¹² Ahmet Tabakoğlu, **İslâm İktisadı**, Kitabevi İstanbul, 2005, s. 239.

⁷¹³ Bahaeddin Yediyıldız, **a.g.e.**, s.235.

⁷¹⁴ BOA., C.EV.,603-30418., 1193 (M.1780) senesinde Kudus-ü Şerife ve Mekke-i Mükerrerme ve Medine-i Münevvere gidecek olan surre alaylarının masrafları için verilecek olan paranın, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın vakfından olan İncesu cizyesi malından verildiğini ve miktarın 16.000 çürük akçe ettiğini görmekteyiz.

bölgede yaşayan Bedevilerde çeşitli ödemeler yapılmıştır.⁷¹⁵ Hacı adaylarının canının malının korunması bir nevi hükümdarın meşruiyetinin kanıtı gibi olduğundan bedevilere yapılan ödemelerin dışında, hacı adaylarının hac güzergahı boyunca güvenliklerinin sağlanması için ateşli silahlarla donatılmış olan askerlerde hacı adaylarının yanlarında görevlendirilmiş olup⁷¹⁶, hacı adaylarının izleyecekleri yollarda bulunan menzillerde yapılacak olan masraflarda doğrudan cizye vergisi gelirinden karşılanmıştır.⁷¹⁷

2. 4. 2. Eğitim Faaliyetleri İçin Yapılan Harcamalar

Osmanlı Devleti'nde eğitim basamağının en üst kademesi olarak sayılan medreseler zaman içerisinde teşkilatlanarak ideal konumuna gelmiştir. İlk olarak Hz. Peygamber devrinde, medreselerin temeli sayılabilecek olan ve Kur'ân öğretimi için mescitlerin yanında yapılmış olan bölümler, zaman içerisinde artan talep ve ihtiyaçlara karşılık verememiş ve mescit dışında yapılmış olan mekânlarda faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.⁷¹⁸

Emeviler ve Abbasiler döneminde eğitim alanında gelişmeler yaşanmış olsa da devlet eliyle kurulan ilk medreseler X. asırda Karahanlılar tarafından inşa edilmiş⁷¹⁹, Gazneliler döneminde geliştirilmiş ve Selçuklular döneminde Nizamiye medreselerinin kurulmasıyla ideal duruma getirilmiştir. Özellikle Şii propagandasında karşı Sünni propagandası için bu yapılar devlet tarafından desteklenmiştir.⁷²⁰

Açılmış olan bu eğitim kurumlarında öğrencilerden herhangi bir ücret talep edilmemiş olup, öğrencilerin yiyecek, giyecek ve barınma gibi ihtiyaçlarının devlet

⁷¹⁵ Suraiya Faroqhi, **Haclar ve Sultanlar**, s. 59.

⁷¹⁶ Zafer Gölen, **a.g.e.**, s.276.

⁷¹⁷ BOA., C.NF., 39-1920., 1211 (M.1797) senesine ait bir belgede Adana kazasının hac kafilelerin geçeceği menzil noktası olduğunu menzil masraflarına imdadiye olarak 5000 kuruşun istendiğini ve imdadiye olarak istenen bu 5000 kuruşun karşılanması için ise Adana cizyesi malından 1211 (M.1797) senesine mahsuben 2500 kuruşun verildiğini görmekteyiz.

⁷¹⁸ Ahmet Gül, **Osmanlı Medreselerinde Eğitim – Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l Hadîslerin Yeri**, T.T.K., Ankara 1997. s. 2.

⁷¹⁹ Murat Akgündüz, **Osmanlı Medreseleri XIX. Asır**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2012, s. 17.

⁷²⁰ Ahmet Gül, **a.g.e.**, s. 3.

tarafından karşılanması dışında eğitim gören öğrencilere maddi destek amaçlı bursta verilmiştir.

Osmanlı Devleti ise kendisinden önce kurulmuş olan Türk-İslam Devletleri geleneğini devam ettirerek tasavvuf ve hukuk adamı ihtiyacını karşılamak için Orhan Bey döneminde İznik'te ilk medresesini kurmuştur.⁷²¹ Bu medresenin ilk müderrislik görevi Davud-i Kayseri'ye verilmiştir.

Fatih döneminde İstanbul'da inşa edilen Sahn-ı Seman medreselerinden⁷²² sonra Osmanlı medreseleri yeni bir teşkilata tâbi tutularak aşağıdan yukarıya Hâşiye-i Tecrid (20'li), Miftah (30'lu), Telvih (40'lı), Hariç-Dahil (50'li) ve Sahn-ı Seman olarak beş sınıfa ayrılmıştır.⁷²³ Bu ayırım medresenin müderrisine verilen yevmiye miktarı ve öğretilen konuların zorluk derecesiyle alakadır. Hâşiye-i Tecrid ve Miftah medreselerinde okuma yazma, hadis, fıkıh, kelâm ve tefsire giriş, Telvih medresesinde temel konulara giriş, Hariç medreselerinde⁷²⁴ hadis ve fıkhıdaki önemli meseleler, Dâhil medreselerde yüksek seviyedeki ilimlere giriş ve Sahn-ı Seman'da tıp hariç matematik, astronomi gibi alanlarda eğitim verilmiştir.⁷²⁵ Kanuni döneminde Mimar Sinan tarafından yapılmış olan Süleymaniye Medresesi ile Osmanlı eğitim sistemi doruk noktasına ulaşmıştır.⁷²⁶ Kurulan bu medresede dört genel medrese dışında, uzmanlık çalışmaları için biri sırf hadîs ilmine, öteki de sırf tıbbı ayrılmış iki medrese (İbtida-i Altmışlı, Hareket-i Altmışlı, Mûsıla-i Süleymaniye, Hamise-i Süleymaniye, Süleymaniye ve Dârü'l Hadîs-i Süleymaniye) daha kurulmuş ve en yüksek dereceyi bunlara vererek medrese teşkilatının hiyerarşisini belirlemiştir.⁷²⁷ Bu şekilde bir hiyerarşi belirlenmiş olan medreselerin finanse edilmesi vakıf sistemi içerisinde yer almıştır. Ancak vakıf sistemi dışında

⁷²¹ Mehmet İpişirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", **Osmanlı Devleti Tarihi**, (Edt. E. İhsanoğlu), Zaman, İstanbul, 1999, s. 260.

⁷²² İdris-i Bitlisî, **Heşt Behişt VII. Ketibe**, (Yay. Haz. Muhammed İbrahim Yıldırım) T.T.K., Ankara, 2013, s. 75.

⁷²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı**, T.T.K., Ankara, 2014, s. 17.

⁷²⁴ Hariç medreseler Osmanlılardan önceki devirlerde Anadolu'da hüküm sürmüş olan devletlerin hükümdarları, hükümdar aileleri ve devlet adamlarının yaptırmış olduğu medreselerdir. Ziya Kazıcı, **Uçbeyliği'nden Devlet-i Aliyye'ye Osmanlı**, s. 43.

⁷²⁵ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s. 234.

⁷²⁶ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", **Osmanlı Medeniyet Tarihi**, (Edt.E.İhsanoğlu), Zaman, İstanbul, 1999, s.240.

⁷²⁷ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 177.

bazı bölgenin cizye gelirleri de medreseler için harcanmıştır.⁷²⁸ Cizye gelirleri daha çok medresede ders vermekte olan müderrislerin maaşlarını karşılamak için kullanılmıştır.⁷²⁹ Genelde ilk üç seviyede bulunan medrese müderrislerinin maaşları medresenin bulunduğu bölgenin cizye gelirinden karşılanmış olup⁷³⁰, ödemeler 360 gün üzerinden hesaplanarak hak sahibi müderrislere yapılmıştır.⁷³¹ Müderrisler kimi zaman cizye gelirinden aldıkları maaşlarının daha yüksek olması için ya da başka bir medreseye geçmek için bir nevi özgeçmiş gibi önceden yapmış oldukları çalışmaları belirtmişlerdir.⁷³²

Osmanlı Devleti'nde medrese eğitiminin dışında, eğitimin ilk kademesi olarak görebileceğimiz ve hemen hemen her köyde bulunan Sıbyan mektepleri ya da diğer adıyla mahalle mektepleri genellikle mahallede bulunan camiinin içinde veya caminin yanına konumlandırılmıştır. 5 - 6 yaşlarında kız ve erkek çocukların gitmiş olduğu⁷³³ sıbyan mekteplerinde, çocuğa okuma yazma öğretmenin yanı sıra İslam dininin kaideleri ve Kur'ân-ı Kerim öğretilmiştir.⁷³⁴ Bu okullara Gayrimüslimlere ait çocuklar kabul edilmemiş olup, Gayrimüslimler kendi cemaatleri içerisinde bu seviyedeki eğitimlerini sağlamışlardır. Sıbyan mektebinde ders verecek olan muallimlerin ücretlerinin karşılanmasına gelince, kimi zaman eğitimin yapılmış olduğu bölgenin cizye gelirine başvurulduğunu görmekteyiz. Bu kademedeki ders vermiş olanların yevmiyesi doğal olarak müderrislerinkinden daha az olmuştur. Yapılan ödemelerde maaş alacak olan muallimin adı belirtildikten sonra kaç akçe yevmiye ile vazifelendirildiği ve kaç gün üzerinden maaşını alacağı belirtilip ona

---

⁷²⁸ BOA., C.MF., 2-78., 1209 (M.1795) senesinde Kütahya'da bulunan Balabaniye medresesine senevi 3600 çürük akçe Kütahya cizyesi malından ocaklık tayin olunduğu ve 1208 (M.1794) senesine mahsub olan bu miktarın medrese müderrisi tarafından alınmıştır.

⁷²⁹ BOA., C.MF.,128-6384., 1148 (M.1736) senesinde, Diyarbakır'da bulunan Hüsrev Paşa Medresesinin müderrisi olan Seyid Ahmed adlı kişiye Diyarbakır cizyesi malından almak üzere yevmi 25 akçeye ile görevlendirildiğini ve 1 senelik hak ettiği 9000 akçeyi tamam olarak eksiksiz bir şekilde aldığını görmekteyiz.

⁷³⁰ BOA., C.MF., 109-5401., 1192 (M.1779) senesine ait bir belgede Saray Bosna'da bina edilmiş olan medresenin müderrisi olan El- Sayid Abdullah'a Bosna cizye malından yevmi 30 akçe vazifenin verilmesi bölge ahali tarafından istenmiştir.

⁷³¹ BOA., C.MF.,128-6384.,

⁷³² BOA., C.MF.,155-7733., 1140 (M.1728) senesine kendisinin daha önceleri talebelere ulumla ilgili birçok eseri olduğunu bunun yanında ve birçok konuda haşiyeleri olduğunu bildiren Ali Efendiye Maraş cizyesi malından olmak üzere, Maraş medresesinde müderrislik görevinin yevmi 15 akçe ile vazife olarak verilmiştir.

⁷³³ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, T.T.K., Ankara, 1999, s.7.

⁷³⁴ Ekmelledin İhsanoğlu, *a.g.k.*, s.231.

göre cizyedar tarafından gerekli ödeme yapılmıştır.⁷³⁵ Medrese müderrislerinde olduğu gibi sıbyan mektebinde muallimlik yapan kişilere de genelde 360 gün üzerinden ödeme yapılmıştır.⁷³⁶ Bazı durumlarda muallimin maaşının karşılanması için maaşın ödeneceği bölgenin cizyesine evrak zammı yapıp muallimin maaşının bu şekilde karşılandığı olmuştur.⁷³⁷

Sıbyan ve medrese eğitimi dışında bazı eğitim faaliyetlerinde de çeşitli bölgelere ait cizye gelirleri kullanılmıştır. Yazı öğretme işi ile meşgul olan meşk hocalarının⁷³⁸ maaşının karşılanması⁷³⁹, Buhar-i Şerif⁷⁴⁰ tedrisi ile meşgul olan ulemeden kişilerin maaşının ödenmesi⁷⁴¹ ya da Şifâ-ı Şerif⁷⁴² okutmakla görevli olan kişilerin maaşının karşılanması⁷⁴³ cizye vergisi gelirinin kullanılmasına birer örnektir.

⁷³⁵ BOA., C.MF.,120-5969., Şehirköyü kazasınada bulunan müteveffa Mustafa Paşa mektebinde, muallim-i sıbyan olarak görev yapan, Yusuf Efendi adlı kişiye Şehirköy cizyesi malından yevmi 9 akçe ile vazife verilmiş olup 1141'den 1142'ye (M.1729-1730) kadar geçen 360 günlük vazifesinin toplamı olan 3240 akçeyi tamam olarak kasaba cizyedarından alındığı ve bir akçesinin ya da bir habbenin eksik olmadığını görmekteyiz.

⁷³⁶ BOA., C.MF.,128-6385., Harput'ta Saray Hatun Camii yakınında bulunan mektepte talim-i sıbyan eylemek şartıyla Harput cizyesi malından yevmi 8 akçe ile vazife verilen Seyid İsmail adlı kişinin senelik 2880 akçe olan vazifesini 1149 (M.1737) senesine mahsub olmak üzere cizye malından tamam olarak almıştır.

⁷³⁷ BOA., C.MF.,142-7084., 1199 (M.1785) senesinde, Kayseri'de bulunan Cami-i Kebir'de talebeye ulum ve fûnun tedrisiyle meşgul olan Abdullah Efendiye adlı kişiye, medar-ı maaş olarak Kayseri cizyesine yapılacak olan iki adet Evsat, bir adet edna evrak zammı ile yevmi 6 akçe verilmesi kabul edilmiş olup, vazifenin seneliği hesap ettirildikten sonra 13 kuruş tutan maaşın adı geçen cizye gelirinden verildiğini görmekteyiz.

⁷³⁸ M. Zeki Pakalın, "Meşk" **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.2, M.E.B., İstanbul, 1983, s.492

⁷³⁹ BOA., C.SM.,65-3294., 1182 (M.1769) senesinde İstanbul cizyesi malından yevmi 10 sağ akçe ile meşk hocalığı yapan İstabl-ı Amire şakirtlerinden hattat İsmail bin Mustafa'nın 1181 Muharreminden 1182 Muharremine (M.1767-1768) gelinceye kadar hak etmiş olduğu 3600 akçeyi cizyedar tarafından tamam olarak aldığı yazılmış olsa da, tezkirede 3540 akçe gözüktüyor, yani yılı 360 günden değil 354 gün üzerinden hesaplanmıştır.

⁷⁴⁰ İmam Buhârî'ye (810-870) ait hadis kitabı.

⁷⁴¹ BOA., HAT.,1452-7., 1207 (M.1793) senesinde Mekke ulemasından Yemenlize Şeyh Ebubekir Efendi adlı kişinin tedris-i Buhari Şerif ile meşgul olmakta olup vefatından sonra evladının zor durumda kalmaması için kendisinden sonra yevmiesinin evladına verilmesini ve Mısır cizyesinden aldığı yevmi 2 kuruşun üstüne 1 kuruş zam edilmesini rica ettiğini görmekteyiz.

⁷⁴² Kadî İyaz'a (1083-1149) ait bu eser, Hz. Muhammed'in hayatını anlatmaktadır.

⁷⁴³ BOA., C.MF.,155-5736., 1213 (M.1799) senesinde, Şeyh Ahmed ve Seyid Şeyh Mehmed adlı ulemeden olan kişilerin gönderdiği arzuhalde Şam'da bulunan Emevi Camiinde, Şifâ-ı Şerif okutmak şartıyla 1214 (M.1800) senesinden itibaren Şam cizyesi malına yapılacak iki adet alâ, sekiz adet evsat ve on adet edna evrak zammı ile yevmi 30 sağ akçe vazife buyrulduğunu bunun ise seneliğinin hesap ettirildikten sonra 10.620 akçe olup 1 kuruş 120 hesabı ile 88.5 kuruşa denk geldiğini görmekteyiz.

2. 5. CİZYE VERGİSİ GELİRİNDEN YAPILAN NAFİA HARCAMALARI

2. 5. 1. İmar Faaliyetlerinde Yapılan Harcamalar

Bir yerleşim bölgesinin gelişmişliğinden bahsedilebilmesi için bölgenin düzgün yollara, ulaşımı kolaylaştıran köprülere, temiz su kaynaklarına ve toplum yararına yapılmış çeşitli yapılara sahip olması gerekmektedir. Osmanlı döneminde bu yapıların oluşturulmasında vakıf sistemi önemli paya sahiptir. Vakıf sistemi sayesinde Osmanlı şehirleri mamur hale gelmiştir. Devlet, vakıf sistemi içine dâhil edilmeyen bazı çalışmaların finanse edilebilmesi için merkeze ait çeşitli gelir kaynaklarını kullanmıştır. Bu gelir kaynakları içerisinde çeşitli bölgelere ait cizye geliri de vardır.⁷⁴⁴ Çeşitli bölgelere ait cizye vergisi gelirinden yapılan imar harcamalarında köprülerin, yolların ve çeşmelerin bakım onarım masrafları büyük bir yer tutmaktadır.

Türklerin Anadolu'ya gelmesi ile birlikte Anadolu coğrafyası yoğun bir ticaret hacmi kazanmaya başlamıştır. Ticaretin süreklilik kazanabilmesi için yolların bakımlı ve emniyetli olması gerekmiştir.⁷⁴⁵ Yollar üzerinde bulunan en önemli yapıların başında kervansaraylar⁷⁴⁶ ve köprüler⁷⁴⁷ gelmektedir. Köprüler, yolları kontrol edebilecek şekilde yapılmış olup bir nevi bu yapıları derbentlerde benzetebiliriz.⁷⁴⁸ Anadolu Selçuklu Devleti'nden sonra onların mirasını devralmış olan Osmanlı Devleti gerek ticaret gerekse güvenlik açısından yol ve köprü yapımına büyük önem vermiştir. Günümüzde Osmanlı döneminden kalma birçok köprünün bulunması bunun bir göstergesidir. Yapılmış olan köprü ve yolların zaman içerisinde çeşitli nedenlerden ötürü kullanılamaz hale gelmelerinden, bu yapıların tekrardan sağlıklı bir şekilde topluma hizmet verebilmesi için bakım ve onarım çalışmalarının düzenli bir şekilde yapılması gerekmiştir. Yapılan bakım ve onarım çalışmalarında

---

⁷⁴⁴ BOA., C.NF., 41-2010., 269 (M.1853) senesinde Varna kazasından geçen Kamçı nehrinin üzerinde bulunan köprünün tamir masrafı için gerekli olan 350 kuruşun kazanın tebaası olan Kıpti cizyesi malından alınarak ödendiğini görmekteyiz.

⁷⁴⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, T.T.K., Ankara, 2011, s. 245.

⁷⁴⁶ Turhan Atan, **Türk Gümrük Tarihi Başlangıçtan Osmanlı Devletine Kadar**, T.T.K., Ankara, 1990, s. 105.

⁷⁴⁷ Fügen İlter, **Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri**, Karayolları Genel Müdürlüğü, Ankara, 1978, s. 19.

⁷⁴⁸ Hamit Pehlivanlı "*Osmanlılarda Yol Emniyeti Nasıl Sağlanırdı*", **Yedikıta**, S.52, s.16

devlet cizye gelirini kullanacaksa yapının bulunduğu bölgeye ait yerel cizye gelirini kullanmasına dikkat edilmiştir.⁷⁴⁹

Osmanlı Devleti'nde çeşmeler, bir medeniyet göstergesi olarak kabul görmekteydi. Bir şehrin mamur sayılabilmesi için o şehre suyun getirilmesi ve sağlıklı bir şekilde halkın faydalanması sağlanmalıydı. Çeşmelerin bir de manevi yönü vardır. Bilindiği üzere İslam'da temizlik imandan gelir düşüncesi hakim olup bu sebeptendir ki bazı devlet adamları kendi adlarına hayrat olarak günümüze kadar ayakta kalabilen çeşmeleri yaptırmış ve çeşmeleri için vakıflar kurmuşlardır. Çeşmelerin sağlıklı bir şekilde hizmet verebilmesi için ise su yolcu adı verilmiş kişiler görevlendirilmiş olup, bu kişiler maaşlarını ya kurulan vakıftan ya da başka gelir kalemlerinden almışlardır. Vakıf sistemi dışında kalan bazı yapıların finanse edilmesinde cizye vergisi geliri kullanılmıştır. Cizye vergisinden maaş alacak olan su yolcularının sayıları ve yevmiyeleri belli olup, maaşları bir yıl üzerinden ödenmiştir. Su yolcu olarak görevlendirilmiş olanlardan birisi ölürse yerine aynı şartlarda görevi sürdürecektir başka birisi bulunup bu şekilde verilecek hizmetin devamlılığı sağlanmıştır.⁷⁵⁰

Osmanlı döneminde halk günlük işlerini günde beş vakit okunan ezana göre ayarlardı. Devletin son dönemlerinde halkın geçen zamanı rahat bir şekilde öğrenmesi ve gündelik işlerini ona göre yapması için şehir meydanlarına ya da herkes tarafından rahatça görünebilecek yükseklikteki yerlere çalar saatler yapılmıştır. İlk zamanlarda müezzinlerin otoriterlerini sarsacağını ve geleneklerin bozulacağı korkusuyla⁷⁵¹ meydanlara saat yapımına pek sıcak bakılmamış olsa da ilerleyen zamanlarda bu yapıların örnekleri ülke çapında çoğalmıştır. Böyle bir yapıya Kastamonu merkezde bulunan saat kulesini örnek olarak gösterebiliriz.⁷⁵² Yapılmış olan bu saatlerin düzenli bir şekilde çalışması için bazı kişilerin saatlerle ilgilenmeleri, bakım ve onarımlarını düzenli bir şekilde yerine getirmeleri

⁷⁴⁹ BOA., C.NF., 40-1993., Bolvodin'de bulunan köprünün ve kaldırımların tamir ve yenileme masraflarının toplam 18.448 kuruş tuttuğunu ve bu miktarın karşılanması için 1171 (M.1758) yılında toplamda 10.000 kuruşun verildiğini ancak 8448 kuruşun bakaya kaldığından, bakaya kalan miktarın 5000 kuruşunun 1172 (M.1759) Kütahya cizyesi malından havale olunması istendiğini görmekteyiz.

⁷⁵⁰ BOA., C.BLD.,32-1581., 1235 (M.1820) senesinde Erzudum'da bulunan Ayas Paşa çeşmesinin tamiri için Erzurum cizyesinden 3'er çürük akçe ulufe ile su yolcu ve mermancı 6 adet zimminin görevlendirildiğini görmekteyiz. Bunların toplam maaş bedeli ise yıllık 6372 akçedir. Ayrıca bir su yolcu ölürse yerine eski şartlar geçerli olmak üzere başka bir zimminin görevlendirilip işin aksamaması sağlanmıştır.

⁷⁵¹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), T.T.K., Ankara, 2004, s. 42.

⁷⁵² Kastamonu saat kulesi 1885 yılında inşa edilmiştir.

gerekmıştır. Bu kişilerin maaşları ve yapıların bakım onarım masraflarının karşılanmasında saatin bulunduğu bölgeye ait cizye vergisi geliri kullanılmış olup, yapılan masrafın yanında, harcama yapılan saatin çeşitli özelliklerinden de bahsedilmiştir.⁷⁵³

2. 5. 2. Maden ve Sanayi Alanında Yapılan Harcamalar

Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da yaptığı fetihler sonucu bölgede bulunan zengin maden yataklarını kontrolü altına alması devletin maden ihtiyacını büyük bir oranda kendi içerisinde karşılamasını sağlamıştır.⁷⁵⁴ Özellikle ağır silah sanayi olarak adlandırabileceğimiz Tophâne-i Âmire ve Baruthane-i Âmire için gerekli olan çeşitli madenler genişleyen ülke sınırları içerisinde rahatlıkla karşılanabilmesi devletin elini oldukça güçlendirmiş ve ordunun donatılmasında büyük bir kolaylık sağlamıştır.

Osmanlı toprak kanununa göre bir maden bir şahsın toprağında çıkarsa bile o kişiye ait sayılmaz devlete ait sayılırdı.⁷⁵⁵ Bu uygulama esasında Hz. Muhammed döneminde de uygulanmıştır.⁷⁵⁶ Bir bölgede maden bulunursa maden numunesi incelenir ve kar zarar oranı göz önüne alınarak madenin işletilip işletilmemesine karar verilirdi.⁷⁵⁷ Devlet tarafından madenler, emaneten veya iltizam usulü işletilmiştir. Emanet usulünde Maden Emini adı verilen ücretli bir görevli tarafından maden işletilmiş olup, iltizam usulünde ise belirli bir süreliğine madenin açık arttırma ile mültezim adı verilmiş olan bir kişiye verilip madenin işletilmesi bu şekilde sağlanmıştır.⁷⁵⁸

---

⁷⁵³ BOA., C.BLD.,72-3592., 1266 (M.1850) senesinde Ergiri kasabasının ortasında bir adet Ala-franga çalar saatin olduğu bu saatin tamirini yapacak ve ilgilecek kişiye senevi verilecek olan 300 kuruşun Ergiri cizyesi malından verilmesini örnek olarak gösterebiliriz.

⁷⁵⁴ Salim Aydüz, **a.g.e.**, s. 218.

⁷⁵⁵ Zafer Gölen, **a.g.e.**, s. 148.

⁷⁵⁶ Ahmet Tabakoğlu, **İslâm ve Ekonomik Hayat**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s.119

⁷⁵⁷ Neşet Çağatay, "*Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku*" **A.Ü.D.T.C.F Dergisi**, C.2 S.1, Ankara, 1943, s. 122.

⁷⁵⁸ Özkan Keskin, "*Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906)*", **OTAM**, S.29, 2011, s. 127.

Madenlerin işletilmesi sırasında çalışacak olan kişiler arasında madenin bulunduğu bölgede yaşayan Gayrimüslim halkta yer almıştır. Bunlar hukuki durumları maden emini tarafından düzenlenmiştir.⁷⁵⁹ Madenlerde çalışan Gayrimüslim halk hizmetleri mukabilinde cizye vergisinden tam veya kısmi muaf tutulmuşlar ve ödemeleri gereken cizye miktarında belli bir miktar indirimle gidilerek cizye kağıtlarını bu şekilde cizyedarlardan almışlardır.⁷⁶⁰ Devlet, hazineye girecek olan cizye gelirinin bir kısmından vazgeçerek madencilik alanında yapılacak olan faaliyetlerin devamlılığını sağlamaya çalışmıştır.

Cizye vergisinden tam veya kısmi muaf tutulmalarına karşın madenlerde çalışmış olan Gayrimüslim halktan gittikleri yerlerde tekrardan cizye vergisi talep edilmiş ve cizyedarlar tarafından rahatsız edilmiştir. Böyle durumların yaşanmaması için olayın geçtiği yerin valisi ve kadısına hükümler gönderilerek bu kişilerin mağdur olmamaları sağlanmaya çalışılmıştır.⁷⁶¹ Ancak gönderilen hükümler çoğu zaman bir sonuç vermemiş ve muafiyetleri cizyedarlar tarafından tanınmayarak madende çalışan zimmilerden cizye namıyla zorla para toplanmıştır. Kendilerinden, cizyedarlar tarafından zorla para alınan Gayrimüslim halk ise hakkını hukuki yollarla aramış ve kendilerinden haksız yere zorla alınan paranın geri iadesi için çalışmışlardır.⁷⁶²

Cizye evraklarını buldukları bölgeden kısmi bir şekilde muaf tutularak almış olan bazı maden neferlerinin gittikleri yerlerde rencide edilerek tekrardan yüksek seviyeden evrak verilmeye çalışıldığını yukarıda göstermeye çalıştık. Cizye toplanma vakti sırasında kendi yaşadığı bölgede bulunmayan ve elinde cizye kağıdı

---

⁷⁵⁹ Neşet Çağatay, *a.g.m.*, s.125.

⁷⁶⁰ BOA., C.DRB., 58-2893., 1124 (M.1713) senesine ait bir belgede, Ohri kazasında bulunan kükürt madeninde çalışan 154 neferin üzerlerine düşen 610 kantar kükürtü Selanik baruthanesine ihraç ve nakil ettiklerini, her bir nefer için cizyedardan evsat kağıt aldıklarını ve cizye kağıdının yerine 1 eşfeli altın verdiklerini kalan 1 eşfeli altınında hizmetlerine mukabil sayıldığını görmekteyiz.

⁷⁶¹ BOA., C.DRB., 57-2828., 1175 (M.1762) senesinde Diyarbakır valisi Mustafa Paşa ve Amid kadısına gönderilen hükümde. Maden miriyede müstahem olarak çalışan zimmi reâyâ senede bir defa cizyelerini verdiklerini ancak başka mahallere gidince kendilerinden cizye ve ispenç resmi talep edilerek rencide edildiklerini ifade ettiklerini, buna göre ehli zimmet reayanın üzerlerine edası lazım gelen cizyelerini senede bir defa şartları gereği tevzi vaktinde bulduklarım mahallin teamül istkahalarına (koyduğu şartlara) göre cizyelerini, cizyedarlarına eda ederek, yedlerine ismi ve eşkalleri olan evraklar verildiğini, bu kişilerin murur ve ubur ettikleri mahallerde tekrar evrak teklif ile rencide olunmalarının emredilmiştir.

⁷⁶² BOA., C.DRB., 40-1992., 1194 (M.1780) senesinde Kartova madeninde çalışan 185 neferin cizye evrakları maden emini tarafından verilmiş olup ancak 33 kişiye cizyedarlar tarafından cebren 33 evrak verip 6'şar kuruş alınmış olduğunu bu 33 evrakın geri alınıp bedelin ise 33 kişiye geri iade edilmesi istenmiştir.

bulunmayan kişilere cizye kağıdı verilmesi konusunda da bazı sorunlar olmuştur. Yaşanacak sorunların önüne geçilebilmesi için maden emini ve cizyedar gibi görevlilere gönderilen hükümde cizye vergisinin toplanma vakti geldiğinde kendi memleketinde olmayanlardan, buldukları yerde hal ve durumlarına göre üç seviye üzerinden cizye vergililerinin tahsil edilmesi istenmiştir.⁷⁶³ Böylelikle hem devlet bir gelir kaybı yaşamamış olacak hem de Gayrimüslim bulunduğu yerde baskıya maruz kalmayacaktır.

Aktif olarak çalışan madenler dışında kapalı olan madenlerin tekrardan açılmasına devlet büyük önem vermiştir. Kapalı vaziyette bulunan madenlerin açılması ve tekrardan üretime geçmesi için devlet, madende çalışacak olan kişilerin bulunması konusunda zorluk çekmemek için madende çalışacak olan kişilere bazı ayrıcalıklar tanımıştır. Madende çalışacak olan kişiler Gayrimüslim ise bu kişilere hizmetleri karşılığında ödenen maaşlarının yanında cizye vergisinden ve tekaliflerden muafiyet sağlanmıştır. Bu kişilere devlet tarafından ücretsiz bir şekilde verilecek olan cizye kağıtlarının cizyedarlar tarafından değil maden eminin tarafından verilmesi istenmiştir.⁷⁶⁴ Böylelikle bu kişiler cizyedarların olası bir baskısından kurtulmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nde ağır sanayi olarak adlandırabileceğimiz faaliyetler genellikle devlet tarafından finanse edilmiştir. Devlet, ihtiyacı olan malzemeyi üretme yolunda büyük çaba sarf etmiş olup, yeni üretim yerlerinin açılmasının yanı sıra eski üretim yerlerinin modernize edilmesi ve genişletilmesi faaliyetlerine de büyük önem vermiş olup, yapılması planlanan çalışmaların finanse edilmesinde ve

---

⁷⁶³ BOA., C.İKTS.,44-2189., Bozkır naibi, maden emini ve cizyedarına gönderilen bir hükümde, Bozkır madeninde çalışan Gümüşhaneli maden reayasının cizye evraklarını Gümüşhane'de aldıklarını, 1210 (M.1796) senesinde cizyedar merkuamlardan tekrar cizye istenip rencide edildiklerini ve bu durumun onları zor durumda bıraktığını, eğer cizyenin toplanma vakti olan muharremde kendi memleketlerinde değilse buldukları mahallin hal ve şartına göre ale'r-ruus, malı canib-i miriye adına cizye vergisinin bu kişilerden tahsil edilmesinin istendiğini görmekteyiz.

⁷⁶⁴ BOA., C.DRB., 42-2069., 1230 (M.1815) senesinde Selanik kazasında Siderkapısı nahiyesinde mutal bulunan bir madenin yeniden işletilmesi düşünülmektedir. İşletilecek olan bu madende çalışacak olan zimmi reayaya 25 akçe sağ akçe ücret verilmesinin yanında, madende çalışacak zimmilerin cizyeden ve tekaliften muaf tutulmaları istenmektedir. Ayrıca cizye evraklarının, cizyedarlar tarafından rencide edilmemek için maden eminleri tarafından zimmilere verilmesinin düşünüldüğünü görmekteyiz.

gerekli olan malzemelerin temininde cizye vergisi gelirinin kullanılması düşünülmüştür.⁷⁶⁵

2. 6. CİZYE VERGİSİ GELİRİNDEN YAPILAN DİĞER HARCAMALAR

2. 6. 1. Osmanlı Devletine İlticada Bulunmuş Olan Kişilere Yapılan Ödemeler

Osmanlı Devlet'i güçlü olduğu zamanlarda Dünya siyasetinde belirleyici bir rol üstlenmiş olup krallara taç giydirmiştir. Zaman içinde güç dengeleri Avrupa'nın lehine doğru değişmeye başlayınca Osmanlı'nın Dünya siyasetindeki etkisi azalmış ve müdahale eden konumdan çok, çeşitli nedenlerle iç işlerine müdahale edilen bir konuma düşmüştür. Bu güçsüz duruma rağmen Osmanlı Devleti kendi ülkesine sığınan farklı hanedanlara mensup kişilere kapısını açmaktan çekinmemiş, ülkesine aldığı kişilere ve yanında bulunan maiyetine tahsisat ayırıp himaye etmiştir. Bu kişileri himaye etmesinde yatan en büyük neden bu kişiler üzerinden kişinin mensubu olduğu hanedanın yönettiği bölgeye ya da kişinin eskiden hüküm sürdüğü bölgeye müdahale etme düşüncesidir. Bu sadece Osmanlı'ya has bir tutum olmayıp diğer devletlerde Cem Sultan olayında olduğu gibi çeşitli hanedanlara mensup kişileri siyasi amaçları doğrultusunda kullanmak istemişlerdir. Osmanlı Devleti kendisine iltica etmiş olan kişilerin gönlünü hoş tutmaya ve rahatlıklarının sağlanmasına büyük özen göstermiş olup kimi zaman himaye edilen kişilere maaş ya da tayinat parası olarak bazı bölgeleri cizye gelirinden tahsisat ayrılmıştır.⁷⁶⁶ İltica eden kişinin başka bir yere nakledilmesi gerekince eski tahsisat kaynağının yerine, yeni nakledildiği yerin ya da yakınında bulunan bir bölgenin cizye geliri kişiye tahsis kılınmıştır. Bazı zamanlarda eski gelir kaynağından yeni gelir kaynağına transferde

⁷⁶⁵ BOA., C.İKTS.,19-946., Ünye tel imalathanesinin 9 ziradan fazla olmayıp bu haliyle tel imalinin mümkün olmadığını ancak bazı arazilerin ilhakıyla 20 ziraya, çıkartılır ise üretimin istenilen düzeye getirilebileceği dile getirilmiş olup, genişletme sırasında ve sonrasında lazım olan, tezgahların, kerestelerin, taşın vesaire malzemenin karışlanması için gerekli olan paranın Canik cizyesi malından verilmesi düşünülmüştür.

⁷⁶⁶BOA., C.HR.,79-3913., 1155 (M.1743) senesinde Kıbrıs adasında Lefkoşa'da ikamet eden, Afganlı Ahmet Beloviç Hanın tayinat bahası olarak Kıbrıs cizyesi malından yevmi 60 akçenin tayin bulunduğunu, 1154 (M.1742) senesi Muharreminden sene-i mezbur Ramazanına kadar 266 günlük olmak üzere tayinat bahası olmak üzere 133 kuruşun Kıbrıs cizyesi malından verildiğini görmekteyiz. 60 Akçe x 266 Gün : 15960 Akçe, 1 Kuruş 120 Akçe hesabıyla Toplam 133 Kuruş.

ödeme aksamaları yaşanmış olup, ödenmesi gereken tahsisat geçmişe dönük olarak hesaplanarak hak sahibine ödenmiştir.⁷⁶⁷ Eğer iltica eden kişi vefat etmişse kendisinden sonra ailesinin zor durumda kalmaması için de cizye gelirinden tahsisat ayrılmış olup, yine geçen sürede ödenmeyen günler hesap edilerek geçmişe dönük ödeme yapılmıştır.⁷⁶⁸ Vefat eden kişinin ailesine yapılacak olan ödemede, aile bireylerinden birisi görevlendirilmiş olup, yapılmış olan ödemede herhangi bir alacağın kalmadığı mutlaka belirtilmiştir.⁷⁶⁹

Osmanlı topraklarında bulunan çeşitli hanedanlara mensup kişilere yapılan ödemeler dışında, eski ve yeni Kırım Hanlarına gönderilmiş olan salyanelerin ödenmesinde de cizye geliri kaynaklarına başvurulmuştur.⁷⁷⁰ Ayrıca Kazak Hatmanları⁷⁷¹ gibi yerel yöneticilerin Osmanlı Devletine sadakatleri görülmüş ise, bu kişilere sadakatlerinden ötürü, cizye gelirinden yüklü miktarda bir tahsisat ayrılmıştır.⁷⁷²

⁷⁶⁷ BOA., C.HR.:62-3099., 1154 (M.1742) senesinde, İran şehzadesi Saki Mirza'nın, Limmi adasındayken 1150 senesinde Rodos kalesine nakledilip ve hala orada olduğunu, mirzaya Limmi adasında ikamet ettiği sırada Bozcaada cizyesinden tayinat parası içi yevmi 14 kuruş verildiğini ancak Rodos kalesine nakledildikten sonra maaş namına 1 akçe bile verilmediğini sadece Mısır Valisi'nin Rodos'tan Mısır'a giderken bir miktar para verdiğini ancak tayinatının kesilmesinden dolayı perişan olduğunu ve yeniden yevmi 14 kuruş tayinat parası bağlanmasının ve 1155 (M.1745) senesinin Muharrem ibtitasına varınca 9 aylık yevmiye parasının hesap ettirilip 3710 kuruşun verilmesinin istendiğini görmekte birlikte, 1155 (M.1745) senesi Muharreminden itibaren ise Rodos cizyesi malından yevmi 14 kuruş maaş tayin olduğu baş muhasebeyi kayıt ettirildiğini görmekteyiz.

⁷⁶⁸ BOA., C.HR.,4-189., 1184 (M.1771) tarihli bir belgede, Gelibolu'da 1183 (M.1770) senesinde vefat eden İran şehzadelerinden Sam Mirza'nın Gelibolu cizyesi malından aylık 500 kuruş maaşı olduğunu, ancak öldükten sonra ailesine maaşının kalmadığını bu sebepten ötürü ailesinin zor durumda olduğunu, bu zor durumun giderilmesi için 1184 (M.1771) senesinden itibaren Gelibolu cizyesi malından aylık 500 kuruş maaşın ailesine verilmesinin ve Sam Mirza'nın ölümünden sonra geçen 7 aylık sürenin maaşı olan 3500 kuruşunda hallerine açınıp cizyedar tarafından verilmesi istenmiş olup devletin bu isteği geri çevirmeyip yerine getirdiğini görmekteyiz.

⁷⁶⁹BOA., C.HR.,165-8237., 1151 (M.1739) senesine ait bir belgede, Gelibolu'da ikamet eden sabık Şirvan Hanı Davud Hanın ailesine ve maiyetine medar-ı maaş olmak üzere Gelibolu cizyesi malından aylık 666,5 kuruş 20 akçenin tayin olduğunu 1151 (M.1739) senesi Seferinden sene-i mezbure Zilkadeye gelinceye kadar 10 aylık bahalarını 1152 (M.1740) Gelibolu cizyesi malından oğlu Mir Süleyman tarafından tamamen alındığını görmekteyiz.

⁷⁷⁰ BOA.,C.HR.,131-6502., 1143 (M.1731) senesinde, Sabık Kırım Hanı, Saadet Giray Han'ın göndermiş olduğu mektupta senevi 808.444 akçe salyanesi olduğunu ve 1143 (M.1731) senesi salyanesi için 1144 (M.1732) senesi Edirne cizyesi malından havale olunması üzere tezkiresinin verilmesini istemiştir.

⁷⁷¹ Kazak Hatmanları hakkında ayrıntılı bilgi için bknz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar**, T.T.K. Ankara, 2011, s. 111-112.

⁷⁷² BOA., C.HR., 79-3941.

2. 6. 2. Diplomatik Faaliyetlerin Sürdürülmesi İçin Yapılan Harcamalar

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti uzun yıllar boyunca Avrupa Devletlerine daimi elçilikler açmamıştır. Osmanlı Devleti, “ad hoc”⁷⁷³ yöntemini benimseyerek sadece belirli bir amaç ve görevi gerçekleştirmek ve sonrasında yurda dönmek üzere temsilcileri görevlendirmiştir.⁷⁷⁴ Buna karşın Venedikliler 1454’ten, Lehler (Polonya) 1475’ten, Rusya 1497’den, Fransa 1525’ten Avusturya 1528’den, İngiltere 1583’ten ve Felemenkler (Hollanda) 1612 tarihinden itibaren İstanbul’da daimi elçi bulundurmuşlardır.⁷⁷⁵

Devletin başka ülkeye daimi elçi göndermemesinin altında yatan en önemli neden psikolojik üstünlük duygusudur. Ancak güç dengesi Avrupa lehine değişmeye başlayınca özellikle savaşlarda alınan yenilgilerin ağır olmasından dolayı Osmanlı’nın Avrupa’yı daha yakından takip etmesi gerektiği düşüncesi güç kazanmıştır. Bunun için ilk geçici elçiliklerini Lale Devri dediğimiz dönemde Paris’te açılmıştır. Gördüğümüz üzere devlet içine düşmüş olduğu geriliği geçici olarak görmekte eski gücünü toplayana kadar geçici elcilikler vasıtasıyla Avrupa’yı takip etme niyetindedir. Lakin durum Osmanlı Devleti’nin düşündüğü gibi gitmeyip Avrupa ve Osmanlı arasındaki makas her geçen gün daha da çok açılmış ve daimi elçiliklerin kurulmasına karar verilmiştir. Daimi elçiliklerin kurulmasında şüphesiz yenilikçi bir padişah olan III. Selim’in Avrupa’yı yakından takip etme ve yenilikleri getirme düşüncesi etkili olmuştur.⁷⁷⁶ İlk daimi elçiliğimiz Londra’da açılmış olup, daimi elçiliğimizin, geleneksel müttelik olarak gördüğümüz Fransa yerine değil de İngiltere’de açılmış olması tamamıyla devrin siyasi konjonktürü ile alakalıdır. Bilindiği üzere Napolyon’un Fransa yönetimini ele geçirmesinden sonra Fransa ile Avrupalı Devletler arasında koalisyon savaşları⁷⁷⁷ yaşanmakta olup, böyle nazik bir ortamda Fransa’da elçilik açmanın Fransa’ya destek anlamına geleceğinden ilk daimi elçiliğin Paris yerine Londra’da açılması devrin siyasi şartlarında daha uygun görülmüştür. İlerleyen zaman zarfında Osmanlı Devleti Avrupa’nın önemli merkezlerine daimi elçiliklerini kurmuş ve geçte olsa siyasi dengenin farkına

---

⁷⁷³ Amaca özel.

⁷⁷⁴ Hadiye Tuncer-Hüner Tuncer, **Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1998, s. 11.

⁷⁷⁵ Faik Reşit Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, T.T.K., Ankara, 2008, s. 14.

⁷⁷⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.V, T.T.K., Ankara, 2007, s.73.

⁷⁷⁷ Koalisyon savaşları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkim Yayınevi, İstanbul, 2010.

varmıştır. Daimi elçiliklerin açılmasıyla birlikte yabancı dil bilen personel sorunu ortaya çıkmış ve bu sorun Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim unsurlarının istihdam edilmesiyle kapatılmaya çalışılmıştır. Bu durumun sakıncalı yanı ise Gayrimüslim unsurların artık bağımsızlık düşüncesiyle devlete ihanette bulunmaları olmuştur. Özellikle yapılan gizli yazışmalar anında Avrupa'nın büyük devletlerine bu tercümanlar vasıtasıyla servis edilmiş ve devlet güç duruma düşürülmüştür. Bu durumun önüne geçilebilmesi için II. Mahmud döneminde Müslüman gençlere yabancı dil öğretmek amacıyla dil okulları açılmış ve tercüman kadrolarına Müslümanlar da dahil edilmiştir.

Devletin yoğun bir şekilde Batılı Devletlerle diplomasi faaliyetlerine girmesiyle birlikte yeni harcama kalemleri ortaya çıkmış olup, daimi ya da geçici bir görevle diğer devletlere gönderilmiş olan kişilere kaynak tahsis edilmesi gerekmiştir. Yapılmış olan harcamalara ayrılan kaynaklardan bir tanesi de cizye vergisi geliri olmuştur.

Açılan daimi elçiliklerde sadece görevli olarak büyükelçi ya da elçiler bulunmamakta olup, elçi namına çeşitli işleri takiple görevlendirilmiş olan maslahatgüzarlar⁷⁷⁸ adı verilen kişilerde elçilik kadrosunda yer almışlardır. Maslahatgüzarlık ile görevlendirilmiş olan kişilere yüklü miktarda bir ödenek ayrılmış olup, maaşlarını üç aylık dönemler üzerinden çeşitli cizye gelirlerinden almışlardır. Kimi zaman maslahatgüzarlara ayrılan kaynak yetersiz kalınca cizye gelirinden bu kişilere ayrılan ödeneye bir miktar zam yapılmış ve gerekli ödeme bu şekilde sağlanmıştır⁷⁷⁹

Daimi elçilik personeli dışında, başka devlet liderlerine, Osmanlı Devleti tarafından gönderilen hediyeleri takdim etmek için görevlendirilmiş olan kişilere de yol boyunca yapacakları çeşitli harcamalarını karşılamaları için cizye gelirinden

---

⁷⁷⁸ Ferit Devellioğlu, "Maslahatgüzar" Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara, 2005, s.583.

⁷⁷⁹ BOA.,C.HR.,85-4233., Canib-i Devlet-i Aliye'den Avusturya tarafına maslahatgüzarlık göreviyle ikamet etmek için görevlendirilmiş olan, Yanko Mavro'ya 1230 (M.1815) senesi Muharrem guresinden itibaren Eflak cizyesi malından olmak üzere 10.000 kuruş zam ile 30.000 kuruş maaşın tayin olduğunu, Muharrem guresinden, Rebiüllahire guresine gelinceye kadar Yanko'nun, üç aylık maaşı olun 7.500 kuruşun Eflak cizyesi malından verilmesinin rica olduğunu görmekteyiz.

ödenek ayrılmıştır.⁷⁸⁰ Keza aynı şekilde yabancı devletlerden Osmanlı Devleti'ne, tahta yeni çıkan padişahların cülus tebriklerine katılmak gibi çeşitli sebeplerle geçici elçiler gönderilmiş olup, gönderilmiş olan bu elçiler Osmanlı sınırlarına girdikten sonra güvenliklerinin sağlanması dışında, tüm tayinat, binek ve vesaire harcamaları⁷⁸¹, kimi zaman cizye gelirlerinden verilmek üzere Osmanlı Devleti tarafından karşılanmıştır.⁷⁸²

Osmanlı Devleti'ne gelecek olan elçiler dışında, elçilerin karşılanması ve yanlarında eşlik etmesi için görevlendirilmiş olan mihmandar⁷⁸³ adı verilen kişilerinde yapacakları harcamalar yine çeşitli cizye gelirlerinden karşılanmıştır.⁷⁸⁴ Eserinin neredeyse tamamında Türkleri ve Müslümanları kötüleyen Paul Ricaut, Osmanlı Devleti'ne gelen elçilere gösterilen ilgi ve alakayı takdirler karşılamıştır.⁷⁸⁵ Ancak III. Selim döneminde yabancı ülkelerin kendi ülkelerine gelen elçilere bir ödenek ayırmadığı görüldüğünden Osmanlı Devleti'de gelen elçilere ödenek ayırma usulünden vazgeçmiştir.⁷⁸⁶

---

⁷⁸⁰ BOA.,C.HR.,167-8333., 1176 (M.1763) senesinde Prusya Kralına hediye götürmek için gidecek olan elçiye, İsmail geçidinden Hotine ve oradan Leh hududuna kadar olacak masrafları için Boğdan cizyesi malından para verilmesinin istendiğini görmekteyiz.

⁷⁸¹ Faik Reşit Unat, **Osmanlı Sefierleri ve Sefaretnameleri**, s. 35.

⁷⁸² BOA.,C.HR.,183-9107., 1172 (M.1759) senesinde, Leh Cumhuriyeti tarafından cülusu (III.Mustafa) tebrik için İstanbul'a gönderilecek olan Kont Potolski adlı elçinin hududu geçtikten Hotin'e, Hotin'den, İsmail geçidine gelinceye kadar tayinat, binek ve vesair masraflarının Boğdan cizyesi malından karşılanması istenmiştir.

⁷⁸³ M. Z. Pakalın, "*Mihmandar*", **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s. 533.

⁷⁸⁴ BOA.,C.HR.,165-8227.

⁷⁸⁵ Paul Ricaut, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırın Tarihi (XVII. Yüzyıl)**, (Çev. Halil İnalçık-Nihan Özyıldırım), T.T.K., Ankara, 2012, s. 129.

⁷⁸⁶ Enver Ziya Karal, **Selim III'ün Hat-tı Hümayunları**, s.186.

III. BÖLÜM

KASTAMONU CİZYE DEFTERLERİ H. 1260 - 1262 (M. 1844 - 1846)

3. 1. 1260 (M.1844) TARİHLİ KASTAMONU CİZYE DEFTERİ⁷⁸⁷

1260 (M.1844) tarihli bu defterde Kastamonu'yu Bolu Eyaletine bağlı bir sancak olarak görmekteyiz. Deftere, Kastamonu merkezde bulunan yerli ve yabancı, İnebolu'da bulunan yerli ve yabancı, Taşköprü ve Daday'da bulunan yabancı cizye mükellefleri kaydedilmiştir. Defterde cizye mükelleflerinin, ad, baba adı, eşkal (saç, göz rengi, sakal ve bıyık rengi), meslekleri, bölgeye yabancı ise hangi bölgeden geldiği, yaşları ve vergiyi hangi seviyeden verdiğine dair bilgiler yer almaktadır. Biz bu çalışmamızda mükelleflerin yaş gruplarına ve vergiyi hangi seviyeden verdiklerine bakarak bir sonuca ulaşmaya çalışacağız.

Öncelikle mükellefleri⁷⁸⁸ -17, 18 – 35, 36 – 55, 56 – 65 ve 66 – yaş grupları⁷⁸⁹ olarak da n beş ana gruba ayırmış olup, bu yaş gruplarını kendi içlerinde alâ, evsat ve edna olarak üç seviye vergi tahsil şeklinde ayırmış bulunuyoruz.

1260 (M.1844) tarihli Kastamonu cizye defterinde toplam 545 cizye mükellefi kayıtlı olup bunların 404'ü yerli, 141'i yabancı cizye mükellefidir.⁷⁹⁰

Tablo. 3. 1. 1. 1260 (M.1844) Kastamonu Cizye Defterine Yerli ve Yabancı Olarak Kaydedilen Mükelleflerin Sayıları.

	Alâ	Evsat	Edna	%
Yerli	32	185	187	%74,128
				404 Kişi
Yabancı	3	66	72	%25,871
				141 Kişi

⁷⁸⁷ BOA. ML. VRD. CMHd. 402.

⁷⁸⁸ Yaş gruplarını ≤ 17 , $18 \geq 35$, $36 \geq 55$, $56 \geq 65$ ve $66 \geq$ şeklinde göstermek yerine, -17, 18 – 35, 36 – 55, 56 – 65 ve 66 – şeklinde göstermeyi daha uygun bulduk.

⁷⁸⁹ Genellikle -17 yaş grubunda bulunan cizye mükelleflerinin eşkâlleri, sakalsız tüysüz anlamına gelen şabb-ı emred ifadesiyle tanımlanmıştır.

⁷⁹⁰ BOA. ML. VRD. CMHd. 402. s.13.

3. 1. 1. Kastamonu Merkez'de Bulunan Yerli Cizye Mükellefleri

1260 (M.1844) tarihli cizye defterinde Kastamonu merkezde bulunan zimmiler yerli ve yabancı olarak iki gruba ayrılmışlardır. Yerli grubun toplam mükellef sayısı 216 kişi olup, bunların 18'i alâ, 86'sı evsat ve 112'si edna seviyesinden cizye vergilerini ödemişlerdir.⁷⁹¹ Alâ'dan 60, evsat'tan 30, edna'dan ise 15 kuruş tahsil edilmiştir. Deftere kayıtlı en küçük vergi mükellefi 13 yaşında olup en yaşlı vergi mükellefi ise 85 yaşında gözükmektedir. Bunların 1260 (M.1844) tarihli Kastamonu cizye defter içerisindeki payları sırasıyla %3,302, %15,779 ve %20,55'dir. Kastamonu yerli ahali içerisindeki payları ise sırasıyla %8,33, %39,814 ve %51,851'dir. Verilen rakamlarda da görüldüğü üzere mükelleflerin yarısından fazlası fakir olarak tabir edilen edna seviyesinden cizye vergisini ödemiştir.

-17, 18 – 35, 36 – 55, 56 – 65 ve 66 – yaş grupları olarak da n ayırdığımız yaş gruplarının kendi içindeki değerlendirmesine gelecek olursak;

-17 yaş grubunu çocuk mükellefler grubu olarak düşünebiliriz. Bu gruba dâhil 22 cizye mükellefi olup, bu 22 kişinin Kastamonu merkez yerli mükellefler içerisindeki payları %10,183 olup, 1260 (M.1844) tarihli Kastamonu cizye defterindeki oranları %4,03'tür. Vergi tahsil seviyesi olarak bakacak olursak bu 22 kişinin tamamında cizye vergisini en düşük seviye olan edna üzerinden ödediklerini görürüz. Devlet bu yaş grubundan toplamda 330 kuruş cizye vergisi tahsilatı yapmış olup bu meblağ 1260 (M.18444) Kastamonu cizye geliri içerisinde %2,44'lük bir orana denk gelmektedir.⁷⁹²

18-35 yaş grubuna bakacak olursak, bu yaş grubunu aktif çalışan diye adlandırabiliriz. Bu yaş grubundaki kişilerin beden gücü olarak en verimli çağlarında olduklarını düşünmemiz yanlış olmaz. Bu yaş grubuna toplam 107 mükellef dâhil olup 1260 (M.1844) tarihli Kastamonu cizye defterindeki mükellefler içerisindeki payı %19,63, Kastamonu merkezdeki yerli mükellefler içerisindeki payı %49,537'dir. Bu oranla en fazla mükellefe sahip olan yaş grubudur.

⁷⁹¹ BOA. ML. VRD. CMHd. 402. s. 6.

⁷⁹² BOA. ML. VRD. CMHd. 402.

Grup içinde vergi tahsil seviyesine göre bakacak olursak 8 kişinin en üst seviye olan alâ üzerinden cizye vergisini ödediğini görürüz. Bu rakam kendi yaş grubu içerisinde %7,476'lık bir orana denk gelmektedir. Orta seviye olan evsat üzerinden vergisini ödeyen mükellef sayısı ise 40 kişi olup, bunların kendi yaş grubu içerisindeki payı %37,383'dür. En düşük seviye olan edna üzerinden vergisini ödeyen mükellef sayısı ise 59 kişi olup, bunların kendi yaş grubu içindeki payı %55,140'dır. Devlet bu yaş grubundan toplam 2565 kuruş cizye vergisi tahsil etmiştir. Tahsil edilen bu miktar 1260 (M.1862) cizye geliri içerisinde %18,978'lik bir paya denk gelmektedir.⁷⁹³

Alâ: 8x60: 480

Evsat: 40x30: 1200

Edna: 59x15: 885

Toplam: 2565 Kuruş

36–55 yaş grubunu ise işinde tecrübe sahibi yetişkin kişiler olarak adlandırabiliriz. Bu grupta 63 mükellef olup 1260 (M.1844) cizye defteri içerisinde %11,559, Kastamonu merkezde bulunan yerli mükellefler içerisinde %29,166'lık paya sahiptirler.

Bu yaş grubu içinde cizye mükelleflerinin vergi seviyelerine bakacak olursak, en üst seviye olan alâ üzerinden 9 mükellef cizye vergisini ödemiştir. Bu 9 mükellefin kendi yaş grubu içinde %14,285'lik bir paya sahip olduğunu görürüz. Orta seviye olan evsat'ta ise 35 mükellef olup bunların yaş grubu içerisindeki payı %55,55'dir. En düşük seviye olan edna'da ise 19 mükellef kayıtlı olup, bunların yaş grubu içerisindeki payı %30,158'dir. Rakamlardan görüldüğü üzere bu yaş grubunda cizye mükelleflerinin yarısından fazlası orta seviye olan evsat üzerinden vergilerini vermiştir. Bu durumu bu kişilerin iş yaşantılarındaki tecrübelerinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Devlet bu yaş grubundan toplam 1875 kuruş cizye vergisi tahsil etmiş

---

⁷⁹³ BOA. ML. VRD. CMHd. 402.

olup, bu rakam 1260 (M.1844) senesi cizye gelirinin %13,873'lük kısmına denk gelmektedir.⁷⁹⁴

Alâ: 9x60: 540

Evsat: 35x30: 1050

Edna: 19x15: 285

Toplam: 1875 Kuruş

56–65 yaş grubunda ise 19 mükellef olup 1260 (M.1844) Kastamonu cizye defteri içerisinde %3,486, Kastamonu merkezde bulunan yerli mükellefler içerisinde %8,796'lık bir paya sahiptirler.

Bu yaş grubu içerisinde sadece 1 kişi vergisini alâ üzerinden ödemiş olup kendi yaş grubu içinde %5,623'lük paya sahiptir. Evsat üzerinden vergisini veren kişi sayısı ise 10 kişi olup, bunların yaş grubu içerisindeki payı %52,631'dir. Edna üzerinden cizye vergisini ödemiş olan mükellef sayısı ise 8 olup bunların yaş grubu içerisinde sahip oldukları pay %42,105'dir. Devlet bu yaş grubundan toplamda 480 kuruş cizye vergisi tahsil etmiş olup, tahsil edilmiş olan bu rakam 1260 (M.1844) Kastamonu cizye gelirinin %3,55'lik kısmına denk gelmektedir.⁷⁹⁵

Alâ: 1x60: 60

Evsat: 10x30: 300

Edna: 8x15: 120

Toplam: 480 Kuruş

Yaş grupları içerisinde son sıra olan 66– yaş grubunda 5 kişi mevcut olup 1260 (M.1844) tarihli defter içerisinde %0,917, Kastamonu merkez yerli mükellefler içerisinde %2,314'lük bir paya sahiptirler. Bu gruptaki en yaşlı cizye mükellefi 85 yaşındadır.

---

⁷⁹⁴ BOA. ML. VRD. CMHd. 402.

⁷⁹⁵ BOA. ML. VRD. CMHd. 402.

Bu grup içerisinde cizye vergisini Alâ üzerinden ödemiş olan kimse bulunmamaktadır. Grupta 1 kişi evsat, 4 kişi ise edna üzerinden vergisini ödemiştir. Devlet bu yaş grubundan toplamda 90 kuruş tahsil etmiş olup, tahsil edilen bu miktar 1260 (M.1844) senesi cizye gelirlerinin %0,665'lik kısmını oluşturmaktadır.⁷⁹⁶

Yaş gruplarına kendi içlerinde baktıktan sonra alâ, evsat ve edna üzerinden yaş gruplarına bakacak olursak,

Kastamonu merkezde alâ üzerinden vergisini ödemiş toplam 18 mükellef bulunmakta olup, -17 ve 66- yaş gruplarından kimse cizye vergisini alâ üzerinden ödememiştir.

18-35 yaş grubu 8 kişi ile %44,44

36-55 yaş grubu 9 kişi ile %50

56-65 yaş grubu ise 1 kişi ile %5,55'lik bir paya sahip oldukları görülmektedir.

Evsat üzerinden vergisini ödeyen mükellef sayısı ise 86 olup, -17 yaş grubundan kimse cizye vergisini evsat üzerinden ödememiştir.

18-35 yaş grubu 40 kişi ile %46,511

36-55 yaş grubu 35 kişi ile %40,697

56-65 yaş grubu 10 kişi ile %11,627

66- yaş grubu 1 kişi ile % 1,162'lik bir paya sahip oldukları görülmektedir.

Edna seviyesinden vergisini ödemiş olan mükellef sayısı ise 112 kişi olup,

-17 yaş grubu 22 kişi ile %19,642

18-35 yaş grubu 59 kişi ile %52,678

36-55 yaş grubu 19 kişi ile %16,964

---

⁷⁹⁶ BOA. ML. VRD. CMHd. 402.

56–65 yaş grubu 8 kişi ile %7,142

66– yaş grubu 4 kişi ile %3,571'lik paya sahip olduklarını görmekteyiz.

3. 1. 2. Kastamonu Merkez'de Bulunan Yabancı Cizye Mükellefleri

1260 (M.1844) tarihli defterde Kastamonu'da bulunan yerli ahaliden başka, bölgeye çeşitli nedenlerle gelmiş olan zimmilerde yabancı olarak ayrı bir başlık altında kayıt altına alınmıştır. Kayıtlarda kişilerin adları, baba adları yaşları geldikleri yerler ve vergiyi hangi seviye üzerinden ödediklerine dair bilgiler kaydedilmiştir. Kastamonu merkeze gelen yabancıların büyük bir çoğunluğunu Ankara, Kayseri, Trabzon, Sinop bölgesinden gelen zimmiler oluşturmasına karşın az da olsa Bosna, Samsun, Merzifon gibi bölgelerden gelen zimmilerde defterde rastlamaktayız.

Deftere kayıtlı olan yabancı zimmi sayısı toplam 69 kişi olup 1260 (M.1844) tarihli defterdeki kayıtlı mükellefler içerisinde %12,66'lık bir paya sahiptirler. Bu 69 kişiden 3'ü alâ, 30'u evsat ve 36'sı edna üzerinden cizye vergilerini ödemişlerdir. Bunların kendi gruplarındaki payları sırasıyla %4,347, % 43,478 ve %52,17'dir.⁷⁹⁷

Yabancı olarak kaydedilen zimmilere yaş grupları içerisinde bakacak olursak, –17 yaş grubunda 3 kişi mükellef olup, 1260 (M.1844) senesine ait cizye defterinde %0,55, Kastamonu yabancı mükellefler içerisinde %4,347'lik bir paya sahiptirler. Bu 3 kişinin tamamında vergisini en düşük seviye olan edna üzerinden ödemiştir. Devletin bu yaş grubundan tahsil ettiği miktar 45 kuruş olup, bu gelir 1260 (M.1844) cizye geliri içerisinde %0,11'lik bir paya denk gelmektedir.

18–35 yaş grubu ise 46 mükellef ile 1260 (M.1844) cizye defteri içerisinde %8,44, Kastamonu yabancı mükellefler içerisinde %66,66'lık bir paya sahip olup, Kastamonu merkezde bulunan yabancı mükellefler içerisinde en kalabalık grubu oluşturmaktadırlar.

Bu yaş grubu içerisinde cizye vergisini alâ üzerinden 3 kişi ödemiş olup kendi yaş grup içerisindeki payı %6,52'dir. Evsat üzerinden vergisini ödeyen

⁷⁹⁷ BOA. ML. VRD. CMHd. 402. s. 7.

mükellef sayısı ise 21 kişi olup yaş grubu içerisinde %45,652'lik paya sahiptirler. En düşük seviye olan edna üzerinden vergisini ödeyen kişi sayısı ise 22 kişi olup, %47,826'lık pay ile yaş grubu içerisinde az bir farkla da olsa en kalabalık yeri tutmaktadırlar. Devletin bu yaş grubundan tahsil ettiği toplam cizye vergisi miktarı 1140 kuruş olup, bu gelir 1260 (M.1844) cizye geliri içerisinde %8,435'lik bir paya denk gelmektedir.⁷⁹⁸

Alâ: 3x60 :180

Evsat: 21x30 :630

Edna: 22x15 :330

Toplam :1140 Kuruş

36–55 yaş grubunda ise 19 mükellef kayıtlı olup, 1260 (M.1844) cizye defteri içerisinde %3,486, Kastamonu yabancı mükellefler içerisinde %27,536'lık bir paya sahiptirler. Bu grup üzerinden vergisini alâ seviyesinden ödeyen kimse yoktur. Evsat üzerinden vergisini veren mükellef sayısı ise 9 kişi olup kendi yaş grubu içerisindeki payı %47,368'dir. Edna üzerinden 10 mükellef cizye vergisini ödemiş olup, kendi yaş grubu içerisinde %52,63'lük bir yer tutmaktadır. Devlet bu yaş grubundan toplam 420 kuruş cizye vergisi tahsil etmiş olup, bu miktar 1260 (M.1844) cizye geliri içerisinde %3,107'lik bir paya denk gelmektedir.⁷⁹⁹

Evsat: 9x30: 270

Edna: 10x15: 150

Toplam: 420 Kuruş

56–65 yaş grubunda ise sadece 1 mükellef olup, vergisini edna üzerinden ödemiştir. Bunun yabancılar içerisindeki payı %1,449'dur. Devlet bu yaş grubundan 15 kuruş tahsil etmiştir. 66– yaş grubundan ise hiçbir mükellef bulunmamaktadır.⁸⁰⁰

---

⁷⁹⁸ BOA. ML. VRD. CMHd. 402.

⁷⁹⁹ BOA. ML. VRD. CMHd. 402.

⁸⁰⁰ BOA. ML. VRD. CMHd. 402.

Yaş gruplarına kendi içlerinde baktıktan sonra alâ, evsat ve edna üzerinden yaş gruplarına bakacak olursak,

Alâ üzerinden vergi veren 3 kişi olup bunlar 18–35 yaş grubuna dâhildirler.

Evsat üzerinden vergi veren 29 mükellefin 21'i 18–35 yaş grubuna dahil olup %70'lik bir paya sahiptirler. Geriye kalan 9 mükellef ise 36–55 yaş grubuna dâhil olup %30'luk paya sahiptirler.

Edna üzerinden vergisini ödeyen 36 kişinin yaş gruplarına dağılımı,

–17 yaş grubu 3 kişi ile %8,33

18–35 yaş grubu 22 kişi ile %61,11

36–55 yaş grubu 10 kişi ile %27,77

56–65 yaş grubu 1 kişi ile %2,77 şeklindedir.

1260 (M.1844) tarihli deftere genel olarak bakacak olursak Kastamonu merkez'de bulunan yerli ve yabancı mükelleflerin genel sayısını ve ödedikleri vergi türünü şu şekilde görebiliriz,

Tablo. 3. 1. 2. Kastamonu Merkez'de Bulunan Yerli ve Yabancı Cizye Mükelleflerinin Sayıları ve Ödedikleri Cizye Vergisi⁸⁰¹

	Alâ	Evsat	Edna	Toplam
Yerli:	18	86	112	216
Yabancı:	3	30	36	69
Toplam:	21	116	148	285
Kastamonu Merkez	%7,368	%40,70	%51,926	%100
1260 Tarihli Defterin	%3,85	%21,284	%27,155	%52,293

⁸⁰¹ BOA. ML. VRD. CMHd. 402. s. 6-7.

Tablo. 3. 1. 3. Kastamonu Merkez’de Bulunan Yerli ve Yabancı Cizye Mükellefleri ve Ödemiş Oldukları Toplam Cizye Vergisi.

Kastamonu	Alâ	Evsat	Edna	Toplam
Yerli:	18x 60:1080	86x30:2580	112x15:1680	5340 Kuruş
Yabancı:	3x60:180	30x30: 900	36x15: 540	1620 Kuruş
Kastamonu	1260 Kuruş	3480 Kuruş	2220 Kuruş	6960 Kuruş
Merkez Payı:	%18,103	%50	%31,896	%100
1260 Payı	%9,32	%25,749	%16,426	%51,468

3. 1. 3. İnebolu’da Bulunan Yerli ve Yabancı Cizye Mükellefleri

1260 (M.1844) tarihli defterde İnebolu’da bulunan yerli cizye mükellefleri deftere, ad, baba adı, meslek bilgisi, eşkâl, yaş ve vergiyi hangi seviye üzerinden verdiğine dair bilgilerle kaydedilmiştir.

1260 (M.1844) tarihli deftere göre İnebolu kazasında yerli olarak 188 vergi mükellefi olup bu sayı 1260 (M.1844) tarihli defterde kayıtlı mükelleflerin %34’95’ine denk gelmektedir. Bu mükelleflerin 14’ü alâ, 99 evsat ve 75’i edna üzerinden cizye vergilerini ödemişlerdir. 1260 (M.1844) cizye defteri içerisinde sırasıyla %2,56, %18,165 ve %13,761’lik paya sahiptirler. İnebolu yerli cizye mükellefleri içerisinde ise alâ %7,446, evsat %52,659 ve edna %39,893’lük bir paya sahiptir.⁸⁰² Bu rakamlara bakacak olursak İnebolu’da yaşayanların Kastamonu’da yaşayanlara göre daha iyi bir gelir durumuna sahip olduklarını söyleyebiliriz.

Yukarıda rakamsal olarak verdiğimiz cizye mükelleflerini yaş gruplarına ayırarak bakacak olursak,

-17 yaş grubunda 13 mükellefin bulunduğunu bu 13 kişinin 1260 (M.1844) cizye defteri içerisinde %2,385, yerli ahali içerisinde %6,914’lük bir paya sahip

⁸⁰² BOA. ML. VRD. CMHd. 402. s. 11.

olduğunu görürüz. Bu yaş grubu içerisinde ala üzerinden vergisini ödeyen mükellef bulunmamakla birlikte evsat üzerinden vergisini ödeyen mükellef sayısı 3 kişi olup, kendi yaş grubu içerisinde %23,07'lik bir paya sahip olduğu görülmektedir. Edna grubu ise 10 mükellef ile %76,923'lük bir paya sahiptir. Devlet bu yaş grubundan toplam 240 kuruş cizye vergisi tahsil etmiş olup, tahsil edilen bu miktar 1260 (M.1844) senesi cizye gelirinin %1,775'lik kısmına denk gelmektedir.⁸⁰³

Evsat: 3x30 :90

Edna: 10x15 :150

Toplam :240 Kuruş

18–35 yaş grubuna bakacak olursak bu yaş grubu içerisinde 86 mükellef olduğunu, bunların 1260 (M.1844) tarihli cizye defteri içerisinde %15,779, yerli ahali içerisindeki ise %45,744'lük bir paya sahip olduğunu görürüz. Bu yaş grubuna dâhil olan mükelleflerin vergiyi hangi seviyeden ödediklerine bakacak olursak, alâ üzerinden 4, evsat üzerinden 39 ve edna üzerinden 43 kişinin cizye vergisini ödediğini görürüz. Bu rakamların kendi yaş grupları içerisindeki payları ise alâ %4,651, evsat % 45,348, edna ise % 50'dir. Devlet bu yaş grubundan toplam 2055 kuruş cizye vergisi tahsil etmiş olup, tahsil edilmiş olan bu meblağ 1260 (M.1844) senesi cizye gelirinin %15,205'ine denk gelmektedir.

Alâ: 4x60: 240

Evsat: 39x30: 1170

Edna: 43x15: 645

Toplam: 2055 Kuruş

36–55 yaş grubunda ise toplam 66 cizye mükellefi olup, bunların 1260 (M.1844) cizye defteri içerisinde %12,11'lik, yerli ahali içerisinde ise %35,106'lık bir paya sahip olduklarını görürüz. Bu yaş grubunda alâ üzerinden 6, evsat üzerinden 48 ve edna üzerinden 12 kişi cizye vergisini ödemiştir. Bunların yaş grupları

---

⁸⁰³ BOA. ML. VRD. CMHd. 402.

içerisindeki paylarına bakacak olursak, alâ %9,09, evsat %72,727 ve edna %18,18'dir. Devlet bu yaş grubundan toplam 1980 kuruş cizye vergisi tahsil etmiş olup, tahsil edilmiş olan bu meblağ 1260 (M.1844) senesi cizye gelirinin %14,65'ine denk gelmektedir.⁸⁰⁴

Alâ: 6x60: 360

Evsat: 48x30: 1440

Edna: 12x15: 180

Toplam: 1980

56–65 yaş grubunda ise toplam 20 cizye mükellefi olup, 1260 (M.1844) cizye defteri içerisinde %3,66, yerli ahali içerisinde ise %10,638'lik bir paya sahiptirler. Bu yaş grubu içerisinde vergisini alâ üzerinden 4, evsat üzerinden 8 ve edna üzerinden ödeyen 8 kişi vardır. Bunların oranlarına bakacak olursak alâ %20, evsat %40 ve edna %40'dır. Devlet bu yaş grubundan toplam 600 kuruş cizye vergisi tahsil etmiş olup, tahsil edilmiş olan bu meblağ 1260 (M.1844) cizye gelirinin %4,439'una denk gelmektedir.

Alâ: 4x60: 240

Evsat: 8x30: 240

Edna: 8x15: 120

Toplam: 600

66– yaş grubunda ise 3 mükellef kayıtlı olup bunların 1260 (M.1844) içerisindeki payı %0,55, yerli ahali içerisindeki payı %1,595 gibi küçük bir rakama denk gelmektedir. Bu 3 kişiden vergisini alâ üzerinden ödeyen kimse bulunmamaktadır. 3 kişiden 2'si edna, 1'i evsat olarak vergisini ödemiştir. Devletin

---

⁸⁰⁴ BOA. ML. VRD. CMHd. 402.

bu yaş grubundan tahsil etmiş olduğu cizye miktarı ise 60 kuruş olup, tahsil edilmiş olan bu meblağ 1260 (M.1844) cizye gelirinin %0,443'üne denk gelmektedir.⁸⁰⁵

Yaş gruplarına kendi içlerinde baktıktan sonra alâ, evsat ve edna üzerinden yaş gruplarına bakacak olursak,

Alâ üzerinden vergisini ödeyen 14 mükellef olup -17 ve 66- yaş gruplarından kimse vergisini alâ üzerinden ödememiştir.

18-35 yaş grubu 4 kişi ile %28,571

36-55 yaş grubu 6 kişi ile %42,857

56-65 yaş grubu ise 4 kişi ile 28,571'lik bir orana sahiptir.

Evsat üzerinden 99 kişi vergisini ödemiş olup,

-17 yaş grubu 3 kişi ile %3,03

18-35 yaş grubu 39 kişi ile %39,39

36-55 yaş grubu 48 kişi ile %48,48

56-65 yaş grubu 8 kişi ile %8,08

66- yaş grubu ise 1 kişi ile %1,01'lik bir paya sahiptir.

Edna üzerinden 75 kişi cizye vergisini ödemiş olup,

-17 yaş grubu 10 kişi ile %13,33

18-35 yaş grubu 43 kişi ile %57,33

36-55 yaş grubu 12 kişi ile %16

56-65 yaş grubu 8 kişi ile %10,66

66- yaş grubu ise 2 kişi ile %2,66'lık bir paya sahiptir.

---

⁸⁰⁵ BOA. ML. VRD. CMHd. 402.

Alâ: 14x60: 840

Evsat: 99x30: 2970

Edna: 75x15: 1125

Toplam: 4935 Kuruş

1260 (M.1844) tarihli defterde İnebolu'da yaşayan yabancı zimmilere sayılarının az olmasından dolayı ayrı bir bölüm açmadan yerli mükelleflerin altında yer vermeyi uygun gördük. 1260 (M.1844) tarihli defterde 7 yabancı mükellefin bulunduğunu 1260 (M.1844) senesi cizye mükelleflerinin %1,284'üne denk gelen bu mükelleflerin 4'nün 18-35, 2'sinin 36-55, 1'nin ise 56-65 yaş grubunda olduğunu görmekteyiz. Cizyeyi hangi seviyeden ödediklerine bakacak olursak evsat üzerinden 2, edna üzerinden 5 mükellefi görürüz. Evsat üzerinden vergisini ödeyen kişiler 36-55 ve 56-65 yaş grubuna dâhil olup, Edna üzerinden vergisini ödeyen 4 kişi 18-35, 1 kişi ise 36-55 yaş grubuna dâhildir. Devletin bölgede bulunan yabancılardan tahsil etmiş olduğu toplam cizye miktarı 135 kuruş olup, tahsil edilmiş olan bu meblağ 1260 (M.1844) cizye gelirinin %0,99'una denk gelmektedir.⁸⁰⁶

Tablo. 3. 2. 4. İnebolu'da Bulunan Yerli ve Yabancı Cizye Mükelleflerinin Sayıları ve Ödedikleri Cizye Vergisi.⁸⁰⁷

	Alâ	Evsat	Edna	Toplam
Yerli	14	99	75	188
Yabancı	-	2	5	7
Toplam	14	101	80	195
İnebolu	%7,179	%50,769	%41,07	%100
1260 Tarihli Defter	%2,56	%18,532	%14,678	%35,779

⁸⁰⁶ BOA. ML. VRD. CMHd. 402. s. 12.

⁸⁰⁷ BOA. ML. VRD. CMHd. 402. s. 11-12.

Tablo. 3. 2. 5. İnebolu’da Bulunan Yerli ve Yabancı Cizye Mükellefleri ve Ödemiş Oldukları Toplam Cizye Vergisi.

İnebolu	Alâ	Evsat	Edna	Toplam
Yerli:	14x 60:840	99x30:2970	75x15:1125	4935 Kuruş
Yabancı:	-	2x30: 60	5x15: 75	135 Kuruş
İnebolu Payı:	840 Kuruş %16,568	3030 Kuruş %59,763	1200 Kuruş %23,66	5070 Kuruş %100
1260 Payı	%6,215	%22,419	%8,87	%37,513

3. 1. 4. Taşköprü ve Daday’da Bulunan Yabancı Cizye Mükellefleri

1260 (M.1844) tarihli defterde Kastamonu ve İnebolu dışında, Taşköprü ve Daday’da bulunan yabancı cizye mükelleflerine ait cizye kayıtları da mevcuttur.

Bu kayıtlardan ilk olarak Taşköprü’ye ait cizye kayıtlarına bakacak olursak yabancı cizye mükellefi olarak 40 kişinin kaydedilmiş olduğunu görürüz. 1260 (M.1844) tarihli Kastamonu cizye defteri içerisinde %7,339’luk bir orana denk gelen mükelleflerin, 19’u Evsat, 21’i Edna üzerinden cizye vergilerini ödemişlerdir. Alâ üzerinden cizye vergisini ödemiş mükellef ise bulunmamaktadır. Bu rakamlara göre bölge içerisinde evsat %47,5, edna %52,5’lik bir paya sahiptir.⁸⁰⁸

Yaş gruplarına göre mükelleflere bakacak olursak -17 yaş grubunda 3 mükellef olup, bunların Taşköprü içerisindeki payı %7,5’dir. Kaydedilen bu 3 mükellef vergisini edna üzerinden ödemiştir.

⁸⁰⁸ BOA. ML. VRD. CMHd. 402. s. 12.

18–35 yaş grubunda ise 25 mükellef olup bunların bölge içerisindeki payı %62,5'dir. Bu 25 kişiden 11'i evsat, 14'ü ise edna üzerinden ödemiştir. Bunların kendi yaş grubu içerisindeki payı sırasıyla %44'e %56'dır.

36–55 yaş grubunda ise 10 mükellef kayıtlı olup, bunların bölge içerisindeki payı %25'dir. Bu yaş grubu içerisinde 7'si evsat, 3'ü ise edna üzerinden cizye vergilerini ödemiştir. Bunların kendi yaş grubu içerisindeki payları %70'e %30'dur.

56–65 yaş grubunda ise 2 mükellef kayıtlı olup, bunların bölge içerisindeki payı %5'dir. Bu 2 kişiden 1'i evsat, 1'i ise edna üzerinden cizye vergisini ödemiştir.

66– yaş grubuna ise kayıtlı cizye mükellefi bulunmamaktadır. Devletin bu bölgede bulunan yabancılardan tahsil etmiş olduğu toplam cizye vergisi 885 kuruştur. Tahsil edilmiş olan bu meblağ 1260 (M.1844) senesi cizye gelirinin %6,548'ine denk gelmektedir.

Evsat: 19x30: 570

Edna: 21x15: 315

Toplam: 885 Kuruş

Daday kazasına gelecek olursak, 1260 (M.1844) tarihli defterde 25 yabancının Daday kazasında cizye vergisini ödediğini görürüz. Bu rakam 1260 (M.1844) senesindeki toplam mükelleflerin %4,58'ine denk gelmektedir. Daday'da kayıtlı bulunan yabancı cizye mükelleflerinin 15'i evsat, 10'u edna üzerinden cizye vergilerini ödemişlerdir. Bu mükelleflerin oranları sırasıyla %60'a %40'dır.⁸⁰⁹

–17 yaş grubunda kayıtlı 2 mükellef olup, bunların 1'i evsat, 1'i ise edna üzerinden vergisini ödemiştir. Bu yaş grubunun bölge içerisindeki payı %8'dir.

18– 35 yaş grubunda 13 cizye mükellefi olup, bölge içerisinde %52'lik paya sahiptirler. Bu 13 kişiden 8'i evsat, 5'i ise edna üzerinden cizye vergisini ödemiştir. Bunların kendi yaş grupları içerisindeki payları ise sırasıyla %61,538'e %38,461'dir.

⁸⁰⁹ BOA. ML. VRD. CMHd. 402. s. 13.

36– 55 yaş grubunda ise toplam 9 yabancı cizye mükellefi kayıtlı olup, bunların bölge içerisindeki sahip oldukları pay %36'dır. Bu 9 kişiden vergisini evsat üzerinden ödeyen 6 kişi olup, geri kalan 3 kişi cizye vergisini edna üzerinden ödemiştir. Bunların kendi yaş grupları içerisindeki payı ise sırasıyla %66,66'ya %33,33'dür.

56–65 yaş grubunda ise 1 mükellef olup, cizye vergisini edna üzerinden ödemiştir. Bölge içerisindeki payı ise %4'dür.

66– yaş grubunda ise hiçbir vergi mükellefi bulunmamaktadır. Devletin bu bölgedeki yabancı ahaliden tahsil etmiş olduğu toplam cizye miktarı 600 kuruştur. Tahsil edilmiş olan bu meblağ 1260 (M.1844) senesi toplam cizye gelirinin %4,439'una denk gelmektedir.

Tablo. 3. 2. 6. Taşköprü ve Daday'da Bulunan Yabancı Mükellefleri ve Ödemiş Oldukları Toplam Cizye Vergisi.

	Alâ	Evsat	Edna	Toplam
Taşköprü⁸¹⁰Yab.:	-	19x30:570	21x15:315	885 Kuruş
				%6,548
Daday⁸¹¹Yabancı:	-	15x30: 450	10x15: 150	600 Kuruş
				%4,439

⁸¹⁰ BOA. ML. VRD. CMHd. 402. s. 12.

⁸¹¹ BOA. ML. VRD. CMHd. 402. s. 13.

Tablo. 3. 2. 7. 1260 (M. 1844) Tarihli Kastamonu Cizye Defterine Göre Cizye Mükellefleri.

	Alâ	Evsat	Edna
Kastamonu Yerli⁸¹²	18	86	112
Kastamonu Yabancı⁸¹³	3	30	36
İnebolu Yerli⁸¹⁴	14	99	75
İnebolu Yabancı⁸¹⁵	-	2	5
Taşköprü Yabancı⁸¹⁶	-	19	21
Daday Yabancı⁸¹⁷	-	15	10
Toplam	35	251	259
	%6,4220	%46,05	%47,522
	545		

⁸¹² BOA. ML. VRD. CMHd. 402. s. 6.

⁸¹³ BOA. ML. VRD. CMHd. 402. s. 7.

⁸¹⁴ BOA. ML. VRD. CMHd. 402. s. 11.

⁸¹⁵ BOA. ML. VRD. CMHd. 402. s. 12.

⁸¹⁶ BOA. ML. VRD. CMHd. 402. s. 12.

⁸¹⁷ BOA. ML. VRD. CMHd. 402. s. 13.

Tablo. 3. 2. 8. Yerli Cizye Mükelleflerin Sayısı, Ödemiş Oldukları Vergi Miktarı ve Cizye Geliri İçerisindeki Payı.

	Alâ	Evsat	Edna	Toplam
Yerli⁸¹⁸	32	185	187	404 Kişi
	%7,920	%45,792	%46,287	
Gelir	1920 Kuruş	5550 Kuruş	2805 Kuruş	10275 Kuruş
Yerli İçi Payı	%18,686	%54,014	%27,299	
1260 İçi Payı	%14,206	%41,065	%20,754	%76,026

Tablo. 3. 2. 9. Yabancı Cizye Mükelleflerin Sayısı, Ödemiş Oldukları Vergi Miktarı ve Cizye Geliri İçerisindeki Payı.

	Alâ	Evsat	Edna	Toplam
Yabancı⁸¹⁹	3	66	72	141 Kişi
	%2,127	%46,808	%51,064	
Gelir	180 Kuruş	1980 Kuruş	1080 Kuruş	3240 Kuruş
Yab. İçi Payı	%5,55	%61,11	%33,33	
1260 İçi Payı	%1,331	%14,650	%7,99	%23,973

⁸¹⁸ BOA. ML. VRD. CMHd. 402. s. 13.

⁸¹⁹ BOA. ML. VRD. CMHd. 402. s. 13.

Tablo. 3. 2. 10. 1260 (M.1844) Tarihli Kastamonu Cizye Defterine Genel Bakış.

		Alâ		Evsat		Edna	
-17		Yerli	Yab.	Yerli	Yab.	Yerli	Yab.
Yerli	Yabancı	-	-	3	1	32	7
35	8						
43 Kişi %7,889		-		4 Kişi %0,733		39 Kişi %7,155	
18-35		Yerli	Yab.	Yerli	Yab.	Yerli	Yab.
Yerli	Yabancı	12	3	79	40	102	45
193	88						
281 Kişi %51,559		15 Kişi %2,752		119 Kişi %21,83		147 Kişi %26,97	
36-55		Yerli	Yab.	Yerli	Yab.	Yerli	Yab.
Yerli	Yabancı	15	-	83	23	31	17
129	40						
169 Kişi %31		15 Kişi %2,752		106 Kişi %19,449		48 Kişi %8,807	
56-65		Yerli	Yab.	Yerli	Yab.	Yerli	Yab.
Yerli	Yabancı	5	-	18	2	16	3
39	5						
44 Kişi %8,073		5 Kişi %0,917		20 Kişi %3,669		19 Kişi %3,486	
66-		Yerli	Yab.	Yerli	Yab.	Yerli	Yab.
Yerli	Yabancı	-	-	2	-	6	-
8	-						
8 Kişi % 1,467		-		2 Kişi %0,366		6 Kişi %1,1	

3. 2. 1262 (M.1846) TARİHLİ KASTAMONU CİZYE DEFERİ⁸²⁰

1262 (M.1846) tarihli Kastamonu cizye defterinde Kastamonu, İnebolu, Taşköprü, Devrekani ve Daday'a ait cizye kayıtları mevcut olup, mükellefler deftere yerli ve yabancı olarak işlenmişlerdir. Defterde zimmilerin adı, baba adı, eşkali, meslek bilgileri, yabancı ise hangi yerden geldiği, yaşı ve cizyeyi hangi seviyeden ödediğine dair bilgiler mevcuttur. Defterde toplam kayıtlı zimmi sayısı 476 olup, bunlardan 363'ü yerli 113'ü yabancıdır. Yerli grup içerisinde 25 kişi alâ, 140 kişi evsat ve 198 kişi edna olarak vergisini ödemiş olup, 1262 (M.1846) tarihli defter içerisindeki nüfusun %76,260'lık kısmını oluşturmaktadırlar. Yabancı gruba gelecek olursak 3 kişi alâ, 37 kişi evsat ve 73 kişide edna olarak cizye vergisini ödemiş olup bunların da 1262 (M.1846) tarihli defter içerisindeki oranları %23,739'dur.⁸²¹

Tablo 3. 3. 1. 1262 (M.1846) Tarihli Kastamonu Cizye Defterine Göre Yerli ve Yabancı Cizye Mükelleflerinin Sayısı.

	Alâ	Evsat	Edna	%
Yerli	25	140	198	%76,260
Yabancı	3	37	73	%23,739

3. 2. 1. Kastamonu Merkez'de Bulunan Yerli Cizye Mükellefleri

1262 (M.1846) tarihli defterde Kastamonu'da toplam 181 kişi yerli mükellef olarak yazılmıştır. Bu rakam 1262 (M.1846) tarihli defter içerisinde %38,025'e denk gelmektedir. Cizyenin tahsil seviyesine göre bakacak olursak, yerli mükellefler içerisinde 15 kişi alâ, 69 kişi evsat ve 97 kişi edna olarak cizye vergisini ödemiştir.⁸²² Bunların 1262 (M.1846) tarihli defter içerisindeki payları sırasıyla alâ %3,151, evsat %14,495 ve edna %21,748'dir. Bu kişilerin yerli mükellefler içerisindeki payları ise sırasıyla %8,287, %38,121 ve %53,391'dir. Rakamlardan da anlaşılacağı üzere Kastamonu'da bulunan yerli zimmi ahalinin yarısından fazlası fakir olarak

⁸²⁰ BOA. ML. VRD. CMHd. 635.

⁸²¹ BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 12.

⁸²² BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 7.

adlandırabileceğimiz seviye olan edna üzerinden cizye vergisini ödemiştir. Ancak şunu da unutmamamız gerekir türlü yolları bulup alâ ve evsat ödemeleri gerekirken edna üzerinden ödeyen kişilerde mevcut olabilir.

1262 (M.1846) tarihli cizye defterinde, yukarıda baktığımız gibi beş yaş grubu içerisinde, vergi tahsil seviyesine göre bakacağız.

-17 yaş grubunda toplam 20 mükellef kayıtlı olup, bunlar 1262 (M.1846) tarihli defter içerisinde %4,201 Kastamonu yerli ahali içerisinde ise %11,04'lük bir paya sahiptirler. Bu yaş grubunda bulunan 20 mükellefin tamamı cizye vergisini en düşük seviye olan edna üzerinden ödemişlerdir. Devlet bu yaş grubundan toplam 300 kuruş cizye vergisi tahsil etmiş olup, tahsil edilen bu miktar 1262 (M.1846) geliri içerisinde %2,713, Kastamonu yerli mükellefler içerisinde %6,779'luk bir orana denk gelmektedir.⁸²³

18-35 yaş grubu ise 84 kişi ile Kastamonu yerli mükellefler içerisinde en kalabalık yeri tutmaktadır. Bu yaş grubunda bulunanlar 1262 (M.1846) tarihli defter içerisinde %17,647, Kastamonu yerli mükellefler içerisinde ise %46,408'lik bir paya sahiptirler.⁸²⁴

Bu yaş grubunun vergi tahsiline gelecek olursak, bu yaş grubundan sadece 1 kişi cizye vergisini alâ üzerinden ödemiş olup, kendi yaş grubu içerisindeki payı %1,19'dur.

Evsat seviyesinden cizye vergisini ödemiş olan mükellef sayısı ise 30 olup, kendi yaş grubu içerisinde %35,714'lük bir paya sahiptirler.

En düşük seviye olan edna üzerinden cizye vergisini ödeyen mükellef sayısı ise 53 kişi olup, kendi yaş grubu içerisinde %63,09'luk pay ile en kalabalık grubu oluşturmaktadırlar.

Devlet bu yaş grubundan toplam olarak 1744 kuruş cizye vergisi tahsil etmiş olup, bu rakam 1262 (M.1846) cizye geliri içerisinde %15,875'e, yerli mükelleflerden tahsil edilen cizye geliri içerisinde ise %39,66'ya denk gelmektedir.

---

⁸²³ BOA. ML. VRD. CMHd. 635.

⁸²⁴ BOA. ML. VRD. CMHd. 635.

Alâ: 1x60: 60

Evsat: 30x30: 900

Edna: 53x15: 795

Toplam: 1744 Kuruş

36–55 yaş grubunda ise 51 mükellef kayıtlı olup, 1262 (M.1846) tarihli cizye defteri içerisinde %10,714, Kastamonu yerli mükellefler içerisinde %28,176’lık bir paya sahiptirler.⁸²⁵

Cizye tahsil seviyelerine göre bu yaş grubuna bakacak olursak, alâ üzerinden 9 kişinin vergisini ödediğini, bunların kendi yaş grubu içerisinde %17,647’lik bir paya denk geldiğini görmekteyiz.

Evsat üzerinden cizye vergisini ödeyen mükellef sayısı ise 32 kişi olup, kendi yaş grubu içerisinde %62,745’lik bir paya sahiptirler. Bu oran ile kendi yaş grubu içerisinde en geniş yeri tutmaktadır.

Edna üzerinden ise 10 mükellef cizye vergisini ödemiş olup, yaş grubu içerisindeki payı %19,607’dir.

Devlet bu yaş grubundan toplam 1650 kuruş cizye vergisi tahsil etmiş olup, bu miktar 1262 (M.1846) cizye gelirleri içerisinde %14,925, yerli mükelleflerden tahsil edilen gelir içerisinde ise %37,288’lik bir orana denk gelmektedir.

Alâ: 9x60: 540

Evsat: 32x30: 960

Edna: 10x15: 150

Toplam: 1650 Kuruş

---

⁸²⁵ BOA. ML. VRD. CMHd. 635.

56–65 yaş grubuna bakacak olursak, bu yaş grubu 22 mükellef ile 1262 (M.1846) tarihli defterde %4,621, Kastamonu yerli mükellefler içerisinde ise, %12,154'lük bir paya sahiptir.⁸²⁶

Bu yaş grubunda olup cizyesini alâ seviyesinden ödemiş olan mükellef sayısı 5 kişi olup, bunların kendi yaş grubu içerisindeki payı % 22,72'dir.

Evsat üzerinden 7 mükellef cizye vergisini ödemiş olup, bunların kendi yaş grubu içerisindeki payı %31,818'dir.

Edna üzerinden cizyesini veren mükellef sayısı ise 10 kişi olup, kendi yaş grubu içerisinde en geniş paya %45,454 ile sahiptir.

Devlet bu yaş grubundan toplam olarak 660 kuruş tahsil etmiş olup, tahsil edilen bu miktar 1262 (M.1846) cizye gelirleri içerisinde %5,970, Kastamonu yerli mükelleflerden tahsil edilen gelir içerisinde %14,915'lik bir paya denk gelmektedir.

Alâ: 5x60: 300

Evsat: 7x30: 270

Edna: 10x15: 150

Toplam: 660 Kuruş

Son yaş grubu olan 66–'da toplam 4 cizye mükellefi kayıtlıdır. Bunların 1262 (M.1846) tarihli cizye defterindeki payı %0,840 olup, Kastamonu yerli mükellefler içerisinde %2,209'lük bir paya sahiptirler. Deftere kayıtlı olan bu 4 kişinin tamamı cizye vergisini edna üzerinden ödemiş olup toplam devlet bu yaş grubundan 60 kuruş cizye vergisi tahsil etmiştir. Tahsil edilen bu miktar 1262 (M.1846) Kastamonu cizye geliri içerisinde %0,542, Kastamonu yerli ahaliden tahsil edilen gelir içerisinde %1,355'lik bir paya denk gelmektedir.⁸²⁷

---

⁸²⁶ BOA. ML. VRD. CMHd. 635.

⁸²⁷ BOA. ML. VRD. CMHd. 635.

Tablo 3. 3. 2. 1262 (M.1846) Tarihli Deftere Göre Kastamonu'da Bulunan Yerli Cizye Mükelleflerinden Tahsil Edilen Cizye Vergisi Miktarı.

	Alâ	Evsat	Edna	Toplam
Kastamonu Yerli ⁸²⁸	15x60:900 Kuruş	69x30:2070 Kuruş	97x15:1455 Kuruş	181 Kişi
				4425 Kuruş
1262 Payı	%8,141	%18,724	%13,161	%40,02
Yerel Payı	%20,338	%46,779	%32,881	

3. 2. 2. Kastamonu Merkez'de Bulunan Yabancı Cizye Mükellefleri

1262 (M.1846) tarihli Kastamonu cizye defterinde Kastamonu'da bulunan yabancı zimmiler ayrı bir bölümde gösterilmiştir. Bu kişilerin adı, baba adı, eşkali, memleketi, yaşı ve vergiyi hangi seviyeden ödediğine dair bilgiler deftere kaydedilmiştir.

1262 (M.1846) tarihli deftere göre, yabancı olarak 65 kişi deftere kaydedilmiş olup, bunların 1262 (M.1846) tarihli defterdeki toplam mükellef sayısına oranı %13,655'dir. Bu 65 kişiden 3'ü alâ, 18'i evsat ve 44'ü edna üzerinden cizye vergisini ödemişlerdir. Bunların 1262 (M.1846) tarihli cizye defterindeki payları sırasıyla alâ %0,630, evsat %3,781 ve edna %9,243'dür. Kendi yabancı mükellefler içerisindeki payları ise sırasıyla %4,615, %27,692 ve %67,692'dir. Görüldüğü üzere Kastamonu'da bulunan yabancı mükelleflerin 3/2'lik kısmı en düşük gelir seviyesi olan edna üzerinden cizye vergilerini ödemişleridir.⁸²⁹

Yabancı mükelleflere yaş grupları üzerinden bakacak olursak ilk olarak -17 yaş grubunda 2 mükellefin kayıtlı olduğunu görürüz. Bu 2 mükellefin 1262 (M.1846) defteri içerisindeki payı %0,420, Kastamonu yabancı mükellefleri içerisinde ise %3,07'dir. Bu 2 kişi cizye vergisini edna seviyesinden ödemiş olup, devlet bu yaş grubundan toplam 30 kuruş tahsil etmiştir. Tahsil edilen bu miktar

⁸²⁸ BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 7.

⁸²⁹ BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 6-7.

1262 (M.1846) Kastamonu cizye geliri içerisinde %0,271, Kastamonu'da bulunan yabancı mükelleflerden tahsil edilen miktarın ise %2,173'ne denk gelmektedir.⁸³⁰

18–35 yaş grubunda ise, 35 cizye mükellefi olup 1262 (M.1846) defterindeki cizye mükelleflerinin %7,352, Kastamonu'da bulunan yabancı mükelleflerin %53,846'lık bir kısmına denk gelmektedir.⁸³¹

Bu yaş grubundan sadece 1 kişi cizye vergisini alâ üzerinden vermiş olup, kendi yaş grubu içerisinde %2,857'lik bir yer tutmaktadır.

Evsat üzerinden cizye vergisini ödeyen mükellef sayısı 5 kişi olup bunların yabancı ahali içerisindeki payı %14,285'dir

Bu yaş grubundan en fazla tahsil edilen cizye seviyesi edna olup, 29 kişi vergisini edna üzerinden ödemiştir. Bu rakam kendi yaş grubu içerisinde %82,857'lik bir orana denk gelmektedir.

Devlet bu yaş grubundan toplam 645 kuruş cizye vergisi tahsil etmiş olup, tahsil edilen bu meblağ 1262 (M.1846) Kastamonu cizye gelirinin %5,834'üne, yabancı mükelleflerden tahsil edilen cizye gelirinin %46,739'una denk gelmektedir.

Alâ: 1x60: 60

Evsat: 5x30: 150

Edna: 29x15: 435

Toplam: 645 Kuruş

36–55 yaş grubunda ise 22 cizye mükellefi olup, 1262 (M.1846) tarihli Kastamonu cizye defteri içerisinde %4,621, Kastamonu'da bulunan yabancı mükellefler içerisinde %33,846'lık bir paya sahiptirler.⁸³²

Bu yaş grubu içerisinde cizye vergisini alâ seviyesinden ödeyen 2 kişi olup kendi yaş grubu içerisindeki payları %9,09'dur

---

⁸³⁰ BOA. ML. VRD. CMHd. 635.

⁸³¹ BOA. ML. VRD. CMHd. 635.

⁸³² BOA. ML. VRD. CMHd. 635.

Evsat üzerinden cizye vergisini ödeyen mükellef sayısı 11 kişi olup, bunların kendi yaş grubu içerisindeki payları %50'dir

Edna üzerinden cizye vergisini ödemiş olan mükellef sayısı ise 9 kişi olup, yaş grubunda % 40,9'luk bir yer tutmaktadırlar.

Devlet bu yaş grubundan toplam 585 kuruş cizye vergisi tahsil etmiş olup, tahsil edilen bu meblağ 1262 (M.1846) Kastamonu cizye geliri içerisinde %5,291, Kastamonu yabancı mükelleflerden tahsil edilen meblağın içerisinde %42,391'lik bir paya denk gelmektedir.

Alâ: 2x60: 120

Evsat: 11x30: 330

Edna: 9x15: 135

Toplam: 585 Kuruş

56–65 yaş grubunda bulunan cizye mükellefi sayısı ise toplam 6 kişi olup, 1262 (M.1846) tarihli Kastamonu cizye defteri içerisinde %1,260'lık bir paya sahiptirler. Kastamonu'da bulunan yabancı cizye mükellefleri içerisinde ise %9,230'luk bir yer tutmaktadırlar.⁸³³

Bu yaş grubu içerisinde vergisini alâ üzerinden ödeyen cizye mükellefi bulunmamaktadır. Evsat üzerinden cizye vergisini ödemiş olan 2 kişi kendi yaş grubu içerisinde %33,33'lük bir orana sahiptirler.

Edna üzerinden vergisini ödeyen cizye mükellefi sayısı ise 4 kişi olup, bunların kendi yaş grubu içerisindeki sahip olmuş oldukları oran %66,66'dır.

Devlet bu yaş grubundan toplam 120 kuruş cizye vergisi tahsil etmiş olup, bu miktarın 1262 (M.1846) Kastamonu cizye geliri içerisindeki oranı %1,085'dir. Kastamonu'da bulunan yabancılardan tahsil edilmiş olan cizye geliri içerisindeki payı ise %6,695'dir.

---

⁸³³ BOA. ML. VRD. CMHd. 635.

Evsat: 2x30: 60

Edna: 4x15: 60

Son yaş grubu olan 66– içerisinde hiçbir cizye mükellefi bulunmamaktadır. Devlet toplam olarak Kastamonu’da bulunan yabancı cizye mükelleflerinden 1380 kuruş cizye vergisi tahsil etmiştir. Tahsil edilmiş olan bu miktar 1262 (M.1846) Kastamonu cizye geliri içerisinde %12,483’lük bir orana denk gelmektedir.⁸³⁴

Tablo 3. 3. 3. 1262 (M.1846) Tarihli Deftere Göre Kastamonu’da Bulunan Yabancı Cizye Mükelleflerinden Tahsil Edilen Miktar.

	Alâ	Evsat	Edna	Toplam
Kastamonu Yabancı ⁸³⁵	3x60:180	18x30:540	44x15:660	65Kişi
	Kuruş	Kuruş	Kuruş	1380 Kuruş
1262 Payı	%1,628	%4,884	%5,970	%12,483
Yab. İçi Payı	%13,043	%39,130	%47,826	

Tablo 3. 3. 4. Kastamonu’da Bulunan Toplam Cizye Mükellefi⁸³⁶

	Alâ	Evsat	Edna	Toplam
Yerli	15	69	97	181
Yabancı	3	18	44	65
Toplam	18	87	141	246
1262 Oranı	%51,6080			

⁸³⁴ BOA. ML. VRD. CMHd. 635.

⁸³⁵ BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 7.

⁸³⁶ BOA. ML. VRD. CMHd. 635.

Tablo. 3. 3. 5. Kastamonu’da Bulunan Cizye Mükelleflerin Ödemiş Oldukları Cizye Vergisi ve 1262 (M.1846) Tarihli Defter İçerisindeki Payları.

	Alâ	Evsat	Edna	Toplam
Kastamonu	18x60 1080 Kuruş	87x30:2610 Kuruş	141x15:2115 Kuruş	5805 Kuruş
1262 Gelir İçerisinde	%9,769	%23,609	%19,131	%52,510

3. 2. 3. İnebolu’da Bulunan Yerli ve Yabancı Cizye Mükellefleri

1262 (M.1846) tarihli Kastamonu cizye defterinde İnebolu’da bulunan zimmiler yerli ve yabancı olarak iki başlık halinde deftere işlenmiştir. Yabancı zimmilerin sayısının az olmasından dolayı yerli ve yabancı zimmileri bir başlık altında toplamayı uygun gördük.

İlk olarak İnebolu’da bulunan yerli cizye mükellefi olan zimmilere bakacağız. 1262 (M.1846) tarihli cizye defterinde İnebolu’da yerli olarak cizye mükellefi kaydedilen kişi sayısı 169’dur. Bu rakam 1262 (M.1846) tarihli Kastamonu⁸³⁷ cizye defterindeki mükellef sayısının %35,504’ne denk gelmektedir. Deftere işlenmiş olan bu mükelleflerden 10’u alâ, 70’i evsat, 89’u ise edna olarak cizye vergilerini ödemişlerdir. Bunların 1262 (M.1846) tarihli Kastamonu cizye defteri içerisindeki oranları sırasıyla % 2,1, %14,705 ve %18,697’dir. İnebolu yerli ahali içerisindeki paylarına gelecek olursak sırasıyla %5,917, % 41,420 ve % 52,662’dir.

İnebolu’da bulunan yerli mükelleflere yaş grupları içerisinde ilk olarak –17 yaş grubuna bakacağız. Bu yaş grubunda 19 cizye mükellefi kayıtlı olup, bunlar 1262 (M.1846) tarihli Kastamonu cizye defteri içerisinde %3,99, İnebolu yerli mükellefler içerisinde %11,242’lik bir paya sahiptirler.⁸³⁸

⁸³⁷ BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 11.

⁸³⁸ BOA. ML. VRD. CMHd. 635.

Bu yaş grubu içerisinde cizyesini alâ üzerinden ödeyen mükellef bulunmamakla birlikte, evsat üzerinden cizye vergisini ödeyen mükellef sayısında yalnızca 1 kişidir. Bu 1 kişinin kendi yaş grubu içerisindeki payı ise %5,26'dır. Geriye kalan 18 cizye mükellefi ise en düşük seviye olan edna üzerinden cizye vergisini ödemiştir. Bunların kendi yaş grubu içerisindeki payları %94,736'dır.

Devlet bu yaş grubundan toplam olarak 300 kuruş cizye vergisi tahsil etmiş olup, tahsil edilen bu miktar 1262 (M.1846) Kastamonu cizye gelirleri içerisinde %2,713'lük, İnebolu yerli mükelleflerden tahsil edilen miktar içerisinde ise %7,434'lük bir paya denk gelmektedir.

Evsat: 1x30: 30

Edna: 18x30: 270

Toplam: 300 Kuruş

18–35 yaş arası grubuna bakacak olursak bu yaş grubunda toplam 87 cizye mükellefi kayıtlı olup, 1262 (M.1846) tarihli Kastamonu cizye defteri içerisinde %18,277, İnebolu yerli cizye mükellefleri içerisinde %51,379'luk bir paya sahiptirler.⁸³⁹

Bu yaş grubunda cizye vergisini en üst seviye olan alâ üzerinden ödeyen cizye mükellefi sayısı 2 kişi olup, bu 2 kişinin kendi yaş grubu içerisindeki payı %2,298'dir.

Evsat üzerinden vergisini ödeyen cizye mükellefi sayısı ise 42 kişi olup, bunların kendi yaş grubu içerisindeki payı %48,275'dir

En düşük seviye olan edna seviyesinden cizyesini ödeyen mükellef sayısı ise 43 kişi olup, bu 43 kişinin kendi yaş grubu içerisindeki payı %49,425'dir.

Devlet bu yaş grubundan toplam olarak 2025 kuruş cizye vergisi tahsil etmiş olup, tahsil edilmiş olan bu miktar 1262 (M.1846) tarihli Kastamonu cizye gelirleri

---

⁸³⁹ BOA. ML. VRD. CMHd. 635.

içerisinde %18,317, İnebolu yerli ahaliden tahsil edilen miktarın %50,185'lik bir kısmına denk gelmektedir.

Alâ: 2x60: 120

Evsat: 42x30: 1260

Edna: 43x15: 645

Toplam: 2025 Kuruş

Bir sonraki yaş grubu olan 36–55 yaş grubuna bakacak olursak, bu yaş grubunda toplam 50 cizye mükellefi bulunmaktadır. Bu 50 kişi 1262 (M.1846) tarihli Kastamonu cizye defteri içerisinde %10,504, İnebolu yerli cizye mükellefleri içerisinde %29,585'lik bir paya sahiptir.⁸⁴⁰

Bu yaş grubu içerisinde cizye vergisini alâ üzerinden ödemiş olan toplam 7 mükellef olup, kendi yaş grubu içerisinde %14'lük bir paya sahiptirler.

Evsat üzerinden cizye vergisini ödemiş olan mükellef sayısı ise 22 kişi olup, kendi yaş grubu içerisinde %44'lük bir paya sahiptirler.

Edna üzerinden cizye vergisini ödeyen mükellef sayısı ise 21 kişi olup bunların kendi yaş grubu içerisindeki payı %42'dir.

Devlet bu yaş grubundan toplam olarak 1395 kuruş cizye vergisi tahsil etmiştir. Tahsil edilmiş olan bu miktar 1262 (M.1846) Kastamonu cizye geliri içerisinde %12,618, İnebolu yerli ahaliden tahsil edilen gelir içerisinde ise %34,527'lik bir kısma denk gelmektedir.

Alâ: 7x60: 420

Evsat: 22x30: 660

Edna: 21x15: 315

Toplam 1395 Kuruş

---

⁸⁴⁰ BOA. ML. VRD. CMHd. 635.

56–65 yaş grubunda bulunan cizye mükellefi sayısı 13 kişidir. Bu 13 kişinin 1262 (M.1846) tarihli Kastamonu cizye defteri içerisindeki oranı %2,73, İnebolu yerli mükellefler içerisindeki oranı ise %7,692'dir.⁸⁴¹

Bu yaş grubunda cizye vergisini alâ üzerinden ödeyen 1 mükellef olup, kendi yaş grubu içerisinde payı %7,692'dir.

Evsat üzerinden cizye vergisini ödemiş mükellef sayısı ise 5 kişi olup, kendi yaş grubu içerisinde %38,461'lik bir paya sahiptirler.

Bu yaş grubunda en fazla edna üzerinden cizye vergisi ödenmiş olup 7 kişi ile kendi yaş grubu içerisinde %53,846'lık bir paya sahiptirler.

Devlet bu yaş grubundan toplam olarak 315 kuruş cizye vergisi tahsil etmiş olup, bu miktar 1262 (M.1846) tarihli Kastamonu cizye gelirinin %2,849'una, İnebolu yerli mükelleflerden tahsil edilen cizye gelirinin %7,806'sına denk gelmektedir.

Alâ: 1x60: 60

Evsat: 5x30: 150

Edna: 7x15: 105

Toplam: 315 Kuruş

Son yaş grubu olan 66– yaş grubunda ise herhangi bir cizye mükellefi bulunmamaktadır. Devlet toplam olarak İnebolu'da bulunan yerli 169 cizye mükellefinden, 4035 kuruş cizye vergisi tahsil etmiş olup, tahsil edilmiş olan bu miktar 1262 (M.1846) Kastamonu cizye geliri içerisinde %36,499'luk bir orana denk gelmektedir.⁸⁴²

---

⁸⁴¹ BOA. ML. VRD. CMHd. 635.

⁸⁴² BOA. ML. VRD. CMHd. 635.

Tablo 3. 3. 6. 1262 (M.1846) Tarihli Deftere Göre İnebolu'da Bulunan Yerli Cizye Mükelleflerinden Tahsil Edilen Toplam Cizye Miktarı.

	Alâ	Evsat	Edna	Toplam
İnebolu Yerli⁸⁴³	10x60:600	70x30:2100	89x15:1335	169 Kişi
	Kuruş	Kuruş	Kuruş	1380 Kuruş
1262 Payı	%5,427	%18,995	%12,075	%36,499
İnebolu Yerli Payı	%14,869	%52,04	%33,08	

Yukarıda belirttiğimiz üzere, 1262 (M.1846) tarihli Kastamonu cizye defterinde İnebolu yerli cizye mükellefleri dışında, başka bir başlık altına kaydedilmiş olan yabancı cizye mükelleflerine gelecek olursak, 1262 (M.1846) tarihli deftere göre İnebolu'da toplam 10 yabancı cizye mükellefi mevcuttur. Bu kişilerin 1262 (M.1846) tarihli Kastamonu cizye defteri içerisindeki mükelleflere oranı %2,1'dir.⁸⁴⁴

Deftere kaydedilmiş olan 10 mükellef içerisinde cizye vergisini alâ üzerinden ödemiş kişi bulunmamaktadır. Mükelleflerden 6'sı evsat ve 4'ü edna olarak cizye vergisini devlete ödemiştir. Bunların 1262 (M.1846) tarihli Kastamonu cizye defteri içerisindeki payları sırasıyla %1,260 ve %0,840'dır.

İnebolu'da bulunan yabancı mükelleflerden 2 kişi -17 yaş grubuna dâhildir. Bu 2 kişi cizye vergisini en düşük seviye olan edna üzerinden ödemişlerdir. 18-35 yaş grubunda da 2 cizye mükellefi olup, bunlarda cizye vergisini evsat üzerinden ödemişlerdir. 36-55 yaş grubunda 5 cizye mükellefi olup bu 5 mükelleften 4'ü evsat, geriye kalan 1 kişi ise edna üzerinden cizyesini ödemiştir. 56-65 yaş grubunda ise 1 mükellef bulunup cizye vergisini edna üzerinden ödemiştir. Son yaş grubu olan, 66-yaş grubunda ise mükellef bulunmamaktadır. Devlet İnebolu'da bulunan yabancı

⁸⁴³ BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 11.

⁸⁴⁴ BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 11.

ahalden toplam olarak 240 kuruş cizye vergisi tahsil etmiştir. Tahsil edilmiş olan bu miktar 1262 (M.1846) senesi Kastamonu cizye geliri içerisinde %2,170'lik bir paya denk gelmektedir.

Tablo 3. 3. 7. 1262 (M.1846) Tarihli Deftere Göre İnebolu'da Bulunan Yabancı Cizye Mükelleflerinden Tahsil Edilen Cizye Miktarı.

	Alâ	Evsat	Edna	Toplam
İnebolu Yabancı⁸⁴⁵	-	6x30:180 Kuruş	4x15:60 Kuruş	10 Kişi 240 Kuruş
	-	%1,628	%0,542	%2,170
1262 Payı	-	%1,628	%0,542	%2,170
Yab. İçi Payı	-	%60	%40	

Tablo 3. 3. 8. İnebolu'da Bulunan Toplam Cizye Mükellefi Sayısı.

	Alâ	Evsat	Edna	Toplam
Yerli	10	70	89	169
Yabancı	-	6	4	10
Toplam	10	76	93	179
1262 Oranı	%37,605			

⁸⁴⁵ BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 11.

Tablo. 3. 3. 9. İnebolu’da Bulunan Cizye Mükelleflerin Ödemiş Oldukları Cizye Vergisi ve 1262 (M.1846) Tarihli Defter İçerisindeki Payları.

	Alâ	Evsat	Edna	Toplam
İnebolu⁸⁴⁶	10x60 600 Kuruş	76x30:2280 Kuruş	93x15:1395 Kuruş	4275 Kuruş
1262 Gelir İçerisinde	%5,427	%20,624	%12,618	%38,670

3. 2. 4. Taşköprü’de Bulunan Yerli ve Yabancı Cizye Mükellefleri

1262 (M.1846) tarihli Kastamonu cizye defterinde Taşköprü’de bulunan mükellefler yerli ve yabancı olarak iki başlık halinde deftere işlenmiştir. Yerli mükelleflerin sayısının az olmasından dolayı yerli ve yabancı mükellefleri bir başlık altında toplamayı uygun gördük.

1262 (M.1846) tarihli cizye defterinde Taşköprü’de yerli olarak cizye mükellefi kaydedilen kişi sayısı 5’dir. Yabancı olarak kaydedilen kişi sayısı ise 25’dir. Taşköprü’de bulunan 30 mükellef 1262 tarihli Kastamonu cizye defterindeki genel nüfusun %6,3’ne denk gelmektedir.⁸⁴⁷

Yerli Kıpti olarak deftere kaydedilen 5 cizye mükellefi içerisinde –17 ve 66– yaş gruplarına dâhil olan kimse yoktur. 18–35 ve 36–55 yaş gruplarında 2’şer 56–65 yaş grubunda ise 1 cizye mükellefi mevcuttur. Yerli olarak kaydedilen bu 5 kişinin tamamında cizye vergisini edna üzerinden ödemiştir. Bu 5 kişinin 1262 tarihli Kastamonu cizye defteri mükellefleri içerisindeki payı %1,03’dür. Devletin yerli cizye mükelleflerinden tahsil etmiş olduğu toplam cizye vergisi 75 kuruş olup, tahsil edilen bu miktar 1262 (M.1846) cizye geliri içerisinde %0,678’lik bir paya denk gelmektedir.

⁸⁴⁶ BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 11.

⁸⁴⁷ BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 8.

Taşköprü'de çeşitli nedenlerden dolayı bulunmuş olan yabancı cizye mükelleflerinin sayısı yukarıda belirttiğimiz üzere 25 kişidir. Bu 25 kişinin 1262 (M.1846) tarihli Kastamonu cizye defteri mükellefleri içerisindeki payı %5,252'dir. Deftere kaydedilmiş olan mükellefler içerisinde cizye vergisini alâ üzerinden ödemiş olan zimmi bulunmamaktadır. Yabancı mükelleflerden 10'u evsat, 15'i edna olarak cizye vergisini ödemişlerdir. Evsat seviyesinden cizye vergisini ödemiş olanların 1262 (M.1846) tarihli Kastamonu cizye defterindeki oranı %2,1, edna üzerinden ödeyenlerin oranı ise %3,15'dir.

Yaş grupları üzerinden mükelleflere bakacak olursak, ilk yaş grubu olan -17 yaş grubunda 3 mükellef vardır. Bunların 1262 (M.1846) tarihli Kastamonu cizye defteri içerisindeki oranları %0,63'dür. Bu 3 kişinin hepside cizye vergisini en düşük seviye olan edna üzerinden ödemişlerdir. Devletin bu yaş grubundan tahsil etmiş olduğu toplam cizye miktarı 45 kuruştur. Tahsil edilmiş olan bu miktar Taşköprü yabancı ahalden tahsil edilmiş miktarın %8,571'ne denk gelmektedir.

18-35 yaş grubunda ise toplam 14 mükellef olup, 1262 (M.1846) tarihli defterdeki oranları %2,941, yabancı ahali içerisinde %56'lık bir yeri tutmaktadırlar. Bu yaş grubu içerisinde cizye vergisini evsat üzerinden ödeyen mükellef sayısı 8 kişidir. Edna üzerinden ödeyen mükellef sayısı ise 6'dır. Devlet bu yaş grubundan toplam olarak 300 kuruş cizye vergisi tahsil etmiştir. Tahsil edilmiş olan bu miktar 1262 (M.1846) cizye geliri içerisinde %2,713'lük bir paya denk gelmektedir. Taşköprü'de bulunan yabancı ahalden tahsil edilmiş olan toplam cizye geliri içerisinde ise %57,142'lik bir yer tutmaktadır.

36-55 yaş grubuna bakacak olursak, bu yaş grubunda 4 cizye mükellefi mevcut olup, bunların 1262 (M.1846) tarihli cizye defterindeki oranları %0,84, Taşköprü yabancı mükellefler içerisindeki oranı %16'dır. Bu yaş grubunda 3 kişi evsat 1 kişi ise edna olarak cizye vergisini ödemiştir. Devletin bu yaş grubundan toplam olarak tahsil etmiş olduğu cizye vergisi 105 kuruş olup, 1262 (M.1846) cizye geliri içerisindeki payı %0,949, Taşköprü'de bulunan yabancılardan tahsil edilmiş olan cizye geliri içerisindeki payı %20'dir.

56-65 yaş grubunda ise 3 cizye mükellefi bulunup, bunların 1262 (M.1846) tarihli cizye defterindeki oranı %0,63, Taşköprü'de bulunan yabancılar içerisindeki

oranı ise %12'dir. Bu yaş grubunda 2 kişi evsat, 1 kişi edna olarak cizye vergisini ödemiştir. Devlet bu yaş grubundan toplam olarak 75 kuruş cizye vergisi tahsil etmiştir. Tahsil edilmiş olan bu miktar, 1262 (M.1846) Kastamonu cizye geliri içerisinde %0,678, Taşköprü'de bulunan yabancı ahaliden tahsil edilmiş olan cizye geliri içerisinde ise %14,285'lik bir paya denk gelmektedir.

66- yaş grubunda ise 1 cizye mükellefi kayıtlı olup, 1262 (M.1846) tarihli cizye defterinde %0,21'lik bir yer tutmaktadır. Bu 1 kişi cizye vergisini edna üzerinden ödemiş olup, 15 kuruş devlet tarafından cizye vergisi olarak tahsil edilmiştir. Tahsil edilmiş olan bu miktar 1262 (M.1846) Kastamonu cizye geliri içerisinde %0,135, Taşköprü'de bulunan yabancı ahaliden tahsil edilmiş olan cizye geliri içerisinde ise %2,85'lik bir paya sahiptir.

Devlet 1262 (M.1846) senesinde cizye vergisi olarak Taşköprü'de bulunan yerli ve yabancı ahaliden toplam olarak 600 kuruş tahsil etmiştir. Tahsil edilmiş olan bu miktar 1262 (M.1846) Kastamonu cizye geliri içerisinde %5,427'lik bir orana denk gelmektedir.

Tablo. 3. 3. 10. Taşköprü'de Bulunan Toplam Cizye Mükellefi Sayısı.⁸⁴⁸

	Alâ	Evsat	Edna	Toplam
Yerli	-	-	5	5
Yabancı	-	10	15	25
Toplam	-	10	20	30
1262 Oranı	%6,3			

⁸⁴⁸ BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 8.

Tablo. 3. 3. 11. Taşköprü’de Bulunan Cizye Mükelleflerin Ödemiş Oldukları Toplam Cizye Vergisi ve Oranları.

	Alâ	Evsat	Edna	Toplam
Taşköprü	-	10x30:300 Kuruş	20x15:300 Kuruş	600 Kuruş
1262 Gelir İçerisinde	-	%2,713	%2,713	%5,427

3. 2. 5. Devrekani’de Bulunan Yerli ve Yabancı Cizye Mükellefleri

1262 (M.1846) tarihli Kastamonu cizye defterine Devrekani’de bulunan cizye mükellefleri yerli ve yabancı olarak ayrı başlıklar altında işlenmiştir. Bu bölgede bulunan cizye mükellefleri geniş bir kitle etmediğinden yerli ve yabancı ahaliyi aynı başlık altında göstereceğiz.

İlk olarak yerli cizye mükellefleri inceleyecek olursa toplam olarak 8 kişinin yerli kısmına yazıldığını görürüz. Deftere yazılmış olan bu 8 kişinin 1262 (M.1846) Kastamonu cizye defteri içerisindeki oranı %1,680’dir. Bu bölgede alâ üzerinden cizye vergisini ödemiş olan mükellef bulunmamakla birlikte evsat üzerinden cizye vergisini ödeyen mükellef sayısı sadece 1’dir. Geriye kalan 7 kişi ise cizye vergisini edna üzerinden ödemiştir.⁸⁴⁹

Yaş grupları üzerinden mükelleflere bakacak olursak mükelleflerin sadece -17 ve 18-35 yaş gruplarına dâhil olduğunu görürüz. -17 yaş grubunda 2 mükellef bulunup bunlardan 1’i edna diğeri ise evsat olarak cizye vergisini ödemiştir. 18-35 yaş grubunda ise 6 mükellef bulunup, bunların tamamında cizye vergisini edna üzerinden ödemiştir. Devlet bölgede bulunan yerli ahalden toplam olarak 135 kuruş cizye vergisi tahsil etmiştir. Tahsil edilmiş olan bu miktar 1262 (M.1846) Kastamonu cizye geliri içerisinde %1,221’lik bir paya denk gelmektedir.

⁸⁴⁹ BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 12.

Bölgede bulunan yabancı cizye mükellefinin sayısı ise 6 kişi olup bunlardan 1'i evsat, 5'i ise edna olarak cizye vergisini ödemiştir. Yaş grupları üzerinden bakacak olursak 18–35 yaş grubunda 1 evsat olmak üzere toplam 5 kişi vardır. 36–55 yaş grubunda ise sadece 1 mükellef olup bu kişide cizye vergisini edna üzerinden ödemiştir. Devlet bölgede bulunan yabancı ahaliden toplam olarak 105 kuruş cizye vergisi tahsil etmiştir. Tahsil edilmiş olan bu miktar 1262 (M.1846) Kastamonu cizye geliri içerisinde %0,949'luk bir paya denk gelmektedir.⁸⁵⁰

Genel olarak Devrekani'de bulunan yerli ve yabancı cizye mükelleflerine bakacak olursak, toplam olarak 14 kişinin bulunduğunu görmekteyiz. Bunların 1262 Kastamonu cizye defterine kayıtlı mükellef sayılarına oranı %2,941'dir. Deftere kaydedilmiş olan mükelleflerden 12'si edna, 2'si ise evsat üzerinden cizye vergisini ödemiş olup, mükelleflerden toplam olarak 240 kuruş cizye vergisi tahsil edilmiştir. Tahsil edilmiş olan bu miktar, 1262 (M.1846) Kastamonu cizye geliri içerisinde %2,17'lik bir paya denk gelmektedir

Tablo. 3. 3. 12. Devrekani'de Bulunan Toplam Cizye Mükellefi Sayısı.⁸⁵¹

	Alâ	Evsat	Edna	Toplam
Yerli	-	1	7	8
Yabancı	-	1	5	6
Toplam	-	2	12	14
1262 Oranı	%2,941			

⁸⁵⁰ BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 12.

⁸⁵¹ BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 12.

Tablo. 3. 3. 13. Devrekani’de Bulunan Cizye Mükelleflerin Ödemiş Oldukları Toplam Cizye Vergisi ve Oranları.

	Alâ	Evsat	Edna	Toplam
Devrekani	-	2x30:60 Kuruş	12x15:180 Kuruş	240 Kuruş
1262 Gelir İçerisinde	-	%0,542	%1,628	%2,17

3. 2. 6. Daday’da Bulunan Yabancı Cizye Mükellefleri

1262 (M.1846) tarihli Kastamonu cizye defterinde Daday’da bulunan yabancı Kıpti cizye mükellefleride ayrı bir başlık altında toplanmıştır. Toplam 7 kişi olarak deftere yazılan Kıptilerden cizye vergisini alâ üzerinden ödeyen olmamıştır. 2 kişi evsat, 5 kişi edna olarak cizye vergisini ödemiştir. Bu 7 kişinin 1262 (M.1846) tarihli Kastamonu cizye defterinde kayıtlı olan mükelleflere oranı %1,47’dir. Yaş grupları üzerinden bakacak olursak –17 yaş grubunda 1 kişi olup cizye vergisini edna üzerinden ödemiştir. 18–35 yaş grubunda ise 5 mükellef bulunup bunlardan 1’i evsat geri kalan 4’ü ise edna olarak cizye vergisini ödemiştir. 36–55 yaş grubunda ise 1 mükellef bulunup cizye vergisini evsat üzerinden ödemiştir. Geri kalan yaş gruplarına dâhil olan mükellef bulunmamaktadır.⁸⁵²

Devlet toplam olarak bölgede bulunan yabancı cizye mükelleflerinden 135 kuruş cizye vergisi tahsil etmiştir. Tahsil edilmiş olan bu miktar 1262 (M.1846) Kastamonu cizye geliri içerisinde %1,221’lik bir paya denk gelmektedir.

⁸⁵² BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 8.

Tablo. 3. 3. 14. 1262 (M.1846) Tarihli Kastamonu Cizye Defterine Göre Cizye Mükellefleri.

	Alâ	Evsat	Edna
Kastamonu Yerli⁸⁵³	15	69	97
Kastamonu Yabancı⁸⁵⁴	3	18	44
İnebolu Yerli⁸⁵⁵	10	70	89
İnebolu Yabancı⁸⁵⁶	-	6	4
Taşköprü Yerli⁸⁵⁷	-	-	5
Taşköprü Yabancı⁸⁵⁸	-	10	15
Devrekani Yerli⁸⁵⁹	-	1	7
Devrekani Yabancı⁸⁶⁰	-	1	5
Daday Yabancı⁸⁶¹	-	2	5
Toplam	28	177	271
	%5,882	%37,184	%56,936
	476		

⁸⁵³ BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 7.

⁸⁵⁴ BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 7.

⁸⁵⁵ BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 11.

⁸⁵⁶ BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 11.

⁸⁵⁷ BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 8.

⁸⁵⁸ BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 8.

⁸⁵⁹ BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 12.

⁸⁶⁰ BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 12.

⁸⁶¹ BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 8.

Tablo.3. 3. 15. Yerli ve Yabancı Mükelleflerin Defter İçerisindeki Oranları.⁸⁶²

	Alâ	Evsat	Edna	%
Yerli	25	140	198	%76,260
				363 Kişi
Yabancı	3	37	73	%23,739
				113 Kişi

Tablo. 3. 3. 16. Yerli Cizye Mükellefi Sayısı, Ödemiş Olduğu Cizye Vergisi Miktarı ve Cizye Geliri İçerisindeki Payı.

	Alâ	Evsat	Edna	Toplam
Yerli	25	140	198	363 Kişi
	%6,88	%38,567	%54,545	
Gelir	1500 Kuruş	4200 Kuruş	2970 Kuruş	8670 Kuruş
Yerli İçi Payı	%17,3	%48,442	%34,256	
1262 İçi Payı	%13,568	%37,99	%26,865	%78,426

Tablo. 3. 3. 17. Yabancı Cizye Mükellefi Sayısı, Ödemiş Olduğu Cizye Vergisi Miktarı ve Cizye Geliri İçerisindeki Payı.

	Alâ	Evsat	Edna	Toplam
Yabancı	3	37	73	113 Kişi
	%2,654	%32,743	%64,6	
Gelir	180 Kuruş	1110 Kuruş	1095 Kuruş	2385 Kuruş
Yab. İçi Payı	%7,547	%46,54	%45,91	
1262 İçi Payı	%1,628	%10,04	%9,9	%21,573

⁸⁶² BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 12-13.

Tablo. 3. 3. 18. 1262 (M.1846) Tarihli Cizye Defterine Genel Bakış.

		Alâ		Evsat		Edna	
		28 Kişi %5,88		177 Kişi %37,184		271 kişi %56,9	
-17		Yerli	Yab.	Yerli	Yab.	Yerli	Yab.
Yerli	Yabancı	-	-	2	-	39	8
41	8						
49 Kişi %10,294		-		2 Kişi %0,42		47 Kişi %9,873	
18-35		Yerli	Yab.	Yerli	Yab.	Yerli	Yab.
Yerli	Yabancı	3	1	72	15	104	45
179	61						
240 Kişi %50,420		4 Kişi %0,840		87 Kişi %18,277		149 Kişi %31,30	
36-55		Yerli	Yab.	Yerli	Yab.	Yerli	Yab.
Yerli	Yabancı	16	2	54	19	33	12
103	33						
136 Kişi %28,571		18 Kişi %3,781		73 Kişi %15,336		45 Kişi %9,453	
56-65		Yerli	Yab.	Yerli	Yab.	Yerli	Yab.
Yerli	Yabancı	6	-	12	3	18	7
36	10						
46 Kişi %9,66		6 Kişi %1,26		15 Kişi %3,151		25 Kişi %5,252	
66-		Yerli	Yab.	Yerli	Yab.	Yerli	Yab.
Yerli	Yabancı	-	-	-	-	4	1
4	1						
5 Kişi % 1,05		-		-		5 Kişi %1,05	
		25	3	140	37	198	73

3. 3. 1260 ve 1262 (M.1844-1846) TARİHLİ DEFTERLERE GÖRE KASTAMONU ve İNEBOLU'DA YAŞAYAN ZİMMİ NÜFUSUN EKONOMİK DURUMU

Kastamonu'ya ait 1260 ve 1262 (M.1844-1846) tarihli cizye defterlerinden çıkan rakamları yukarıda göstermiştik. Bu iki defterden elde ettiğimiz rakamlar ışığında iki senelik süreç içerisinde Kastamonu'da yaşayan zimmi halkın ekonomik durumlarında ne gibi bir değişiklik oluşunu anlamaya çalışacağız. Bu değerlendirmeye başlamadan önce 1260 (M.1844) tarihli deftere Kastamonu yerli-yabancı, İnebolu yerli-yabancı, Taşköprü ve Daday yabancı mükelleflerin kayıtlı olduğunu, 1262 (M.1846) tarihli defterde ise bunlara ek olarak Taşköprü yerli ve Devrekani yerli-yabancı kayıtlarının bulunduğunu söylememiz gerekmektedir. Bundan ötürü biz deftere sonradan dâhil olan ya da bölgeye çeşitli amaçlarla geçici bir süreliğine gelmiş olan kişileri bu değerlendirmeye dâhil etmeyerek mükellef sayısının büyük bir kısmını kapsadığı Kastamonu ve İnebolu yerli zimmi halkın durumunu değerlendirerek bir sonuca varmaya çalışacağız.

Kastamonu ve İnebolu yerli ahalinin iki senelik süreç içerisindeki durumunu değerlendirmeden önce elimizde bulunan defterlere genel olarak bakmamız gerekmektedir. 1260 (M.1844) tarihli defterde kayıtlı mükellef sayısı 545 kişiyken⁸⁶³ bu rakam 1262 (M.1846) tarihli cizye defterinde 69 kişi diğer bir ifadeyle %12,66'lık bir azalmayla 476 kişiye düşmüştür.⁸⁶⁴ 1260 (M.1844) senesinde mükelleflerden 13.515 kuruş cizye vergisi tahsil edilmişken⁸⁶⁵ bu rakam 1262 (M.1846) senesinde %18,2 yani 2460 kuruşluk bir azalmayla 11.055 kuruşa gerilemiştir.⁸⁶⁶

1260 (M.1844) tarihli defterde alâ üzerinden vergisini ödeyen kişi sayısı 35 kişi olup 1260 (M.1844) senesi içerisindeki payı %6,22'dir.⁸⁶⁷ 1262 (M.1846)

⁸⁶³ BOA. ML. VRD. CMHd. 402. s. 13.

⁸⁶⁴ BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 12-13.

⁸⁶⁵ BOA. ML. VRD. CMHd. 402. s. 13.

⁸⁶⁶ BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 12.

⁸⁶⁷ BOA. ML. VRD. CMHd. 402. s. 13.

senesine gelindiğinde defterde alâ seviyesinden vergisini ödeyen kişi sayısı 28 kişiye düşmüş olup 1262 (M.1846) senesi içerisinde %5,882’lik bir orana gerilemiştir.⁸⁶⁸

1260 (M.1844) tarihli defterde evsat seviyesinden vergisini ödeyen mükellef sayısı 251 kişiyle 1260 (M.1844) tarihli defter içerisinde %46,05’lik bir paya sahipken⁸⁶⁹, 1262 (M.1846) senesine gelindiğinde bu rakam 177 kişiye düşerek, kendi yılı içerisinde %37,18’lik bir orana gerilemiştir.⁸⁷⁰ Rakamlardan da anlaşılacağı üzere genel olarak vergisini orta seviyeden veren ve orta halli olarak adlandırdığımız grup içerisinde bir ekonomik aşınma söz konusu olup, erime %9 civarındadır.

Alâ ve evsat seviyesinde yaşanan bu mükellef azalması edna seviyede bir artışa neden olmuştur. 1260 (M.1844) senesinde 259 kişi ile kendi yılı içerisinde %47,522’lik bir paya sahip olan edna grubu⁸⁷¹ 1262 (M.1846) senesinde toplam mükellef sayısındaki azalmaya rağmen 271 kişiye çıkararak kendi senesi içerisinde %56,936’lık bir seviyeye yükselmiştir.⁸⁷²

Tablo. 3. 4. 1. 1260 ve 1262 (M.1844-1846) Tarihli Kastamonu Cizye Defterlerine Göre Mükellef Sayıları.

	Alâ	Evsat	Edna	Toplam
1260 (M.1844) ⁸⁷³	35	251	259	545
1262 (M.1846) ⁸⁷⁴	28	177	271	476
Fark	- 7	- 74	12	- 69

⁸⁶⁸ BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 12.

⁸⁶⁹ BOA. ML. VRD. CMHd. 402. s. 13.

⁸⁷⁰ BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 12.

⁸⁷¹ BOA. ML. VRD. CMHd. 402. s. 13.

⁸⁷² BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 12.

⁸⁷³ BOA. ML. VRD. CMHd. 402.

⁸⁷⁴ BOA. ML. VRD. CMHd. 635.

İki sene içerisinde deftere yansımış olan bu üst ve orta seviyedeki mükellef sayısındaki azalma tüm kayıtlı bölgelerde ya da yabancı kayıtlarda ne gibi seviyede kaldığı sorusunu gündeme getirmektedir. Bir önceki defterde olmayan yerler dışında, yabancı mükelleflerin bölgenin sabit nüfusu olmadığından daha net bir sonuç elde etmek için biz sadece Kastamonu ve İnebolu’da bulunan yerli cizye mükelleflerini bu değerlendirmeye alıyoruz. İki senelik süreç içerisinde bu iki bölgede nasıl bir seyir izlemiş bunun üstüne odaklanacağız.

1260 (M.1844) senesine ait olan defterde Kastamonu’da yerli olarak 18 alâ, 86 evsat ve 112 edna kaydı mevcut olup toplam mükellef sayısı 216’dır.⁸⁷⁵ 1262 (M.1846) senesine ait olan cizye defterinde ise 15 alâ, 69 evsat ve 97 edna olarak da n toplam mükellef sayısı 181 kişiye düşmüştür.⁸⁷⁶ 35 kişilik bu mükellef azalması iki sene öncesine göre %16,2’lik bir kayıp anlamına gelmektedir.

1260 (M.1844) senesinin içerisinde 18 kişiyle alâ %8,33, evsat 86 kişiyle %39,814, edna ise 112 kişilik kayıtlarla %51,85’lik bir orana sahipken, 1262 (M.1846) senesine gelindiğinde alâ 15 kişiyle %8,287, evsat 69 kişiyle %38,12, edna ise 97 kişiyle %53,591’lik bir paya sahip olmuştur.

Tablo. 3. 4. 2. Kastamonu’da Bulunan Yerli Cizye Mükelleflerinin Cizye Vergisini Hangi Seviyeden Ödediklerine Dair.

	Alâ	Evsat	Edna
1260 (M.1844) Bölge İçi Payı	18 / % 8.33	86 / %39,814	112 / %51,85
1262(M.1846)Bölge İçi Payı	15 /%8,287	69 / %38,12	97 / %53,591
Fark	- %0,043	- % 1,694	%1,741

⁸⁷⁵ BOA. ML. VRD. CMHd. 402. s. 6.

⁸⁷⁶ BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 7.

Kastamonu yerli mükelleflerden çıkan bu sonuç, 1260 (M.1844) senesine oranla 1262 (M.1846) senesinde evsat oranındaki %9 civarındaki azalmayla pek örtüşmemektedir. Genel olarak yerli ahalinin iki sene öncesine göre fakirleştikleri görülmüş olsa da bu fakirleşme alâ seviyesinde %0,043, evsat seviyesinde %1,694 civarında kalmıştır.

Tablo. 3. 4. 3. Kastamonu’da Bulunan Yerli Cizye Mükelleflerin İki Yıl İçerisindeki Durumu (1260-1262 / M. 1844-1846).

	Alâ	Evsat	Edna	Toplam
1260 (M.1844)⁸⁷⁷	18	86	112	216
Gelir	1080 Kuruş	2580 Kuruş	1680 Kuruş	5340 Kuruş
1262 (M.1846)⁸⁷⁸	15	69	97	181
Gelir	900 Kuruş	2070 Kuruş	1455 Kuruş	4425 Kuruş
Fark (Kişi)	-3	-17	-15	-35
				% -16,2
Gelir	-180	-510	-225	-915 Krş
				%-17,13

İnebolu’da yaşayan zimmi halkın durumuna bakacak olursak, 1260 (M.1844) senesinde 14 alâ, 99 evsat ve 75 edna olmak üzere toplam 188 mükellef defterde kayıtlıdır.⁸⁷⁹ 1262 (M.1846) senesine geldiğimizde, alâ 10, evsat 70, edna 89 kişi olmak üzere toplamda 169 mükellefin defterde kayıtlı olduğunu görürüz.⁸⁸⁰ İki senelik süreç içerisinde toplam mükellef sayısında azalma 19 kişiyle %11,2 civarında olmuştur.

⁸⁷⁷ BOA. ML. VRD. CMHd. 402. s. 6.

⁸⁷⁸ BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 7.

⁸⁷⁹ BOA. ML. VRD. CMHd. 402. s. 11.

⁸⁸⁰ BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 11.

1260 (M.1844) senesinin içerisinde 14 kişiyle alâ %7,44, evsat 99 kişiyle %52,695, edna ise 75 kişilik kayıtlarla %39,89'luk bir orana sahiptirler.⁸⁸¹ 1262 (M.1846) senesine gelindiğinde ise alâ 10 kişiyle %5,91, evsat 70 kişiyle %41,420, edna ise 89 kişiyle %52'662'lik bir paya sahip olmuşlardır.⁸⁸²

Tablo. 3. 4. 4. İnebolu'da Bulunan Yerli Cizye Mükelleflerinin Cizye Vergisini Hangi Seviyeden Ödediklerine Dair.

	Alâ	Evsat	Edna
1260 (M.1844) Bölge İçi Payı	14 / %7,44	99 / 52,695	75 / %39,89
1262 (M.1846) Bölge İçi Payı	10 / %5,91	70 / %41,420	89 / % 52,662
Fark	- %1,52	- % 11,275	%12,772

Buradan çıkan sonuç, iki sene içerisinde genel olarak defterlere yansıyan sonuçla doğru orantılı olup hatta fakirleşme oranını iki defter ortalamasından biraz daha yüksektir. İnebolu'da yaşayan mükellefler arasında vergisini edna seviyesinde ödeyenlerin oranı iki sene öncesine göre %12,77'lik bir artış göstermiştir. Bu artış söylediğimiz üzere ortalamanın üstündedir. Evsat seviyesinde ise iki senelik süreç içerisinde %11,275'lik bir kayıp yaşamıştır. Alâ seviyesinde yaşanan mükellef kaybı ise %1,5 civarındadır.

İki bölgeden toplanmış olan cizye miktarlarına bakacak olursak 1260 (M.1844) senesinde Kastamonu yerli cizye mükellefleri üç seviye üzerinden olmak üzere toplam 5340 kuruş cizye vergisi ödemiş olup, bu rakam 1262 (M.1846) senesinde 915 kuruşluk bir kayıpla 4425 kuruşa düşmüştür. İki sene içerisinde

⁸⁸¹ BOA. ML. VRD. CMHd. 402. s. 11.

⁸⁸² BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 11.

devletin tahsil etmiş olduğu miktardaki azalma %17,13 civarındadır. Bu oran bölgedeki mükellef azalmasıyla hemen hemen aynı düzeydedir.

İnebolu'ya gelecek olursak, 1260 (M.1844) senesi içerisinde üç seviye üzerinden olmak üzere cizye mükelleflerinden toplam 4935 kuruş cizye vergisi tahsil edilen İnebolu'da bu rakam 1262 (M.1846) senesine geldiğinden 900 kuruşluk bir azalma göstererek 4035 kuruşa düşmüştür. İki sene öncesine oranla gelir kaybı %18,23 civarındadır. Bu kayıp bölgedeki mükellef kaybından yaklaşık %7 daha fazladır.

İki bölgeden çıkan sonuca göre Kastamonu'da yaşayan zimmi halk iki sene içerisinde ekonomik konumlarını hemen hemen koruyabilmişken, İnebolu'da yaşayan zimmi halk iki sene önceki ekonomik konumlarını koruyamamışlar ve ciddi bir gelir kaybı yaşamışlardır.

Tablo. 3. 4. 5. İnebolu'da Bulunan Yerli Cizye Mükelleflerin İki Yıl İçerisindeki Durumu (1260-1262 / M. 1844-1846).

	Alâ	Evsat	Edna	Toplam
1260 (M.1844)⁸⁸³	14	99	75	188
Gelir	840 Kuruş	2970 Kuruş	1125 Kuruş	4935 Kuruş
1262 (M.1846)⁸⁸⁴	10	70	89	169
Gelir	600 Kuruş	2100 Kuruş	1335 Kuruş	4035 Kuruş
Fark(Kişi)	-4	-29	14	-19
				% -11,2
Gelir	-240	-870	210	-900 Krş
				%-18,23

⁸⁸³ BOA. ML. VRD. CMHd. 402. s. 11.

⁸⁸⁴ BOA. ML. VRD. CMHd. 635. s. 11.

SONUÇ

Baş vergisi İslam Devletinden önce kurulmuş olan bazı devletler tarafından çeşitli adlarla tahsil edilmiştir. Bizans Devleti'nde "Captition" ve Sasaniler'de "Gezit" adıyla alınan bu vergi İslam Devlet'inde cizye vergisi adını alarak Müslüman olmayan ehl-i kitap halktan tahsil edilmiştir. Bu vergi Hz. Ömer döneminde belli bir sisteme oturtulmuş olup, kişilerin gelirleri tespit edilerek kişilerin gelirlerine göre üç seviyeden cizye vergisini ödemesi esas kabul edilmiştir. Ancak İslam Devleti'nin tamamında Hz. Ömer döneminde belirlenen esaslara göre bu vergi toplanamamış ve ilerleyen zaman içerisinde zenginlik ölçüsü farklı şekilde yorumlanmıştır.

Zaman içerisinde kurulmuş olan Türk-İslam Devletleride cizye vergisini Müslüman olmayan halktan tahsil etmişlerdir. Türk-İslam Devletlerinden bir tanesi olan Osmanlı Devleti'de kuruluş aşamasından itibaren cizye vergisini tahsil etmiştir. Genel olarak kaynaklarda sadece Müslüman olmayan 14-75 yaş arası bedenen ve ruhen sağlıklı erkeklerden alındığı dile getirilen bu vergi, Osmanlı Devleti'nde Kıpti Müslümanlardan da maktu olarak tahsil edilmiş olup, yaş kriterleri de bu belirlenen sınırların dışına çoğu kez taşmış ve kimi zaman bu durum cizyedarlar hakkında yapılan şikayetlere konu olmuştur.

Cizye vergisinin tahsili sırasında devlet kuruluşundan itibaren maktu ve ale'r ruus usulü benimsemiştir. 1691 yılında yapılan cizye reformuyla birlikte kişilerin üç seviye üzerinden ale'r ruus olarak cizye vergilerini ödemeleri genel prensip olarak kabul edilmiş olsa da geniş devlet sınırları içerisinde bu sistem tam anlamıyla uygulanamamış, kimi bölgelerde cizye vergisi maktu kimi bölgelerde ise ale'r ruus olarak çeşitli miktarlar üzerinden toplanılmasına devam edilmiştir. Ancak yine de yapılan bu reform sayesinde cizye vergisi devlet hazinesinin en önemli gelir kaynağı konumuna gelmiş ve uzun yıllar boyunca bu önemini muhafaza etmiştir.

Parada zaman içerisinde yapılan tağşişler ve yaşanan değer kayıpları neticesinde II. Mahmud döneminde miktarı arttırılan cizye vergisi, ilerleyen dönemlerde Avrupalı Devletlerin baskısı sonucu kaldırılmıştır. Ancak bu verginin kaldırılması hem devlet açısından bazı sakıncalar doğurması hem de Gayrimüslim

halk arasında hoşnutsuzluğa sebebiyet vermesinden ötürü tekrardan bedel-i askeri (iane-i askeriye) adı altında toplanılmasına karar verilmiştir. II. Meşrutiyet dönemine kadar tahsil edilmiş olan bu vergi, II. Meşrutiyet döneminde tüm Osmanlı vatandaşlarının din ayrımı yapılmaksızın askere alınmasıyla birlikte ortadan kaldırılmıştır.

Doğrudan devlet hazinesi için devletin görevlendirmiş olduğu cizyedarlar ya da geliri önceden hazineye iltizam sistemi içerisinde ödenerek mültezimler tarafından toplanan bu verginin tahsili sırasında çeşitli güçlükler yaşanmıştır. Özellikle devlet otoritesinin zayıfladığı dönemlerde halktan bireysel ya da toplu bir şekilde bu vergiye ve görevlendirilmiş olan kişilere karşı bir mukavemet gösterilmiştir. Bunların dışında bazı eşkıya grupları cizyedarlara saldırarak zaten sıkıntılı olan asayiş durumunu daha da kötü bir hale sokmuşlardır. Ayrıca bazı cizyedarların açgözlü tutumu nedeniyle cizye vergisinin toplanılması sırasındaki şikayetlerin ardı arkası kesilmemiştir. Devlet her ne kadar cizye vergisinin toplanmasına mani olan ya da görevde ihmali bulunup suiistimale karışmış olan kişilerin cezalandırılacağını dile getirmiş hatta bazı kişileri mükellef olsun görevli olsun gözetmeksizin hapsedmesine mallarına el koymasına karşın taşrada yaşanan otorite boşluğu nedeniyle yaşanan sıkıntıların bir türlü önüne geçilememiştir.

Devleti cizye tahsilâtında zor duruma sokan bir diğer durum ise yaşanan salgın hastalıklar ve yapılan savaşlardır. Yaşanan salgınlar özellikle veba hastalığı devrin sağlık koşullarında çok kolay bir yayılma alanı bulup kimi zaman bölgesel kimi zamanda genel olarak Osmanlı coğrafyasında aynı anda patlak vermiştir. Böyle bir hastalık sonucunda halkın büyük bir çoğunluğunun ölmesi ya da yerlerini terk etmesi cizye gelirinde büyük kayıplara neden olmuştur. Savaşlarda ise bazı bölgelerin savaş alanına dönüşmüş olması ve işgallere uğraması nedeniyle bölge halkı arazilerini ekemediklerinden ve yerini yurdunu terk ettiklerinden maddi sıkıntı yaşamışlardır. Ancak devlet her iki durumda da halkın yanında yer almış ve gerek salgın hastalıklar gerekse savaş sonrası halkın kendisini toplaması için kimi zaman cizye vergisinden belli bir süreliğine tamamen muafiyet sağlanmış ya da bu gerçekleştirilemiyorsa bu kişilere en düşük seviyeden cizye vergisini ödeme fırsatı tanınmıştır.

Bu durumlar dışında cizye vergisinin toplanmasına verilmiş olan kapitülasyonlardan doğan sorunlarda engel olmuştur. Devletin güçlü olduğu dönemlerde çeşitli siyasi amaçlar doğrultusunda vermiş olduğu kapitülasyonlar pek bir sıkıntı yaratmazken devletin güçten düştüğü ve güç dengesinin Avrupa Devletleri lehine kaydığı sanayi devrimi sonrası yaşanan gelişmeler devleti büyük sıkıntılara sokmuştur. Verilmiş olan kapitülasyonlar sayesinde Osmanlı vatandaşı olan bazı Gayrimüslimler kendilerini başka bir devletin vatandaşı olarak göstererek ya da konsolosluk çalışanıymış gibi beratlar ve patentler alarak üstlerindeki sosyal ve mali yükümlüklerden kurtulmanın yolunu aramışlardır. Bu durum hem siyasi hem de sosyo-ekonomik alanda devleti zor durumda bırakmıştır. Bunlardan başka yabancı bir devletin vatandaşı olan ve ticaret amacıyla Osmanlı Devleti'ne girmiş olan müstemin adı verilmiş olan kişilerinde yaratmış olduğu sorunlar mevcuttur. Devlet her ne kadar yaşanan sıkıntıların önüne geçmeye çalışmışsa da kapitülasyonlardan kaynaklanan sorunların tamamen önüne geçilememiştir.

Osmanlı Devleti'nde şer'i vergilerin özellikle cizye vergisinden muafiyetin çok zor olduğu bazı kaynaklarda geçmiş olsa da cizye vergisinden muafiyet konusu söylenildiğinin aksine hiçte zor olmadığı anlaşılmıştır. Özellikle devlete çeşitli alanlarda hizmetleri geçmiş ve sadakatleri görülmüş olan Gayrimüslimler cizye vergisinden kolay bir şekilde muaf tutulmuşlardır. Bunun dışında çeşitli sağlık sorunları nedeniyle şer'i kanun gereği üstünden cizye vergisi düşen kişilerde muafiyet konusunda geniş bir yer tutmaktadır. Ancak kendilerine çeşitli nedenlerle muafiyet tanınmış kişilerden, cizyedarlar muafiyetlere aldirmayarak, sıklıkla cizye talebinde bulunmuş ve bu da şikâyetlere konu olmuştur. Devlet, yapılmış olan şikâyetlerde şikâyeti yapan kişileri haklı görmüş ve görevlileri haksızlık yapmamaları konusunda sıklıkla uyarmış, ancak yine de şikâyetlerin önüne geçilememiştir.

Toplanmış olan cizye vergisi gelirlerinin harcama kalemleride çeşitlilik göstermektedir. Genel olarak askerlikten muaf tutulma karşılığında Gayrimüslim halktan tahsil edildiği düşünülen bu verginin tamamen askeri harcamaların finanse edilmesi sırasında kullanıldığı düşünülebilir. Ancak bu vergi kara ordusunda ve donanmada bulunan askerlerin maaşları ve ordu için yapılacak lojistik harcamalarının karşılanması dışında çok geniş bir yelpazede kullanılmıştır. Bu geniş

yelpaze içerisinde, saray teşkilatına ait harcamalar, dini ve eğitim hizmetlerinin yürütülmesi sırasındaki harcamalar, bayındırlık alanında yapılmış olan harcamalar, diplomatik ve siyasi faaliyetlerin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için yapılmış olan çalışmaların finanse edilmesi gibi çeşitli gider kalemleri mevcuttur.

Yapılmış olan harcamaların en geniş kısmını Askeri alanda yapılmış olan harcamalar tutmuştur. Kara ordusunda bulunan çeşitli sınıflara mensup askerlerin yüklü miktara varan maaş ödemeleri ve bu askerlerin iâşe ikmal masrafları cizye gelirinden yapılan harcamaların önemli bir kısmını oluşturmuştur. Bu harcamalar dışında yapılmış olan nakliyatlarda kullanılacak olan hayvanların masrafları ve ordunun çeşitli bölümlerinde kullanılmak üzere hazırlanmış olan çeşitli türden barut ve topların üretim masraflarında yapılan harcamalarda önemli bir yer tutmuştur. Kara ordusu dışında, deniz gücünün hazırlanması sırasında da sıklıkla cizye gelinine başvurulmuştur. Donanmada bulunan çeşitli türden gemilerin inşasında ve donatılmasında, donanmada bulunan askerlerin maaş ve tayinatlarının karşılanmasında çeşitli bölgelere ait cizye gelirinden yüklü miktarda harcamalar yapılmıştır.

Saray teşkilatı içerisinde yapılmış olan harcamalar bakacak olursak Saray teşkilatına bağlı olan bazı bölümlerin finanse edilmesinde ve özellikle saray mutfağına alınmış olan malzemelerin bedellerinin ödenmesinde bu vergi gelirinin sıklıkla kullanılmış olduğunu görürüz. Matbah-ı Âmire için alınmış malzemeler çeşitlilik göstermiş olup, cizye gelirinden yapılmış ödemeler büyük meblağlara ulaşmıştır. Bunun dışında saray kadınlarına ya da emekli edilmiş olan bazı saray hizmetlilerine geçimlerini sürdürebilmeleri için çeşitli bölgelere ait cizye gelirleri tahsis edilmiştir.

Dini harcamalarda çeşitli amaçlar için kurulmuş olan vakıfların giderlerinin karşılanması sırasında ya da yapılacak olan hac faraziyesinin rahat bir şekilde gerçekleşmesi için gerekli olan harcamaların yapılmasında çeşitli bölgelere ait cizye vergisi gelirleri kullanılmıştır. Özellikle vakıf sistemi içerisinde finanse edilmiş olan sultan ve büyük devlet adamlarına ait bazı camilerin, imam, müezzin ve kayyum gibi çeşitli hizmetlilerin maaşlarının ödenmesinde ya da çeşitli İslam büyüklerine ait türbelerin giderlerinin karşılanmasında belirtilmiş olan bölgelere ait cizye gelirleri önemli bir yer tutmuştur. Bunların dışında kimi zaman en üst seviye fetva verme

makamı olan Şeyhülislam ve çeşitli bölge müftülerinin maaşlarında cizye vergisi gelirden ödenmiştir.

Eğitim harcamalarında ise, Osmanlı eğitim sisteminin ilk basamağı olan ve hemen hemen her köyde caminin yanında mevcut olan mahalle mektepleri ya da diğer adıyla sıbyan mektebinden başlayarak en üst seviye eğitim merkezi olan ve kendi içerisinde çeşitli seviyelere ayrılmış olan Osmanlı medreselerinin finanse edilmesinde ve bu bahsi geçen eğitim kurumlarında görev almış olan hocaların maaşlarının ödenmesinde sıklıkla çeşitli bölgelere ait cizye vergisi gelirlerine başvurulmuştur. Bu yapılan harcamalarda harcamanın yapıldığı bölgenin yerel cizye kaynaklarının kullanılmasına dikkat edilmiştir.

Osmanlı döneminde bir bölgenin mamur ve gelişmiş olduğundan bahsedilebilmesi için o bölgenin yollarının köprülerinin düzgün olması ve çeşmelerinin çok ve sularının temiz olması gerekmektedir. Bu sebepten devlet çeşitli yerlerdeki yolların, kaldırımların köprülerin yapım ve onarım masraflarının karşılanması dışında medeniyet göstergesi olan çeşmelerin ve saat kulelerinin sağlıklı bir şekilde halkın kullanımına sunulabilmesi için bahsi geçen yerlerin bakım ve onarımında hizmeti geçmiş olan kişilere özellikle yapının bulunduğu bölgeye ait cizye gelirinden maaş ayırmıştır. Bu sayede şehirlerin mamur bir halde kalması amaçlanmıştır. Bu hizmetlerin dışında üretimde olmayan bazı madenlerin ya da açılacak olan veya kapasitesi arttırılacak olan devlete ait olan bazı sanayi tesislerinde planlanan çalışmaların finanse edilmesinde de cizye vergisi geliri önemli bir yer tutmuştur.

Cizye gelirinden yapılan diğer harcamalar kısmında, Osmanlı Devleti'nde bulunan çeşitli hanedanlara mensup bazı kişilerin ve ailelerin hayatlarını sürdürebilmesi için verilen ödenekler önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nden başka bir ülkeye giden elçilerin ya da görevlilerin ve Osmanlı Devletine başka bir ülkeden gelen elçilerin karşılanması sırasında yapılan harcamaların finanse edilmesinde de bu gelir kalemi kullanılmıştır. Bunların dışında devlete sadakati görülmüş olan bazı yerel yöneticilere yapılacak olan ödemelerde çeşitli bölgelere ait cizye gelirlerinden karşılanmıştır.

Görüldüğü üzere cizye vergisi sadece devletin askeri harcamalarının finanse edilmesinde değil, devleti ve halkı ilgilendiren hemen hemen her alanda kullanılmıştır. Bu sebepten devlet her ne kadar çoğu zaman verginin tahsilatı sırasında büyük sorunlar yaşamış olsa da bu gelir kaynağının korunmasına büyük önem vermiştir.

Cizye mükelleflerinin kayıt altına alındığı cizye defterleri bölgelerin sosyo-ekonomik durumunu göstermesi açısından önemli bir kaynaktır. Ele almış olduğumuz 1260 ve 1262 (M.1844-1846) tarihli Kastamonu cizye defterlerinde halkı beş yaş grubuna ayırarak vergiyi hangi seviyeden ödemiş olduklarını gördük. Bu beş yaş grubundan çıkan sonuca göre bölgeden toplanan gelirin ağırlıklı olarak genç ve orta yaş grubu olarak tabir ettiğimiz 18–35 ve 35–55 yaş gruplarından tahsil edilmiş olduğu anlaşılmıştır. Kastamonu'ya ait iki deftere mükellef ve gelir açısından baktığımızda bir önceki deftere göre mükellef sayısında %12,66'lık ve gelirden %18,2'lik bir azalma yaşandığı görülmüştür. Gelir kaybının mükellef kaybından fazla olması bölge halkının iki sene öncesine göre fakirleşmiş olduğunu göstermektedir. Ancak bu fakirleşmenin defterde geçen tüm bölgelerde aynı düzeyde mi kaldığı yoksa bölgesel farklılıkların olup olmadığını görmek için bölge bölge inceleme gereksinimi duyduk. İncelemenin sağlıklı olması için bölgede sabit olarak bulunmayan büyük çoğunlu ticaret amacıyla bölgeye gelmiş olan ve yabancı başlığı altında kaydedilmiş mükellefler dikkate alınmayarak iki defterde de yer alan Kastamonu ve İnebolu yerli cizye mükellefleri inceledik. İnceleme sonunda İnebolu'da yaşayan yerli ahalinin Kastamonu'da yaşayan yerli ahaliye göre iki sene içerisinde ekonomik konumlarını daha çok kaybettiği görülmüştür. Kısaca deftere yansayan fakirleşmenin tüm bölgede aynı oranda yaşanmadığı ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

I- ARŞİV BELGELERİ

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

ALİ EMİRİ:

Sultan II. Ahmed (AE. SAMD.II):

2-149, 3-241, 5-435, 5-451, 8-772, 19-2086.

Sultan II. Mustafa (AE. SMST.II):

15-1429.

Sultan III. Ahmed (AE. SAMD.III):

75-7574.

Sultan I. Mahmud (AE. SMHD):

46-2786.

CEVDET:

Adliye (C.ADL)

19-1160, 49-2938, 59-3575, 74-4464, 86-5181, 89-5346, 92-5513, 95-5684, 98-5929.

Askeriye (C.AS):

7-279, 362-14982, 374-15484, 453-18867, 492-20529, 587-24717, 606-25565, 629-26534, 636-26787, 734-30790, 740-31088, 772-

32647, 774-32769, 784-33211, 830-35354, 832-35469, 855-36582, 879-37737, 957-41615, 962-41832, 1146-50931, 1151-51161, 1197-53548, 1197-53559.

Bahriye (C.BH):

21-994, 29-1358, 65-3079, 79-3775, 85-4088, 87-4192, 104-5034, 121-5852, 144-6928, 155-7531, 157-7441, 175-8241, 203-9488, 222-10302, 222-10335, 223-10360, 250-11581, 259-11997.

Belediye (C.BLD):

14-681, 20-951, 23-1110, 32-1581, 43-2122, 64-3177, 67-3335, 72-3592, 93-4624, 103-5135, 132-6562, 213-9946.

Dahiliye (C.DH):

26-1269, 32-1587, 49-2415, 82-4063, 85-4216, 92-4552, 92-4553, 102-5072, 321-16004, 322-16096, 342-17065.

Darphane (C.DRB):

40-1992, 42-2069, 57-2828, 58-2893.

Evkaf (C.EV):

93-4608, 142-7084, 303-15420, 340-17289, 340-17290, 494-24973, 574-28982, 603-30418, 605-30527.

Hariciye (C.HR):

4-189, 19-938, 33-1612, 36-1782, 51-2526, 62-3099, 73-3618, 74-3690, 77-3846, 79-3913, 79-3941, 82-4055, 85-4233, 105-5217, 128-6351, 128-6380, 130-6468, 131-6502, 155-7711, 158-7860, 158-7889, 165-8227, 165-8237, 167-8333, 177-8828, 183-9107, 183-9111.

İktisat (C.İKTS):

3-145, 19-946, 34-1693, 35-1711, 44-2189.

Maarif (C.MF):

2-78, 46-2290, 109-5401, 120-5969, 128-6368, 128-6384, 128-6385, 142-7084, 155-5736, 155-7733, 182-9082.

Maliye (C.ML):

7-297, 11-461, 47-2161, 66-3047, 88-4006, 115-5130, 134-5773, 195-8078, 306-12456, 393-16064, 425-17222, 600-24792, 750-30554.

Nafia (C.NF):

2-90, 39-1920, 40-1993, 41-2010, 53-2609.

Saray (C.SM):

4-189, 15-787, 16-834, 34-1737, 52-2640, 54-2735, 62-3136, 65-3294, 70-3507, 72-3618, 72-3632, 74-3721, 80-4034, 101-5087, 105-5261, 109-5473, 116-5837, 125-6257, 126-6347, 132-6618, 138-6949, 141-7057, 150-7543.

Sıhhiye (C.SH):

4-157, 11-537, 14-657, 23-1117.

Zabtiye (C.ZB):

14-664, 24-1177, 25-1203, 32-1566, 64-3176, 85-4223, 91-4526.

HARİCİYE NEZARETİ:

Mektubi Kalemî (HR.MKT):

3-11, 3-17, 4-77, 7-11, 12-76, 19-60, 25-1, 28-29, 42-79, 54-4, 156-35, 161-59, 171-54, 172-7, 172-11, 224-74, 241-41, 281-34, 284-65.

Tercüme Odası (HR.TO):

149-40, 183-8, 387-1.

HATT-I HÜMAYUN (HAT):

188-8949, 224-12495, 242-13569, 280-16574, 300-17857, 439-22122,
777-36432, 1049-43267, 1386-55016, 1408-57083, 1447-31, 1452-7,
1496-9, 1509-24, 1534-22, 1554-25, 1524-34.

İBNÜLEMİN:

Askeriye (İE.AS):

11-988, 28-2547, 35-3188, 36-3225, 37-3356, 42-3830, 44-4028, 49-
4453, 50-4595, 54-4836.

Bahriye (İE.BH):

9-784, 12-1042, 12-1093.

Dahiliye (İE.DH):

1-61, 4-386, 6-546, 10-936, 10-942, 10-1013, 11-1033, 11-1042, 11-
1096, 12-1115, 12-1178, 16-1463, 16-1497, 17-1611, 17-1617, 18-
1707, 20-1900, 26-2352, 27-2380, 33-2900.

Darbhane (İE.DRB):

1-48, 1-89.

Hariciye (İE.HR):

5-505.

Muafiyet (İE.MİT):

1-39.

Saray (İE.SM):

3-228, 16-1615, 25-2633.

Sıhhiye (İE.SH):

2-141, 2-176, 2-188

Şükr ü Şikayet (İE.ŞKRT):

1-54, 1-56, 6-488.

İRADERLER

Dahiliye (İ.DH):

10-496, 172-9202.

Hariciye (İ.HR):

2-87.

Meclis-i Vala (İ.MVL)

84-1707.

MALİYE NEZARETİ

Defterler (VRD.CMH.d):

291, 390 402, 583, 635, 650, 1242, 1265.

II- KAYNAK ESERLER

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116 / 1688-1704), (Yay. Haz. Abdülkadir Özcan), T.T.K., Ankara, 2000.

Ahmedî, **Dâstân ve Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman**, (Yay. Haz. H. N. Atsız), Ötüken, İstanbul, 2015.

Aşıkpaşazade, **Aşıkpaşaoğlu Tarihi** (Yay. Haz. H. N. Atsız), Ötüken, İstanbul, 2014.

Enveri, **Düstûrnâme-i Enver-i**, (Yay. Haz. Necdet Öztürk) Çamlıca, İstanbul, 2012.

Hezarfen Hüseyin Efendi, **Telhîs’l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân**, (Yay. Haz. Sevim İlgürel) T.T.K., Ankara, 1998.

Hoca Sadeddin, **Tacü’t Tevârih**, C.II, (Yay. Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı, Ankara, 1974.

İdris-i Bitlisi, **Heşt Behişt VII. Ketîbe**, (Yay. Haz. Muhammed İbrahim Yıldırım) T.T.K., Ankara, 2013.

Johannis Anagnostis, **Selani’in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih**, (Yay. Haz. Melek Delilbaşı) T.T.K., Ankara, 1989.

J. V. Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1992.

Katip Çelebi, **Mîzanü’l Hakk Fi İhtiyari’l Ahakk**, (Yay. Haz. O.Şaik Gökyay), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972.

Koçi Bey, **Koçi Bey Risâlesi**, (Yay. Haz. Zuhuri Danışman, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

Kritovulos, **İstanbul’un Fethi**, (Yay. Haz. Muzaffer Gökman) Kitapçılık Ticaret, İstanbul, 1967.

Mustafa Nuri Paşa, **Netâyicü'l Vukûat** (Yay. Haz. Yılmaz Kurt), T.T.K., Ankara, 2014.

Müneccimbaşı Ahmed Dede, **Müneccimbaşı Tarihi**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1974.

Neşri, **Kitâb-ı Cihan-Nümâ** (Yay. Haz. Faik Reşit Unat ve Mehmet Altay Köymen) T.T.K., Ankara, 2014.

Nizâmü'l-Mülk, **Siyâset – Name**, (Yay. Haz. Mehmet Altay Köymen), T.T.K., Ankara, 2013.

Oruç Bey, **Oruç Beğ Tarihi**, (Yay. Haz. H. N. Atsız), Ötüken, İstanbul, 2015.

Selânikî Mustafa, **Tarih-i Selânikî**, (Yay. Haz. Mehmet İpşirli) T.T.K., Ankara, 1999.

Şükrullah, **Behçet't Tevârîh**, (Yay. Haz. H. N. Atsız) Ötüken, İstanbul, 2015.

Tarihçi Kemal, **Selâtin-Nâme**, (Yay. Haz. Necdet Öztürk), T.T.K., Ankara, 2001.

Tursun Bey, **Târîh-i Ebül-Feth**, (Yay. Haz. Metrol Tulum), Baha Matbaası, İstanbul, 1977.

III- KİTAPLAR

AGOSTON, Gabor, **Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç** (Çev. Fatih Çalışır) Timaş, İstanbul, 2015.

AKDAĞ, Mustafa, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celalî İsyânları**, Barış, Ankara, 1999.

AKDAĞ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1979.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri**, Fey Vakfı – OSAV., İstanbul, 1990-1994.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, **Pax Ottoman Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Yönetimi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.

AKGÜNDÜZ, Murat, **Osmanlı Devlet'inde Şeyhülislamlık**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2002.

AKGÜNDÜZ, Murat, **Osmanlı Medreseleri XIX. Asır**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2012.

AKYILIZ, Ali, **Para Pul Oldu Osmanlı'da Kâğıt Para Maliye ve Toplum**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

ARMAOĞLU, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010.

ATAN, Turhan, **Türk Gümrük Tarihi Başlangıçtan Osmanlı Devletine Kadar**, T.T.K., Ankara, 1990.

AYDÜZ, Salim, **Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi**, T.T.K., Ankara, 2006.

AYKAÇ, Mehmet, **Abbâsi Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Dîvânlar (132-232/750-847)**, T.T.K., Ankara, 1997.

BAĞIŞ, Ali İhsan, **Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1983.

BARKAN, Ömer Lütfi, **XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları-Kanunlar**, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2001.

- BARKAN, Ömer Lütfi, **İktisat Tarihi (Ders Notları)**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1962.
- BELİN, M., **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadî Tarihi** (Çev. Oğuz Ceylan), Gündoğan Yayınları, Ankara, 2010.
- BERKES, Niyazi, **Türkiye İktisat Tarihi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu**, C.4, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1970.
- BOSTAN, İdris, **Osmanlı Bahriye Teşkilâtı:XVII. Yüzyılda Tersâne-i Amire**, T.T.K., Ankara, 2003.
- BOZKURT, Gülnihal, **Azınlık İmtiyazları- Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş**, ATAM., Ankara, 1998.
- BOZKURT, Gülnihal, **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu**, T.T.K., Ankara, 1996.
- BROCKELMANN, Carl, **İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi** (Çev. Neşet Çağatay), T.T.K., Ankara, 2002.
- BUDAK, Ömer, **Sevr Paylaşımı**, Bilge Yayınevi, Ankara, 2002.
- CARRETO, Giacomo E., **Akdeniz'de Türkler**, (Çev. Durdu Kundakçı-Gülbende Kuray), T.T.K., Ankara, 2000.
- CEZAR, Mustafa, **Mufassal Osmanlı Tarihi**, C. I-II-III-IV, T.T.K., Ankara, 2011.
- CEZAR, Mustafa, **Osmanlı Tarihinde Levendler**, T.T.K., Ankara, 2013.
- CEZAR, Yavuz, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986.

- CHASE, Kenneth, **Ateşli Silahlar Tarihi**, (Çev.) Füsun Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- CİN, Halil, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1978.
- ÇADIRCI, Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, T.T.K., Ankara, 1997.
- ÇADIRCI, Musa, **Tanzimat Sürecinde Türkiye**, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.
- ÇETİN, Osman, **Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)**, T.T.K., Ankara, 1999.
- DAVİSON, Roderic H., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876**, (Çev. Osman Akinhay), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu**, Sermet Matbaası, Kırklareli, 1981.
- DURSTELER, Eric C., **İstanbul'daki Venedikliler** (Çev. T. Ulaş Belge) İş Kültür, İstanbul, 2012.
- DÜZDAĞ, Ertuğrul, **Kanunî Devri Şeyhülislâmı Ebussuud Efendi Fetvaları**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2012.
- EBUSSUD, Mahmud, **İslâmî İktisad'ın Esasları**, (Çev. Ali Özek), Hisar Yayınevi, İstanbul, 1983.
- EBÛYUSUF, **Kitabu'l Haraç** (Çev. Ali Özek) Hisar Yayınevi, İstanbul, 1973.
- EMECEN, Feridun M., **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)**, İş Kültür, İstanbul, 2015.
- ERCAN, Yavuz, **Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar**, T.T.K., Ankara, 1989.

- ERCAN, Yavuz, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar, Sosyal Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2001.
- ERYILMAZ, Bilal, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul, 1990.
- FAROQHÎ, Suraiya, **Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)**, (Çev. Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
- FAROQHÎ, Suraiya, **Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı**, (Çev. Emine Sonnur Özcan) Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2010.
- FAYDA, Mustafa, **Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.
- GENCER, Ali İhsan, **Bahriye'de Yapılan Islâhât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789-1867)**, T.T.K., Ankara, 2001.
- GENÇ, Mehmet, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken, İstanbul, 2014.
- GENÇ, Reşat, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, T.T.K., Ankara, 2002.
- GÖLEN, Zafer, **Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)**, T.T.K., Ankara, 2006.
- GÜL, Ahmet, **Osmanlı Medreselerinde Eğitim – Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l Hadîslerin Yeri**, T.T.K., Ankara, 1997.
- GÜLSOY, Ufuk, **Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri**, Timaş, İstanbul, 2010.
- GÜR, A. Refik, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi**, İş Kültür, İstanbul, 2015.
- GÜRAN, Tevfik **İktisat Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 2009.

HALAÇOĞLU, Yusuf, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı**, T.T.K. Basımevi, Ankara, 2007.

HALAÇOĞLU, Yusuf, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, T.T.K., Ankara, 2014.

HAYTA, Necdet, **Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2005.

İLTER, Fügen, **Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri**, Karayolları Genel Müdürlüğü, Ankara, 1978.

İNALCIK, Halil, **Devlet-i Aliye**, C. II, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

İNALCIK, Halil, **Devlet-i Aliye**, C. III, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

İNALCIK, Halil, **Devlet-i Aliye**, C. IV, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

İNALCIK, Halil, **Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar**, T.T.K., Ankara, 2007.

İNALCIK, Halil, **Osmanlı Devlet, Kanun, Diplomasi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.

İNALCIK, Halil, **Osmanlılar Fütühat, imparatorluk, Avrupa ile İlişkiler**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.

İNALCIK, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1996.

İNALCIK, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.

İNALCIK, Halil, **Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

İNALCIK, Halil, **Osmanlılar ve Haçlılar**, (Çev. Eşref Bengi Özbilen) Alfa , İstanbul, 2012.

KAFESOĞLU, İbrahim, **Selçuklu Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972.

KARAL, Enver Ziya, **Selim III'ün Hat-ı Hümayunları Nizam-ı Cedit 1789-1807**, T.T.K., Ankara, 1988.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C.V., T.T.K., Ankara, 2007.

KARAMURSAL, Ziya, **Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler**, T.T.K., Ankara, 1989.

KARPAT, Kemal, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.

KARPAT, Kemal, **Osmanlı Modernleşmesi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.

KARPAT, Kemal, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

KAYNAR, Reşat, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, T.T.K., Ankara, 2010.

KAZICI, Ziya, **Osmanlı'da Toplum Yapısı**, Bilge Yayınları, İstanbul, 2010.

KAZICI, Ziya, **Osmanlı Vakıf Medeniyeti**, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2013.

KAZICI, Ziya, **Osmanlılarda Vergi Sistemi**, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1977.

KAZICI, Ziya, **Osmanlı'da Yerel Yönetim İhtisap Müessesesi**, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2006.

KAZICI, Ziya, **Uçbeyliği'nden Devlet-i Aliyye'ye Osmanlı**, Kayıhan, İstanbul, 2010.

KENNEDY, Paul, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, İş Kültür Yayınları, Ankara, 1990.

- KILIÇBAY, Mehmet Ali, **Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1982.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, **İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**, Akçağ, Ankara, 2005.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, Akçağ, Ankara, 2003.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı**, T.T.K. Ankara, 2011.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, **Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı – İngiliz İktisâdî Münâsebetleri (1580-1850)**, T.T.K., Ankara, 2013.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, **Osmanlı Belgelerinin Dili**, T.T.K., Ankara, 2013.
- LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), T.T.K., Ankara, 2004.
- LEWIS, Raphaela, **Osmanlı'da Gündelik Yaşam**, (Çev. A.R. Orhunsoy) Alter Yayıncılık, Ankara, 2009.
- MANTRAN, Robert, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, (Çev. M. Ali Kılıçbay-Enver Özcan), T.T.K., Ankara, 1990.
- ORHONLU, Cengiz, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1990.
- ORTAYLI, İlber, **İstanbul'dan Sayfalar**, Alkım, İstanbul, 2007.
- ORTAYLI, İlber, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

ORTAYLI, İlber, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008.

ÖNAL, Zerrin Günal, **Karası Beyliği**, T.T.K., Ankara, 1999.

ÖZÇELİK, İsmail, **Devlet-i Aliyye'nin Kamusal Düzeni ve Kurumları**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2014.

ÖZÇELİK, İsmail, **Devlet-i Aliyye'nin Taşra Yönetimi Sancak Kanunnâmelerinden Örnekler**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2016.

ÖZÇELİK, İsmail, **Devlet-i Aliyye'nin Toplumsal Düzeni ve Kurumları**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2013.

ÖZÇELİK, İsmail, **Ermeni Sorunu ve Gerçekler**, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Kırıkkale, 2005.

ÖZÇELİK, İsmail, **Tarih ve Metodolojisi**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2014.

ÖZKAYA, Yücel, **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

ÖZKAYA, Yücel, **Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık**, T.T.K., Ankara, 1994.

ÖZTÜRK, Said, **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı ve Tarihi Gelişimi**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1996.

QUATAERT, Donald, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, (Çev. Ayşe Berktaş), İletişim Yayınları, 2011.

PAKALIN, M. Z., **Maliye Teşkilâtı Tarihi (1442-1930)**, C.II, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, Ankara, 1977.

PAMUK, Şevket, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

- PAMUK, Şevket, **Osmanlı – Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- PAMUK, Şevket, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- PANZAC, Daniel, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.
- RICAUT, Paul, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)**, (Çev. Halil İnalçık - Nihan Özyıldırım), T.T.K., Ankara, 2012.
- SALZMANN, Ariel, **Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Régime'i**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- SARIYILDIZ, Gülden, **Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)**, T.T.K., Ankara, 1996.
- SAYIN, Abdurrahman Vefik, **Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)** Maliye Bakanlığı, Ankara, 1999.
- SERTOĞLU, Midhat, **Mufassal Osmanlı Tarihi**, T.T.K., Ankara, 2011.
- SEVİM, Ali, **Suriye – Filistin Selçuklu Devleti Tarihi**, T.T.K., Ankara, 1989.
- SEVİM, Ali-Yaşar Yücel, **Türkiye Tarihi**, C.1, T.T.K., Ankara, 1995.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, **Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- SİDDİKÎ, Selim A., **İslâm Devletinde Malî Yapı**, (Çev. Rasim Özdenören), Fikir Yayınları, İstanbul, 1972.
- SONYEL, Salâhi, **Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü**, T.T.K., Ankara, 2014.

ŞEKER, Mehmet, **Gelibolulu Mustafa ‘Âlî ve Mevâ‘idü‘n-Nefâis Fî-Kavâ‘idi‘l-Mecâlis**, T.T.K., Ankara, 1997.

ŞENER, Abdüllatif, **Sona Doğru Osmanlı**, Birleşik Kitabevi, Ankara, 2007.

ŞENER, Abdüllatif, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1990.

ŞENTÜRK, Hüdai, **Osmanlı Devleti’nde Bulgar Meselesi (1850-1875)**, T.T.K., Ankara, 1992.

TABAKOĞLU, Ahmet, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1985.

TABAKOĞLU, Ahmet, **İktisat Tarihi**, Kitabevi, İstanbul, 2005.

TABAKOĞLU, Ahmet, **İslâm İktisadı**, Kitabevi İstanbul, 2005.

TABAKOĞLU, Ahmet, **İslam ve Ekonomik Hayat**, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2003.

TABAKOĞLU, Ahmet, **İslâm İktisadına Giriş**, Dergâh Yayınlar, İstanbul, 2013.

TABAKOĞLU, Ahmet, **Türkiye İktisat Tarihi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2008.

TEKELİ, İhsan, -Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, T.T.K., Ankara, 1999.

TERZİ, Arzu, **Hazine-i Hassa Nezareti**, T.T.K., Ankara, 2000.

TUĞ, Salih, **İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, Marmara Üni. İlahiyat Fak. Yay. İstanbul, 1984.

TUNCER, Hadiye – Hüner TUNCER, **Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1998.

- TURAN, Osman, , **Selçuklular Tarihi ve Türk – İslam Medeniyeti**, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1969.
- UNAT, Faik Reşit, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, T.T.K., Ankara, 2008.
- UZUN, Ahmet, **İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulaması 1783-1857**, T.T.K., Ankara, 2006.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, T.T.K., Ankara, 2011.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, T.T.K. Ankara, 2011.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı**, T.T.K., Ankara, 2014.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı**, T.T.K., Ankara, 2014.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları**, C. I-II, T.T.K., Ankara, 1988.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, T.T.K., Ankara, 1988.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, T.T.K., Ankara, 1988.
- WITTEK, Paul, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu**, (Çev. Fatmagül Berktaş) Pencere Yayınları, İstanbul, 1995.
- YALÇIN, Aydın, **Türkiye İktisat Tarihi**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1979.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, **XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi**, T.T.K., Ankara, 2003.

YÜCEL, Yaşar – Selami PULAHA, **I. Selim Kânûnnâmeleri (1512-1520)**, T.T.K., Ankara ,1995.

IV-MAKALELER ve BÖLÜMLER

ABADAN, Yavuz, “*Tanzimat Fermanı’nın Tahlili*”, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, (Edt. Halil İnalcık – Mehmet Seyitdanlıoğlu), İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

AKBIYIK, Yaşar, “*Zaferin Tescili Lozan Antlaşması*” **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C.I, (Edt. Durmuş Yalçın), ATAM, Ankara, 2005.

AKÜN, Ömer Faruk, “*İbnülemin Mahmud Kemal*” **DİA.**, C.21, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2000.

ALTUNDAĞ, Şinasi, “*Osmanlı İmparatorluğunun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma*” **A.Ü.D.T.C.F Dergisi**, C.5-S.2, Ankara, 1947.

ANTONOV, Aleksandır, “*Bulgar Topraklarında Kurulan Menzil Sisteminin Organizasyonu (XVI-XVIII. Yüzyıllar)*” **Türkler**, C.10, (Edt. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

BARKAN, Ömer Lütfi, “*894 (1488/1489) Yılı Cizyesinin Tahsilâtına Ait Muhasebe Bilânçoları*”, **Belgeler**, C.1-S.1, T.T.K., Ankara, 1964.

BECKER, C. H., “*Cizye*” **İslâm Ansiklopedisi**, MEB., Eskişehir, 1997.

BELDİCEANU, Nicoara, “*Osmanlı İmparatorluğu’nun Örgütü*” **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C.I, (Yay. Yön. Robert Mantran), Say Yayınları, İstanbul, 1991.

ÇAĞTAY, Neşet, “*Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku*” **A.Ü.D.T.C.F Dergisi**, C.2 S.1, Ankara, 1943.

ÇAĞATAY, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler” **Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, V/V, Ankara, 1974.

DEMİREL, Fatmagül, ”Adliye Nezaretinin Teşkilat Tarihçesi” **Adâlet Kitabı**, (Edt. Halil İnalçık-vd.), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2015.

DÜNDAR, Recep, , “H.1053-M.1643 Tarihli 8428 No’lu Cizye Defteri’nin Tanıtımı ve Değerlendirilmesi”, **History Studies**, V.4-I.4, 2012.

DÜNDAR, Recep- Mesut Aydın, “3924 No’lu Cizye Defterine Göre Baf ve Kukla Kazalarında Gayrimüslimler (H.1061-M.1650-51)” **TÜBAR**, XXXI, 2012.

ERCAN, Yavuz, “Türkiye’de XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu” **Bellekten**, C.XLVII-S.188, T.T.K., Ankara, 1983.

ERCAN, Yavuz, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar” **Bellekten**, C.LV-S.213, T.T.K., Ankara, 1991.

ERKAL, Mehmet, “Cizye” **DİA.**, C.8, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1993.

ERLER, Mehmet Yavuz, “XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi”, **Türkler**, C.13, (Edt. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

FAROQHİ, Suraiya, “İktisat Tarihi” (Yay. Yön. Sina Akşin) **Türkiye Tarihi**, C.2, Cem Yayınları, İstanbul, 1997.

GÜLSOY, Ufuk, “Cizye’den Vatandaşlığa: Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni”, **Türkler**, C.14, (Edt. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “*Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları*”, **Osmanlı Medeniyet Tarihi**, (Edt.E.İhsanoğlu), Zaman, İstanbul, 1999.
- İLHAN, Mehdi, “*Osmanlı Su Yollarının Sevk ve İdaresi*”, **A.Ü.D.T.C.F Dergisi**, C.24-S.44, Ankara, 2008.
- İNALCIK, Halil, “*Cizye*” **DİA.**, C.8, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1993.
- İNALCIK, Halil, “*Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu*” **Bellekten**, C.XXIII. S.92, T.T.K., Ankara, 1959.
- İNALCIK, Halil, “*Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler*” **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, (Edt. Halil İnalıcık – Mehmet Seyitdanlıoğlu) İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “*Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı*”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, (Edt. E. İhsanoğlu), Zaman, İstanbul, 1999.
- İŞBİLİR, Ömer, “*Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmali: I. Ahmed Devri İran Seferleri Örneği*” **Türkler**, C.10, (Edit.) Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- KESKİN, Özkan, “*Osmanlı Devleti’nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906)*” , **OTAM**, Ankara, S.29, 2011.
- KURT, Burcu, “*Buz Temininde Sanayileşme ve Osmanlı İmparatorluğu’nda Kurulan Buz Fabrikaları*”, **OTAM**, Ankara, S.30, 2011.
- KÜÇÜK, Cevdet, “*Tanzimat’ın İlk Yıllarında Erzurum’un Cizye Geliri ve Reâyâ Nüfûsu*” **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul, 1978.
- KÜÇÜK, Cevdet, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi ve Tanzimat*”, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, (Edt. Halil İnalıcık – Mehmet Seyitdanlıoğlu), İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

- MANTRAN, Robert, “*XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti:İstikrar mı Gerileme mi ? Osmanlı İmaratorluğu Tarihi*, C.I, (Yay. Yön. Robert Mantran), Say Yayınları, İstanbul, 1991.
- NEDKOFF, B. C., “*Osmanlı İmparatorluğunda Cizye*”, **Belleten**, C.VII-S.32, T.T.K., Ankara, 1944.
- ORTAYLI, İlber, “*Osmanlı Toplumunda Millet Sistemi ve Hoşgörü*”, **Türkler**, C.10, (Edt. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- ÖZÇOŞAR, İbrahim, Hüseyin Haşimi Güneş, “*Osmanlı Devlet’inde Cizye ve 19. Yüzyıla Ait Bir Cizye Defteri: Cizye Sancağının Cizye Defteri (Cizye Defteri Numarası: 375)*” **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C.5-S.15, 2006.
- ÖZEL, Aykut, “*Avarız ve Cizye Defterleri*”, **Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik** (Edt. Halil İnalçık-Şevket Pamuk), DİE Yayınları, Ankara, 2001.
- ÖZKAYA, Yücel, “*XVIII’nci Yüzyılda Çıkarılan Adaletnâmelere Göre Türkiye’nin İç Durumu*” **Belleten**, C.XXXVIII-S.151, T.T.K., Ankara, 1974.
- PEHLİVANLI, Hamit, “*Osmanlılarda Yol Emniyeti Nasıl Sağlanırdı*”, **Yedikıta**, S.52, İstanbul, 2012.
- SAYAR, Ahmet Güner, *Muallim Cevdet*” **DİA.**, C.30., Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2005.
- SEVİNÇ, Tahir, “*17. Yüzyılın Sonlarında Başarısız Bir Sefer Girişimi: 1695Mora Seferi*”, **History Studies**, Vol. 2/3, 2010.
- SONYEL, Salâhi, “*Osmanlı imparatorluğu’nda Koruma(Protege) Sistemi ve Kötüye Kullanılışı*” **Belleten**, C.LV-S.213, T.T.K., Ankara, 1991.

ŞEKER, Mehmet, “Osmanlı’da Mevlid Törenleri”, **DİA.**, C.29. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2004.

UZUNÇARŞILI, İsmail, Hakkı, “Osmanlı Devleri Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi”, **Belleten**, C.XLII-S.165, T.T.K., Ankara, 1978.

ÜÇOK, Coşkun – Ahmet Mumcu, “Tanzimat Döneminde Türk Hukuku” **Adâlet Kitabı**, (Edt. Halil İnalçık-vd.), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2015.

VEİNSTEİN, Gilles, “Büyüklüğü İçinde İmparatorluk” **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C.I, (Yay. Yön. Robert Mantran), Say Yayınları, İstanbul, 1991.

YILDIRIM, Mehmet, Zahit, “1724-1727 İran Seferleri Sırasında Askeri Hazırlıklar ve Aksaklıklar” **Sosyal Bilimler Dergisi**, Tarihsiz.

YÖRÜK, Doğan, “H.1259 / M.1843 Tarihli Cizye Defterlerine Göre Kayseri’de Rum ve Ermeni Milleti” **Turkish Studies**, V.8/11, Ankara, 2013.

YÖRÜK, Doğan, “XVIII. Yüzyılda Konya Çevresinde Güvenlik Meselesi ve Derbentlerle İlgili Düzenlemeler” **Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı**, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Konya, 2013.

V- SÖZLÜKLER

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara, 2005.

PAKALIN, M. Z., **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB.,
İstanbul, 1983.

VI-TEZLER

GÖKDEMİR, Rahim “*Maliyeden Müdevver (Mad. d) 03618 Numaralı Kıbrıs Cizye Defteri: Transkripsiyon ve Değerlendirme*”, **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.

İŞİK, Rukiye, “*Osmanlı-İran Seferlerinin Lojistik Hazırlıkları*”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011.

İYİ, Yusuf, “*Niğde Sancağı 1259 (M.1843) Senesi Cizye Defteri*”, **Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999.

LOKLAR, Behçet, “*Tanzimat Dönemi’nde Biga Sancağı’nda Cizye Rejimi*” **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.

ŞEN, Hanife, “*1492 Numaralı Sivas Cizye Defterinin Değerlendirilmesi*” **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.

VII. WEB-GÖRSEL

http://www.milletkutup.gov.tr/ali_efendi.html / 30.09.2016.

<http://hadis.ihya.org/kutubusitte/konu/162.html> / 30.09.2016.

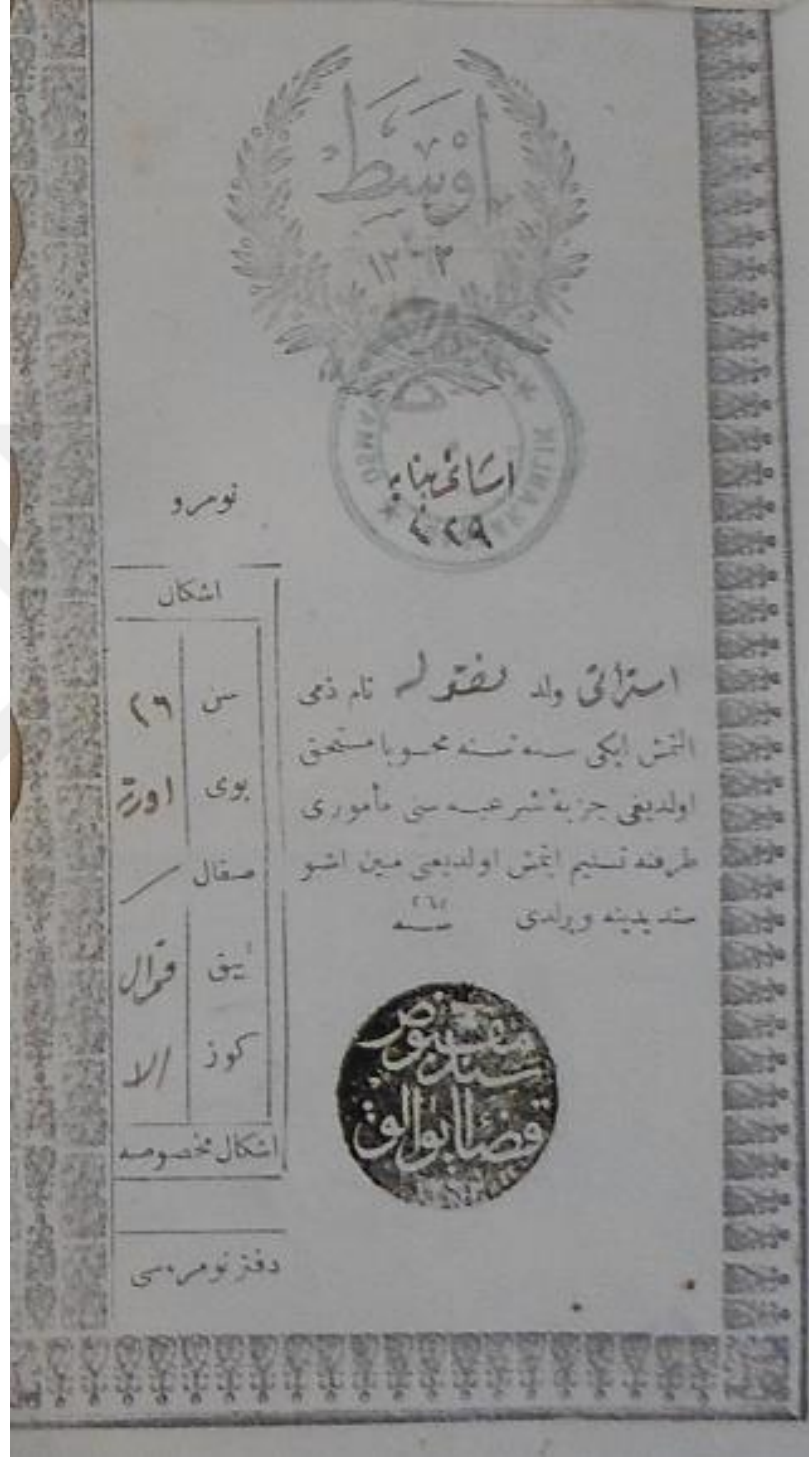

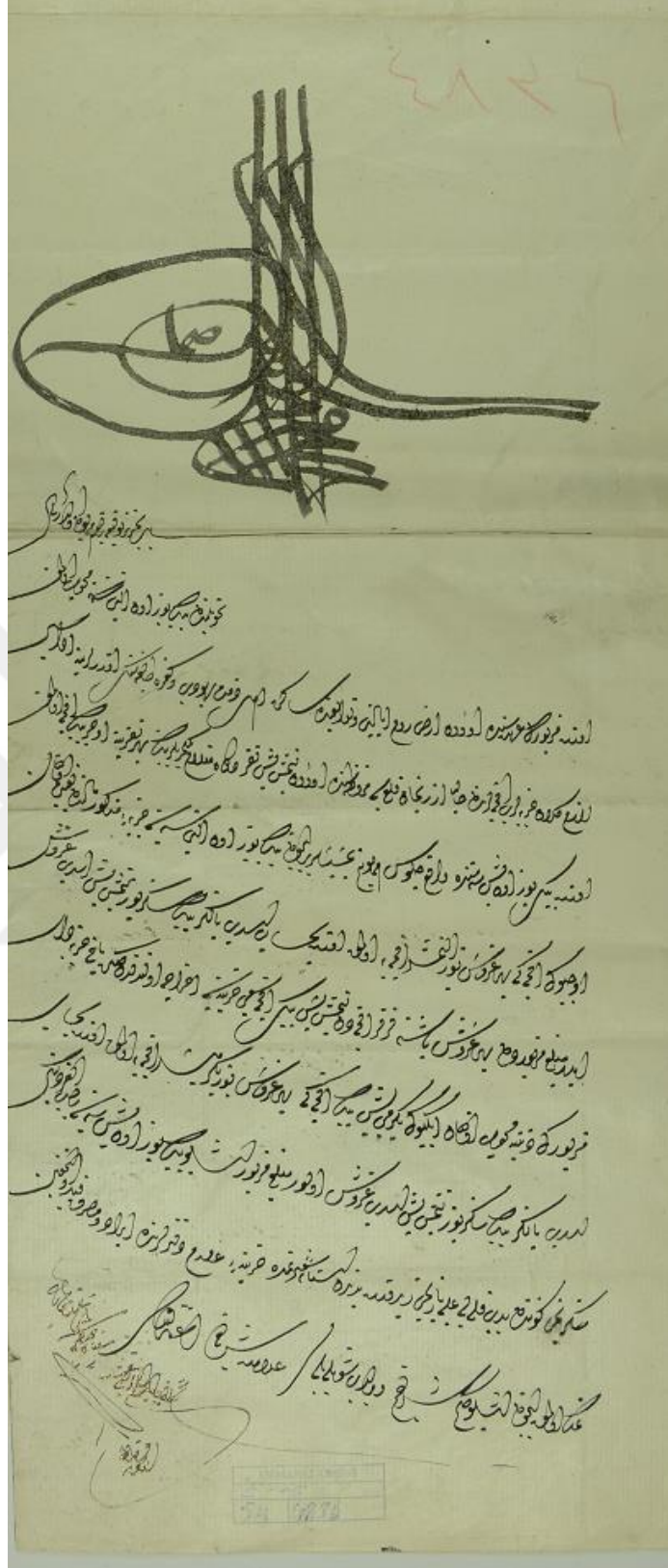

Ek-3. 1262 (M.1846) Tarihli evsat cizye kâğıdı örneği (BOA. HR.MKT.12-76)

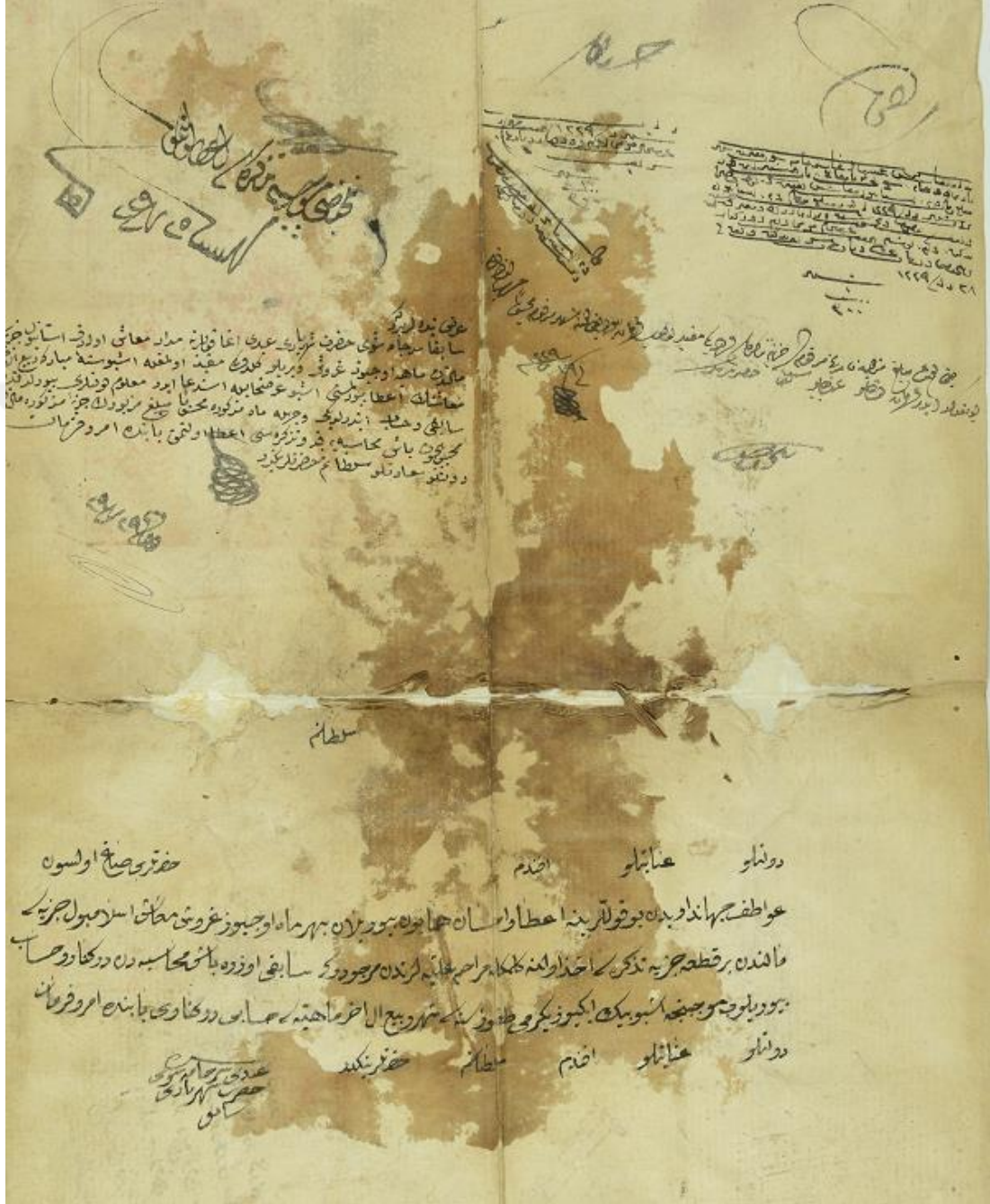
Ek-4. 1262 (M.1846) tarihli evsat cizye kâğıdı örneği (BOA. HR.MKT.12-76)

Ek-6. Erzincan kalesinde bulunan yeniçerilere cizye gelirinden cülus bahışı verilmesine dair (BOA. İE.AS.54-4836)

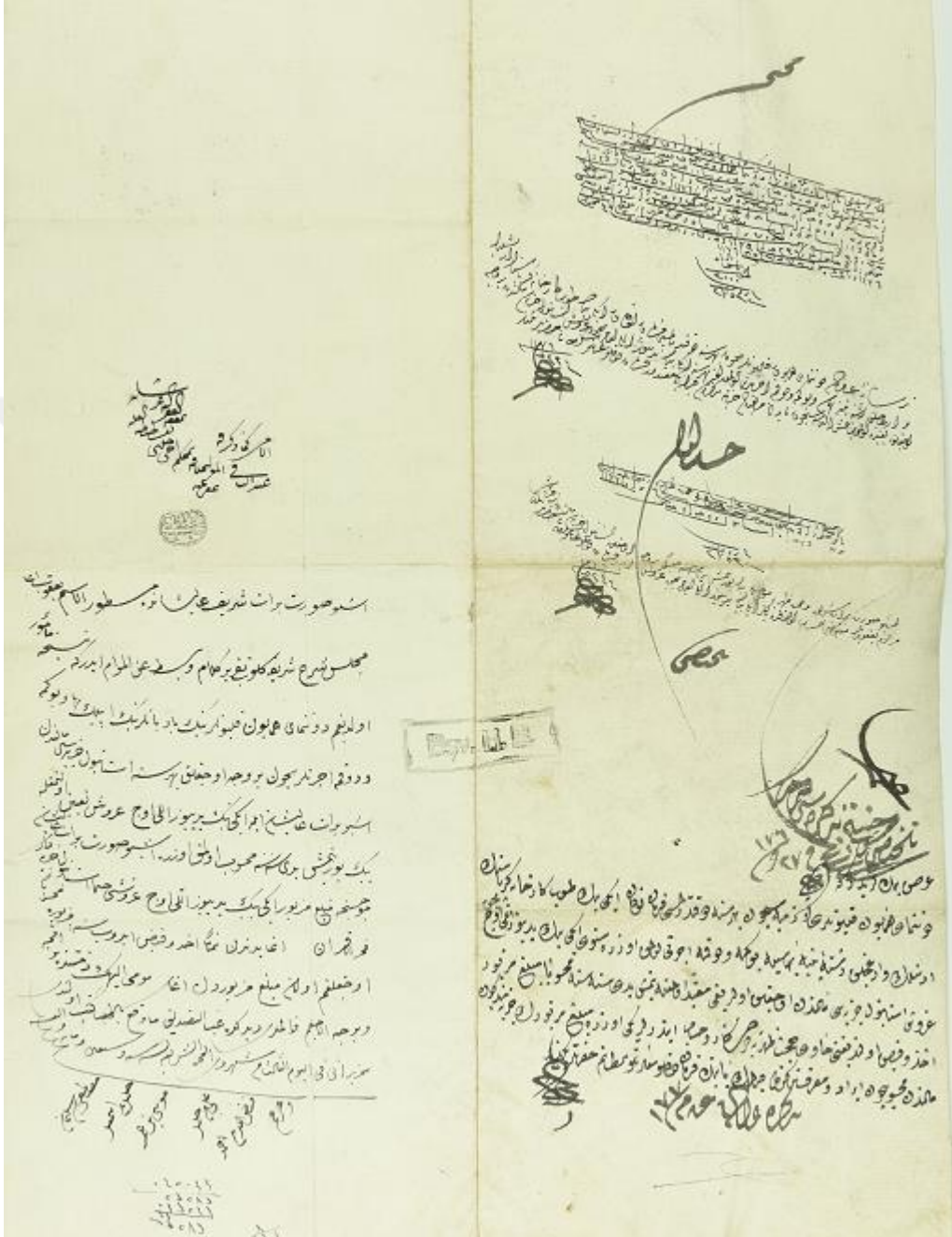

Ek-8. Sabık çamaşırcıbaşına verilen maaş (BOA. C.SM.62-3136)

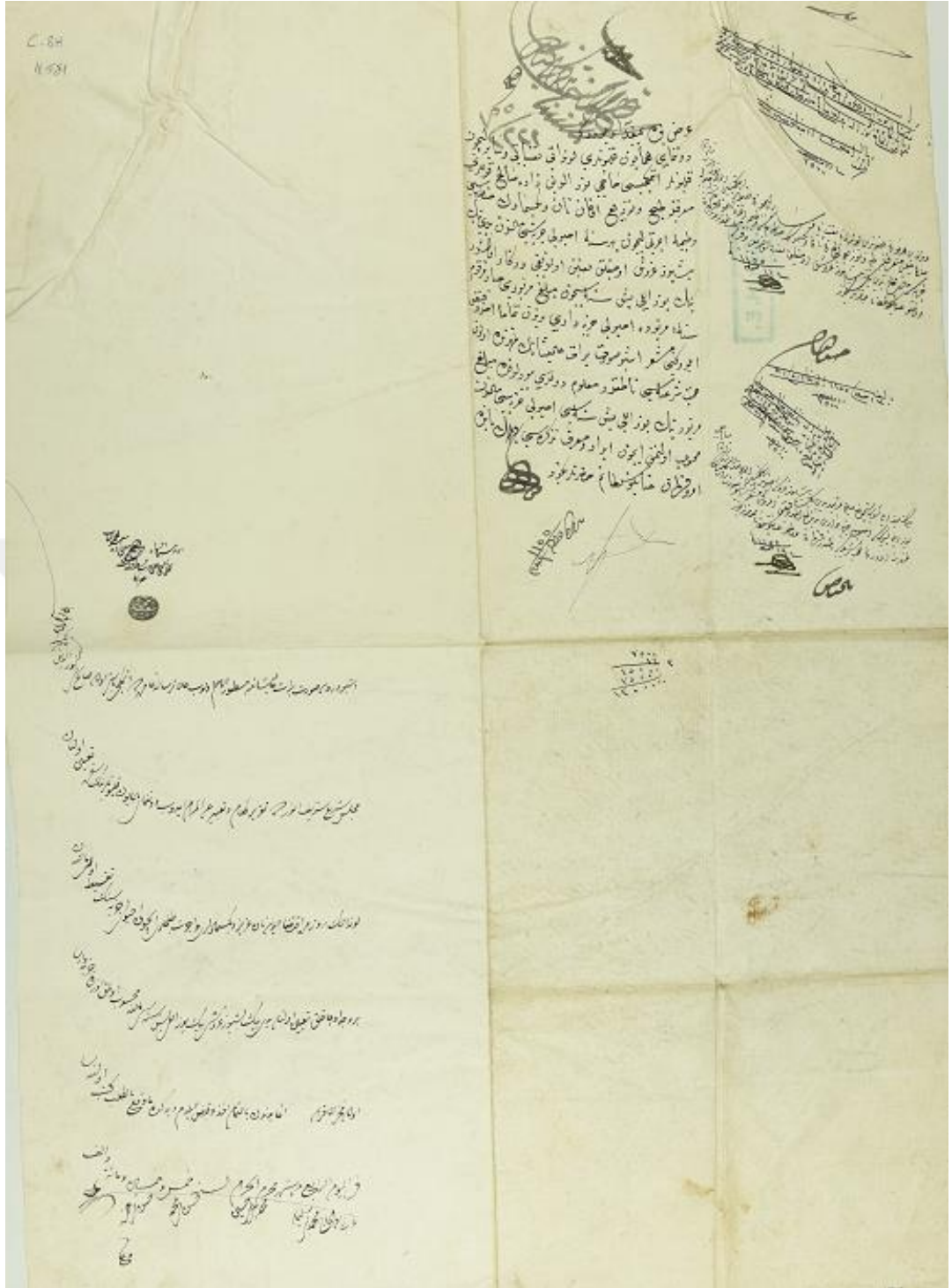

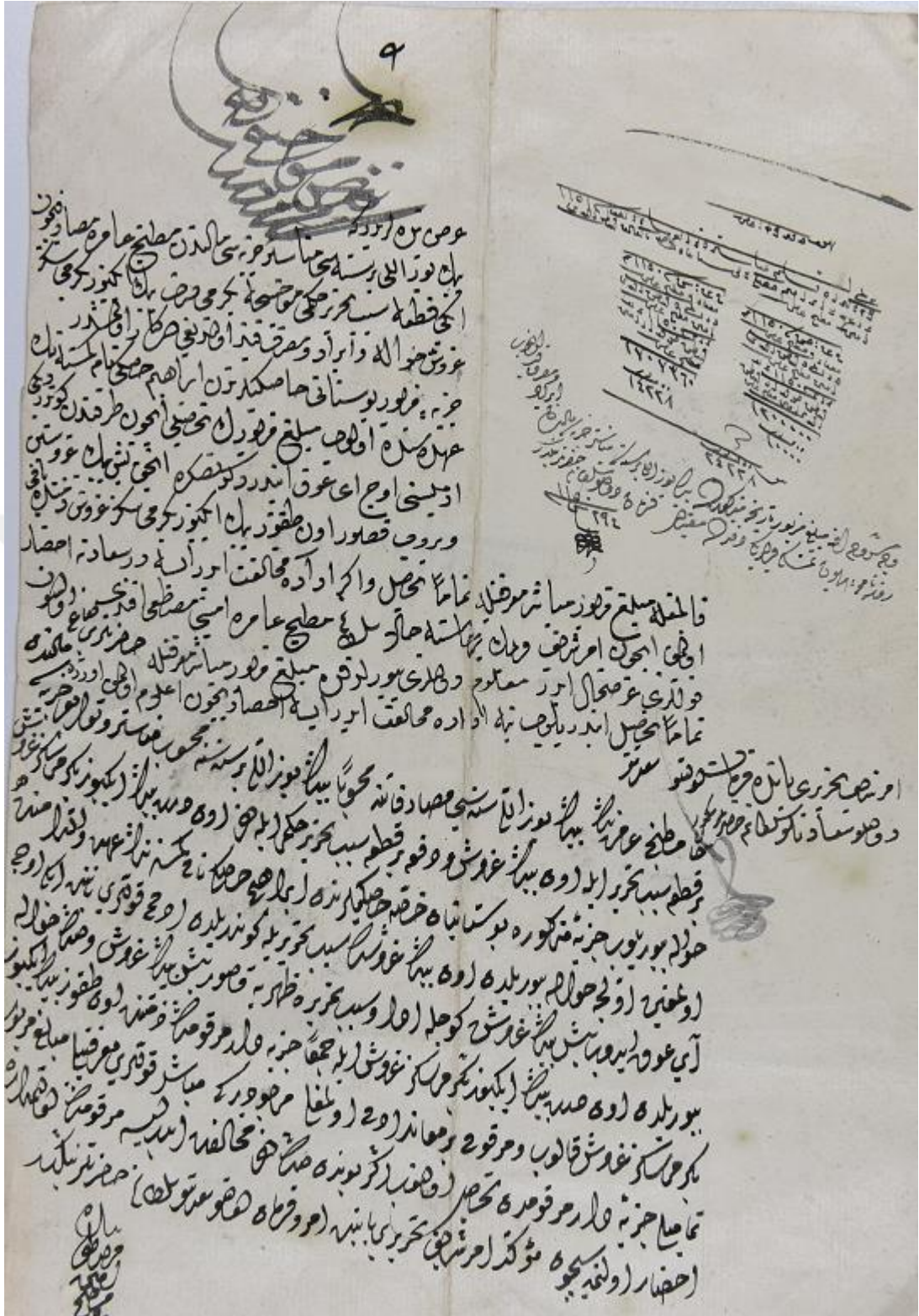
Ek-9. Belgrad kalesinde bulunan tercümana cizye malından verilecek maaş (BOA. C.AS.740-31088)

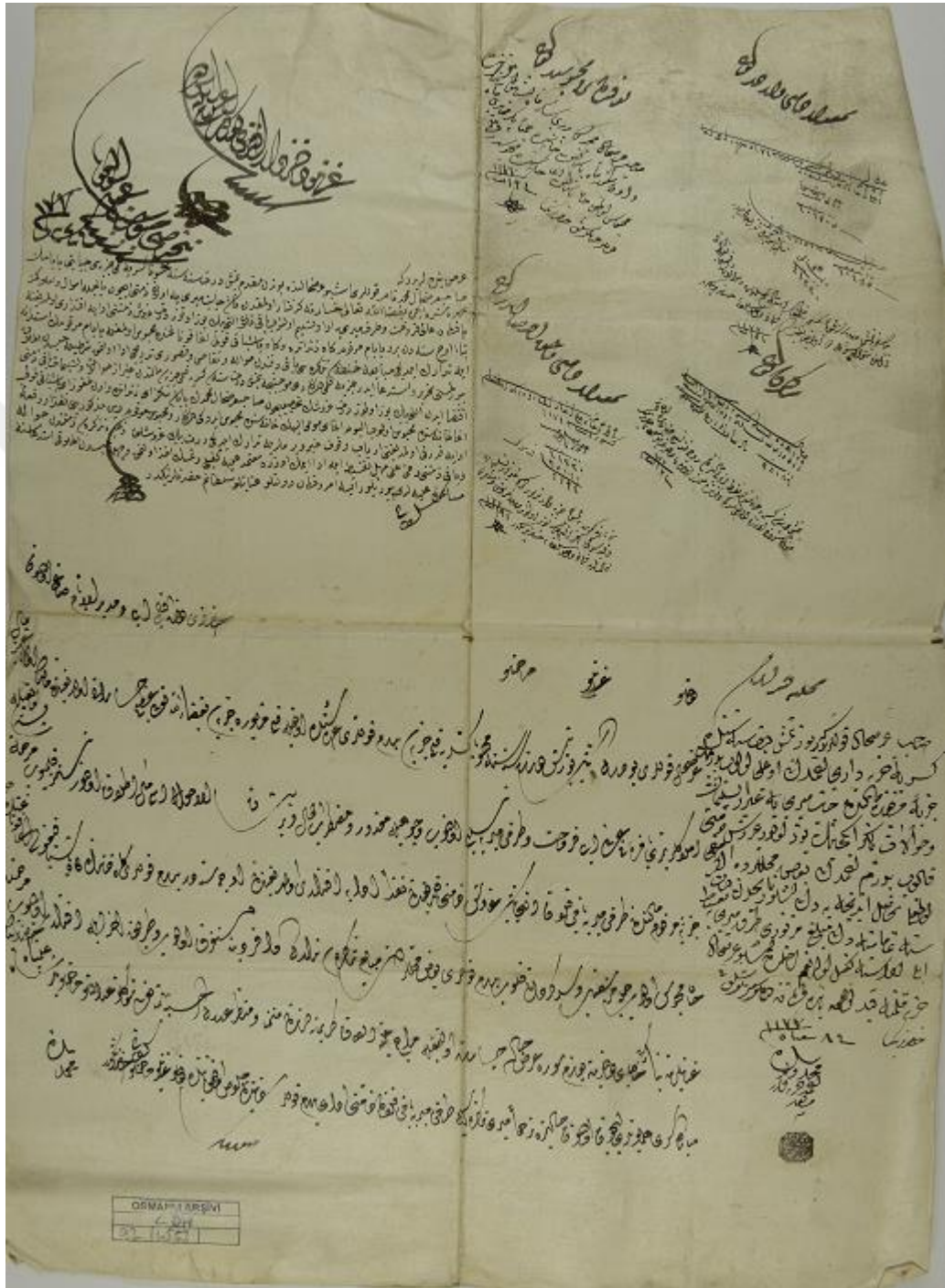
Ek-10. Donanma için gerekli olan kirpasların cizye gelirinden temin edilmesi (BOA. C.BH.87-4192)

Ek-11. Donanmada bulunan levendlere verilecek olan peksimedlerin hazırlanmasında yapılacak olan harcamaların cizye gelirinden ödenmesine dair (BOA. C.BH.250-11581)

Ek-12. Cizye gelirinden Matbah-ı Âmire için ayrılmış olan meblağın cizyedar tarafından eksik gönderilmesi üzerine dair (BOA. C.SM.54-2735)

Ek-13. Üzerinde cizye borcu kalan cizyedarın bu nedenle hapsedilmesine dair (BOA. C.DH.92-4553)

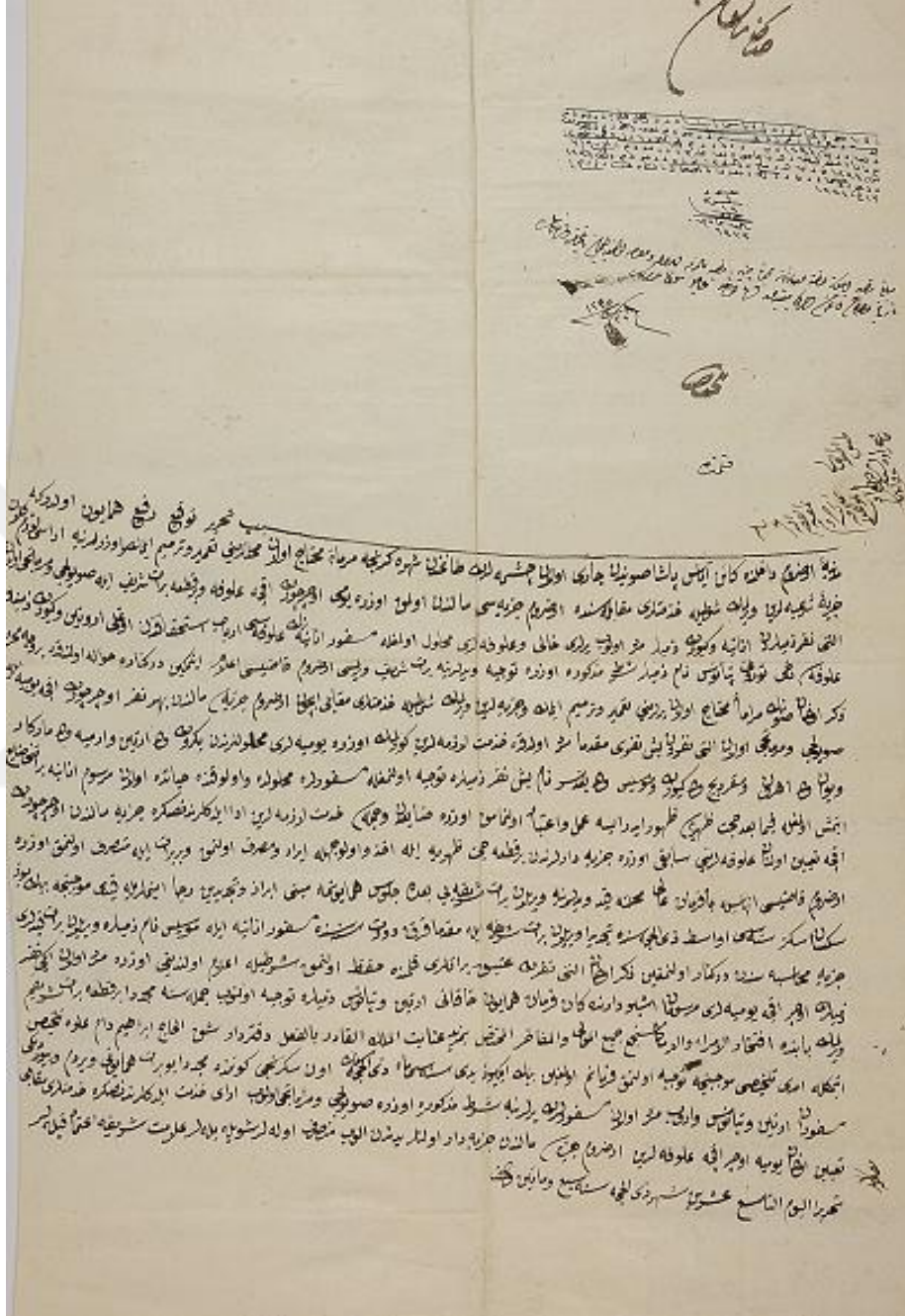
Ek-14. Bergos Camisinin aydınlatmasında kullanılacak olan mum ve zeytin yağının bedellerinin cizye gelirinden ödenmesine dair (BOA. C.EV.142-7084)

Ek-16. Sıbyan mektebinde muallimlik yapan kişiye bölge cizyesi gelirinden maaş verilmesine dair (BOA. C.MF.120-5969)

Ek-17. Erzurum'da bulunan Ayas Paşa Çeşmesinin bakımıyla görevlendirilmiş olan gayrimüslimlere bölge cizye gelirinden maaş verilmesine dair (BOA. C.BLD.32-1581)

۵

۲۶۱

۳

غزوه قلعہ کلاں

صاحب

عرض بل لری بود که
صاحب عرض حال قولی میان یوز کبری اوج سنه بی ضایع فریادی
اولوب ضایع ساکنان بید او علی محمد خیزه حیاتیته مانع اولوب
رجایای تجرین و مال میرینک تجلی بر وجهه حکم اویکا مغله
منور اولوبیه قلعه سنه قلعه بند اولدوقه مال لری تجلی
اولغاز دیو قلعه بند اولغسی ایچو باغین رجایور قلغز
کودلوکن یوز کبری اوج سنه بی خیزه فریور صاحب عرض حالک
عمل سنه اولوب برات علیشان شروعی مراعات اولوب
کون قاضی و کون و بود و قرا قضاطری و سایر لری
بالو اتفاق خیزه حیاتی خصوصن خیزه د اولر احانت
صورتین فتح اوصافه

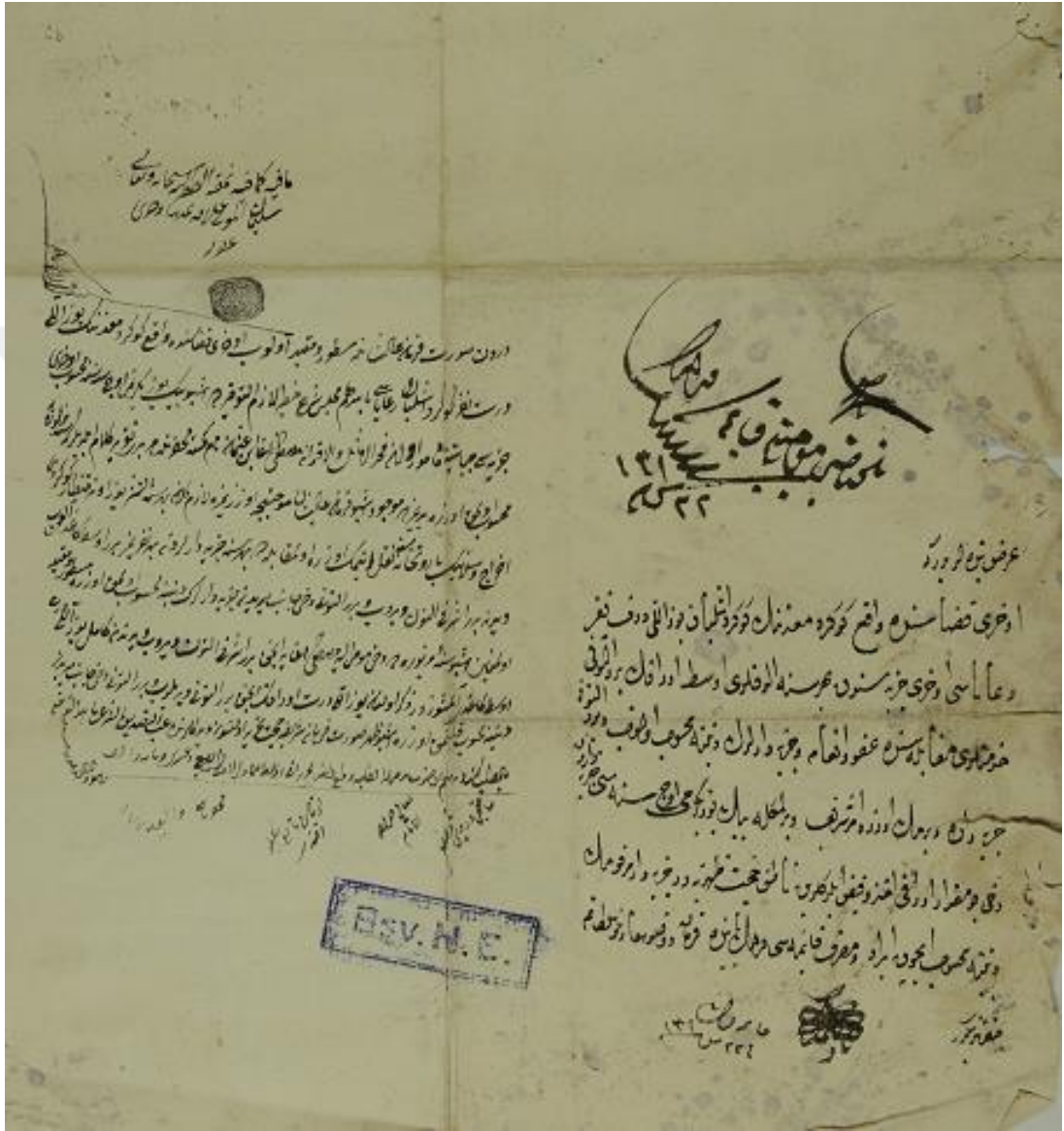
ایروب اهل ذمتل خیزه تبریه لری
حیاتنه مانع اولور ایسنه حقلرین
کفک انوره اسم و سمدله یازوب
عرض و اعوام ایله لری انوره شروعی
مقید اولرینی د کتار اولمشد معلوم
دوقلری سورلوقم بود نعه دخی مانع
ایردایسه قلعه اولوب ایچو روم ایچمنه
و ایسنه قطبان امتریف تجری باین
فرمان و قلو سلطان حضرت
نیکه لری ۸۲۴۴

۲۳۸۰

KANSI

IE DH 27/2380

Ek-19. Cizye vergisinin toplanmasına engel olan kişinin kalebind edilmesine dair
(BOA. İE.DH.27-2380)

Ek-20. Kükürt madeninde çalışan zimmilerin ödemesi gereken cizye miktarına dair (BOA. C.DRB.58-2893)

ÖZGEÇMİŞİM

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Burak KOCAOĞLU

Doğum Yeri : İstanbul – Fatih

Doğum Tarihi : 16.10.1987

Medeni Hali : Bekar

Yabancı Dili : İngilizce

Adresi : Aydınlikevler Mah. Erkadın Sok. Işık Ap. 2/5 Altındağ – ANKARA

Tel. ve Mail : 0312 317 90 55 – 0506 726 15 56, burakko06@hotmail.com

Eğitim Durumu (Kurum ve Yıl)

İlköğretim : Aydınlikevler İlkokulu (1993-2001)

Ortaöğretim : Altındağ İnönü Lisesi (2001-2004)

Lisans : Gazi Üniversitesi Kastamonu Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
(2005-2009)

Yüksek Lisans : Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim
Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı (2009-2011)

Doktora : Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı
(2012-2017)